

alternatif politika

Aralık 2019 – ÖZEL SAYI

“FİNANSAL KRİZİN ARDINDAN DEVLET, SERMAYE VE SINIFLAR”

Misafir Editör: Funda HÜLAGÜ

Misafir Editörden
Funda HÜLAGÜ

MAKALELER

Sermayedarlar Devleti Yönetirse Ne Olur? 2008 Sonrası Sermayedar-Siyasetçiler ve Devlet-Sınıf ilişkileri
Konusunda Bir Değerlendirme
Neslişah Leman BAŞARAN LOTZ

Kriz-Sonrası Fransa’da Popülizmin Yükselişi: Bir Değerlendirme (2008-2018)
Yasin KARA

Uluslararası Düzenleme ve Devletin Dönüşümü: Dünya Bankası’nın “İş Ortamı” Raporları Üzerine
Göksu UĞURLU

İran’da Devlet, Sermaye ve Sınıflar: Nükleer Programa Yönelik Yaptırımların Etkileri Üzerine Bir
Değerlendirme
Gülriş ŞEN

Hangi Hegemonya Projesi? Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Sermaye Birikimiyle İmtihanı
Melek HALİFEOĞLU

İktisadî Depolitize Etmek: 2008 Krizi Sonrasında Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme
Çağrı ÇARIKÇI

MÜLAKAT

John KANNANKULAM: “The West German state debate is very abstract and the Franco-Italian, let’s
say Mediterranean state debate is more struggle oriented”

alternatif politika

Aralık 2019 – ÖZEL SAYI
“FİNANSAL KRİZİN ARDINDAN
DEVLET, SERMAYE VE SINIFLAR”

alternative politics

December 2019 – SPECIAL ISSUE
“STATE, CAPITAL AND SOCIAL CLASSES
AFTER THE FINANCIAL CRISIS”

alternatif politika

EDİTÖRYAL KADRO

Yayıncı:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Editör:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Yardımcı Editörler:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

F. Orçun KEÇECİ

İngilizce Dil Editörü:

İshak TURAN

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Berna Turam (Northeastern Univ.)
Prof.Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof.Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof.Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof.Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Şule Toktaş (Kadir Has Üniversitesi)
Prof.Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Doç.Dr. Eugenia Kermeli-Ünal (Hacettepe Üniv.)
Doç.Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç.Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç.Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Dr.Öğr.Üyesi Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof.Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniv.)
Prof.Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof.Dr. Bruno S. Sergi (Messina Univ.)
Prof.Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof.Dr. Füsun Arsava (Atılım Üniv.)
Prof.Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof.Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Prof.Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof.Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof.Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Üniv.)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Dergiye yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, aşağıdaki veri tabanları tarafından taranmaktadır:

Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCOhost, ProQuest, Index Copernicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), ERIH PLUS, CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), SIS (Scientific Indexing Services), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals)

alternatif politika

Aralık 2019 – ÖZEL SAYI

“FİNANSAL KRİZİN ARDINDAN
DEVLET, SERMAYE VE SINIFLAR”

Misafir Editörden, Funda HÜLAGÜ, i-xiv.

MAKALELER

Sermayedarlar Devleti Yönetirse Ne Olur? 2008 Sonrası Sermayedar-Siyasetçiler ve Devlet-Sınıf İlişkileri Konusunda Bir Değerlendirme, Neslişah Leman BAŞARAN LOTZ, 1-28.

Kriz-Sonrası Fransa’da Popülizmin Yükselişi: Bir Değerlendirme (2008-2018), Yasin KARA, 29-62.

Uluslararası Düzenleme ve Devletin Dönüşümü: Dünya Bankası’nın “İş Ortamı” Raporları Üzerine, Göksu UĞURLU, 63-90.

İran’da Devlet, Sermaye ve Sınıflar: Nükleer Programa Yönelik Yaptırımların Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Gülriz ŞEN, 91-119.

Hangi Hegemonya Projesi? Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Sermaye Birikimiyle İmtihanı, Melek HALİFEOĞLU, 120-148.

İktisadî Depolitize Etmek: 2008 Krizi Sonrasında Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, Çağrı ÇARIKÇI, 149-176.

MÜLAKAT

Interview with John Kannankulam, Funda HÜLAGÜ, 177-185.

alternatif politika

December 2019 – SPECIAL ISSUE

“STATE, CAPITAL AND SOCIAL CLASSES
AFTER THE FINANCIAL CRISIS”

From the Guest Editor, Funda HÜLAGÜ, i-xiv.

ARTICLES

What If Capital Rules? An Analysis on Capitalist-Politicians and the Relations between State and Social Classes after the 2018 Crisis, Neslişah Leman BAŞARAN LOTZ, 1-28.

The Rise of Populism in France: An Analysis (2008-2018), Yasin KARA, 29-62.

International Regulation and the Transformation of the State: On “Doing Business” Reports of the World Bank, Göksu UĞURLU, 63-90.

State, Capital and Classes in Iran: An Appraisal of the Impact of Nuclear Sanctions, Gülriz ŞEN, 91-119.

Which Hegemony Project? The Justice and Development Party and the Challenges of Capital Accumulation in Turkey, Melek HALİFEOĞLU, 120-148.

Depoliticization of the Economic Management: The Case of Turkey in the Post-2008 Era, Çağrı ÇARIKÇI, 149-176.

INTERVIEW

Interview with John Kannankulam, Funda HÜLAGÜ, 177-185.

Misafir Editörden

FİNANSAL KRİZİN ARDINDAN DEVLET, SERMAYE VE SINIFLAR

Neoliberal Otoriter Devletin Krizi? Eleştirel Kuram, Toplumsal Yeniden Üretim ve Siyasal Meşruiyet

ABD’de Hispanik kökenli yoksulların yaşadığı bir mahallede geziyor kamera. Terk edilmiş izlenimi veren geniş bir caddede dört küçük çocuğuyla birlikte otobüse binen 30’lu yaşlarının başında genç bir kadına odaklanıyor. Bir süredir işsiz olan ve geçinmek için belediye tarafından dağıtılan gıda kuponlarına güvenmek dışında bir şansı olmayan kadın uzaktaki bir markete gidiyor. Bu mahalleyi de içine alan geniş bölgede sağlıklı gıdaya erişim ise neredeyse imkansız. Mahalle sakinleri, “gıda çölü” olarak adlandırdıkları bu sorunla baş edebilmek için yeni bir proje başlatmışlar: küçük bakkallara uygun fiyata taze sebze ve meyve satan manav köşeleri kurmak. Ayrıca çeşitli yardım kuruluşları obezite ile de mücadele eden bölge yoksullarının - marketler tarafından hibe edilen son kullanma tarihleri yaklaşmış – görece sağlıklı ürünlere erişimini sağlayarak bölgedeki sefaleti hafifletmeye çalışıyor (CNN Business, 2015).

GİRİŞ

Finansal krizin ardından, kendi kendinin çaresine bakmaya çalışmak gelişmiş kapitalist ülkelerde yoksullukla mücadelede giderek kurumsallaşmış bir yöntem oldu. Ancak açık ki bu yöntem yoksulluğu ve yoksunluğu gidermek yerine daha da derinleştiriyor. Araştırmacılar, ABD’de yüksek faizli kredilerin (*subprime mortgages*) özellikle düşük gelirli Afro-Amerikan kadınlara verilme oranının, aynı gelir grubundan beyaz erkeklere verilme oranından yaklaşık %256.1 daha fazla olduğunu gösteriyor (Roberts, 2013). Diğer bir ifadeyle tüm renk, cinsiyet ve köken ayrımlarının ötesinde işlediği iddia olunan serbest piyasa, yoksullaştırırken dahi ayrımcılık yapıyor. Değerleme sistemini giderek derinleşen toplumsal ayrımlara oturtuyor. Bu kredileri ödemek konusunda zorlanan düşük gelirliyse –yine renk, köken ve cinsiyet farkları araçsallaştırılarak– ya suçlulaştırılıyor ve cezalandırılıyor (LeBaron ve Roberts, 2010) ya da kendi

çaresine bakma yöntemleri konusunda örneğin finansal okuryazarlık başlığında devlet tarafından eğitime alınıyorlar (Montgomerie ve Tepe-Belfrage, 2016).

Yoksulları kendi kendilerinin çaresine bakacak şekilde eğitmek, finansal krizin yarattığı sarsıntı karşısında neoliberal politikaların devamı konusunda frene basmayı hiç planlamayan uluslararası örgütlerin de en son politika araçlarından birisi haline gelmiş durumda. Örneğin Dünya Bankası'nın 2015 tarihli "Zihin, Toplum ve Davranış" isimli Küresel Kalkınma Raporu¹, "yoksulluk tuzağı"nı kişilerin karar verme yetisinde yaşanan sıkıntılar ve bunlara bağlı gelişen davranış problemleri üzerinden açıklıyor. Bu bakışa göre, insanların yoksullukla ve gündelik hayatla mücadeleleri sağlıklı karar vermelerini engelleyebilen bir süreç olabildiğinden, yapılması gereken söz konusu kişilerin verdikleri kararların verimliliğini artıracak – yapay zekâ ve akıllı tasarıma dayalı – bir destek sistemi kurmak. Devletlerin de bu bahiste müdahaleci olmaları gerektiğini söyleyen rapor, 19. Yüzyılın etkili liberal düşünürlerinden John Stuart Mill'e atıfta bulunarak devletin insanların yanlış karar almasını engelleme görevi olduğunun ve bunun seçim özgürlüğüne bir müdahale olmadığına altını çiziyor (Dünya Bankası, 2015: 202). Mark Duffield'in (2019) konu hakkındaki analizinden de esinlenerek, kapitalist piyasa düzeninin kendini yaşadığı toplumsal krizden kurtarmak için yeni yönetişimsel kurgular peşinde olduğunu iddia edebiliriz. Krize çare olup olmayacağından bağımsız olarak, gelişen dijital teknolojilerin ve büyük verinin kişilerin yeniden üretimini sağlamak konusunda eşsiz bir araç olacağı fikri yeni nesil otokratların da aklını çeliyor olsa gerek. Herkese 5-G bir akıllı telefon kampanyasının ekosunu duymamak işten değil!

Liberal dünya düzeni dijitalleşmeyi de önüne katarak sergilediği tüm bu yaratıcılığına karşın, şimdilik neoliberal devletin krizinin önüne geçebilecek gibi görünmüyor. Toplumsal yeniden üretimin krizi, neoliberal devletin sınıf karakterini daha çıplak kılarken, krize karşı geliştirilen ya da gelişen önlem ve yanıtların da sınırlarına işaret ediyor. Bununla birlikte, bugün "krizin de krizi" yaşanıyor çünkü Nancy Fraser'ın (2015) da iddia ettiği üzere, ilerici toplumsal hareketlerin üzerine yaslanıp sistemi zorlayıcı talepler dile getirebileceği siyasal bir alt-yapı neredeyse kalmamış durumda. Elinizdeki özel sayı, böyle bir

¹ Rapor, mevcut kriz koşullarının üstesinden gelinmesi için bir yeniden dağıtım politikasının güdülmesi gerekliliğini açıkça reddetmektedir. Raporda toplumsal bir sorun değil adeta doğal bir felaket gibi çerçevelenen yoksulluk ve yoksunluğun yıkıcı sonuçlarının hafifletilmesi için en etkin yolun kişisel dayanıklılığı artırmak olduğu ifade edilmektedir. Kişisel dayanıklılığın artırılmasından kastedilen, yoksulluğun yarattığı stres altındaki kişilerin doğru karar almalarının teşvik edilmesi, kendilerine açılan olanaklar konusunda farkındalıklarının artırılması, başlarına gelen şanssızlıklar konusunda bireysel destek almalarının sağlanmasıdır. Böylece insan gelişiminin önündeki asli engel olan stres/korku ortadan kaldırılmış olacak ve en önemlisi kişiye özel çözümlerle süreç çok daha verimli hale getirilecektir.

bağlamda şekillendi ve katkı sunanlardan özellikle finansal krizin ardından dünya genelinde daha da berraklaşan toplumsal eşitsizliklerin ışığında kapitalist devletin dönüşümünü tartışmaları istendi.

İlerleyen satırlarda, toplumsal yeniden üretim krizinin devlet açısından ne türden bir kriz yaratıyor olabileceği ve mevcut durumun hangi anlamda bir meşruiyet krizi olarak görülebileceği konularını feminist uluslararası ekonomi politik bir arka-plandan kısaca tartışmaya açacak olan bu sayı sunuş makalesi, bunu yaparken sayıya katkı sunan değerli yazarlarla da bir diyaloga girmeye çalışacak.

Aynı zamanda bu özel sayının devlet yazınındaki mevcut eleştirel kuramın geliştirilmesine küçük de olsa bir katkı olmasını diliyorum. Zira son yıllarda özellikle devlet çalışmalarında ortaya çıkan, siyasi iktidarı tüm iç ve dış çelişkilerden arınık otoritesini tam da arzu ettiği şekilde ve kendi keyfiyetinde kullandığı siyasal teknolojiler sayesinde bire bir hayata geçirebilen bir egemen olarak görme eğiliminin kendi sınırlarına geldiğini düşünüyorum. Bu türden bir yöntemsel ve kuramsal yaklaşımın, eleştirel kuramın önemli bir mirası olan çelişki analizini tamamen bir kenara bırakarak, siyasal iktidarı ve devlet aklını en küçük ayrıntısına kadar resmetmeyi en birincil eleştirel katkı olarak kabul etmesinin sorgulanması gereken bir yaklaşım olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla makale, güncel anlamda devletin geçirdiği dönüşümü tartışmaya geçmeden önce, sosyal bilimlerdeki mevcut eleştirelilik anlayışı konusunda da kısa bir tartışma açmayı hedeflemektedir.

1. DEVLET ÇALIŞMALARINDA ELEŞTİREL DÜŞÜNCE-ELEŞTİREL KURAM AYRIMININ ÖNEMİ

Eleştirel sosyal bilimler felsefesinin ayırıcı özelliklerini tanımlamak konusunda Craig Calhoun'un (1995) çalışmasının esinlendirdiği şu yöntemsel tasnifin yazının bu alandaki derdini aydınlattığını düşünüyorum: eleştirel düşünce- eleştirel kuram ayrımı.

Bu ayrıma göre, eleştirel düşünce daha ziyade aşkın bir yerden yapılan bir eleştiridir ve asli amacı yapının sahip olduğu şekillendirici ve belirleyici güçleri sergilemektir. Böyle olduğu oranda, pesimist bir yan taşımaktadır. Yapının altında ya da içinde filizlenen her türlü farklılığın yapı tarafından söğürülmesine işaret eden eleştirel düşünce, öznenin nasıl, hangi tür süreçler ve düşünce biçimleri dolayısıyla yapıya bu türden bir izni verdiği sorusunu yanıtlamamaktadır. Eleştirel kuram ise, öznenin yapı için doğurduğu sıkıntıları tanır, bu sıkıntıların yapıyı her zaman varoluşsal bir krize sokmadığını bilir ancak yine de modern toplumun çatışmalarını sergilemeyi eleştirelliğin asli ödevi

olarak kabul eder. Böylesi bir yaklaşım, öznenin öznellik süreçlerini yani yönelimlerini, sergilediği iradeyi ve düşünce kalıplarını da sorunsallaştırmayı gerektirir. Dolayısıyla eleştirel kuram, içkin bir eleştiriyi hedefler. Mevcut olanakları ve kısıtları sergilemeyi ve bunu yaparken kendi faillliğini ve tarihselliğini de aynı şekilde sorunsallaştırmayı önemser. Bu durumda da, kuramcının kendi entelektüel faaliyetini koşullayan tarihsel ve kültürel süreçler bilince çıkarılmalıdır (Calhoun, 1995: 34). Kuramcının anlayış ve algısını besleyen kavramsal çerçevenin süregelen olarak gözden geçirilmesi gereklidir. Eleştirel kuram, aynı zamanda diğer toplumsal açıklama çalışmalarıyla da yüzleşmeli ve onların güçlü ve zayıf yanlarını göstermek kadar taşıdıkları kör noktalara da işaret etmelidir. Söz konusu açıklamaların sahip olduğu içgörülerini daha sağlam temeller üzerine oturtma becerisini gösterebilmelidir (Calhoun, 1995).

Calhoun'un eleştirel kurama atfettiği bir diğer önemli özellik, sistemik krize bakışla ilintilidir. Eleştirel kuram yaygın iki bakış açısından farklı olarak krizin görülebileceği, anlaşılabilmesi ve hatta krizin yönelimleri hakkında öngörülerde bulunulabileceğini varsayar. Kriz bağlamındaki yaygın diğer iki bakış açısının sırasıyla, bilinemezlik ve gizli el düşünceleri olduğu söylenebilir. İlkine göre, gerçeklik o denli parçalı ve kaotik bir yapıdır ki burada nedensellikler değil eş ölçülemez süreçler tespit edilebilir (Calhoun, 1995: 112). Bunun karşısında eleştirel kuram, krizi anlamak için çelişkilere, çatışmalara, yani bir türlü tutmayan dikişlere işaret etmektedir. Söz konusu çelişkiler, farklı toplumsal güçler için farklı gerilimler yaratmakta ve bu gerilimler de özgün bilinçlilik hallerinin doğmasına neden olmaktadır. Calhoun'a göre (1995: 173) kapitalist ve patriyarkal bir toplumsal düzende emek sömürsüne ve bedensel baskıya maruz kalan bir kadının bakış açısının yarattığı ayrıcalıklı yan da buradadır: deneyimin temellendiği çelişkide. Eleştirel kuram deneyimi resimlemek için değil aslen bu gerilime işaret etmek için vardır.

Örneğin, eleştirel sosyal bilimlerin yazınının son yıllarda en çok rağbet gören kesişimsellik² kavramının taşıdığı tüm eleştirel potansiyele karşın, kendi üzerine

² Yaygın kullanımıyla Türkçe'ye kesişimsellik olarak çevrilen "intersectionality", köken olarak ABD'deki siyah feministlerin kendi ezilmişliklerini tarif etmek ve bunun üçlü doğasına – yoksul, siyah ve kadın olmaktan kaynaklanan – işaret etmek için kullandıkları bir kavramdır. Kavram, ilk kullanımından bu yana epey anlam farklılaşmasına uğramıştır. Günümüzde sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik köken ve yaş gibi toplumsal ilişkilerin belirlediği kategorilerin kesişiminde yaşanan ayrımcılık, baskı ve eşitsizlikleri anlatmak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, kavramın her tartışmaya esnetilerek uyarlanması kavramın içinin boşalmasına da neden olmuştur. Bir siyasi mücadeleden ve isyan deneyiminden doğan kavram bugünün sosyal bilimsel çalışmalarında, toplumsal özneleri ve bu öznelerin failliklerini, onların sistemle olan ilişkilerini kurbanlaştırarak anlama riskini taşımaktadır. Konu hakkında detaylı bir tartışma için bkz. Aguilar, 2015.

kapanması, sürekli üst-üste eklemlenen tahakküm süreçlerine vurgu yapması, çelişkileri görmeye yarayan kuramsal lensleri reddettiği oranda işten bile değildir (Ferguson, 2016). Bir örnek vermek gerekirse, kesişimsellik çalışmalarının en temel ilkesinden yola çıkan bir araştırmada kadınların mevcut sosyo-ekonomik düzende maruz kaldıkları baskı ve sömürüler, toplumsal cinsiyet düzeni, sınıfsallık ve etnikleştirme/“ırk”sallaştırma süreçleri bağlamında resimlenirken, bu süreçlerin birbiriyle çeliştiği, çatıştığı ve tam da bu nedenle tahakkümde kırılmalar ve krizler yarattığı durumlar sıklıkla gözden kaçabilmektedir. Ya da tersinden bu toplumsal şekillenme süreçleri birer statik kimliğe indirgenmekte ve süreçleri birbirine bağlayan temel sistemik mantık görmezden gelinmektedir (Ferguson, 2016). Kriz dönemlerine bakacak olursak bu ayrımlar emeğin yeniden ve farklılaşarak değerlendirilmesini sağlamakta ve sermayenin tüm teknolojik ilerlemelere rağmen boşa çıkaramadığı ve çıkaramayacağı emek gücü içerisinde kendi lehine önemli ayrımlar yarattığı oranda yeniden üretilmektedir (Aruzza, 2016). Bahsi geçen ayrımlar basit anlamıyla sermaye için işlevsel olduklarından değil, kapitalist toplumsal formasyon içerisinde ancak bu formasyonun dolayımı ile yeniden üretildiklerinden, varlıkları sermaye mantığının dışında düşünülemez (Ferguson, 2016). Bu nedenle kapitalizmin ve onun neoliberal evresinin mevcut krizini de bir yeniden değerlendirme ve değer yaratımı mücadelesi süreci olarak düşünmek devlet analizinde önemli bir yola çıkış noktası olabilir.

Buradan bakıldığında, günümüz krizi kimin emeğinin değersizleştirileceği ve kimin emeğinin görünmez kılınacağı sorusuyla sermayenin bu yönelimlerine karşı gelişen direnç ve direniş biçimlerinin iç içe geçtiği bir süreçtir. Eğer Davos’ta her yıl toplanan Dünya Ekonomik Forumu, 2008 finansal çöküşünün ardından aşırı risk almaya eğilimli Wall Street tipi “toksik erkeklik” karşısında daha temkinli, kontrollü ve çekip çevirici bulduğu “kadınlık”ı ve dolayısıyla kadın yöneticileri yeni bir krize karşı asli bir kalkan olarak tanımlıyorsa, bu özcu cinsiyetçiliğin yeni bir kültürel biçimi olduğu kadar (Prügl, 2012), hangi tür kadın emeğinin değerlendirilerek hangisinin değersizleştirileceğine dair bir müdahale olarak da görülmelidir.

Daha da önemlisi bugün dünyanın birçok yerinde farklı gündemler ve taleplerle sokaklara dökülen kadınların mücadelesi de – örneğin #metoo hareketi ve ABD’de Trump’ın seçilmesinin ardından düzenlenen Kadın Yürüyüşü ya da Avrupa’da yükselen yeni sağ popülizme karşı İspanya ve İtalya başta olmak üzere düzenlenen feminist yürüyüşler, Arap ayaklanmalarının ardından başta Tunus ve Lübnan olmak üzere sönmümlendirilemeyen kadın mücadelesi ve yine Türkiye’de kadın kırımına karşı düzenlenen etkili eylem ve faaliyetler - tam da

bu nedenle yeniden değerklenme zemininde süren çatışmalara ve neoliberal-otoriter devletin temel bir siyasal açmazına işaret etmektedir.

2. TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİM KRİZİ

Devlete bakarken merceğin nereye odaklandığı devlet konusundaki bilgi üretimini doğrudan belirlemektedir. Uzun yıllardır işlevselci bir bakış açısından uzaklaşma konusunda katı bir yöntemsel doğru ile hareket eden eleştirel devlet kuramı da, odağını mümkün mertebe üst-yapı alanına kaydırmış, devletin kapitalist toplumsal formasyonu yeniden üretmede üstlendiği rolden ziyade devletin bu formasyondan nasıl görel bir özerkliğe sahip olduğu sorusuna kilitlenmiştir. Bu özel sayıda yer alan, “İktisadî Depolitize Etmek: 2008 Krizi Sonrasında Türkiye Üzerine bir Değerlendirme” adlı makalesinde Türkiye’de emekçi kitleler aleyhine giderek daha da bütünleşik bir hal alan sermaye-devlet ilişkilerine odaklanan *Çağrı Çarıkçı* da, ana argümanına “işlevselciliğe düşmek pahasına” şerhini düşerek eleştirel devlet kuramı alanındaki bu yöntemsel basınca işaret etmektedir.

Devletin sermayenin isterleri doğrultusuna iş gören bir teşekkül olarak görülmesinin – ki buna ekonomik indirgemecilik adı verilmektedir – yöntemsel ve kuramsal yanlışları eleştirel devlet kuramlarının ana uğraşı olagelmektedir. Bununla birlikte bu türden bir arayış ve kaygının tarihsel bir bağlamı olduğu unutulmamalıdır. İşlevselciliğe düşmemenin yöntemsel olarak önemli olduğu ve kuramı belirlediği evre dünya genelinde burjuva modern devlet biçiminin yükseldiği ve konsolide olduğu ikinci Dünya Savaşı sonrası evredir. Bu evrede, devlet emek mücadelesi ve diğer toplumsal mücadelelerin etkisiyle şekillenmiş ve kapitalist devlet ancak bu mücadeleler dolayısıyla demokratikleşmiştir. Dolayısıyla devletin kapitalist formasyonunun yeniden üretilmesinde dolayimsız kimi işlevleri olduğu ve bunların illa demokratik bir çerçevede gerçekleşmeyebileceği gerçeği gözlerden kaçırılmamalıdır. Nitekim neoliberal dönemde devletin sermaye tahakkümüne daha fazla girişi, eleştirel devlet kuramını daha da açmaza sokmuş, bu açmazdan çıkmak için post-yapısalcı yaklaşımlardan faydalanılmıştır. Kapitalist bir devlet kuramı ile uğraşmak yerine kapitalist toplumda eyleyen bir devlet kurgusu öne çıkmış ve monolitik bir devlet yapısı varsayımının yanlışlığı vurgulanmıştır. Buna göre devlet aslında bir dizi birbirinden farklı aygıtın toplamıdır ve bu aygıtlar, toplumsal ve siyasal öznelerle farklı farklı ilişkiler kurar, farklı farklı siyasal gündem ve talepleri seçerek, “stratejik bir seçicilik”le işe koyarlar (örn. Bkz. Jessop, 2007).

Bu sayıda, Marksist devlet teorisi alanında ürünler veren *John Kannakulam*’la yapılan söyleşi tam da bu türden bir sorgulama yapmak için

önemli veriler sunmaktadır. Kannakulam'a göre maddi güçlerin bir yoğunlaşması olan devlet, farklı toplumsal talepleri seçerek işleme koyar. Ama bu seçiciliğin kaynağı nedir? Ya da diğer bir ifadeyle devlet aygıtlarının seçiciliğini belirleyen "o" şey ya da şeyler ne(ler)dir? Geçmişten gelen tarihsel patikalar mıdır yalnızca? Yani mesela güçlü bir sosyal refah devletçiliği geleneği midir? Yoksa bunun da ötesinde yatan bir belirlenimi yok mudur devletin? Neoliberal devletlerin içinden geçtiği açmazları anlayabilmek için, bu soruların yalnızca teorik değil tarihsel ve pratik düzlemde de daha fazla gündeme alınması gerekiyor. Yine bu sayıda yer alan "Hangi Hegemonya Projesi? Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Sermaye Birikimiyle İmtihanı" makalesinde *Melek Halifeoğlu*, stratejik seçiciliği, AKP'nin sermaye sınıfının kimi kesimleriyle kurduğu imtiyaza dayalı ilişkisini açıklamak için kullanmaktadır. Bununla birlikte yine Halifeoğlu'nun da çalışması göstermektedir ki, bizzat bu seçicilik ya da devletin sermaye kesimleri ile olan sancılı ilişkisi, kapitalist toplumsal formasyonun *toptan* üretiminde çözüm olmak yerine bizzat sorun olabilmektedir. Dolayısıyla devleti, kendi aygıtsal çokluğu ve stratejik seçiciliğinin de ötesinde belirleyen kimi yükleri ya da işlevleri var gibi görünmektedir. En azından toplumsal yeniden üretim perspektifi bize olduğunu söylüyor.

Finansal Krizle birlikte berraklaşan toplumsal çelişkiler, toplumsal yeniden üretim alanını ve bu alanın bizzat devletin yeniden üretimindeki merkeziliğini yeniden açığa çıkarmıştır. Buna göre denilebilir ki, günümüzde devletin kapitalist toplumsal formasyonun yeniden üretiminde üstlendiği her iki işlevde de aksamalar ve tıkanıklıklar mevcuttur: 1) emek gücünün yeniden üretimi sağlamak; 2) emek gücünün yeniden üretimini sermayenin yeniden üretimini aksatmayacak şekilde, aksine sermaye birikimini kolaylaştıracak şekilde gerçekleştirmek (Pichio, 1992). Birinci rolün içeriğini, ücretli işten arta kalan ve ancak ona bağlı olarak şekillenen gündelik hayatın yeniden üretimi şeklinde okumak mümkündür. İkinci rolün içeriğini ise, emek gücünün bedensel ve diğer farklılıklar üzerinden değerlendirilmesini teşvik etmek ve/veya otoriter yöntemlerle emeği pasifize ederek sermaye için kârlılık oranlarının sürdürülebilmesini sağlamak olarak tarif etmek olanaklıdır. Diğer bir ifadeyle, devlet gündelik hayatın yeniden üretimini sürdürülebilir kılmak ve bu anlamda karşılıksız emek sahipleri dahil geniş anlamda tüm emek gücünün değerini artırmak zorundayken diğer bir yandan da bu sürdürülebilirliğe aykırı bir belirlenimle hareket etmektedir: emeği sermayenin aleyhine olacak şekilde yani fazla-değerlememek.

Günümüzde birinci işlevdeki tıkanıklığın kaynağında artan gelir eşitsizlikleri, uzun süreli işsizlik; vasıfsız işler; gündelik hayatta insanı yeniden üretecek her faaliyetin paranın hakimiyeti altında olması; birey-odaklı arzuların popüler kültürde tavan yaptığı bir dönemde paradoksal bir şekilde kişilerin

kendilerini gerçekleştirecek araç ve olanaklardan giderek daha fazla mahrum kalması; bir birey olarak kadının yüceltildiği bu dönemde yine paradoksal bir şekilde kadınların hane içi bakım işlerinin gönüllü emekçisi olmaya zorlanması ya da zorla ev kadınlştırılması yatmaktadır. Yine ikinci işlevdeki tıkanıklığının kaynağında bizzat bu çelişkiler sonucunda ortaya çıkan sosyal krizler, bu krizlerle ilintili toplumsal hareketler ve bu hareketlerin doğrudan siyasi iktidarları ve hatta devleti hedef alması bulunmaktadır. Bugün Güneydoğu Asya'dan Körfez ülkelerine ev emekçisi olarak getirilen ve köle emeği olarak görülen kadınlar, yaşadıkları sorunların kaynağında fazla devlet olmasını değil yeterince adil bir devlet olmamasını görüyorlarsa, neoliberal otoriter devletin yaşadığı açmaz daha berrak hale gelmektedir. Yurttaşları oldukları devletler tarafından kolay döviz girdisi olarak görülen bu emekçi kadınlar, yine kendi devletleri tarafından ihmal edildiklerini dile getirmektedirler. Geçtiğimiz son dört yılda yalnızca Suudi Arabistan'da Bangladeşli 52 kadın ev emekçisi intihar etmiştir (Khan, 2019).

Özetle günümüzde toplumsal yeniden üretimin krizi neoliberal otoriter devletin içine düştüğü sıkışıklıklara işaret etmektedir. Bununla birlikte bu sıkışmanın ya da idare krizinin tam boy bir meşruiyet krizine dönüştüğünü söylemek için henüz çok erken görünüyor (Fraser, 2015). Bugün berraklaşan toplumsal çelişkiler ve bu çelişkilerin devlet aygıtlarına yansıma biçimi, devlet aygıtları tarafından nasıl söğuruldukları ya da nasıl yeniden anlamlandırıldıkları üzerinde durulması gereken konulardır. Bir sonraki bölümde bu hususta bir tartışma açılmaya çalışılacaktır.

3. MEŞRUIYET AÇIĞI VE DEVLET

Eleştirel/Marksist devlet kuramında meşruiyet tartışmalarını belirleyen ana kuramsal kabul, kapitalist devletin zor ve rıza alanlarının işlevsel bir ayrıma dayalı olduğu tezidir. Buna göre devletin zor aygıtları düzene verilen toplumsal rızanın yeniden üretiminde ancak çok önemli bir tıkanma yaşandığında devreye giren gölge güçlerdir. Dolayısıyla olağan dışı dönemler olarak görülen kriz dönemleri de devlet zorunun, olağan zamanlarda olduğundan çok daha fazla görünür ve düzenleyici olduğu dönemleri imler. Oysa günümüzde neoliberal otoriter devletin, neoliberalleşmenin egemen politika biçimi olmaya başladığı 1970'lerden beri, bu tür bir ayrım üzerinden şekillenmediği genel kabul görmeye başlayan bir tez oldu. Neoliberal devlet, zor aygıtlarının aynı zamanda ideolojik aygıt olarak da işlev gördüğü, rıza üretiminde zorun rolünün gölgenin ötesinde sıradanlaştığı bir devlet biçimidir. Dolayısıyla Finansal Krizin ardından yaşanan toplumsal denetim süreçlerini anlamak için dile getirilen daha fazla otoriterliğin yani daha fazla devlet şiddeti, ekonomi-dışı zor ve gözetimci polisliğin devreye

girdiği iddiaları olgusal düzlemde doğru olmakla birlikte, kapitalist devletin gerçekliğini anlamak konusunda rıza-zor ikiliğini var saymaya devam etmektedir.

Yakın dönemli kimi çalışmaların da detaylı bir şekilde gösterdiği üzere, devlet kapitalistleşme süreci içerisinde yeniden kurulurken bu ayrımı yaratmak bir yana, bizzat bu iki sürecin birlikteliğine yaslanmıştır. Yani mülksüzleştirilmiş kitleleri “özgür” birer emekçi haline getirmek için imalatanelere kapatırken, siyasi iktidarlar devlet teröründen faydalanmış ama aynı zamanda bu terörü temellendirmek için bedensel ayrımları rıza imalatına konu etmişlerdir. Sylvia Federici (2004), kapitalistleşme sürecinde meydana gelen Cadı Avları’na, bu gözle bakmayı önerir. Ona göre bu Avlar, kadınları evkadınlaştırmanın ve hane halkının yeniden üretilme işine karşılıksız bir şekilde hapsetmenin yolu olmuştur. “Uzun dilli”, “dedikoducu” bu kadınlar John Locke’un da şikayet ettiği ve özel mülkiyetten dışlamak istediği toplumsal kesimler arasındadır. Özetle, kapitalist devletin demokratikleşmesi ve devletin zor aygıtlarının gölgeye çekilip siyasi bir meşruiyet mekanizması anlamında rızanın kurumsallaşması uzun yüzyıllara dayalı toplumsal mücadelelerin sonucunda gerçekleşmiştir.

Kapitalist devlet bahsinde tartışmaya açılan bir diğer meşruiyet eksenini, siyasi sınıfların sermaye sınıfından ayrışmasına, siyasetin yalnızca mülk sahibi sınıfların tekelinde bir yapı olmasının sonlanmasına odaklanmaktadır. Bu bakış açısına göre, kapitalist devletin meşruiyeti söz konusu devletin sınıf tarafsız görüntüsüyle belirlenmektedir. Devlet sınıf tarafsız görüntüsünü kaybettiği oranda meşruiyet krizi yaşanacaktır. *Neslişah Başaran*’ın bu sayıda yer alan “Sermayedarlar Devleti Yönetirse Ne Olur? 2008 Sonrası Sermayedar-siyasetçiler ve Devlet-Sınıf İlişkileri Konusunda bir Değerlendirme” adlı makalesi tam da bu tartışmaya odaklanmakta ve Marksist devlet kuramının temel kabullerinden biri olan siyaset-ekonomi ayrımını yeniden tartışmaya açmaktadır. Başaran’ın da gösterdiği üzere, 2008 Krizi sonrası tüm dünyada ve Türkiye’de, devlet-sermaye bütünleşmesinin giderek daha da görünür olmasına karşın, bu dinamik bizzat henüz bir meşruiyet krizini tetiklememektedir. Aksine, sermayedarlaşan siyasetçiler ve siyasetçi-sermayedarlar oldukça popüler olabilmektedir. Dolayısıyla mülk sahibi sınıfların siyaset üzerindeki doğrudan iyeliğinin sona ermesinin genel olarak kapitalist devletin değil, onun ancak tarihsel bir biçimi olan burjuva devlet biçiminin bir özelliği olduğu iddia edilebilir. *Çağrı Çarıkçı*’nin daha önce anılan makalesindeki tartışma da, finansal krizden bu yana devletin ekonomi yönetiminde, siyasetin konusu olan meseleleri yeniden ve doğrudan sermayenin egemenliği altına yerleştiren adımlarının, henüz ekonomi yönetimindeki ontolojik depolitizasyonu zedeleyecek denli bir meşruiyet sorgulamasına maruz kalmadığına işaret etmektedir. Buradan

Erdoğan iktidarının ekonomi yönetimini giderek şahsileştirmesinin de en temeldeki depolitizasyon süreçlerini yeniden siyasallaştırmadığı sonucuna varılabilir.

Peki bu durumda neoliberal devletin mevcut krizini, rıza-zor ikiliği ya da sermaye erki-devlet erki ayrımı kabullerinin açıklayamadığını düşünürsek, hangi kavramlar ya da kavram setleri ile açıklayabiliriz? Görünüyor ki bu alanda daha fazla tartışma yürütmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Böylesi bir tartışma aynı zamanda günümüzde krizin semptomu olarak görülen kimi gelişmelerin de içerdikleri çelişkilerle birlikte kavranmasına yardımcı olabilir. Bu sayıda yer alan katkılar dahilinde krizin semptomu olarak görülen gelişmelerin sırasıyla yükselen popülizm, ivmelenen güvenlikleştirme stratejisi ve yürütmenin güçlendirilmesi olduğu ifade edilebilir.

“Kriz Sonrası Fransa’da Popülizmin Yükselişi: Bir Değerlendirme (2008-2018)” adlı çalışmasında, *Yasin Kara* Fransa’da yükselen popülizmin yalnızca aşırı Sağ siyasal alanı değil Cumhurbaşkanı Macron’u da içerecek şekilde siyasi müessesenin tamamını etkilemesini, finansal krizin ardından yaşanan temsiliyet krizine verilen bir yanıt olarak görmektedir. Ancak Kara’nın makalesindeki verilerin de işaret ettiği üzere, bu popülizm bir dizi iç çelişki içermekte ve temsiliyet krizini gidermek bir yana onu sürekli olarak derinleştirmektedir. Kara’ya göre bunun ana nedeni, söylemsel düzlemde sistem dışı görünen popülizmin temelde neoliberal reçetelere olan tam boy bağımlılığıdır.

Yine bu sayıda yer alan “İran’da Devlet, Sermaye ve Sınıflar: Nükleer Programa Yönelik Yaptırımların Etkileri Üzerine bir Değerlendirme” adlı çalışmasında *Gülriş Şen*, uluslararası yaptırımların da şekillendirmesi ile derinleşen toplumsal krizin, İran’daki yönetici sınıflar tarafından söylemsel düzlemde “ekonomik terörizme” karşı örgütlenen bir popülizmle aşılmaya çalışıldığına işaret etmektedir. Kriz, aynı zamanda İran’da devlet aygıtları arasındaki güçler dengesini zor aygıtları lehine değiştirmekte, kriz idaresinde güvenlikleştirme başat strateji halini almaktadır. Şen’in makalesinden de görüldüğü üzere bugün neoliberal devlet, süregelen bir kriz çevrimi yapmaktadır. Ancak İran’daki siyasi rejimin gelişimde tarihsel sosyolojik bir içgörünün önemini çizen Şen’in çalışmasından, bu kriz çevriminde yaşanacak yol kazalarının mevcut meşruiyet açığını tam boy bir meşruiyet krizine çevireceğini düşünmek konusunda acele etmemek gerektiği anlaşılmaktadır. Türkiye’deki güncel siyasi rejime benzeri bir tarihsel perspektifle yaklaşan *Melek Halifeoğlu* da, daha önce anılan makalesinde, AKP’nin iktidara gelişinin ardından başarıyla uygulamaya koyduğu iki-uluslu hegemonya projesinin 2010’dan başlayarak günümüze değin çeşitli evre ve düzlemlerde içinden geçtiği çözümlü işaret

etmektedir. Çalışmada, mevcut krizin 1980’den bu yana Türkiye’de farklı iktidarlar tarafından uygulanmaya çalışılan bu iki-uluslu hegemonya projesinin ve onun krizlerinin yeni bir evresi olarak görülebileceği imlenmektedir. Bir devlet krizi halini almış bu krizin, iki-uluslu hegemonya projesinin toptan sorgulanmasına yol açıp açmayacağı ise henüz belirsizliğini korumaktadır. Son olarak Göksu Uğurlu’nun “Uluslararası Düzenleme ve Devletin Dönüşümü: Dünya Bankası’nın İş Ortamı Raporları” adlı makalesi, küresel ekonomi yönetiminde neoliberal *doxa*nın halen çok kuvvetli olduğunu göstermekte, bu *doxa*nın hep daha işlevli bir yürütme taraftarı ve dolayısıyla demokrasi karşıtı ruhunu saklamak konusunda herhangi bir çekincesi olmadığını da sergilemektedir. Devletin kapitalist piyasanın sürdürülebilirliği konusundaki merkezi rolünü halen koruduğunu gösteren bu çalışma, kamuoyunda liberal olmamakla itham edilen Rusya ve Çin gibi ülkelerin İş Ortamı raporlarında artan puanlarının ve dolayısıyla sermaye imparatorluğu nezdinde edindikleri övgünün altını çizmektedir. Raporların uluslararası düzenleme için taşıdığı işlevi, 2003 sonrası Irak’taki devlet inşası süreci üzerinden de sergilemeye çalışan çalışmasında Uğurlu, sermaye imparatorluğunun devlete ve devletler sistemine duyduğu ihtiyacın sonlanmayacağını da göstermektedir.

Gülriş Şen, Çağrı Çarıkçı ve Göksu Uğurlu’nun makalelerinden çıkan bir diğer sonuç da devletin uluslararasılaşmasının, ya da devletlerin uluslararası sisteme entegrasyonunun – ister yaptırımlar ister uluslararası düzenleme kurumları aracılığıyla olsun – neoliberal devlete kriz karşısında önemli bir koruma kalkanı sağlamasıdır. Diğer bir ifadeyle devletlerin büyüyen meşruiyet açığına karşı uluslararasılaşma, bir ara kalkan görevi görmekte, Wolfgang Streeck’in (2011) ifadesiyle, yeni dönemdeki kompleks uluslararasılaşma biçimi çatışmayı “sokaktaki insanın stratejik erişiminden” çıkararak siyasi ve finansal elitler arasındaki bir savaş alanına hapsetmektedir. Bütün bu gelişmeler gözetildiğinde, şöyle bir çıkarımda bulunmak makul görünüyor: devletin sokaktaki insanın stratejik ve siyasal erişiminden kopması, devleti kısa evrede toplumsal krizin dağıtıcı etkisinden korusa da, son kerte de zayıflatmaktadır. Kamusal ve demokratik kazanımların kaybı ve etkin bir emek mücadelesinin yokluğu siyasetin yaşam kanallarını da tıkamakta, modern devlet kendi üzerine yıkılmaktadır.

Bu özel sayının hazırlanması sürecinde yoğun çalışma programlarına karşın beni kırmayarak katkılarını sunan değerli hakemlere, devlet çalışmaları bahsindeki ilginin canlı kalmasında önemli bir ilham kaynağı olan sevgili Pınar

Bedirhanoğlu'na ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Berk ve kızım Defne Roza'ya teşekkürü borç bilirim...

Funda Hülagü, Dr.

Bilimsel Araştırmacı/Öğretim Görevlisi

Philipps-Universität Marburg, Almanya

fundahulagu@gmail.com, huelague@staff.uni-marburg.de

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6549-2988>

KAYNAKÇA

Aguilar, Delia (2015), "Intersectionality", Mojab Shahrzad (Der.), *Marxism and Feminism* (Londra: Zed): 203-220.

Arruzza, Cinzia (2016), "Functionalist, determinist, reductionist: Social reproduction feminism and its critics", *Science & Society*, 80 (1): 9-30.

Calhoun, Craig (1995), *Critical social theory: Culture, history, and the challenge of difference* (New York: Wiley-Blackwell).

CNN Business (2015, June 22), "Feeding Family on a Food Stamp Budget", https://www.youtube.com/watch?time_continue=13&v=OXKkakwf6Vk&feature=emb_logo.

Duffield, Mark (2019), "Post-Humanitarianism: Governing Precarity through Adaptive Design", *Journal of Humanitarian Affairs*, 1 (1): 15-27.

Dünya Bankası (2015), "World Development Report: Mind, Society and Behaviour", <https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Publications/WDR/WDR%202015/WDR-2015-Full-Report.pdf>. (15.01.2020)

Federici, Sylvia (2005), *Caliban and the witch: Women, capitalism and primitive accumulation* (New York, NY: Autonomedia).

Ferguson, Susan (2016), "Intersectionality and social-reproduction feminisms: Toward an integrative ontology", *Historical Materialism*, 24 (2): 38-60.

Fraser, Nancy (2015), "Legitimation crisis? On the political contradictions of financialized capitalism", *Critical Historical Studies*, 2 (2): 157-189.

Jessop, Bob (2007), *State power* (UK: Polity).

Khan, Amira (2019, December 13), "Sexually assaulted, deprived and unpaid: How Bangladeshi women are being abused by their Saudi Employers", <https://www.alaraby.co.uk/english/indepth/2019/12/13/bangladeshi-women-sexually-and-physically-abused-by-saudi-employers> (15.12.2020)

LeBaron, Genevieve ve Adrienne Roberts (2010), "Toward a feminist political economy of capitalism and carcerality", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 36 (1): 19-44.

Montgomerie, Johnna ve Daniela Tepe-Belfrage (2016), "A Feminist moral-political economy of uneven reform in austerity Britain: Fostering financial and parental literacy", *Globalizations*, 13 (6): 890-905.

Picchio, Antonella (1992), *Social reproduction: the political economy of the labour market* (London: Cambridge University Press).

Prügl, Elisabeth (2012), "If Lehman Brothers had been Lehman Sisters...: Gender and myth in the aftermath of the financial crisis", *International Political Sociology*, 6 (1): 21-35.

Roberts, Adrienne (2013), "Financing social reproduction: The gendered relations of debt and mortgage finance in twenty-first-century America", *New Political Economy*, 18 (1): 21-42.

Streeck, Wolfgang (2011), "The crises of democratic capitalism", *New Left Review*, 71: 5-29.

**SERMAYEDARLAR DEVLETİ YÖNETİRSE NE OLUR?
2008 SONRASI SERMAYEDAR-SİYASETÇİLER VE
DEVLET-SINIF İLİŞKİLERİ KONUSUNDA BİR
DEĞERLENDİRME**

**WHAT IF CAPITAL RULES? AN ANALYSIS ON
CAPITALIST-POLITICIANS AND THE RELATIONS
BETWEEN STATE AND SOCIAL CLASSES AFTER THE
2018 CRISIS**

Neslişah Leman BAŞARAN LOTZ*

ÖZ

Bu yazı 2008 krizi sonrasında iktidara gelen sermayedar-siyasetçi örneklerini temel alarak sermayedar ile devlet yöneticisi kimliğinin özdeşleşmesi ve sermaye sınıfının belli kesimlerinin siyasi iktidar ile daha doğrudan ilişkili olmasının kapitalist devletin görünürdeki özerkliğinin ortadan kalktığı yeni bir siyaset tarzını karşımıza çıkardığı tespitinden yola çıkıyor. Yazı, ABD'nin ve dünyanın en zengin sermayedarlarından Donald Trump'ın ABD Başkanı olması ve Türkiye'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın sermayedar kimliğinin giderek güçlenmesi örneklerini siyasi iktidar-sermaye sınıfı ilişkisi açısından analiz ediyor. Bu bağlamda, ekonomi ile siyaset alanı arasında yapılan ayrımlar ve bu ayrımdan yola çıkarak “devletin göreceli özerkliği”ni kapitalist devletin asli bir özelliği olarak tanımlayan kuramsal yaklaşımların bu örnekleri açıklamakta yetersiz kaldığı savunuluyor. Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Simon Clarke, John Holloway ve Sol Picciotto gibi yazarların

* Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, neslisahbasaran@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2467-1488>.

kapitalist devlette siyasi iktidar ve hakim sınıflar ilişkisini açıklamak üzere getirdikleri yaklaşımlar, bunların 2008 krizi sonrası ortaya çıkan örnekleri açıklama gücü üzerinden tartışılıyor. “Görelî özerkliği” merkeze alan yapısalcı anlayış yerine devleti sınıf çelişkileri tarafından şekillendirildiği için bu çelişkileri kendi içerisinde taşıyan, sınıf hakimiyetinin tarihsel bir şekli olarak değerlendiren tarihselci yaklaşımın 2008 krizi sonrası ortaya çıkan sermayedar-siyasetçi örneklerini açıklamakta daha faydalı olduğu ileri sürülüyor.

Anahtar Kelimeler: Devlet Teorisi, Görelî Özerklik, Devlet-Sermaye İlişkisi, Burjuvazi, Sermayedar-Siyasetçi.

ABSTRACT

The article argues that the capitalist-politicians who came into power after the 2008 crisis brings about a new tendency in state government in which the government is identified with the capitalist class and the latter's certain fractions are more directly related to the state power; and this entails the disappearance of the supposed autonomy of the capitalist state. To prove this argument, the article examines the examples of Donald Trump and Recep Tayyip Erdoğan regarding the political power-capitalist class relations: the first one became the U.S.A president as one of the world's richest businessman and the other one increases its capital while he is the President of Turkey. Based on these two examples, the article claims that state theories based on the sharp distinctions between economic and political realms and taking for granted the “relative autonomy of the state” as an essential principle of the capitalist state fall short to explain this new tendency. To prove this, the article discusses the explanatory power of the state theories of Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Simon Clarke, John Holloway and Sol Picciotto regarding state-class relations and argues that rather than the structuralist conception of “relative autonomy”, the historical approach that explains the capitalist state as a historical form of class domination which contains in itself the class conflicts because it is shaped by these would be more useful to better understand and analyze the capitalist-politician examples that arose after 2008 crisis.

Keywords: State Theory, Relative Autonomy, Capitalist-Politician, Bourgeoisie, State-Capital Relations.

GİRİŞ

Sermayedarlar devleti doğrudan yönetirse ne olur? Yani devlet yönetimi ile sermaye sınıfı aynı kişide cisimleştiğinde kapitalist sistemin meşruiyeti açısından ne tür sonuçlar doğar? Eleştirel yazında genel olarak kabul edildiği gibi, devlet, denge gözetmeden hakim sınıfın ekonomik çıkarlarını savunması durumunda meşruiyetini kaybedecektir (Jessop, 2016: 102). Dolayısıyla, sermaye sınıfının doğrudan siyasal iktidarı eline almasının devletin görece özerkliğini ve bu özerkliğin kapitalist sistemde devlete sağladığı meşruiyeti tehlikeye düşüreceği ve başlı başına bir kriz unsuru yaratacağı öngörülebilir. “Görece özerkliği” kapitalist devlet teorisinin asli bir unsuru haline getiren Nicos Poulantzas’a göre kapitalist devletin meşruiyeti, kendisini sermaye sınıfından bağımsız gösterme becerisinde yatar. Buna göre Marx’ın “Bonapartizm” olarak kavramlaştırdığı, burjuvazinin ekonomik gücünü sağlama almak için siyasal iktidarı, kendi iç çatışmalarına da çözüm olacak şekilde doğrudan sermaye sınıfının belli bir kesimini temsil etmeyen, güçlü ve otoriter bir figüre bıraktığı tespiti, kapitalizmin siyasal iktidarının meşruiyetini sağlama becerisinin özünü teşkil eder ve Bonapartizm istisnai bir durum değil kapitalizmin asli bir özelliği olarak değerlendirilir.

Oysaki, 2008 krizi karşımıza bu açıdan yeni denebilecek bir tablo çıkarttı. Kriz sonrası ABD, Avrupa ve Türkiye dahil dünyanın pek çok yerinde otoriter ve faşizan partiler ve liderler iktidar olurken bu iktidarlar pek çok açıdan aslında bir “Bonapartizm” örneği olmaktan uzaktı. Yani, 2008 sonrası siyaset sahnesine egemen olan otoriter siyasal figür ve partilerin önemli bir kısmı, sermayenin iç çatışmalarından bağışık, kendisini tüm sınıflara eşit mesafede gösterme özelliği güçlü olanlar değil tam tersine sermaye sınıfını doğrudan temsil eden hatta onun belli bir kesiminin temsilcisi ve çıkarlarının savunucusu olanlardı. Bunların bir diğer ortak özelliği ise halkçı olmayan popülist dil ve politikalara sahip olmalarıydı. Kısacası neoliberalizmin krizinden Bonapartist iktidarlar değil sınıf karakteri çok daha güçlü ve bu sınıf karakterini maskeleyen bir popülist söylem ile yöneten iktidarlar çıkmış oldu.

Kriz sonrası ABD’de, ülkenin en zengin sermayedarlarından Donald Trump’ın devlet başkanı olması ve popülist söyleminin şirket patronu söylemi ile iç içe geçmesi bunun başlıca örneklerinden biri olarak görülebilir. Türkiye örneğinde ise 2001 krizi sonrası iktidara gelen AKP’nin 2008 krizi sonrasında islamcı büyük sermayeyi temsil etme özelliği daha da belirgin hale gelirken siyasal

lider Recep Tayyip Erdoğan ve ailesinin büyük sermaye sınıfının bir parçası olması gizlenmek istenen bir durum olmadı. Erdoğan'ın popülist söylemi de “ülkeyi bir şirket gibi yönetmek” ögesini içeriyor. Dolayısıyla her iki siyasi iktidarın da kendilerini sermaye sınıfından bağımsız gösterme kaygısı taşımadığı ve sermaye sınıfı ile özdeşleşmenin bir meşruiyet sorunu olduğunu düşünmediği görülüyor.

ABD’de Donald Trump ve Türkiye’de Recep Tayyip Erdoğan iktidarlari arasında pek çok paralellik kurulabilir. Her iki liderin sermaye sınıfı ile organik ilişkilerinin yanı sıra yönetim tarzı, söylem ve politikalar konusunda pek çok ortak noktası bulunuyor. Her ikisi de devleti “bir şirket gibi yönetmek”ten bahsediyor, bakanlarını ya da kendilerine eşlik edecek yöneticileri önemli ölçüde sermaye sınıfı içerisinde seçiyor, neoliberalizmin yarattığı tahribatın halkta doğurduğu öfkenin bir sonucu olarak iktidara gelirken ve söylemde buna karşı mücadele ederken neoliberalizmin temel programı ile uyumlu politikaları hayata geçiriyorlar. Bu politikaların üzeri ise yoğun bir popülizmle, milliyetçi, ırkçı, dinci ya da muhafazakar ve kesin olarak otoriter bir söylemle örtülüyor. Bu söylemin bir diğer özelliği de kendinden önceki siyasetçileri ya da kapitalizmin daha “profesyonel” olarak nitelenebilecek siyasetçi modelini “elit” olarak kodlaması ve buna uygun olarak “elit-karşıtı” olduğunu iddia etmesi. Bu yazı, tüm bu benzerlikler arasından iki liderin sermaye-devlet ilişkileri açısından karşımıza çıkardığı yeni tabloya odaklanıyor.

Yazı, 2008 krizi sonrası karşımıza çıkan, sermaye sınıfı ile siyasi iktidarın özdeşleştiği bu iki örnekten yola çıkarak kapitalist devlette siyasi iktidar ile sermaye sınıfı ilişkisi konusunda mevcut teorileri yeniden gözden geçirmek gerektiğini ileri sürüyor. Yazının ana tezi, bu örnekler ışığında “devletin görece özerkliği”nin kapitalizmin asli bir özelliği olduğu tezinin geçerliliğinin sorgulanması gerektiği ve kapitalizmin belli dönemlerinde belli ihtiyaçlar üzerinden ortaya çıkan siyasi iktidar yapılarını, kapitalizmin “ideal” ya da “normal” yapısı olarak kodlamanın doğru olmadığı. Dolayısıyla, yazıda kapitalist devlette devlet aygıtı ve hakim sınıflar ilişkisine dair Ralph Miliband, Nicos Poulantzas, Simon Clarke, John Holloway ve Sol Picciotto gibi Marksist yazarların görece özerklik, devlet yöneticilerinin sınıfsal kökenleri ve sermayenin ortak çıkarı üzerinden geliştirdikleri analizlere yer verilerek bu analizlerin 2008 krizi sonrası ortaya çıkan örnekleri açıklama gücü tartışılıyor. Bunun için yazı öncelikle ABD’de Donald Trump ve Türkiye’de AKP ve Recep Tayyip Erdoğan iktidarının devlet-sermaye sınıfı ilişkileri açısından sergiledikleri özellikleri ele alıyor.

1. “SİYASETÇİLEŞEN-SERMAYEDAR”¹: DONALD TRUMP

2008 krizi sonrası sermayedar-devlet yöneticisi dendiğinde ilk akla gelen örnek ABD Başkanı Donald Trump. 2016 yılında ABD Başkanı seçilen Trump, Amerika’nın en zenginler listesinde 259. sırada yer alıyor (Forbes, 2018). Forbes dergisine göre, 2019 yılında Trump’ın serveti yaklaşık 3.1 milyar dolar ve bu servetin en büyük bölümünü emlak yatırımları oluşturuyor (Forbes, 2019). Trump’ın, ABD Başkanı seçildiğinde yönetimini oğullarına bıraktığı şirketlerinin değeri ise muhtemelen çok daha yüksek. Bu şirketler temel olarak emlak ve eğlence sektöründe faaliyet gösteriyor. Bunun dışında şirketlerin yatırım alanlarını finans, madencilik, ulaşım, sağlık, biyoteknoloji, gıda, telekomünikasyon ve internet gibi çok geniş bir yelpaze oluşturuyor. Yani Trump, günümüz kapitalizminin hakim büyük sermaye kesiminin önde gelen üyelerinden biri.

Sermaye sınıfı üyelerinin doğrudan devlet yönetiminde yer alması tek başına Trump’ın başkan olmasından ibaret değil. Trump iktidara geldikten sonra kritik bakanlıklara büyük sermaye sınıfından önemli isimleri atadı. Örneğin Ticaret Bakanı Wilbur Ross, ABD’nin en zenginlerinden (2016’da 232. sırada yer alıyordu) (Fuchs, 2017: 25). Hazine Bakanlığına atadığı Steven Mnuchin, Goldman Sachs’da uzun yıllar çalışmış bir eski bankacı. Mnuchin’in kişisel servetinin 400 milyon dolar olduğu tahmin ediliyor; bu servetin büyük bölümünü finansal yatırımlar, önemli bir kısmını da emlak yatırımları oluşturuyor (Alexander, 2019). Eğitim Bakanı Betsy DeVos ise kabinenin Trump’tan sonraki en zengin üyesi; Amway Şirketi’nin sahibi milyarder bir aileden geliyor. DeVos’un eşi ve çocukları ile 2 milyar dolarlık bir servet sahibi olduğu tahmin ediliyor (Fuchs, 2017: 25; Peterson-Withorn, 2019).

Sermaye sınıfının en güçlü üyelerinden Donald Trump’ın ABD Başkanı olmasını, sermaye ve devletin aynı kişide cisimleşmesi olarak nitelendirmek mümkün. Bu tespitten yola çıkan ve Trump’ı “siyasetçileşen-sermayedar” olarak adlandıran bir çalışma, “siyasetçileşen-sermayedar”ın ABD Başkanı olması ile birlikte sermaye sınıfının siyasi iktidar üzerinde doğrudan etkili olduğu bir dönemin başladığını ileri sürüyor (Fuchs 2017: 14-15). Burjuvazinin pek çok ülkede egemen sınıf haline geldiği iki yüzyılı aşkın süreden bu yana devletin ya da siyasal alanın sınıfların hakimiyetinden arınmış, “özerk” bir alan olarak görüldüğü ya da gösterilmeye çalışıldığı düşünülürse, sermaye ve devletin aynı kişide cisimleşmesinin önemi anlaşılabilir. Girişte de belirtildiği gibi, eleştirel devlet teorisinin başlıca sorunsallarından birini de devletin bu “görece özerkliği”

¹ Bu kavramı bir sermayedar olarak Donald Trump’ın ABD Başkanı oluşunu Marksist devlet teorileri açısından inceleyen Christian Fuchs’dan aldım, İngilizcesi “*politician-turned-capitalist*” (Fuchs, 2017: 14).

oluşturuyor. Bu “görece özerklik” büyük ölçüde siyaset alanının ekonomi alanı ile birebir örtüşmemesine, ekonomide hakim olan sınıfın siyasal alanda ya da somut olarak devlet yönetiminde doğrudan yer almamasına dayandırılıyor. Dolayısıyla, Trump örneğinde sermaye ve devletin aynı kişide cisimleştiğini kabul edersek, bunun devlet-sınıflar ilişkisinde yeni bir yapılanmaya denk düştüğü ortada. Bu yeni yapılanmayı açıklamakta devleti sermaye sınıfının doğrudan bir aracı olarak gören “araçsalıcı” olarak adlandırılan teorilerin ve de devletin sermaye sınıfının çıkarlarını savunmasının yapısal süreçler sonucu gerçekleştiğini ve dolayısıyla politika alanın sermayenin nesnel çıkarlarından görece özerk olarak işlediğini ileri süren “görece özerklik” teorilerinin yetersiz kaldığını ileri sürenler mevcut (Fuchs 2017: 14-15). Buna aşağıda ayrıntılı şekilde değineceğim.

Sermaye sınıfının bir üyesinin devlet yönetimini doğrudan ele almasının sonuçları iki açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, bunun sermaye sınıfının kendi iç ilişkileri, çelişkileri ve dinamikleri açısından yaratacağı durumdur. Bu durumda kendi sınıflarının bir üyesi olarak Trump’ın siyasal iktidarı elinde bulundurması ve ABD politikalarına yön verecek olmasının, ABD sermaye sınıfının çıkarlarını daha iyi temsil edip edemeyeceği sorusu akla gelir. İkincisi ise bu durumum kapitalizmin devamı ve bekası açısından orta ve uzun vadeli bir çözüm getirip getiremeyeceği ya da 2008 krizi gibi kapitalizmin içine girdiği ekonomik ve yönetsel krize bir çözüm teşkil edip edemeyeceğidir.

Bunlardan ilkinin ele aldığımızda, Trump’ın sermaye içerisinde bir isim olarak sermayenin iç bütünlüğünü sağlayıp sağlamayacağı, ya da sermaye sınıfının bir bütün olarak çıkarlarını gözetip gözetemeyeceği sorusunun net bir cevabı olmadığını görüyoruz. Kapitalizmin rekabetçi doğası gereği sermayedarların öznal çıkarlarının genelde birbiriyle sürekli çatışma içerisinde olduğu ve her sermayedarın öncelikli olarak kendi çıkarını düşündüğü gerçeğini göz önünde bulunduracak olursak, Trump’tan bağımsız olarak sermaye sınıfının birliğinin ne derece sağlanabileceği ayrıca sorgulanabilir. Esasında, Trump’ın Amerika’nın zengin kesimlerinden önemli bir seçim desteği aldığı düşünülüyor. Bir araştırmaya göre Trump’ın Amerikalı varlıklı kesimlerden (yılda 250.000 dolar ve üzeri kazananlar) aldığı oy oranı Clinton’a göre daha yüksek. Ancak yine aynı araştırmaya göre daha çok, genç ve zengin şirket yöneticilerinin yaşadığı Manhattan’da Trump, Clinton’ın çok gerisinde oy almış gözüküyor. Buradan çıkan sonuç Trump’ın neoliberalizmin koşulsuz büyümesinden kazanan sermaye kesimleri arasından değil Amerika’nın daha geleneksel ve son birkaç on yıl içerisindeki ekonomik gelişmelerden olumsuz etkilenmiş şirket sahibi zengin kesimleri tarafından desteklendiği şekilde (Hughes, 2017). Trump’ı ulusaşırı sermaye sınıfının bir üyesi olarak değerlendiren Robinson’a göre ise, ulusaşırı sermaye Trump’ın ekonomi konusundaki adımlarından memnun ancak onun

neo-faşist yönelimlerinden ve siyaset tarzından endişe duyuyor (Robinson 2019: 176). Dolayısıyla, Trump'ın temsil ettiği çözümün tüm sermaye kesimlerini eşit derecede tatmin etme şansı olmadığını söylemek mümkün.

Öte yandan, Trump'ın politikalarını belirlerken sınıf içi çekişmelerin ötesinde bir sınıf bilinci ile hareket ettiğini düşünmek için elimizde pek çok neden var. Örnek olarak, Trump'ın ABD ekonomisinin içinde bulunduğu krizi "korumacı" politikalarla çözme vaadini ve bu yoldaki uygulamalarını alabiliriz. Bu başlıkta, çelik endüstrisi alanında korumacı gümrük tarifesi politikası Trump'ın en çok tartışılan kararlarından biri oldu. Çelik alanında yüksek gümrük tarifeleri uygulaması, ABD'de ucuz çelik ithalatına dayalı üretim yapan sermayedarlar tarafından tepkiyle karşılandı. Öte yandan bu politikanın asıl amacının krizin işçi sınıfında yarattığı öfkeyi hafifletmek olduğu görülmüyordu (Robinson 2019: 177-178). Dolayısıyla Trump, sınıfdaşlarının kısa vadeli somut ekonomik çıkarlarını feda ederken ABD kapitalizmini olası bir işçi sınıfı ayaklanmasından korumaya çalışıyor gibi görünüyor. Bu durum, ABD işçi sınıfının giderek yoksullaşması ve daha fazla işsizlik tehdidi altında kalması gibi neoliberal politikaların sonuçları karşısında doğacak tepkiyi, muhafazakar-faşist ideoloji ve hareketlere kanalizasyon ederek buradan sistem karşıtı bir hareketin doğmasını engellemeyi amaçlayan, Trump'ın -korumacı ekonomi politikalarının da bir parçası olduğu- milliyetçi ve yabancı düşmanı söylemi ile de uyum içerisinde. Son dönemde giderek daha fazla görüldüğü gibi, kriz sonrası ortamda sistem karşıtı bir hal alabilecek ayaklanmalar tüm kapitalist ülkelerde oldukça büyük bir olasılık. Dolayısıyla, "siyasetçileşen-sermayedar" olarak Trump'ın, kapitalizmi emekçi sınıflardan gelebilecek bir tehdide karşı koruma güdüsüyle hareket ettiğini ya da krize orta-uzun vadeli çözümler aradığını söyleyebiliriz ki bu durum devletin sermaye sınıfının kendi-için-sınıf olmasının bir tezahürü olduğu tespitini de doğrular nitelikte.

Buna karşılık, Trump'ın politikalarında söylem ile pratiği birbirinden ayırt etmek gerekiyor. Trump'ın bazı sermaye kesimlerini endişelendiren korumacı ekonomi politikaları ve dış ticarete dönük kısıtlamalarının popülist söyleminin unsurları olmaktan öteye gitmediği, bunlarla ilgili uygulamaların ekonominin genelinde çok küçük değişiklikler getireceği ve Trump'ın neoliberalizmin temel yönelimlerini sürdürdüğü görülmüyor (Bessner ve Sparke, 2017: 1219-1220). Trump, 2018 yılında geçirdiği vergi yasası başta olmak üzere, özellikle çevrecilik konusunda şirketlere maliyet yükleyen ya da şirketlerin elini bağlayan kısıtlamaların kaldırılması gibi sermayedarları rahatlatan ve sermayenin önünü açan pek çok yeni yasa ve uygulamaya imza attı (Jacobin, 2018). Dolayısıyla, popülist ve faşizan söyleminden arındırıldığında, Trump'ın politikalarının

neoliberalizmin genel yönelimlerinden saptığını ya da bambaşka bir alternatifi gündeme getirdiğini söylemek mümkün değil.

Trump'ın "siyasetçileşen-sermayedar" olarak devlet başkanı olmasının gündeme getirdiği bir diğer soru da, bu olguyu dünya kapitalist sistemi açısından bir süredir içinde bulunulan krize bir çözüm çabası olarak mı değerlendirmek gerektiği yoksa bunun bizzat kapitalizmin yönetim krizine işaret edip etmediği. ABD'de bazı kesimler Trump'ı ülkenin ekonomik sorunlarını çözecek bir lider olarak görürken Trump'ın başkanlığının meşruiyeti hem sokakta halk tarafından hem de ABD siyasetinin üst düzey organlarında (Temsilciler Meclisi'ndeki azil soruşturması ve Trump'a karşı açılan görevi kötüye kullanma dava ve soruşturmaları gibi) sorgulanmaya devam ediyor. Trump, neoliberalizmin krizine yine neoliberal politikalar çerçevesinde bir çözüm getirme iddiasında olsa dahi, kendisinin kapitalizme yeniden istikrar kazandıracak "gerçek bir çözüm" olduğuna dair fazla bir inanç yaratmış gibi görünmüyor. Örneğin, Robinson "Trumpizm"i devlete meşruiyetini yeniden kazandırmak için yapılmış "çelişkili bir deneme" olarak nitelendiriyor (Robinson, 2019: 176). Wendy Brown ise Trump için neoliberalizmin yarattığı bir "Frankeştayn" nitelemesini yapıyor; Brown'a göre Trump neoliberalizmin bilinçli bir ürünü olarak ortaya çıkmadı, onun başarısızlık ve tıkanmalarının ortaya çıkardığı "yeni" bir durum oldu (Brown, 2019: 9-10). Devlet-sermaye sınıfı ilişkileri açısından baktığımızda ise Trump'ın oldukça radikal bir çözüm çabasını temsil ettiği ortada. Yerleşik siyaset teamüllerine ve siyasetçi modellerine karşı sermayedar kimliği ön planda bir siyasi lider, özünde liberal ama aynı zamanda otoriter ve faşizan bir söylemle ABD toplumunda krizin yarattığı öfkenin kapitalist sistemin kendisine yönelmesinin önünü almaya çalışıyor. Bu "çelişkili" çözüm çabasının başarılı olup olmadığını henüz bilemiyoruz ancak özel bir meşruiyet krizi yaratmış gibi de görünmüyor.

Devletin sınıf niteliği açısından değerlendirdiğimizde ise Trump iktidarının bize söylediği devletin göreceli özerkliğinin kapitalizmde "norm" olarak tanımlanamayacağı ve sermaye sınıfının devlet iktidarında oynayacağı rolün miktarını sınıf mücadelelerinin verili anının belirleyeceğidir. Bununla birlikte, kriz sonrası ortaya çıkan bu sermayedar-siyasetçi modeli ile kapitalist toplumun yönetilebilirliğinden çok yönetilemezliğinden bahsetmemiz gerekiyor. Başka bir ifadeyle, kapitalist devlet, sermayenin ortak çıkarlarını temsil edecek ideal bir temsilci belirleyebilecek ve her koşulda sermayenin çıkarlarını tüm toplumun çıkarları olarak yansıtabilecek ve sınıflar karşısında tarafsız bir görüntüyü koruyacak "ideal" bir devlet yönetim modeli ortaya çıkarıp bunu sonsuza dek sürdürebilecek bir sistem olmaktan uzak görünmüyor.

2. “SERMAYEDARLAŞAN-SİYASETÇİ”: RECEP TAYYİP ERDOĞAN

Türkiye örneğine geçerse, öncelikle yanıtlamamız gereken soru “siyasetçileşen-sermayedar” olarak ABD Başkanı Donald Trump ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında, devlet yönetiminin sermaye sınıfı ile örtüşmesi açısından bir paralellik kurmanın ne derece doğru olduğudur. Bunun için öncelikle Türkiye’de devlet-sınıflar ilişkisi, özel olarak da AKP hükümeti-sermaye sınıfı ilişkisi açısından yanlış olduğunu düşündüğüm ancak yaygın olarak kullanılan değerlendirmeler ile başlayalım.

Türkiye’de devletin ekonomi politikaları, tarihi ya da güncel açıdan değerlendirilirken, devlet ve burjuvazi arasında sürekli bir karşıtlık görmek ve devletin burjuvazi karşısında hep daha güçlü olduğunu varsaymak yaygın bir eğilimdir. Kapitalizmin ve ona bağlı sosyal sınıfların Türkiye’de geç gelişmesinden yola çıkılarak, devlet iktidarı, bürokrasi ya da ordu ile özdeşleştirilir (doğrudan iktidarda olmadığı dönemler de dahil) ve bu kesinlikle özerk olarak algılanan devletin kendisini sınıfların üstünde konumlandığı, gerektiğinde burjuvaziyi kendisinin yarattığı ve kendi yarattığı bu burjuvazi üzerinde tam bir tahakküm kurduğu, bazen de (kendisine kafa tutmaya kalktığında) burjuvazi ile bir düşmanlık ilişkisi içerisinde olduğu ileri sürülür. Yani devlet aygıtının görece özerkliği değil, kendi amaçlarına ve çıkarlarına sahip tam bağımsızlığını varsayan bir anlayış söz konusudur.

AKP iktidarı söz konusu olduğunda ise, yukarıdaki değerlendirmeyi temel alan bir yaklaşımla, devletin yarattığı ve ona bağımlı olduğu ileri sürülen geleneksel/laik/Batıcı gibi farklı şekilde adlandırılan² ve TÜSİAD’da örgütlü büyük sermaye grupları ile AKP hükümeti arasında, yine devletin sınıfsal karakterini göz ardı eden ve yalnızca ideolojik çatışmayı merkeze koyan bir karşıtlık kuran çalışmalara sıkça rastlıyoruz. İslamcı ideolojisinden yola çıkarak AKP’nin “laik burjuvazi” ya da geleneksel büyük sermayenin karşısında konumlandığı varsayılır ve bu şekilde AKP’nin bir siyasi özne olarak sınıfsal kökeninin ve karakterinin üzeri örtülmüş olur. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın özellikle geleneksel büyük sermayedarlar örgütü TÜSİAD’ı (kimi zaman İstanbul burjuvazisi olarak da adlandırarak) hedef alan açıklamaları, “hükümet-sermaye sınıfı çatışması” gibi kapitalist toplumda iktidar gücünün sınıflardan bağımsız bir yapı olduğunu varsayan bir okumaya neden olabiliyor. Bu bağlamda örneğin, Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan’ın AKP döneminde iktidar gücü kullanılarak bazı sermaye gruplarına nasıl kaynak aktarıldığını anlatan çalışması, son dönemde büyüyen bu sermaye grupları ve siyasi iktidar arasındaki ilişkiye dair değerli ve

² Ben bu makalede geleneksel büyük sermaye adlandırmasını tercih ediyorum.

kapsamlı bilgiler vermekle birlikte siyasi iktidarı sermayeden bağımsız (hatta onunla patronaj ilişkisi içerisinde) bir aktör olarak değerlendiriyor. Buğra ve Savaşkan'ın değerlendirmesinde “iş dünyasındaki aktörler” de devlet de, hem siyaset hem de ekonomi alanında rol oynayan bağımsız aktörler olarak etkiye bulunuyorlar (Buğra ve Savaşkan, 2015: 28).

AKP iktidarını sınıfsal olarak analiz eden çalışmaların önemli bir kısmı ise AKP'nin daha çok siyasi pratiği üzerinde duruyor. Bu bağlamda, hükümetin otoriter uygulamalarından yola çıkarak AKP iktidarının bir Bonapartizm örneği olarak değerlendirilmesine sıkça rastlıyoruz. Dolayısıyla AKP, gücünü burjuvaziden değil toplumun burjuvazi dışındaki kesimlerinden alan ancak yine de burjuvazinin çıkarlarını koruduğu için burjuvazinin kabul etmek zorunda kaldığı sınıf temeli olmayan bir siyasi oluşum olarak nitelendiriliyor.³ AKP Hükümeti'nin TÜSiAD üyesi sermayedarları hedef alan açıklamalarına ve devletin kullandığı fiziksel gücün artışına bakarak “görelî özerkliğe” fazlaca vurgu yapıldığını da görüyoruz. Örneğin, Şebnem Oğuz'un “Türkiye’de siyasi rejimin 2010-2011 dönemecinden itibaren otoriter devletçilikten olağanüstü bir devlet biçimine evrildiği, Suruç katliamından sonra ise bu olağanüstü devlet biçiminde faşizme özgü özelliklerin ağır bastığı” ileri sürülen çalışmasında bu süreçte devletin görelî özerkliğinin arttığına dikkat çekiliyor. Oğuz'un Poulanzas'ın faşizm üzerine değerlendirmelerinden yola çıkarak yaptığı “olağanüstü devlet biçimi” tanımına göre “Olağanüstü devlet biçimlerinin olağan devlet biçimlerinden temel farkı seçimlerin askıya alınması, hukuk devletinden polis devletine geçilmesi, fiziksel şiddetin ön plana çıkması, devletin sermayeden görece özerkliğinin artması ve devlet aygıtlarının iç hiyerarşisi ile temel işlevlerinin dönüşümüdür”. Oğuz'un değerlendirmesine göre, “AKP iktidarının Suudi Arabistan ve Katar’la yaptığı ittifaktan aldığı güç, hem ABD’den hem de özellikle Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSiAD) çevresinde örgütlü büyük burjuvaziden görece özerkliğini artırmıştır.”; “Körfez sermayesiyle giderek derinleşen işbirliği eklenmiş ve söz konusu işbirliği devletin büyük burjuvaziden görece özerk davranma kapasitesini daha da yükseltmiştir” (Oğuz, 2016: 82, 89, 102). Oğuz'un değerlendirmelerindeki “hukuk devletinden polis devletine geçilmesi, fiziksel şiddetin ön plana çıkması” gibi tespitlere katılmak mümkün olmakla birlikte, aşağıda iddia edileceği gibi 2008 sonrası Türkiye’de devletin büyük burjuvaziden görece özerkliğinin arttığı değil tam tersine siyasi iktidarın neredeyse İslamcı büyük sermaye grupları ile özdeşleştiği bir yönelim söz konusudur.

³ Çok basitleştirilmiş bir örneği için bkz. Soydan, 2019.

Bu yazı yukarıda kısaca bahsedilen çözümlemelerden farklılaşan bir tespitten yola çıkıyor. AKP, burjuvazinin kendi çıkar çatışmalarını çözümlemek ya da ekonomik/toplumsal krizleri çözmek üzere iktidarı devrettiği sınıf temelli belirsiz bir siyasal özne değil. AKP'yi büyük burjuvaziye kafa tutan KOBİ'lerin, yani küçük ve orta ölçekli sermayedarların siyasal temsilcisi olarak görmek de tam anlamıyla gerçeği yansıtmayan, yetersiz bir tespit olarak nitelenebilir. AKP döneminde devlet-sermaye sınıfı ilişkilerinin bir bütün olarak farklılaşmasından değil, sermaye sınıfının farklı gruplarının devlet gücü içerisinde farklı konumlanmalarından doğan sermaye grupları arası bir çıkar çatışmasından bahsetmemiz daha doğru gözüküyor. 2002'den beri iktidarda olan bu partiyi, sermaye sınıfının bir kesiminin çıkarlarının savunucusu, kendi liderliği içerisinde de bu kesimden üyeler barındıran, dolayısıyla sermaye sınıfının bir kesimi ile organik bağları olan bir siyasal özne olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla Türkiye'de geleneksel büyük sermaye olarak adlandırılan TUSİAD'ın temsil ettiği sermaye kesimine düşmanca bir tutum alırken AKP, büyük sermaye düşmanlığı dürtüsüyle değil, kendi temsil ettiği sermaye kesiminin çıkarlarının savunucusu olarak hareket ediyor.⁴ Fatih Altaylı'nın bir dönemin büyük medya patronu olarak bilinen Aydın Doğan'ın başına gelenleri anlattığı anekdot bunu iyi bir şekilde ortaya koyuyor. Büyük sermayenin önde gelen isimlerinden Aydın Doğan sahibi olduğu Petrol Ofisi'nin Ceyhan Rafinerisi için hükümetten bir türlü ruhsat alamaz. Aynı sektörde kendisi ile rekabet eden Çalık Grubu ise hükümetle olan yakınlığı hatta daha açık ifade edecek olursak Erdoğan ailesi ile olan organik bağı nedeniyle kolaylıkla ruhsat alabilmektedir. Aydın Doğan'ın şirketinin yabancı ortağının (bir Avusturya şirketi olan OMV) yöneticisi ruhsat sorununu çözmek üzere o dönem Başbakan Erdoğan ile bir görüşme gerçekleştirir. Fatih Altaylı'nın anlatımına göre o görüşmede Erdoğan Avusturyalı işadamına, "Siz Türkiye'de yanlış adamla ortaklık yaptınız. Siz Doğan'la ortak olduğunuz müddetçe herhangi bir yatırım için bizden izin alamazsınız. Rafineri izni almayı hayal bile etmeyin" der ve rafineri izni olan Çalık'la ortaklık yapmasını önerir (Tanyılmaz, 2013: 148-49). Dolayısıyla Erdoğan'ın müdahalesi ve Doğan'a gösterdiği düşmanlık⁵, büyük sermayeye karşı bir düşmanlık değil, sermaye grupları arasındaki rekabete özgü bir tutumdur.⁶

⁴ Benzer bir argüman için bkz. Tanyılmaz, 2013.

⁵ AKP ve Doğan grubu arasındaki husumet için bkz. Buğra-Savaşkan, 2015: 159.

⁶ Bu tutumun Türkiye tarihinde AKP'ye özgü olmadığını da eklemek gerekiyor. Korkut Boratav, Erdoğan'ın hükümetle siyasal ya da diğer konularda ters düşen büyük sermaye gruplarını vergi ve adalet mekanizmasını kullanarak cezalandırmasını, neoliberalizmin ilk "altın yılları"nda ANAP lideri Turgut Özal tarafından hayata geçirilen bir uygulamayı geliştirerek kullanması olarak tanımlıyor. Özal da Erdoğan gibi ekonomi alanındaki karar alma mekanizmalarını kullanarak belli sermaye gruplarını ödüllendiriyor ya da saf dışı bırakıyordu. Erdoğan buna bir de "cezalandırma" uygulamasını eklemiş oluyor (Boratav 2016: 7).

Bu noktada, AKP'nin hangi sermaye kesiminin⁷ temsilcisi olduğunu doğru bir şekilde tanımlamak gerekiyor. Bu konuda ağır basan görüş AKP'nin "Anadolu sermayesi"⁸ adı da verilen, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerin dışında kalan şehirlerde, iş yaşamı din ve cemaat bağlantıları ile iç içe geçmiş küçük ve orta ölçekli sermayedarların partisi olduğudur. AKP'nin yoğun olarak bu kesimden oy aldığı ve kökeni olan Milli Görüş hareketine bağlı partilerin geleneksel olarak bu tabana yaslandıkları doğrudur. Ancak AKP'nin siyasi alanda çıkarlarını temsil ettiği sermaye kesimi bana kalırsa, daha çok son on yıllar içerisinde büyüyen (Tanyılmaz, 2013: 165; Öztürk, 2013: 196), yine İslami referanslar ile iş hayatını birleştiren ve ekonomik rekabeti büyük ölçüde AKP iktidarı sayesinde lehine çeviren "İslamcı" olarak adlandırılabilir büyük sermayedir.⁹ Buğra ve Savaşkan'ın çalışması AKP döneminde yükselen on kadar sermaye grubu tespit ediyor.¹⁰ Son dönemde özellikle devlet ihaleleri ve teşvikleri, özelleştirmeler ya da yurtdışında hükümetin desteği ile aldıkları işlerle büyüyen bu sermaye gruplarının büyük bölümünün Erdoğan ailesi ve AKP yöneticileri ile organik bağları söz konusu. Aynı zamanda, bu sermaye kesiminin ekonomik çıkarları, görünen o ki TÜSİAD tarafından temsil edilen geleneksel büyük sermaye kesimi ile çatışma halindedir. Kimi yazarlara göre iki sermaye kesimi arasındaki ayrışma sermaye birikiminin ve sömürünün hangi koşullar ve hangi politikalar altında gerçekleşmesi gerektiği konusunda yaşanmaktadır (Tanyılmaz, 2013: 154). Aydın Doğan örneğinde görüldüğü gibi çatışmanın özellikle devlet kaynaklı olarak ortaya çıkan ranttan pay alma konusunda olduğu da düşünülebilir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2018 yılında açıkladığı kişisel serveti on milyon Türk Lirası idi (Gerçek Gündem, 2018). Bu miktar Erdoğan'ı zengin bir insan yapmaya yeter ama Erdoğan'ı esas olarak büyük sermayenin organik bir üyesi yapan yukarıda saydığımız İslamcı büyük sermaye gruplarından önemli bir kısmı ile aile bağları üzerinden doğrudan ilişkili olmasıdır. Erdoğan'ın sermayedarlığı

⁷ Bu kesimleri "fraksiyon" olarak adlandırmamamın sebebi, fraksiyonun Marksist yazında sermayenin üretim sürecinde farklılaşan ticaret, sanayi sermayesi gibi farklı kesimlerini adlandırmak için kullanılması; oysa ki geleneksel ve İslamcı olarak adlandırdığımız farklı sermaye kesimleri arasında böyle bir ayrım bulunmamasıdır.

⁸ AKP'nin dayandığı sermaye sınıfı kesiminden bahsederken Anadolu sermayesi adlandırmasının gerçeği yansıtmadığına dair bkz. Sönmez, 2008.

⁹ İslamcı büyük sermaye üzerine yazan Özgür Öztürk'e göre de "AKP muhafazakar burjuvazinin ve özellikle de bu grubun büyük sermaye kesiminin çıkarlarını temsil etmektedir" (Öztürk, 2013: 207). Kurtar Tanyılmaz'a göre de "AKP hükümeti 'ahbap-çavuş kapitalizmi' ile bu sürecin yaratıcısı değil, bu sürecin çelişkilerinden yararlanarak büyüyen bir sermaye fraksiyonunun temsilcisi konumundadır" (Tanyılmaz, 2013: 159).

¹⁰ Buğra ve Savaşkan'ın çalışmasında tespit edilen on sermaye grubu: Çalık Holding, İÇ Holding, Cengiz Grubu, Ethem Sancak, Fettah Tamince, Kiler Grubu, Kalyon Grubu, Kuzu Ailesi, Cihan Kamer ve Akın İpek. AKP ve Fethullah Gülen cemaati arasındaki anlaşmazlıktan sonra bu sermaye gruplarından Fethullahçı tarafta yer alanları, örneğin Akın İpek'i bu listeden çıkartmak gerekiyor.

Büyükşehir Belediye Başkanlığı yaptığı dönemde Türkiye'nin gıda alanındaki en büyük holdinglerinden biri olan Ülker (bugünkü adıyla Yıldız) holding bünyesinde başlıyor görünüyor. Daha sonra Erdoğan'ın sermaye bağlantılarının kendi üzerinden değil, aile bireyleri üzerinden geliştiğini görüyoruz. Erdoğan'ın damadı ve aynı zamanda Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak Çalık Holding'in yedi yıl boyunca genel müdürlüğünü yürütmüştü¹¹. Diğer damadı Selçuk Bayraktar ise İHA olarak bilinen insansız hava aracı üreten ve devletin savunma ihtiyaçlarını karşılayarak büyüyen bir şirketin başında bulunuyor. Erdoğan'ın bir oğlu büyük bir deniz taşımacılığı şirketinin sahibi, bir diğer oğlu ve gelini Kamer Holding ile birlikte Atagold şirketinin ortağı idi.¹² Daha derinlemesine bir araştırma Erdoğan ailesi ve büyük sermaye arasında daha fazla doğrudan bağlantıyı ortaya koyacaktır. Ancak bu kısa liste bile Erdoğan'ın "sermayedar-siyasetçi" olarak nitelenmesi için yeterlidir. Trump ile karşılaştırıldığında aradaki fark Trump'ın önce büyük bir sermayedar sonradan siyasi iddia sahibi olması iken, Erdoğan'ın sermayedarlaşma sürecinin siyasi kariyeri sırasında gerçekleşmesidir.

Öte yandan, Trump örneğinde gördüğümüz gibi, Erdoğan da bakanlarını dikkat çekici oranda sermaye sınıfı üyelerinden seçmektedir. 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesinin hemen ardından kurulan Bakanlar Kurulu'nda 16 üyeden 5'i doğrudan sermayedarlardan oluşuyor. Sağlık Bakanı Türkiye'nin en büyük özel hastanelerinden birinin sahibi iken, Eğitim Bakanı özel okul sahibi, Turizm ve Şehircilik Bakanı büyük bir tur şirketi ve lüks otel zinciri sahibi, Tarım ve Orman Bakanı Türkiye'nin en büyük şirketlerinden birinde yönetim kurulu üyesi, Ticaret Bakanı altyapı projeleri hazırlayan bir büyük şirketin ortağıdır (Bianet, 2018). Bunun yanı sıra "11 kişilik Cumhurbaşkanlığı Ekonomi Politikaları Kurulu'nda Petrol Ofisi'nin eski CEO'su, Tekfen Holding Bağımsız Yönetim Kurulu üyesi, Halkbank Yönetim Kurulu üyesi ve bir İslami Finans uzmanı akademisyen yer alıyor."¹³ (Güzelsarı, 2019).

Devletin sermaye temelli sınıf karakterinin daha belirgin hale gelmesiyle birlikte, devletin kamu yönetiminde özel sektörün yönetim ve örgütlenme

¹¹ Çalık, AKP tarafından en fazla kaynak aktarılan sermaye grubu gibi duruyor. 2002 ile 2008 arasında varlıkları 1 milyar dolardan 4.4 milyar dolara yükselmiş görünüyor (Öztürk, 2013: 202).

¹² Bu şirketin satış değerinin 2007 ile 2008 arasında 11 kat arttığını da not etmek gerekiyor (Buğra ve Savaşkan, 2015: 156).

¹³ Bunlara bir de Erdoğan ve kabine üyelerinin, kendilerini tüm sınıflardan bağımsız ve tarafsız bir konuma yerleştiren bir siyasetçi/devlet yöneticisinden çok, tam anlamıyla bir sermayedar duyarlılığıyla yaptıkları konuşmaları ekleyebiliriz. Örneğin Erdoğan 2010 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle diyor: "İstanbul sermayesi nedense işin başından itibaren bizimle para kazanmada anlaştı ana siyasette anlaşamadı. Anadolu sermayesini aralarına almadılar... Fakat isteseler de istemeseler de Türkiye'de sermaye artık ciddi manada el değiştirmeye başladı. Bu bizim için çok önemli bir güven kaynağı." (Cumhuriyet, 10 Eylül 2010, aktaran Tanyılmaz, 2013: 144).

tekniklerini kullanmasını temel alan “devletin şirketleşmesi” tespiti de önem kazanıyor. Devletin ve toplumun bir anonim şirket gibi yönetilmesi durumu sermayedar-siyasetçinin devlet yönetiminin en üst noktalarında kendisini göstermesi ile uyumlu bir süreç olarak değerlendirilebilir. Recep Tayyip Erdoğan’ın “Devlet, anonim şirket gibi yönetilmelidir. Aksi takdirde bürokratin, teknokratın eline avucuna düşersin, ülkeyi de doğru yönetemezsin” (Güzelsarı, 2019) sözleri “devletin şirketleşmesi” eğilimini yansıttığı kadar devlet yönetiminin tarafsız profesyonellere bırakılmasının bugün özel olarak tercih edilmeyen bir durum olduğunu da kanıtlar nitelikte.

Bu tespitlerden yola çıkarak, Trump için yukarıda sorduğumuz sorunun aynısını AKP hükümeti ve Erdoğan için de sorabiliriz: bu partinin elindeki siyasi iktidar, belli bir sermaye kesiminin çıkarlarına hizmet ediyorsa, bu durum sermayenin diğer kesimleri açısından tehlike teşkil etmez mi? Ya da daha farklı ifade edersek, AKP hükümeti, sermayenin belli bir kesiminin temsilcisi olarak bir bütün olarak sermaye sınıfının orta-uzun vadeli çıkarlarını temsil etme ve koruma kabiliyetine sahip midir? AKP döneminde devlet-sınıflar ilişkisi üzerine çalışanlar genelde bu soruya ikili bir yanıt veriyor. Bir yandan, aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere, AKP’nin “kapkaççı” olarak nitelenen bir sermaye kesiminin çıkarlarını gözetmesinden hareketle kapitalist sistemi doğal seyrinden çıkardığı, dolayısıyla da tehlikeli sulara doğru yol aldığı yönünde analizler yapılırken diğer yandan da AKP’nin temsil ettiği sermaye kesiminin çıkarlarının yanı sıra sermaye sınıfının bir bütün olarak çıkarlarını temsil etme durumunun kaybolmadığı, büyük sermayenin önemli bir kesiminin bu nedenle AKP iktidarını en azından “kabul edilebilir” bulduğu dile getiriliyor. Siyasi iktidarı, Poulantzas’ın “iktidar bloğu” kavramı aracılığıyla analiz eden çalışmalara göre ise AKP, iktidar bloğunun iç dengelerini gözetken ve zaman zaman teraziye kaydırma da bloğun birliğini sağlamayı başaran bir parti olarak karşımıza çıkıyor (Bekmen, 2014: 48-49).

Öncelikle, AKP iktidarından bahsederken ekonomi politikalarında 2008 krizi sonrası bir dönüşüm yaşandığının altını çizmemiz gerekir. Buna bağlı olarak, AKP hükümeti-sermaye sınıfı ilişkilerinin seyri de 2008 öncesi ve sonrasında farklılıklar gösteriyor. 2001 krizinin hemen ardından iktidara gelen AKP, Kemal Derviş’in mimarı olduğu neoliberal ekonomi programını başarılı bir şekilde hayata geçirirken geleneksel büyük sermaye ile arasında ihtilaftan çok bir uyum söz konusuydu. Sönmez’e göre AKP:

“2001 krizinden büyük yaralar alan İstanbul’un büyük sermayedarları ile seçimler öncesi görüşmeler yapmış, destekler almıştır. Karamehmet, Toprak, Süzer bunlar arasındadır. AKP, iktidar olur olmaz IMF ile olan anlaşmalara paraf atmış ve herkesi şaşkına çeviren bir sadakat ve ortodokslukla neoliberal

politikaları uygulamış, AB uyum politikalarının “reformları”nı büyük bir gayretle gerçekleştirmiştir. Bu icraatla “İstanbul Sermayesi”nin takdirini kazanmış ve hiç mi hiç didişmemiştir. Teslim edelim; TÜSiAD da bu icraatı hep takdir etmiş, hatta Gül’ün cumhurbaşkanlığını bile tartışma konusu yapmamış, 2007 seçimlerinde de çoğu TÜSiAD üyesi AKP için oy kullanmıştır” (Sönmez, 2008).

Yine Sönmez’e göre bu ittifakın bozulmasının sebebi AKP’nin siyasal islam’ı ön plana çıkarması ile birlikte “TÜSiAD’ı rahatsız eden toplumsal kutuplaşma ve ekonomide, siyasette var olduğu iddia edilen istikrarın kaybolmaya başlaması, AB rotasından çıkılmasıdır” (Sönmez, 2008). Eleştirel yazında bu tespitin genel olarak paylaşıldığını söylemek mümkün. Bir başka yazara göre de AKP 2002-2007 döneminde neoliberal programı sadık bir şekilde uygulayarak hem büyük sermaye, hem emekçiler ve hem de silahlı kuvvetler nezdinde meşruiyet kazandı. Ancak 2008 krizi sonrası uyguladığı keyfi ve politize politikalar “büyük burjuvazi ile AKP arasındaki çatlakların su yüzüne çıkmasına neden oldu” (Erol, 2016: 2). Bir diğer yazar da, 2008 sonrası Merkez Bankası’nın özerkliği, bürokrasinin ve ekonomi yönetiminin akılcılaştırılması ve profesyonelleştirilmesi gibi uygulamalardan da geri adım atıldığının altını çizerek, AKP’nin ekonomik krize devlet iktidarını merkezileştirerek yanıt verdiği yani iktidarı tam olarak kendi tekeline aldığı tespitini yapıyor (Bekmen, 2014: 68).

Dolayısıyla 2008 öncesinde AKP hükümeti ve geleneksel sermaye arasında zaman zaman gerilimler yaşansa da AKP’nin bir bütün olarak sermaye sınıfının çıkarlarını savunma ve ortak programı hayata geçirme misyonunun ön planda olmasıyla, bu iki özne arasında çatışmadan çok uyum ilişkisi söz konusuydu. Ancak 2008 krizi sonrası AKP’nin ekonomi politikalarına daha çok yolsuzluk ve kapkaççılığın damga vurduğu tespitleri önem kazanıyor. Örneğin, AKP döneminde sistematik ve kurumsal olarak gerçekleştirilen yolsuzlukların, Türkiye’de burjuva devletin radikal bir dönüşümden geçtiğini gösterdiği değerlendirilmesi yapılıyor. Buna göre devlet ve bir grup işadamı arasında yolsuzluk üzerine kurulu ilişki, kamu otoritesini özelleştirirken, diğer yandan da devletin sınıflar nezdinde görünürdeki tarafsızlığını sorgulamaya itiyor (Bedirhanoğlu, 2015: 7). Boratav, bu dönüşümü daha da radikal bir şekilde değerlendirerek, AKP’nin kapitalist sistemin “normal” işleyişinin dışına çıktığı tespitini yapıyor. Boratav’a göre Türkiye’de bugün devlet yönetimi bir takım “kapkaççı”lar¹⁴ tarafından ele geçirilmiş durumda; öyle ki AKP’nin rant dağıtım mekanizmalarını kullanma tarzı ve yolsuzluk uygulamalarının fazlalığı “mafya

¹⁴ Boratav İngilizce “predator” terimini kullanıyor; “predator”un karşılığı olarak “kapkaççı”yı kullanmamın sebebi, Boratav’ın aynı tespitleri dile getirdiği bir röportajında bu terimi kullanmasıdır (Cumhuriyet, 2019).

düzeni” boyutuna varmıştır ve olgun kapitalist düzenlerdeki “normal” burjuvazinin kabul edebileceği bir şey değildir.¹⁵ Kapitalizmin “normal” durumundan sapmasına “normal” burjuvazinin müdahale etmemesinin nedeni, Türkiye’de burjuvazinin yeterince olgunlaşmamış olmasıdır. Yazara göre, Türkiye burjuvazisi henüz kolektif hareket ederek ekonomi yönetimini etkilemeye, yolsuzluk uygulamalarını sistemin dışına itmeye muktedir değildir. Bu da devlet-sınıf ilişkilerinin belirleyenin “kapkaççı” sermayedarlar ya da siyasi liderler olmasına neden oluyor. Zira, yolsuzluk aşırı boyutlara ulaştığında sistemin meşruiyeti tehlikeye düşebilir. Bu durumda çözüm, devlet aygıtının siyasi ve bürokratik noktalarının bu “kapkaççılar” tarafından ele geçirilmesinin önüne geçmek ve devlet yönetiminin rant peşinde koşan sermayedarlar için bir hakeme dönüşmesini sağlamaktır. Boratav’a göre kapitalist devletin “normal” işleyişinde, rantçı burjuvazinin ya da diğer sermaye gruplarının devlet yönetiminin çeşitli unsurlarını etkilemek için lobi faaliyeti yürütmesinde bir sorun yoktur ancak devletin bireysel kapkaççı sermayedarlar tarafından “ele geçirilmesi” bir sorundur. Bunun gerçekleşmemesi de kapitalist devletin sınıf karakterinde bir “olgunluk” belirtisidir. Dolayısıyla Türkiye’de bugün sorun, “normal burjuvazi”nin, işlerin mafya düzenine dönmesini ve kendi saflarında böyle kriminal bir sınıfı tolere edip edemeyeceği noktasında düğümleniyor. Ancak Boratav bu soruya yanıt ararken Türkiye burjuvazisinin yine sınıf bilinciyle hareket ettiği ve Erdoğan ve AKP iktidarına, son kertede sınıf çıkarlarını koruması dolayısıyla ses çıkarmadığı tespitini yapıyor. Buna göre burjuvazi, Erdoğan’ın ayrımcı tutumu karşısında öncelikle kar/zarar hesabı yapıyor ve bu hesaba göre, AKP’nin hayata geçirdiği neoliberal modelin sağladığı sınıf çıkarlarının Erdoğan’ın ayrımcı tutumunun neden olduğu kişisel kayıplardan daha önemli olduğu sonucuna varıyor. Ayrıca bu sınıfın üyelerinin her biri, bir zaman bu rantçı ve yolsuzluk içeren uygulamalara dahil olmuş, bunlardan kazanç sağlamış olabilir (Boratav, 2016: 8-9).¹⁶ Dolayısıyla, kapitalizmin “mafya düzeni” hali dahi burjuvazi için sınıf çıkarlarını koruduğu sürece kabul edilebilir görünüyor.

2008 sonrası AKP hükümetinin belli bir sermaye kesiminin (kapkaççılar, ya da İslamcı büyük sermaye) çıkarlarını diğer sermaye gruplarının çıkarlarına zarar verecek şekilde, hatta kapitalist devletin meşruiyetini tehlikeye düşürecek şekilde gözetmesi karşısında nasıl hala iktidarda kalabildiği sorusunun cevabı Trump örneğinde olduğu gibi, AKP hükümetinin kapitalizmin bekasını gözetten

¹⁵ Öte yandan, AKP döneminde devlet-sınıf ilişkilerini teşvik politikaları üzerinden değerlendiren bir çalışma ise siyasi iktidarın kapitalizmin genel mantığına uygun olmayan bir dünya inşa ettiği (spekülatif, rant kollayıcı, eş-dost kapitalizmi) yönündeki bir analizin doğru olmadığını ileri sürüyor (Ercan vd., 2016: 196).

¹⁶ Özellikle özelleştirmeler söz konusu olduğunda, bunlardan TÜSİAD’ın önde gelen üyelerinin, başta da Koç grubunun bundan fazlasıyla yararlandığını not etmek gerekir (Sönmez, 2008).

eylemlerinde yatıyor. Esasında bir siyasi öznenin sermaye sınıfının çıkarlarını temsil etme iddiası işçi sınıfına karşı yapılan müdahalelerde yani sınıf mücadelesi içerisinde karşılık buluyor ve emek-sermaye çelişkisinde sermayenin elini güçlendirici her adım bu kapsama giriyor. AKP hükümetinin sendikaların kontrol altına alınması, işçi hakları ve iş güvenliği konusunda işçiler aleyhine çıkarılan yasalar, grevlerin yasaklanması gibi bu başlıktaki uygulamaları¹⁷ sermaye sınıfı için oldukça tatmin edici görünüyor. Yabancı sermayedarlara hitaben “Biz göreve geldiğimizde Türkiye’de OHAL vardı ama bütün fabrikalar grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri. Ama şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL’den istifade ederek anında müdahale ediyoruz”¹⁸ (Cumhuriyet, 2017) diyerek, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın devletin tarafsızlığı konusundaki tartışmalara da yanıt olabilecek şekilde bunu açıkça dile getirdiğini not etmek gerekir.

Öte yandan, sermayenin iç ihtilaflarını fazla abartmamak gerektiğini söyleyenler de mevcut. İslamcı burjuvazinin baştan itibaren Türkiye finans sermayesinin bir parçası olduğu, bunların bir bölümünün TÜSİAD üyesi de olduğu, “İslamcı burjuvazinin yakaladığı büyüme fırsatının laik burjuvazi için de” söz konusu olduğu bir gerçek (Öztürk, 2013: 209). Poulantzas’ın “iktidar bloğu” kavramını kullanan analizler de, AKP’nin temsil ettiği sermaye kesimini iktidar bloğunun içine entegre etmeye çalışırken, aynı zamanda yönetici sınıfların tarihsel birliğini sağlama misyonunu da yerine getirmeye çalıştığını savunuyor. Buna göre AKP iktidarı süresince neoliberal hegemonya görece istikrar kazandı ve AKP sermayenin farklı kesimlerini sürdürülebilir bir birikim stratejisi etrafında birleştirmeyi başardı (Bekmen, 2014: 49).

Yukarıda ele alınan farklı değerlendirmelerdeki ortak nokta, AKP hükümetinin 2008 sonrası giderek daha fazla sermayenin belli bir kesimi ile özdeşleşmesi, sermayenin ortak çıkarlarını savunmaktan uzaklaşarak kendi temsil ettiği sermaye kesiminin çıkarlarını daha doğrudan savunmaya başlaması yani Türkiye örneğinde devletin görece özerkliğinin de sermayenin siyasi birliğinin de büyük ölçüde ortadan kalmış olmasıdır. Ancak Trump örneğinde de olduğu gibi, sokakta protestolara ve çeşitli tepkilere neden olmakla birlikte söz konusu siyasi iktidarın yönetilen geniş kitleler ve sermaye sınıfının farklı kesimleri nezdinde sermayedar kimliği nedeniyle özel bir meşruiyet kaybı yaşamadığını görüyoruz. Türkiye örneğinde -yine Trump örneğinde de gördüğümüz gibi- Boratav’ın “normal” olarak kodladığı, kapitalist sistemin birkaç yüzyıldır yerleşik siyasi

¹⁷ 2006 yılına kadar olan AKP iktidarı dönemindeki uygulamaları ele alan bir çalışma için bkz. Bakırezer ve Demirel, 2006.

¹⁸ 2002 ile 2018 yılları arasında toplam 15 grev yasaklanmış. İşçi sınıfı mücadelesinin güçlü olmadığı bir süreç olduğu düşünüldüğünde bu oldukça yüksek bir sayı olarak görülebilir (T24, 2018).

iktidar modelinden farklı hatta söylemde bunu karşısına alan bir yönelim söz konusu. Bu yönelimin arızı olarak nitelendirilmesi, görelî özerkliğin ve ekonomi ve siyaset alanları arasındaki ayrımın mutlaklaştırılarak kapitalist devletin hakim sınıfların ekonomik çıkarları ile doğrudan bağlantılı olmamasının bir norm olarak değerlendirilmesinden kaynaklanıyor. Dolayısıyla bir sonraki bölümde tartışmanın teorik boyutuna daha ayrıntılı değinerek sınıf hakimiyetinin tarihsel bir şekli olarak ve sınıf çelişkileri tarafından şekillendirildiği için bu çelişkileri kendi içerisinde taşıyan kapitalist devlet tanımlamasını alternatif bir açıklama olarak ele alacağım.

3. “GÖRELİ ÖZERKLİK” VE DEVLETİN SINIFSAK KARAKTERİ

2008 krizi sonrası karşımıza çıkan sermaye sınıfı ile devletin özdeşleştiği bu örnekler bize, kapitalist devletin asli olarak nitelendirilebilecek özellikleri ile kapitalist gelişmenin belli bir dönemine ait geçici olarak nitelenebilecek özelliklerini ve belli sınıflar arası ya da sınıf içi çatışmalar ve mücadeleler sonucu ortaya çıkmış anlık ya da yerel özelliklerini birbirinden ayırmamız (Clarke, 1991: 164) konusunda yeni ipuçları sunuyor. Bu bağlamda Poulantzas’ın “yapısalcı” bir anlayışla formüle ettiği ve ekonomik alan ile siyasi alanı birbirinden ayırarak siyasi alanı kendi özgünlüğü içerisinde analiz eden ve eleştirel yazında devlet tartışmalarını büyük ölçüde belirleyen “görelî özerklik” anlayışını yeniden değerlendirmemiz gerekiyor.

Girişte de bahsedildiği gibi, Poulantzas, görelî özerkliği kapitalist devletin asli bir özelliği olarak görür. Bunu kanıtlamak için de Marksizmin “Bonapartizm” tanımlamasına başvurur. Bilindiği gibi Marx’ın “devlet teorisi” olarak nitelenebilecek çıkarımları, büyük ölçüde, Fransa’nın 1848-1852 yılları arasındaki döneminin incelendiği *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i* ve *Fransa’da İç Savaş* kitaplarında yer alır. Marx burada Bonapartizmi, Fransız burjuvazisinin, kendi içerisindeki çıkar çatışmalarının siyasette yarattığı kaosa son vermek ve ekonomik ve toplumsal hakimiyetini sürdürmeyi garanti altına almak için siyasi iktidarı burjuvazinin doğrudan temsilcisi olmayan ancak burjuvazinin çıkarlarını savunacak bir siyasi figüre teslim etmesi olarak tanımlar. Burjuvazi kendi öz çıkarlarının kendi siyasi iktidarından korunmasını gerektirdiğini anlamıştır. “Toplumsal gücünü korumak için siyasi gücünden vazgeçmesi gerektiğini, özel burjuvaların diğer sınıfları sömürmeye devam etmesi ve özel mülkiyetten, aileden, dinden ve düzenden rahatça faydalanabilmeleri için kendi sınıflarının diğer sınıflar gibi siyaseten etkisizleşmesinin şart olduğunun” farkına varmıştır (Marx, 2002: 233). Ancak Marx’ın kapitalist devletin konjonktürel bir özelliği olarak mı Bonapartizm nitelemesine başvurduğu yoksa bu kavramlaştırmanın kapitalist devlete dair bir teorileştirme çabasının temel taşlarından bir mi olduğu tam olarak

net değildir.¹⁹ Poulantzas ikinci durumun geçerli olduğunu yani Marx ve Engels'in Bonapartizmi kapitalist devletin Fransa'da sınıflar mücadelesinin bir momentinde ortaya çıkmış somut bir şekli olarak değil, "kapitalist devlet tipinin asli kuramsal özelliği" olarak tanımladıklarını ileri sürer (Poulantzas, 1978: 258).²⁰ Benim de bu makale kapsamında tartışmaya açmak istediğim nokta görece özerkliğin kendisi değil, yukarıda tarif edildiği şekliyle kapitalist devletin olmazsa olmaz bir özelliği olarak tanımlanmasıdır.

Poulantzas görece özerkliği devletin, "iktidar bloğu"nu oluşturan sınıf ve fraksiyonlardan özerkliği olarak tanımlar. Poulantzas'a göre devletin kurumsal birliğini koruması, hakim sınıflardan görece özerkliğine bağlıdır ve ancak bu şekilde bu hakim sınıfların kendisine yüklediği işlevi yerine getirebilir. Dolayısıyla, kapitalist devlet hakim sınıfların ekonomik çıkarları ile doğrudan bağlantılı değildir: tersine onlardan görece özerk olan bu devlet hakim sınıfların yalnızca siyasi çıkarları ile bağlantılıdır. Siyasi iktidarı elinde bulunduran sınıf ya da fraksiyonun meşruiyet krizi yaratmadan yönetebilmesi için kendisini genel çıkarın temsilcisi gibi gösterecek mekanizmaları hayata geçirmesi, sınıflar dengesini gözetmesi ve kendi ekonomik çıkarlarını siyasi çıkarlar olarak sunabilmesi gerekir. Devlet, ekonomi alanındaki sınıf mücadelesinin unsurlarının başka türlü mümkün olmayan siyasi birliğini temsil etme işlevine sahiptir. Bunun nedeni, Marx'ın da işaret ettiği burjuvazinin kendi iç birliğini sağlayamama ve her daim özel çıkarları karşısında siyasi çıkarlarını feda etmesi sorunudur. Burjuvazinin doğrudan siyasi hakimiyet kuramamasının nedeni de bu iç ihtilaflardır. Dolayısıyla kapitalist sınıf devleti, burjuvazinin bu başarısızlığı karşısında, burjuvazinin siyasi çıkarlarını gözetme ve burjuvazinin kuramadığı siyasi hakimiyet kurma işlevini üstlenmiş olur. Bunu yapabilmek için de burjuvaziden görece özerk bir konuma yerleşir. Ancak bu işlevi nedeniyle, burjuvazinin bazı fraksiyonlarının ekonomik çıkarlarını siyasi çıkarlar için feda etmesi gerekebilir (Poulantzas, 1978: 255-256, 282-284). Ayrıca, kapitalist devletin sermaye sınıfının çıkarlarına en iyi şekilde hizmet ettiği durumlar, bu sınıfın üyelerinin devlet aygıtına doğrudan katılmadığı durumlar yani yöneten sınıfın siyasi olarak hükmeden sınıf olmadığı zamanlardır. Hatta Poulantzas'a göre, sermaye sınıfı üyeleri devlet yönetimine bizzat katılsa bile bunun bir önemi yoktur (Poulantzas, 1976: 183). Bunun nedeni Poulantzas'ın burjuvazi ve devlet arasındaki ilişkiyi "nesnel" bir ilişki olarak görmesidir. Yani devletin işlevi ile hakim sınıfın çıkarlarının ortak olması, kapitalist sistemin yapısından kaynaklanan bir durumdur. Devlet aygıtının üyelerinin eylemlerini belirleyen de sınıf kökenleri değil bu devlet aygıtının bir parçası olarak onun

¹⁹ Miliband-Poulantzas tartışması olarak bilinen tartışmanın ayrıntıları için bkz. Barrow, 2002.

²⁰ Miliband ise, Marx ya da Engels'in Bonapartizmin tüm kapitalist devletlerin ortak özelliği olduğuna dair herhangi bir ifadelerinin bulunmadığını söyler (Miliband, 1973: 90), ki bu daha doğru görünüyor.

işlevini yerine getirme durumunda olmalarıdır. Sermaye sınıfının doğrudan ya da dolaylı olarak yönetime katılmasının hiçbir etkisi yoktur. Poulantzas'a göre, devlet ve yönetici sınıf arasındaki ilişkiyi devlet yöneticilerinin sınıf kökenleri ve sermaye sınıfı ile arasındaki kişisel ilişkiler üzerinden değerlendirmek, devletin sermaye sınıfından görece özerkliğini gözardı etmek demektir (Poulantzas, 1969: 73-74).²¹

Devlete sınıfsal niteliğini verenin birebir devleti yöneten kadroların sınıfsal niteliği olmadığı konusunda Poulantzas'a hak vermek gerekiyor. Aksi durumda kapitalist devlette devletin sınıfsal niteliğinin iktidara gelen partinin kadrolarının sınıfsal kökenlerine göre değişkenlik göstermesini beklemek gerekirdi. Ve de Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde olduğu gibi köken itibarıyla sermaye sınıfından olmayan ya da ancak küçük burjuvazi olarak adlandırılabilir kadroların kapitalizmi yerleştirmek ya da ilerletmek için izledikleri politikaları açıklamak zor hale gelirdi. Yönetici kadroların kendilerini toplumun geniş kesimlerinin çıkarlarının özellikle de yönetilenlerin çıkarlarının savunucusu olarak gösterme çabasında olduklarını da yadsımamız mümkün değil. Ancak Poulantzas'ın önermesinin bugünü açıklamaktaki sorunlu yönü, kapitalist devletin yapısal bir açıklamasına yaptığı aşırı vurgu ve ekonomik ve siyasal alanları birbirinden ayırma eğilimi dolayısıyla²², burjuvazinin siyasal iktidarı doğrudan kullanımını getirecek ya da gerektirecek tarihsel bir analize izin vermemesidir. 2008 sonrası özellikle Türkiye örneğinde gördüğümüz siyasal iktidar ile belli bir sermaye kesiminin iç içe geçmesi ve ekonomik alanı belirlemesi durumunu ve Trump ve Erdoğan örneklerinde gördüğümüz iktidarın sermayedar karakterini örtmek için özel bir çaba harcamaması durumunu buradan yola çıkarak açıklamak güç görünmektedir.

Kapitalist devleti analiz ederken, devlet yöneticilerinin sınıfsal özelliklerinden yani sermaye sınıfı ile organik bağlarından yola çıkan Miliband'a göre ise "görelî özerklik" kapitalist devletin asli bir unsuru değil tali bir durumdur. Devletin özerkliğinin derecesini belirleyen, sınıf mücadelesi yani aşağıdan gelen baskı ve bu baskının hakim sınıfın hegemonyasını tehdit edip etmediğidir. Hakim sınıf, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel anlamda gerçekten hegemonik olduğu durumda, devlet de bu hegemonyanın kendisini gösterdiği alanlardan biri olacaktır ve hakim sınıfın iktidarı kendisini daha fazla hissettirecektir. Sınıf

²¹ Ayrıca, Poulantzas'a göre, sermaye sınıfını devlet aygıtının üyeleri ile özdeşleştirmek ya da sınıf kökenlerine göre değerlendirmek çok önemli bir noktayı daha gözden kaçırmak demektir: ayrı bir toplumsal kategori olarak devlet bürokrasisinin varlığı (Poulantzas, 1976: 185).

²² Poulantzas'ın son dönem eserlerinde yapısal bir analizden ilişkişelci bir devlet analizine yöneldiği söylenebilir (Yılmaz, 2003: 57). Ancak makale Poulantzas'ın görelî özerklik kavramlaştırması ve bu kavramlaştırmanın eleştirel teorideki belirleyiciliğine odaklandığından ilişkişel devlet anlayışına değinilmemiştir.

mücadelesinin yoğunlaştığı dönemlerde ise “Bonapartist” ve otoriter şekiller alacaktır (Miliband, 1983: 61).

Görelî özerkliği aslı bir unsur olarak görmese de Miliband’a göre gelişmiş kapitalist ülkelerde iş adamlarının hükümetin büyük kısmını elinde bulundurduğu, ya da sermaye sınıfının doğrudan yönettiği örnekler görülmez²³. Ancak devlet ekonomide daha çok rol oynadıkça, işadamları da devlet aygıtı içerisinde daha doğrudan temsil edilir. Miliband’ın bu konuda verdiği örnekler gerçekten çarpıcıdır. Buna göre, ABD’de 1889 ile 1949 arasında görev yapmış kabine üyelerinin yüzde 60’dan fazlası işadamlarından oluşuyordu. İngiltere’de de aynı dönemlerde, 1886-1950 yılları arasında, işadamları kabine üyelerinin neredeyse üçte birini teşkil ediyordu. Bunlara bu dönemde başbakanlık yapmış iş adamı kökenli üç ismi de eklemek gerekiyor (Bonar Law, Baldwin ve Chamberlain). 1960’lara gelindiğinde ise işadamlarının kendisini en çok gösterdiği yer üst düzey devlet yönetimi, yani bürokrasinin üst katmanlarıdır. Bunların yanı sıra, özellikle ekonomi ile doğrudan ilgili alanlarda, devletin mali kurumları ve kredi kurumlarında ve devlet işletmelerinde de çok sayıda iş dünyası bağlantılı isim yer alır. Ancak bu örnekler, sermaye sınıfının devleti gerçek anlamda yönettiği anlamına gelmez. Yani işadamları devlet iktidarını doğrudan ellerinde bulundurmaz. Kapitalizm öncesi dönemde yönetici sınıf ile devletin özdeşleşmiş olduğunu görürüz, ancak gelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomik elitleri bu anlamda bir “yönetici sınıf” değildir (Miliband, 1969: 55-59). Devlet, sermaye sınıfının devletidir ancak özerk olarak hareket eder. Ayrıca, Miliband devleti sermayenin basit bir aracına indirgeyen araçsalcı görüşten ayrılmak için “sermaye sınıfının emriyle hareket eden devlet” anlayışını reddederek “sermaye sınıfı adına hareket eden devlet” anlayışını savunur. Bu anlayışta sermaye, devlete dışarıdan müdahale eden bir güçtür ancak bu müdahalenin nasıl yapıldığı önemlidir. Miliband, sermaye sınıfı ve devlet arasındaki ilişkiyi “iki farklı ve ayrı güç arasındaki işbirliği” olarak tanımlar. Bu işbirliğinin sürmesi için hükümetlerin kapitalist sistemin gereklilikleri doğrultusunda hareket etmesi gerekir. Eğer bir hükümet, sermayenin çıkarlarına esaslı bir tehdit oluşturursa veya sermaye böyle bir tehdidin oluştuğuna kani olursa, ortaklık bozulur ve hükümeti ortadan kaldırmaya dönük bir çaba ortaya çıkar. Bunun dışındaki durumlarda, sermaye sınıfının üyeleri hükümete karşı düşmanlık besleyebilirler ancak hoşlanmadıkları işler yapsa da hükümetin var olan toplumsal düzeni koruma, emek gücünü kontrol

²³ Miliband’ın aklına, işadamlarının doğrudan devleti yönettiği örnek olarak yalnızca Venedik gibi İtalyan şehir devletleri geliyor (Miliband, 1969: 55).

altında tutma doğrultusunda çalıştığını anlayacaklardır (Miliband, 1983: 58-59, 65-66).²⁴

Miliband'ın değerlendirmesi, devleti yönetenlerin sermaye sınıfı kökenlerine yaptığı vurguyla makaleye konu olan sorunsalı açıklamaya aday görünse de esasında sermaye sınıfının doğrudan yönetme eğiliminde olduğu bugünkü durumu değil, devlet yöneticilerinin devletin özerkliği çerçevesinde sermaye sınıfının çıkarlarını gözetirkenki motivasyonlarını açıklamaya yöneliktir.

Görelî özerkliğin kapitalist devletin asli bir özelliği olduğu değerlendirmesine dair en kapsamlı eleştiriyi ise, 1970'li yıllarda, S. Clarke, J. Halloway ve S. Picotto gibi tarihselci bir anlayışla bakan yazarların getirdiğini görüyoruz. Clarke'a göre devletin görünürdeki tarafsızlığı (görelî özerkliği olarak da okunabilir) devletin asli özelliklerinden biri değil; "sermaye iktidarının devlet eliyle hüküm sürerken aldığı fetişleştirilmiş şeklin özelliği"dir. Dahası, devletin bir kurum olarak sömürücü sınıftan ayrılması sadece kapitalizme has bir özellik değil, tüm sınıflı toplumların bir özelliğidir. Devletin asli özelliği onun sınıf karakteridir. Clarke, tek tek sermayedarların ya da sermaye fraksiyonlarının özel çıkarları karşısında devletin sermaye sınıfının "genel çıkarlarını" temsil ettiği fikrine de karşı çıkar. Clarke'a göre, "toplumun genel çıkarı" önermesi gibi "sermayenin genel çıkarı" önermesi de tamamen bir soyutlamadan ibarettir; tek başına bir anlamı yoktur. Devletin temsil ettiği "genel çıkarlar" belli sermayedarlar arasındaki belli çatışmaların çözümü ya da sermaye ve işçi sınıfı arasındaki çatışmanın somut çözümü olarak karşımıza çıkar (Clarke, 1991: 165-166).

Kapitalist devlete tarihsel bir açıklama getiren Clarke, Poulantzas'ın ekonomi ve siyaset alanlarını birbirinden ayırarak, devleti toplumsal oluşumun farklı bir seviyesi ve sermayenin yeniden üretimi sürecinden "görelî özerk" olarak değerlendirmesine karşılık, onu bu yeniden üretim sürecinin bir momenti, sınıflar mücadelesinin bir parçası olarak tanımlar. Bu anlayışa göre, işçi sınıfı ve sermaye sınıfı arasındaki sınıf çatışması olmasaydı, devlet de olmazdı. Marx'ın *Kapital*'de bahsettiği kapitalist toplumsal yeniden üretim süreci açısından bakıldığında devlet, bir "gereklilik" olarak karşımıza çıkmaz. Yani kapitalist devlet, sermayenin kendisini yeniden üretmesinin mantıki bir sonucu olarak değil, tarihsel olarak, sınıf mücadelelerinin somut bir sonucu olarak meydana gelir. Kısacası devlet, sınıf mücadelelerinin belli bir momentinde aldığı şekilden ibarettir (Clarke, 1991: 168-73).

²⁴ Miliband hükümet ve devlet aygıtı arasında bir ayrıma gidiyor ve hükümet kapitalist çerçevenin dışına çıksa dahi (sosyalist bir partinin başa gelmesi gibi), bürokrasi, ordu ve yargının devletin kapitalist sistemden kaynaklanan misyonunu yerine getirmeye devam edeceğini söylüyor.

Benzer şekilde, Holloway ve Picciotto da 1977 yılında yazdıkları bir makalede sermayenin hakimiyetini devletin tarafsızlığına bağlayan görüşü eleştirir ve bu görünürdeki tarafsızlığın öneminin fazla abartıldığından bahseder. Clarke gibi, devlet teorisinin merkezine sınıf mücadelesini yerleştiren yazarlar devleti, sermaye ilişkilerinin aldığı belli bir şekil, sınıf hakimiyetinin tarihsel bir şekli olarak tanımlar. Devlet ve sermaye ilişkisinde belirleyici olan, devletin bir sınıf hakimiyeti ilişkisi olarak sermayenin yeniden üretimi ve sürdürülmesinde oynadığı roldür. Kapitalist devleti, oluşumu ve tarihsel seyri içerisinde anlamaya çalışan Holloway ve Picciotto'ya göre, sermayenin kendisini yeniden üretmede yaşadığı sorunlar (sermayenin doğasından kaynaklanan çelişkiler nedeniyle) devletin sermayenin yeniden üretiminde giderek daha fazla rol oynamasını ve devlet aygıtının buna uygun olarak büyümesini beraberinde getirir. Tarihsel süreçte sermayenin içinden geçtiği her kriz, sınıf mücadelesinin aldığı somut biçimlerle birlikte devlet-sermaye ilişkileri açısından yeni sonuçlar doğurur, bu ilişkiyi yeniden şekillendirir. Dolayısıyla bu süreçte sermayenin yönetiminin farklı biçimleri ortaya çıkar. Ancak bu biçimler sınıf çelişkileri tarafından şekillendirildiği için sermayenin hakimiyeti de bu çelişkileri kendi içerisinde taşır. Bu formülasyonda, sermayenin farklı kesimleri arasındaki ihtilafların devlete yansımaları açıklamak da daha kolay hale gelir. Sermayenin doğasından kaynaklanan anarşi, aldığı siyasi şekilde de kendisini gösterir. Bireysel sermayedarların pazarda içine girdikleri rekabet devlet aygıtında da yeniden üretilir. Dolayısıyla devlet kar oranlarını eşitlemek için müdahale ederken rekabeti ortadan kaldıran değil, bu rekabeti pazardaki gibi yeniden üreten bir araç olarak işler. Devletin sermayenin yeniden üretimine artan müdahalesi, devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin daha doğrudan hale gelmesine neden olur. Bu da devletin müdahalesini kapitalist üretim sürecini iyileştiren değil tam tersi sonuçlar yaratan bir duruma sokabilir. Yani devlet ve sermaye arasındaki ilişki daha doğrudan hale geldikçe sermayenin rekabetinden kaynaklanan anarşi durumu ortadan kalkmaz, tam tersine devlet aygıtının içerisine daha fazla yerleşir ve bu durumun kendisi bir kriz unsuru haline gelir. (Holloway ve Picciotto, 1991: 97-98, 121-22).

4. SONUÇ YERİNE

Yukarıdaki değerlendirmeler ışığında baktığımızda, 2008 krizi sonrasında karşımıza çıkan, sermaye sınıfı ile devlet yönetiminin özdeşleştiği, yöneticilerin sınıf karakterinin daha görünür hatta siyasi süreçlerin doğrudan bir unsuru haline geldiği örnekleri açıklayabilmek için Poulantzas'ın görece özerkliği kapitalist devletin asli bir özelliği olarak değerlendiren anlayışının dışına çıkmak gerekiyor.

Tarihsel olarak bakıldığında, sermaye birikim süreçleri, artı değere nasıl el konulacağının mekanizmaları gibi kapitalist sistemin devam edebilmesinin

koşullarının sağlanması ve sermaye sınıfının ihtiyaçları ile sınıf mücadelesinin seyri farklı dönemlerde farklı devlet yapılanmalarını gerektirebiliyor. Devletin tarafsız gözükmesi gerektiği ve bunun sağlanması için de devlet aygıtının yönetiminin “profesyonel” kadrolar tarafından yürütülmesi ve siyasetin sermaye ile görünür (hatta görünmez) bağları olmayan ancak toplumun önemli kesimlerini kapsama, etki altına alma yetisine sahip siyasi aktörlere bırakılması yukarıda saydığımız koşulların tarihsel bir momentinde ortaya çıkmış ve kapitalist sistemin belli dönemlerde “iyi” yönetilmesini sağlamış olabilir. Ancak bu, devletin özerk görüntüsünün kapitalist sistemin olmazsa olmazı olduğu anlamına gelmez. Bu anlamda Bonapartizm de kapitalist sistemin seyri içerisinde belli bir momentte sermaye sınıfının toplumsal hakimiyetini sürdürebilmesi için ortaya çıkmış bir gerekliliktir. Ancak bu yönetim şeklinin kapitalist devletin doğasına içkin olduğunu düşünmek daha sonra ortaya çıkacak (bugünkü gibi) yönetim şekillerini açıklamak açısından sıkıntılar doğuracaktır.

Sınıflar mücadelesinde işçi sınıfının güçlü bir varlık göstermediği, sermaye sınıfının kendisini ideolojik olarak fazlasıyla güçlü hissettiği, buna karşılık kapitalizmin yeniden üretilmesi ve birikim stratejileri konusunda sermaye sınıfının farklı kesimleri arasında bir görüş ayrılığının bulunduğu, hatta Türkiye örneğinde olduğu gibi sermayenin yeniden yapılandığı bir süreçte, yani sınıf mücadelelerinin farklı bir momentinde, kapitalist devletin sermaye sınıfı ile daha fazla özdeşleşmiş bir şekilde karşımıza çıkmasını, ancak ekonomi ile siyaset alanları arasına kesin çizgiler çizmediğimizde ve görece özerkliği kapitalist devletin asli bir özelliği olmaktan çıkardığımızda daha kolay anlayabiliyoruz. Tarihsel bir anlayış içerisinde, sermaye sınıfının belli kesimlerinin doğrudan siyasi müdahaleleri de kapitalist devletin normal işleyişinin bir parçası olarak görülebilir. Bu yaklaşım dönemsel olarak kapitalist devletin farklı özelliklerle karşımıza çıkmasını, belli dönemlerde sermaye sınıfının devlet aygıtı ile doğrudan ilişkili görünmezken başka bazı dönemlerde siyasal iktidarda doğrudan rol almasını açıklamayı mümkün kılmaktadır. Devleti sınıf mücadelesinin tarihsel bir gerekliliği ve bu gerekliliğe göre şekil alan bir aygıt olarak düşündüğümüzde, kapitalizmin içsel bir özelliği olan çelişkilerin ve hatta kaotik durumların ve sınıflar arası olduğu kadar sermaye sınıfı içerisindeki çatışmaların da devlete yansımalarını anlamak ve açıklamak daha kolay hale gelir.

Bu makalenin amacı, 2008 krizi sonrası kapitalizmin yeni bir yönetim modeli sergilediğini ileri sürmek değil. Trump ve Erdoğan iktidarlarının ekonomi politikaları alanında da yeni bir modeli hayata geçirdiğini söylemek mümkün değil. Her iki lider de neoliberal politikaları uygulamaya devam ediyor. Buna karşılık, kapitalizmin son birkaç yüzyılında egemen olan, sınıfsal kökeni belirsiz ya da geri planda profesyonel siyasetçiler ile kurumsallaşmış siyasi partiler ve

ekonomik alandan bağımsızlaşmış gibi görünen siyasi çıkarlar alanına dayalı siyaset tarzının dışına çıkan örneklerin 2008 krizi sonrasında çoğaldığını ve yeni bir eğilim olarak güçlendiğini söylememiz mümkün. Bu bağlamda, ABD ve Türkiye’de karşımıza çıkan sermayedar-siyasetçi örneklerinden²⁵ yola çıkarak son dönemde “tarafsız” gözükmeye kaygısının geri plana düştüğüne, devletin doğrudan sermayedar sınıfın bir üyesi tarafından yönetilmesinin yönetilenler açısından özel bir meşruiyet sorunu yaratmadığına hatta geleneksel siyasetçi modeline karşı – ekonomik- hayatın içinden bir yönetici modelinin ön plana çıkarıldığına değindik. Farklı sermaye kesimleri arasında devlet katında bir uzlaşma ya da çıkar birliği gözetilmediğini ancak bunun kapitalizmin bekası gözetildiği sürece farklı sermaye kesimleri açısından “kabul edilebilir” olduğunu görmüş olduk.

Ancak burada dikkat çekici olan nokta, devlet yönetiminin belirgin bir şekilde sermaye sınıfı ile bağlantılı bir görüntü kazanmasının yönetilenler özellikle de emekçi sınıflar nezdinde özel bir meşruiyet krizi yaratmamasıdır. Neoliberalizmin yarattığı kriz koşullarında kitleler yine neoliberal politikalar sonucu zenginleşmiş sermayedarlara (Trump örneğinde görüldüğü gibi) ya da bu koşullarda sermayedarlaşan siyasetçilere (Erdoğan örneğinde görüldüğü gibi) oy vermekte bir çelişki görmemektedir. Bu da bize meselenin bu makale kapsamında gündeme getiremediğimiz ideolojik hegemonya boyutunun önemini gösteriyor ve incelenmeyi bekleyen bir başlık olarak önümüzde duruyor.

KAYNAKÇA

Alexander, Dan (2019), “Inside The \$400 Million Fortune Of Trump’s Treasury Secretary Steve Mnuchin”, <https://www.forbes.com/sites/danalexander/2019/07/22/inside-the-400-million-fortune-of-trumps-treasury-secretary-steve-mnuchin/#c8738b86333a> (03.08.2019).

Bakırezer, Güven ve Yücel Demirel (2006), “AKP’nin Sınıf Siyaseti”, Mülkiye Dergisi, 30 (252): 19-31.

Barrow, Claude W. (2002), “Miliband-Poulantzas Debate An Intellectual History”, Aronowitz, Stanley ve Peter Bratsis (Der.), Paradigm Lost State Theory Reconsidered (Minneapolis: University of Minnesota Press): 3-52.

²⁵ Bu iki örneğe, kendisi doğrudan sermayedar olmayan ama sermaye sınıfının gözle görülür desteğine sahip ve bazı yazarlar tarafından “zenginlerin başkanı” olarak adlandırılan Fransa Devlet Başkanı Emmanuel Macron’u da ekleyebiliriz (Pinçon ve Pinçon Charlot, 2019).

Bedirhanoglu, Pinar (2015), "Corruption and State Under the AKP Rule in Turkey: Retreat From the Modern Bourgeois State?", Centre for Policy Analysis and Research on Turkey, 4(5): 35-44.

Bekmen, Ahmet (2014), "State and Capital in Turkey in Neo-liberal Era", Akça, ismet, Ahmet Bekmen, Barış Alp Özden (Der.), Turkey Reframed Constituting Neoliberal Hegemony (Londra: Pluto Press): 47-74.

Bessner, Daniel ve Matthew Sparke (2017), "Nazism, Neoliberalism, and the Trumpist Challenge to Democracy", Environment and Planning A: Economy and Space, 49 (6): 1214-1223.

Bianet (2018), <https://bianet.org/bianet/siyaset/199041-ozel-sektorden-kabineye-atanan-bes-bakan> (13.08.2018).

Boratav, Korkut (2016), "The Turkish Bourgeoisie under Neoliberalism", Research and Policy on Turkey, 1 (1): 1-10.

Brown, Wendy (2019), In the Ruins of Neoliberalism the Rise of Antidemocratic Politics in the West (New York: Columbia University Press).

Buğra, Ayşe ve Osman Savaşkan (2015), Türkiye’de Yeni Kapitalizm Siyaset Din ve İş Dünyası (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Bülent Doğan).

Cumhuriyet (2019), http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yazi_dizileri/1194448/Korkut_Boratav_Bugunku_islamci_bir_fasizm.html (14.09.2019).

Cumhuriyet (2017), http://www.cumhuriyet.com.tr/video/video_haber/779521/Erdogan_OHAL_i_is_dunyamiz_rahat_calissin_diye_yapiyoruz.html (14.09.2019).

Ercan, Fuat, Ferimah Yusufi-Yılmaz ve Derya Gültekin-Karakaş (2016), "Yeni Türkiye’nin Değişen Devlet ve Sermaye İlişkilerini Teşvik Politikaları Üzerinden Okumak", Tören, Tolga ve Melahat Kutun (Der.), "Yeni" Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar (İstanbul: SAV Yayınları): 128-205.

Erol, Mehmet Erman (2016), "Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Döneminde İktisadi Politika Yapımının Siyaseti: Süreklilik ve Kopuş Bağlamında Bir Tartışma", Tören, Tolga ve Melahat Kutun (Der.), "Yeni" Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar (İstanbul: SAV Yayınları).

Forbes (2018), <https://www.forbes.com/sites/forbespr/2018/10/03/forbes-releases-37th-annual-forbes-400-ranking-of-the-richest-americans/#95837f55cb1f> (03.08.2019).

Forbes (2019), <https://www.forbes.com/donald-trump/#3513cf728992> (03.08.2019).

Fuchs, Christian (2017), “Donald Trump: A Critical Theory-Perspective on Authoritarian Capitalism”, TripleC, 15 (1): 1-72.

Gerçek Gündem (2018), <https://www.gercekgundem.com/siyaset/23464/iste-erdoganin-serveti> (13.08.2019).

Holloway, John ve Sol Picciotto (1991), “Capital, Crisis and State”, Clark, Simon (Der.), The State Debate (Londra: Palgrave Macmillan): 97-126.

Hughes, Tristan (2017), “What is Trump Country?”, <https://www.jacobinmag.com/2017/08/trump-white-working-class-gop-rich-people> (12.12.2019).

Jacobin (2018), “Trump After One”, <https://jacobinmag.com/2018/01/trump-first-year-inauguration-republican-party> (12.12.2019).

Jessop, Bob (2016), The State Past, Present, Future (Cambridge: Polity Press).

Marx, Karl (2002), “Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte”, Les Luttes de Classes en France (Paris: Gallimard): 169-314.

Miliband, Ralph (1969), The State in Capitalist Society (New York: Basic Books, Inc., Publishers).

Miliband, Ralph (1973), “Poulantzas and the Capitalist State”, New Left Review, 82: 83-92.

Miliband, Ralph (1983), “State Power and Class Interests”, New Left Review, 138: 57-68.

Oğuz, Şebnem (2016), “Yeni Türkiye’nin Siyasal Rejimi”, Tören, Tolga ve Melahat Kutun (Der.), “Yeni” Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar, (İstanbul: SAV Yayınları): 81-126.

Öztürk, Özgür (2013), “Türkiye’de İslamcı Büyük Burjuvazi, Neoliberalizm”, Balkan, Neşecan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü (Der.), Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP (İstanbul: Yordam Kitap): 181-213.

Peterson-Withorn, Chase (2019), “Inside Betsy DeVos’ Billions: Just How Rich Is The Education Secretary?”, <https://www.forbes.com/sites/chasewithorn/2019/07/24/inside-betsy-devos-billions-just-how-rich-is-the-education-secretary/#d9710433b0e9> (03.08.2019).

Pinçon, Michel ve Monique Pinçon-Charlot (2019), *Le Président des Ultra-Riches* (Paris: Editions La Découverte).

Poulantzas, Nicos (1969), “The Problem of the capitalist State”, *New Left Review*, 58: 67-78.

Poulantzas, Nicos (1976), *Classes in Contemporary Capitalism* (Londra: New Left Books) (Çev. David Fernbach).

Poulantzas, Nicos (1978), *Political Power and Social Classes* (Londra: Verso) (Çev. Timothy O’Hagan).

Robinson, William I. (2019), “Global Capitalist Crisis and Twenty-First Century Fascism: Beyond the Trump Hype”, *Science & Society*, 83 (2): 155-183.

Simon, Clarke (1991), “State, Class Struggle, and the Reproduction of Capital”, Clark, Simon (Der.), *The State Debate* (Londra: Palgrave Macmillan): 163-181.

Soydan, Barış (2019), “AKP-burjuvazi ilişkisi: Yoksa Marx yanıldı mı?”, <https://t24.com.tr/yazarlar/baris-soydan/akp-burjuvazi-iliskisi-yoksa-marx-yanildi-mi,22803> (12.08.2019).

Sönmez, Mustafa (2008), “‘Anadolu Kaplanları’ Efsane, AKP İstanbul’u ve TÜSİAD’ı istiyor”, <http://bianet.org/bianet/siyaset/109773-anadolu-kaplanlari-efsane-akp-istanbul-u-ve-tusiad-i-istiyor> (12.08.2019).

T24 (2018), <https://t24.com.tr/haber/erdogan-bizimle-beraber-grev-denilen-olaylar-ortadan-kalkti-dedi-iste-akp-doneminde-yasaklanan-grevler,786083> (14.08.2019).

Tanyılmaz, Kurtar (2013), “Türkiye Büyük Burjuvazisinde Derin Çatlak”, Balkan, Neşecan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü (Der.), *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* (İstanbul: Yordam Kitap): 143-179.

Yılmaz, Zafer (2003), “Günümüz Türkiye’inde Devlet ve Hakim Sınıflar ilişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi”, *Praksis*, 9: 55-92.

**KRİZ-SONRASI FRANSA'DA POPÜLİZMİN YÜKSELİŞİ:
BİR DEĞERLENDİRME (2008-2018)**

**THE RISE OF POPULISM IN FRANCE: AN ANALYSIS
(2008-2018)**

Yasin KARA*

ÖZ

2008 finansal krizi ile bunu takip eden dönemde popülist hareketlerin yükselmesi arasında nasıl bir ilişki vardır? Çalışmada ele alınacak bu soruya, krizin tetikleyici bir rolü olduğu cevabı verilecek. Krizi takip eden dönemde, örnek vaka olarak alınan Fransa'da üç iktidar değişikliği olmuştur. Politik yelpazedeki yerleri değişik gibi görünse de bu üç iktidarın da konumuz açısından önemli bir ortak yanı vardır: Kapitalizmin bu krizini, popülist bir tutumla ve iktisadî manada bir paradigma değişikliğine gitmeksizin yönetmeye, yani yine sistem içinde kalarak çözmeye çalışmaları. Makale, genelde anti-sistemik olarak görülen popülist siyasetin de aslında sistem-içinde kaldığını iddia etmektedir. Çalışmada savunulan temel argüman ise kriz sonrasında Fransa'da popülizmin yükselişinin sadece açıkça popülist kabul edilen partiler ve liderlerle açıklanamayacağı, bilakis bu on yıllık dönemde genel olarak Fransa siyasetine sirayet eden bir popülizmden bahsedilebileceğidir.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, 2008 Finansal Krizi, Fransa, Emmanuel Macron, Temsil Krizi.

* Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü; doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programı, yasinkaraa@yandex.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3515-5486>.

ABSTRACT

What is the relationship between the 2008 Financial Crisis and the rise of populist movements in the following period? This question, which will be discussed in the study, will be answered by focusing on the triggering role of the crisis. In France, which constitutes the selected case study for this research, the political power has changed hands three times during the period following the crisis. Although their place in the political spectrum seem different, these three powers have had something in common: they have tried to solve this crisis of capitalism with a populist attitude and without proposing a paradigm shift in economic terms, that is, by remaining within the system. The article argues that the populist politics, which is generally viewed as anti-systemic, also remains within the system. The main argument advanced in this study is that the rise of populism in post-crisis France cannot be explained only with reference to the parties and leaders considered clearly populist. On the contrary, the last decade's populism is a populism that has affected the French politics in its entirety.

Keywords: Populism, the 2008 Financial Crisis, France, Emmanuel Macron, Crisis of Representation.

GİRİŞ

Ekonomik krizlerin siyaseti nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlayan bu çalışma, örnek ülke olarak seçilen Fransa'nın 2008 finansal krizini takip eden on yıllık dönemini incelemektedir. Bu dönemde Fransa'nın siyasi görünümü önemli ölçüde değişmiştir. Bu yıllarda, diğer Batılı ülkelerde olduğu gibi burada da popülist hareketler giderek güçlenmiştir. Makale, popülizmin bu yükselişini ekonomik krizin tetiklediğini, başka bir deyişle popülizmin yükselişinin ekonomik krize verilen politik bir cevap olduğunu savunmaktadır.

Krizlerin seçmen davranışı üzerinde yaptığı etkileri araştıran bir literatür mevcuttur. Fakat bu yazının amacı, bu literatürdeki çalışmalar gibi belirli bir seçim dönemini ele alarak ampirik veriler çerçevesinde, koşulları ve oy oranlarını yorumlamaktan ibaret değildir. Amaç, ekonomik kriz-ertesi bu on yıllık dönemde cereyan eden sosyo-politik gelişmelerin genel bir değerlendirmesini yapmak; bunu yaparken popülizm literatürünün üzerinde temellenen bir açıklama denemesi sunmaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde, genel olarak popülizmin ne olduğu, nasıl tanımlanabileceği üzerinde durulacaktır. Ardından, ekonomik kriz ve popülizm ilişkisine değinilerek kriz-ertesi dönemde popülizmin yükselişi ele alınacaktır. İkinci bölümde ise örnek ülke olarak alınan Fransa’da popülizmin yükselişi incelenecektir. Bu on yıllık süreçte iktidarda olan yönetimler, bunların bazı politika tercihleri ve kriz-ertesi seçim dönemleri analiz edilecektir. Bunlar arasında Fransa’da popülizmin “doruk noktası” olarak tanımlanacak olan 2017 cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Emmanuel Macron’un politik tutumuna özel olarak odaklanılacaktır.

1. POPÜLİZM VE EKONOMİK KRİZ

Popülizm çalışmaları yeni başlamamış olup belli bir geçmişi vardır. Fakat 2010’lu yıllarda bu konudaki çalışmaların büyük bir ivme kazandığını görmekteyiz. 2016 yılında Birleşik Krallık’ta yapılan, Avrupa Birliği’nden (AB) ayrılma referandumu ve Donald Trump’ın Amerika Birleşik Devletleri başkanı seçilmesi popülizm konusunu önemli gündem maddelerinden biri hâline getirmiştir. Gerek akademik dünya gerek basın organları, bu konuya ilişkin yayınlara ağırlık vermiş, özel sayılar çıkarmıştır. Bu popülerliğin birer nişanesi olarak 2017 yılında Cambridge sözlüğü popülizmi yılın kelimesi ilân etmiş, *Oxford Handbook* dizisi de popülizm nüshasını yine aynı yıl yayımlamıştır.

Peki bu “moda” kavram hangi anlama/anlamlara gelmektedir? Popülizmin temel vurgusu “halk” üzerinde toplanmıştır (Saint Victor, 2012). Popülist bakış açısına göre toplum, kendi içlerinde homojen ve birbirine karşıt iki gruptan oluşmaktadır: “Saf/temiz halk” ve “yozlaşmış elit”. Siyaset de işte bu halkın genel iradesinin (*volonté générale*) tecelli etmesinden ibarettir (Mudde, 2004: 543). Bu bağlamda popülistler, halkın yerli, saf/temiz “aşağı kültürünü” elitlerin gayri-yerli, yozlaşmış “yüksek kültürüne” tercih ederler. Kendilerini halktanmış gibi göstermek, onlar gibi olduklarına inandırmak, küreselleşen dünyaya kapılıp gidenler gibi olmadıklarını, yerli ve temiz kaldıklarını göstermek bu tercihin tezahürleridir (Ostiguy, 2017). Bu “yozlaşmış” kültürleri sebebiyle elitler, mütemadiyen popülist eleştiri oklarına maruz kalır. Bazı yazarlara göre popülistlerin hücumu yalnızca elitlere yönelmez; aynı zamanda sistem-dışı (*outsider*) olarak gördüklerini de kapsar. Söz konusu bakış açısına göre, duruma bağlı olarak, göçmenler veya etnik, dinî azınlıklar gibi “halk” içinde sayılmayan “tehlikeli ötekiler” de dışlanmalıdır (Rooduijn vd., 2014).

Çok değişik mecralarda ve türlü biçimlerde konuşulup tartışılan bu kavramın tanımı üzerinde bir fikir/görüş birliği sağlanabilmiş değildir. Şu ya da bu şekilde popülizmi konu edinen çoğu çalışma öncelikle kavramın belirsizliğinden, çeşitli kullanımları olduğundan ama tek bir tanımı olmadığından dem vurur (Mudde ve

Kaltwasser, 2018; Ibsen, 2019). Ionescu ve Gellner (1969), popülizm üzerine yazdıkları kitaplarının giriş bölümünde o günlerde popülizmin çok önemli bir kavram olduğuna şüphe olmadığını, fakat kimsenin bunun tam olarak ne olduğunu söyleyemediğini belirtiyorlar. Oldukça ironik bir durum olarak bu kitabın üstünden elli yıl geçmişken bugün, aynı cümleleri biz de kurabiliriz.

Literatürde bu belirsizliği giderme girişimleri de vardır. Farklı ülkelerden ve dönemlerden popülist parti örneklerini inceleyen Rooduijn (2014: 573), popülistlerin dört temel özelliğe sahip olduğunu saptamış:

1. Halkın merkezî konumuna vurgu yapmak,
2. Elitleri eleştirmek/anti-elitizm,
3. Halkı homojen bir varlık olarak görmek,
4. Ciddî bir kriz olduğunu iddia etmek.

Bu yeni tarihli ve ampirik analizin ulaştığı sonuçları onaylar nitelikte bir katkı da Raoul Girardet'nin *Mythes et mythologies politiques* kitabında yaptığı siyasî mit analizini günümüz popülist hareketlerine -Fransa özelinde- uyarlayan Christophe de Voogd'dan geldi. Girardet dört güçlü siyasî mit tarif ediyor: Komplo, şef/lider, birlik ve altın çağ. De Voogd'a göre popülizm, başarısını bu dört miti harekete geçirmeye borçludur. Her yerde bir komplo var: Uluslararası finans-kapitalin, Brüksel'in/AB'nin, İslam'ın ya da bazen bu üçünün birleşiminin komplo girişimleri. Her yerde bir şef/lider var: Halkın birliğini sağlayarak toprak altında kalmış altın çağı yeniden bulmamızı sağlayacak kudrette bir şef/lider. Ayrıca her yerde aynı retoriğe başvurulur: "Onlar" (göçmenler, Müslümanlar, patronlar, elitler, "Brüksel" ve sair) ile "Biz" (halk, müşküller, işçiler, Fransızlar ve benzeri) arasında sert ve çatışmalı bir ayrım vardır (Voogd, 2016).

Pierre-André Taguieff'in popülizm tanımı, bize en doğru gelendir. Ona göre popülizm, otoriterlik ile hiperdemokrasi, muhafazakârlık ile reformist ilerlemecilik arasında salınıp durur. Bir politik ideoloji ya da bir rejim tipi değildir; "halka gitme" retoriğini sistematik olarak kullanma ve karizmatik lider meşruiyeti üzerine kurulu politik bir tarzdır. Bu anlayış, "değişimi" değer olarak görür (Taguieff, 2007). Bu şekilde tanımlanan bir popülizm, sağ-sol ayrımının ötesinde bir kavrayışa ve kendisi bir ideoloji olmadığı için değişik ideolojilerce kullanılabilirliğe işaret etmektedir. Popülizm; liberalizm, sosyalizm ve sair ideolojiler gibi bir temele oturan belli bir programa sahip olmadığı için zayıf-merkezli bir ideoloji (*thin-centered ideology*) olarak tanımlanabilir.

Aşağı-yukarı bu şekillerde tarif edilebilen popülist dalganın ortaya çıkışını hangi faktörler tetikler, farklı türleri var mıdır? Bu konuda da muhtelif görüşler mevcut. Değişik coğrafyalarda değişik popülizm türlerinin ortaya çıktığını

savunanlar var (Rooduijn, 2014). Çoğu çalışmada ise yaklaşım ayrımları yapılıyor (Kaltwasser vd., 2017). Popülizm meselesini incelerken ekonomik ve sosyo-kültürel olarak temelde iki yaklaşım olduğu söylenebilir. Konu üzerinde yapılan çalışmalardan bir kısmı ekonomik faktörlerin diğerine üstün geldiğini belirtirken diğer kısmı sosyo-kültürel unsurların baskın olduğu görüşündedir. Mesela, 31 Avrupa ülkesindeki 268 siyasî parti üzerinden yapılan kapsamlı bir çalışma, bu iki temel yaklaşımdan hangisinin daha etkili olduğunu test ediyor. Ulaştığı genel sonuç, kültürel tepki unsurunun, yani sosyo-kültürel faktörün, ekonomik olandan daha etkili olduğudur (Inglehart ve Norris, 2016). Ekonominin rolüne vurgu yaparlarsa küresel ekonominin kapsayıcılığını ön plana alıyor. Örneğin, Dani Rodrik (2018), popülist hareketlerin ekonomik konularla yakından bağlantılı olduğunu, hatta küreselleşmeden kaynaklı şokların niteliğine göre popülizmin tipinin de (sağ ya da sol) belirlendiğini ifade ediyor.¹

Ayrıca bu iki faktörün birlikteliğinden bahsedenler de vardır. Söz konusu hareketlerin yükselmesinde küreselleşmenin oynadığı role sıklıkla vurgu yapılır. Mesela, “küreselleşmenin kaybedenleri” tabiri sosyo-ekonomik hoşnutsuzluklarının kaynağını küreselleşmede bulanları tanımlamak için kullanılır. Bu tabir iki yaklaşımın birlikteliğini göstermektedir. Bu “kaybedenlerin” popülist partilere verdiği destek aslında ekonomik kaygıların kültürel çerçeveye sokulmasıdır (Mudde ve Kaltwasser, 2018).

Aslında bu iki temel yaklaşım birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Diğer pek çok toplumsal gelişmede olduğu gibi popülist hareketlerin ortaya çıkmasında da hem ekonomik hem sosyo-kültürel faktörler birlikte etkilidir. Ama yine de ekonominin ağırlığının daha fazla olduğu söylenebilir. Zira ekonomik faktörün sosyal, kültürel, politik alanları belirleme potansiyeli yüksektir. Ekonomik kriz-sonrası dönemde popülist hareketlerin bu denli güç kazanmasını, bu bakış açısından değerlendirmek gerekir.

Ekonomik Kriz

2008’de Birleşik Devletler’de patlak verip bütün küresel ekonomiyi etkisi altına alan kriz dalgası çok önemli politik sonuçlar da doğurmuştur. 1980’lerden beri Batı ülkelerinde refah devleti rejimi aşınmış yerine devleti piyasa dışına itmeye ve finans kapitalin sınır tanımaksızın dolaşımına dayanan ve neoliberalizm adıyla anılan bir anlayış hâkim olmaya başlamıştır. Sınırlar-ötesi bu küresel

¹ Bu çalışmada sağ ya da sol popülizm ayrımı kabul edilmiyor olsa da literatürde bu tip bir ayrım yapan çok sayıda çalışma mevcuttur.

ekonomide piyasa artık ulus-devletlerin içinde var olan bir yapı olmaktan çıkmış, ulus-devletleri içine alan bir kompleks hâline gelmiştir (Streeck, 2017: 5).

Kapitalist düzen kendi içinde bir çelişki barındırmaktadır: Bir yandan sermaye birikimi için bir düzen tesisine, bunun için de devlet ya da devlet-benzeri bir yapıya ihtiyaç duymakta; diğer yandan da kamu otoritesini oyun-dışı bırakmak istemektedir (Fraser, 2015). Neoliberal dönemde bu çelişkinin git gide azaldığı iddia edilebilir. Zira küresel çapta faaliyet gösteren ulusüstü şirketler, oyunu belirleyen taraf olmaya başlamıştır. Fakat 2008 ve sonrası, belirleyici bir dönem olmuştur: Yıllardır piyasaya müdahalesi sürekli eleştirilen ve yanlış bulunan devlet kurumları, krizdeki finans kuruluşlarının imdadına çağrılmış; bu sefer, yıllardır talep edilenin tersi bir durum söz konusu hâle gelmiştir.

Esasında kapitalizm krizlere aşina bir sistemdir. Daha önce de irili-ufaklı birçok kriz yaşanmıştır. Husson'a göre bu krizler periyodik krizler, düzenleme krizleri ve sistemik krizler olmak üzere üçe ayrılabilir. 2008 krizi, periyodik bir kriz değil, şüphesiz bir düzenleme krizi (*crise de régulation*) ya da başka bir deyişle kapitalizmin neoliberal biçiminin krizidir; fakat aynı zamanda sistemik krizin kimi unsurlarını içerecek kadar da derin bir krizdir (Husson, 2012: 86). Küresel ekonomide her şey birbirine bağlı olduğu için bu düzenleme krizi, tüm sistemi etkilemiştir. Sadece ekonomi alanını değil, buna bağlı olarak sosyal ve politik alanları da etkilemiştir. Bu yazı, konusu itibarıyla ekonomik krizin politik sonuçlarına, yani ekonomik krize verilen politik cevaplara odaklanmaktadır (Margalit, 2019). Bu cevaplardan en önemlisi ise popülizmin yükselişidir.

2008 krizine verilen politik cevaplar büyük oranda seçim sandıklarında ve yeni partilerin ortaya çıkışında tezahür etmiştir. Kriz-sonrası dönemde, 2010-2012 arasında genel seçimlerin yapıldığı 19 AB üyesi ülkeden 16 tanesinde hükümet değişikliği olmuştur; örnek vaka olarak incelenecek olan Fransa da bunlardan biridir (Sauger, 2013).² Ekonominin seçmen davranışına etkisini araştıran literatürün (*economic voting*) gösterdiğine göre ekonomi iyiye gidiyorsa seçmen mevcut hükümeti ödüllendirir; kötüye gidiyorsa cezalandırır (Healy ve Malhotra, 2013). Belirtildiği üzere, 2008 sonrasında da hükümetler genel olarak bu şekilde cezalandırılmıştır. Bazı yerlerde sağ hükümet yerini sol hükümete terk etmiş, diğerlerinde ise tersi olmuştur. Ama Kriesi'ye (2012) göre bu geçişler belirli bir yolu izlemiş değildir. Hatta bazen sağ ya da sol fark etmeksizin kurulu/yerleşik partiler cezalandırılıp bunlar yerine yeni oluşumlara destek verilmektedir.³

² İstisnalar: İsveç, Estonya ve Polonya.

³ 30 Avrupa ülkesinde kriz-sonrası dönemde yapılan genel seçimleri analiz eden bir çalışma şu sonuca ulaşıyor: Batı Avrupa'da popülist sağ, sol ve ana-akım olmayan partiler ekonomik

Politik alandaki bu dalgalanmanın en önemli sebebi, ekonomik kriz-ertesi dönemde olunmasıdır. Matthew Singer'e göre (2011) ekonomik durgunluk dönemlerinde ekonomi faktörü diğer bütün faktörlere üstün gelir. Aynı bu doğrultuda Philip Stephens (2018) popülizmi "küresel finans krizinin gerçek mirası" olarak tanımlamaktadır. Literatürde küresel ekonomik kriz ve popülist partilerin/hareketlerin ilişkisini inceleyen ve aralarında bir neden-sonuç ilişkisi saptayan pek çok çalışma mevcuttur (Poli, 2016; Guiso vd., 2019; Loch ve Norocel, 2015).

Bu, yaşanan ilk kriz olmadığı gibi sonrasında gelişen politik dalgalanmalar da daha önce tecrübe edilmemiş vakalar değildir. Bu kriz-sonrası dönem de öncekilerle birçok ortak özellik taşımaktadır (Chalmin, 2013; Lindvall, 2014). İncelediğimiz konu açısından en önemli ortak özellik, aşırı-sağın yükselişidir.⁴ Büyük Buhran sonrası faşizm şeklinde tezahür eden bu dalga, bugün popülist hareketlerde vücut bulmaktadır. Bu ikisi arasındaki fark ise sanıldığı kadar büyük değildir, önemli bir geçişkenlik içerir (Berman, 2016).

2008 sonrası kriz ortamı da en çok popülist partilere "fayda sağlamıştır". Kriz sebebiyle ülkelerin büyüme hızları düşmüş, hatta eksi yönde seyredenler de olmuştur, işsizlik oranları yükselmiş, insanların alım gücü azalmış, kemer sıkma politikaları devreye sokulmuştur. Bütün bunlar insanların alışık olduğu düzenden sapmalar anlamına geldiği için huzursuzluk baş göstermiştir (Guiso vd., 2017; Algan vd., 2017; Stavrakakis vd., 2017). Bu ortam, popülizm için "mükemmel fırtınayı" sağlamıştır (Brubaker, 2017).

Popülizmin Yükselişi

Ekonomik kriz-ertesi dönemin popülizmin yükselişine sebep olan en önemli etkisi, sebep olduğu güvensizlik hissi olmuştur. Kriz-ertesi dönemde, özellikle Batılı ülkelerdeki insanlar politik kurumlarına, ekonomik sistemlerine, uluslararası örgütlere ve pek çok şeyi içeren genel bir ad olarak küreselleşmeye karşı ciddi bir güvensizlik duymaya başlamıştır. Kriz hissi, güvensizlik, korku ve endişe: Ekonomik krizin makro düzeydeki bir sonucu telakki edilebilecek olan bu duygusal durum popülist hareketlerin üzerinde yükseldikleri temeli teşkil etmektedir (Rico vd., 2017). Bu noktayı daha iyi anlamak için Avrupa ülkelerinde politik kurumlara güvensizlik oranının en yüksek olduğu kesime bakmak faydalı olacaktır: Bu grubu, sosyal konumu zayıf, az-eğitilmiş, düşük gelir grubuna mensup insanlar teşkil etmektedir. Bu kesim "küreselleşmenin kaybedenleri" güruhuna

darboğazdan en fazla yararlananlar olurken, beklenene göre, ana-akım partilere verilen destek azalmıştır (Hernández ve Kriesi, 2016).

⁴ Ekonomik krizlerle milliyetçiliğin yükselişi arasındaki korelasyon çokça işlenmiş bir konudur (Milza, 1993; Balibar ve Wallerstein, 1997; Passmore, 2005; Shields, 2007).

dahildir (Ibsen, 2019).⁵ Popülist hareketlerin üzerinde yükseldiği bu -sosyo-ekonomik statü bakımından- alt kesim, kendilerinden uzakta ve azade bir evrende yaşayan elitler tarafından terk edilmiş, unutulmuş, bırakılmış hissetmekte ve bu nedenle onlara kızgınlık duymaktadır. “Az-çok hayalî bir mağduriyetle” (küreselleşmeden, göçten, AB’den kaynaklanan) birlikte bu duygu hâli, popülist oy için güçlü bir motivasyon oluşturmaktadır (Taguieff, 2015).

Popülizmi, bu vakte kadar politikadan dışlanan/dışarıda tutulan kitlelerin politikaya dahil edilmesi olarak tanımlayan bir görüş de olmasına rağmen (Charaudeau, 2018: 12-13) popülistlerin istediği, bir doğrudan demokrasi deneyimi değildir. Halkın iradesi, yine temsilciler aracılığıyla tecelli edecektir. Fakat onların iddiası, halkı kendileri temsil ederse, genel iradeyi katışıksız bir şekilde siyaset alanına yansıtacakları, yozlaşmış elitler gibi yalnızca kendilerini düşünüp halkın isteklerini kulak ardı etmeyecekleri yönündedir. Popülistlerin “halkı en iyi ya da sadece ben temsil ediyorum” iddiası refah devletinin zayıflamasıyla yakından ilişkilidir. Bu zayıflama sürecinde devletin piyasa dışına itilmesiyle devletler, önceleri sorumlu oldukları vatandaşlarının sorunlarını çözmeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya gitgide daha az elverişli hâle geldiler (Fraser, 2015). Bu durumda refah devleti koşullarının devam ettirilmesi için insanlar kredi borçlanmasına teşvik edildi. Bu borçlanma, refah devletinden neoliberal kapitalizme geçerken kriz olasılığını bertaraf etmek için kullanılmaktadır (Streeck, 2016). Fakat bu borçlanma olgusu da insanların güvensizliğini artırıcı bir rol oynar (Lazzarato, 2014). Popülistlere göre yerleşik/sistem-içi partiler bu düzenin bir parçasıdır, bu nedenle halkı temsil edemezler. Kurumlara güvensizleşmiş halkın “sığınabileceği liman”, kendileri de halktan olan popülist siyasetçilerdir. Bu sonuncularda sıklıkla görülen ve ileride Fransa örneğinde de göreceğimiz “halktanmış” gibi görünme ısrarı bu süreçle birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır.

Halkı temsil etme iddiasını ileriye götürmek önemli sorunlar doğurmaktadır: Halkın, temsilcileri aracılığıyla kullandığı egemenliğin her şeyin üstünde olduğu görüşüne dayalı bir demokrasi anlayışı bizatihi demokrasiye zarar vermektedir. Zira bu “halk egemenliği” manipüle edilirse demokrasinin doğasına aykırı politikalar da -sırf genel iradeye uygun diye- “meşru” sayılabilir. Bu ise bizi Alexis de Tocqueville’in (2009) çoğunluğun despotizmi ya da demokratik despotizm olarak tanımladığı duruma götürebilir. Nitekim popülizm de zorunlu olarak anti-demokratik değildir; fakat özellikle azınlık haklarını, çoğulculuğu ve hukuk düzenini umursamaması gibi cihetlerden kesinlikle anti-liberaldir (Mudde, 2016:

⁵ Profil özelliklerine bakıldığında bunun popülist partilerin ana-seçmen kitlesini temsil ettiği görülecektir: Mesela, Fransa’da aşırı-sağcı Marine Le Pen ve partisinin seçmen kitlesi.

28).⁶ Bu minvalde devam edilecek olursa popülizmin demokrasiyle bir alıp-veremediği yoktur, ama liberal demokrasiye karşıdır, denebilir.

Cas Mudde (2004) popülizmin bu kadar gündemde olmadığı ama kendisini hissettirmeye başladığı bir dönemde kaleme aldığı bir makalede popülist partiler ile ana-akım partiler arasındaki ilişkiyi şöyle tarif ediyor: Ana-akım partiler kendilerini sistem-içi (*insiders*), popülistleri sistem-dışı (*outsiders*) görür. Buna rağmen bu ikisi arasındaki ilişki, kurulu/yerleşik ana-akım partiler aleyhine gelişmektedir. Bunlar bir yandan popülistleri dışlarken diğer yandan onların söylemlerini mücadele aracı olarak benimserler. Bu dinamik de yazarın “popülist *Zeitgeist*” dediği olguyu doğurmaktadır (Mudde, 2004). 2010’lu yıllar popülist *Zeitgeist* tabirine, makalenin yazıldığı dönemden çok daha uygundur. Yaşadığımız dönemde popülizm kavramı genel olarak olumsuz manada kullanılsa da (Stavrakakis, 2017) hem bu etiketi üzerine alan hem almaktan imtina eden tüm siyasetçilerin söylemine, politika anlayışına ve uygulamasına sirayet etmiş durumdadır. Popülist partilerin ana-akım olanları çeşitli açılardan etkilemesi (Pirro vd., 2018) seçmen açısından bakıldığında tüm politikacıların birbirine benzemesine yol açıyor. Bu aynılaşıma ise yükselmekte olan popülist partilere destek sağlıyor (Mudde, 2016).

Ekonomik krizi takip eden dönemde popülist partiler gittikçe güçlendiler. Bazı ülkelerde parlamentodaki sandalye sayılarını arttırdılar, bazılarında ana-muhalefet partisi oldular, kimi yerlerde iktidar ortağı ve hatta iktidar oldular. Fakat bir araştırmaya göre seçim başarısı kazandıkça, bilhassa iktidar ya da ortağı olmaları durumunda popülizmin şiddeti azalmaktadır (Rooduijn vd., 2014). Bu durum iki şekilde açıklanabilir: İlk olarak, söylemi ne kadar kati olursa olsun, bir liderin veya partinin yapabileceği şeyler sınırlıdır, onları aşan pek çok ulusal ya da uluslararası; politik, sosyal veya ekonomik sınırlama vardır; bunlar söylemin yumuşamasını dayatıyor olabilir. İkinci olarak ise Streeck’e (2017) göre etno-milliyetçiler ki popülistlerin ekseriyeti bu güruha dahildir, ne ekonomik ne moral anlamda, küreselleşmenin meydan okumalarına karşı koyacak durumda değildir. Düzene ayak uydurmaları bu doğrultuda geliyor da olabilir. Bu iki unsur birlikte düşünüldüğünde popülistlerin, iddia edildiği gibi/kadar anti-sistemik olmadığı söylenebilir. Önünde-sonunda karşılaştıkları limitler söz konusudur. Kapitalist ekonomik düzen bunlardan en önemlisidir.

⁶ İlginçtir Carl Schmitt de otoriter rejimler hakkında neredeyse aynı kelimelerle bu doğrultuda bir düşünceyi ifade eder: “(...) Bolşevizm ve faşizm, her diktatörlük gibi anti-liberaldir, fakat zorunlu olarak anti-demokratik değildir.” (Schmitt, 2010: 34).

2. FRANSA'DA POPÜLİZMİN YÜKSELİŞİ

2008 finansal krizi, küresel ekonominin önemli aktörlerinden Fransa'yı da hiç şüphesiz derinden etkilemiştir. Bu yazı çerçevesinde krizin piyasalar ve ekonomik yapıyı nasıl etkilendiğinden ziyade sosyo-politik sonuçlarıyla ilgileniyoruz. Bu sonuçları görebileceğimiz birkaç örnekle başlamak yerinde olur: ilk olarak, kriz-sonrası dönemde çeşitli yazarlarca çöküş, sona erme yazını (*le déclinisme*) geliştirilmiştir. 2008'in sebepleri-sonuçları üzerine fikir yürütmek yerine krizi, çöküşün bir nişanesi sayan, bu iddiasına da tarihten, mitolojiden misaller getiren bu yazın elbette “masum” değildir. Konuyla ilgili çalışmaların birtakım ortak noktaları mevcuttur. Bunlardan en önemlisi ise belirli grupları bu kriz durumundan sorumlu tutarak hedef göstermektir. Amaç ise ulusu birleştirip “tehlike” karşısında güçlü kılmaktır. Bu “sebebi şeytaniileştirmek” olarak tanımlanabilir (Waters, 2013). Bu sona erme yazınının insanlar üzerinde ne denli etki uyandırdığını tam olarak bilemeyiz belki ama bu anlayışın, önceki bölümde anılan temel özellikleri göz önünde tutarsak, popülist hareketlere oldukça faydalı olabileceğini söylemek yanlış olmaz.

İkincisi, *Centre de recherches politiques de Sciences Po*'nun (CEVIPOF) 2009'dan beri her yıl yayımladığı siyasî güven barometreleridir. Fransız halkının siyasî kurumlara güvensizliği, çalışmanın ilk kez yapıldığı yıldan itibaren sürekli olarak çok yüksek oranlarda çıkmaktadır. Bu sonuç, kriz-sonrası dönemin karakteristiklerinden olan güvensizliği Fransa özelinde tescil etmektedir (Cheurfa ve Chanvrlil, 2019).⁷ Bu güvensizlik hâli en çok popülist siyasete yaramaktadır.

Üçüncüsü, öncekilerle bağlantılı fakat daha özgül bir an'ı kapsamaktadır. 2017 cumhurbaşkanlığı seçimleri arifesinde Fransa ve Almanya'da paralel olarak yapılmış ve 26 Nisan 2017'de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'da yayımlanan bir anketin bazı sonuçlarına değinmek faydalı olur: Ekonomileri arasında, dolayısıyla toplumlarının sosyo-ekonomik durumları arasında belirli farklar olduğu yadsınamayacak olan bu iki ülkede yapılan çalışma, insanların olaylara bakışında ekonomik faktörlerin etkisini ön plana çıkarmaktadır. Araştırmaya göre ülkelerinin ekonomik durumunun kötü olduğunu düşünen Fransızların oranı %75 iken, Almanların oranı %8'dir; Fransızların %27'si ekonomik sistem hakkında olumlu bir kanaate sahipken bu oran Almanlarda %61'dir; küreselleşmenin ekonomilerine zararlı olduğunu düşünen Fransızların oranı %55, Almanlarınki ise %13'tür (Aktaran: Korinman, 2017: 9-10). Bu araştırma, bir anket için söz konusu olabilecek bütün temsil sınırlılıklarını taşımakla birlikte bir fikir verebilir.

⁷ Nitekim Merkeze bağlı araştırmacılarının son on yıllık dönemi analiz ettikleri bu çalışmanın başlığında “siyasî güvenin krizi” ifadesi bulunmaktadır.

Ekonominin kötüye gittiği vehmi ve bundan yabancılara suçlu olması sanısı da popülist siyasetçiler için oldukça uygun bir ortam hazırlamaktadır.

Krize verilen politik cevapları incelemek için seçilen ve kriz-sonrası genel tablosu bu örneklerle kabaca çizilmeye çalışılan Fransa'nın politik görünümü 2008-2018 arasında önemli ölçüde değişmiştir. 2007 yılında iktidara gelen merkez-sağ hükümeti, krizin ardından yapılan ilk seçimlerde, yukarıda andığımız ekonomik durgunluk dönemlerinde vuku bulan cezalandırıcı seçmen davranışıyla yerini merkez-sol bir hükümete terk etmek zorunda kalmıştır. Fransa toplumunca büyük umut bağlanan bu sol hükümet de halk nezdinde başarısız addedilmiş, takip eden dönemde yine bu cezalandırma hamlesiyle iktidar bir kez daha değişmiştir. Bu kez, kendini sağ-sol ayrımının ötesine geçmiş gören, hem partinin hem liderinin yaşları hasebiyle “genç bir iktidar” göreve gelmiştir.

Bütün bu değişikliklerin yanı sıra, Fransa'da ekonomik kriz-sonrası dönemi betimleyen süreç, ilk bölümde açıkladığımızdan farklı değildir: Popülizmin yükselişi. Popülizm üzerine literatürün büyük bir kısmı Batılı ülkeleri konu ediniyor. Fransa da bu tip incelemelerde kendine yer buluyor. Yalnız, bu makalenin diğerlerinden ayrılan bir yanı var: Literatürde Fransa'da popülizm konusu çoğunlukla, kendilerini popülist olarak lanse eden Marine Le Pen ve Jean-Luc Mélenchon ve bunların partileri/hareketleri üzerinden ele alınmaktadır; sırasıyla sağ ve sol popülizmin temsilcileri olarak görülmektedirler. Bu tutum yanlış değil, fakat eksiktir. Zira ilk bölümde belirtildiği gibi bu çalışma, çoğu yazardan çok daha genel bir popülizm tanımından yanadır. Bu tanım gereği Fransa'da popülizmin yükselişinden bahsederken analizin içine hem anılan bu popülist oluşumları hem de popülist bir söylem ve politika anlayışı benimseyen ana-akım partileri katmak gerekmektedir; kendini sağ-sol ayrımının ötesinde gören Emmanuel Macron da buna dahildir.

Kendini halkın gerçek temsilcisi sayan ve halkı, içinde bulunulan krizden (her zaman bir çeşit kriz bulunur) kurtaracak kişi olarak gören, halka zararı dokunan/ona eza veren bir güruhu düşman belleyen (elitizm karşıtlığı, sistem karşıtlığı ve sair) ve kendisi sayesinde ülkenin eski güzel günlere/altın çağa geri döneceği vaadini tekrarlayıp duran her politikacı bu çalışmaya göre popülist olarak görülmelidir. Bu itibarla, günümüz demokrasilerinde faaliyet yürüten çok sayıda politikacı popülizmin temsilcisi sayılabilir; Fransa da bundan azade değildir.

2002 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Fransa tarihi için alışılmadık bir başarıyla Jacques Chirac ile birlikte ikinci tura kalan aşırı-sağcı parti *Front national*'in (FN) o zamanki lideri Jean-Marie Le Pen, 2007 seçimlerinde aynı başarıyı tekrarlayamamış, fakat yaptığı bir açıklamada önemli bir noktaya dikkat

çekmiştir. Fransa'nın o günkü siyasî durumunu Antonio Gramsci'den alıntı yaparak değerlendirmiştir: “*İdeolojik zaferler, seçim zaferlerinin müjdecisidir.*” Le Pen'e göre aritmetik başarısızlığı kesin bir ideolojik zaferi gölgelemektedir. Zira bütün adaylar, seçim kampanyalarını Le Pen ve partisinin yıllardır savunduğu değerler üzerine kurmuştur: Ulus, Düzen, Güvenlik, İş, Aile, Fransa'nın ve Fransızların geleceği ve hatta *Jeanne d'Arc*. Gramsci'nin bu fikrinden hareketle baba Le Pen'in ideolojik zaferi, kızının seçim başarılarını açıklamaktadır (Alduy, 2016: 28). Burada partilerin aynışması tespiti önemli ve doğrudur; buluştukları zemin ise popülist siyasettir.

Bundan sonra, Fransa'da krizi takip eden on yıllık süreçte popülizmin yükselişi, üç iktidar dönemi, ayrıca 2012 ve 2017 olmak üzere iki seçim dönemi üzerinden anlatılacaktır.⁸ Nicolas Sarkozy ve François Hollande'ın iktidar dönemlerine görece daha az yer verilip asıl odağı teşkil eden 2017 seçimlerine geçilecektir. Zira bu seçimleri Fransa'da “popülist an” olarak tanımlamaktayız. Burada da seçimlerin ikinci turuna kalan iki sistem-dışı adaya, Marine Le Pen ve Emmanuel Macron'a yer verilecektir.

Nicolas Sarkozy, Neoliberalizm ve Krizin Başlangıcı

2007 yılında cumhurbaşkanı seçilen Nicolas Sarkozy, önceki cumhurbaşkanlarından farklı bir yol izleyeceğini henüz adayken açıklamıştı. Kendini önceki düzenden kopuş olarak niteleyen Sarkozy, Fransa'nın neoliberal ekonomik yapıya tam olarak ayak uydurmasını sağlamayı kendine görev edinmişti. Zaten daha önce bakanlık görevlerinde de bu yönde politikalar sürdürmeye gayret etmişti.

Fransız ve Anglo-sakson ekonomi modelleri arasında önemli farklar vardır. Küresel ekonominin şartlarına daha uygun olan bu ikinci model, tüm dünyada olduğu gibi Fransa'da da kurulmaya çalışılıyordu (Saint Victor, 2012). Sarkozy'nin niyeti de bu yöndeydi. Fransa'nın Thatcher'ı olmak isteyen Sarkozy, 1970'lerden beri belirli adımlarla zayıflayan sosyal devleti, tamamen ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Fransız toplumuna sunduğu formül “çok kazanmak için çok çalışmak” idi (Hoang-Ngoc, 2009: 425). Ne var ki göreve gelmesinin ertesi yılında baş gösteren kriz, bu planı boşa çıkardı. Anglo-sakson dünya başta olmak üzere krizden etkilenen her yerde, yıllardır şikâyet edilen devlet müdahalesi imdada çağrılırken Fransa'da neoliberal geçiş sürecinin devam ettirilmesi beklenemezdi. Hatta kriz-ertesi koşullarında daha kontrol edilebilir bir ekonomi, Anglo-sakson modeline tercih edilir oldu: Eksik, güncel duruma uygun olmadığı

⁸ Fransa'da siyaseti belirleyen seçim, cumhurbaşkanlığı seçimleri olduğu için bunlara odaklanılacaktır.

düşünülen ve dönüştürülmeye çalışılan Fransız modeli, değer hâline geldi (Cavalier, 2010).⁹

Bundan sonra Sarkozy'nin neoliberalizmden zorunlu vazgeçişini görmekteyiz. Kriz-sonrası söylemi ve politikaları – sanki on beş senedir çeşitli hükümetlerde maliye, sonra ekonomi bakanı olarak neoliberal sisteme tam entegrasyon için çalışmamış gibi – bu vazgeçiş çerçevesinde şekillenmiştir. Kendini eski sistemden kopuş olarak tanımlayan Sarkozy, bu vaat ettiği “kopuştan kopuş” hâline gelmiş ve endüstri politikasından bahsetmeye, korumacılık savunusu yapmaya başlamıştır. Bu tıpkı, sosyalist hükümetin 1983'te koşulların zorlamasıyla “kapitalizmden kopuş”tan vazgeçmesine benzemektedir (Hoang-Ngoc, 2009: 433).

Sarkozy'nin konumuz bakımından en önemli yanı, popülist söylemidir. Kendini “kopuş” olarak tarif ederken haklıydı zira hakikaten önceki cumhurbaşkanlarına pek benzemeyen bir profile sahipti (Mayaffre, 2012). Söylemindeki popülist ton, bir söylem analizi yapıldığında açıkça ortaya çıkmaktadır: Kullandığı dil, seçtiği kelimeler ve jestleri, popülizmin ifadelerindendir. Önceki cumhurbaşkanlarına kıyasla çok sık olarak “ça” ve “on” zamirlerini kullanmaktadır. Fransızcada “ça” devlet ricali tarafından, hele cumhurbaşkanınca pek kullanılmayan bir zamirdir; daha ziyade “halk arasında” kullanılmaktadır. Garip bir yapısı olan “on” zahirinde de aynı şey geçerlidir. Hem pasif anlamda hem de biz anlamında kullanılabilen bu zamir de yine devletin yüksek mevkilerinde pek tercih edilmez.

Cumhurbaşkanınca takınılan bu tavrın şüphesiz bir anlamı var: Halkla aynı dili konuştuğu izlenimi vermek. Ayrıca biz zamiri “nous” politik dilde komünizmi çağrıştırdığından Sarkozy bunun yerine “on” zahirini kullanıyor: Halka yakınmış gibi durup aynı zamanda kime biz deniyor, kim dışlanıyor belli olmayan bir söylem geliştiriyor. Bunun tamamlayıcı bir unsuru yine çokça kullandığı “istiyorum” (*Je veux*) kalıbıdır. Bu cümle kalıbı da hem “ben” vurgusu yapmakta hem de yine nazik konuşma diline pek uygun düşmeyen bir kullanım olarak öne çıkmaktadır (Mayaffre, 2013).

“Sarkozyzim” her şeyden önce bu benimsediği söylem demektir. Bu zamir kullanımlarının üzerinden söyleminin temel özellikleri şöyle sıralanabilir: 1) Kullandığı kelimelerde halkı kutsallaştırmak ve onunla arasında bir inanç birliği (*communion*) kurmak, 2) Karizma ya da halka yol gösterebilme kudretine sahip bir şef/lider imajı inşa etmek, 3) Aracı kurumları, elitleri bir tarafa bırakarak halk ile karizmatik şef arasında aracısız, yeni bir diyalog ve yönetme biçimi geliştirmek

⁹ Sophie Pedder (2010), bu durumu oldukça minimal bir analizle fakat açıkça göstermektedir.

(Mayaffre, 2013). Bu bağlamda Sarkozy'nin politika anlayışının, popülist siyaset tarzının en tipik özelliklerini barındırdığı söylenebilir.

2012 Seçimleri

Fransa'da kriz-sonrası dönemin ilk seçimleri 2012 bahar aylarında gerçekleşti. Bu seçimlerin sonuçlarına dair yapılan analizler, ekonomik kontekstin oy verme davranışları üzerindeki etkisinin, bu alandaki literatürü büyük oranda doğrular nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır: Kriz algısı, ekonominin kötüye gittiği düşüncesi, seçmeni mevcut hükümet aleyhine, yani cezalandırıcı oy vermeye itti. Nitekim düşük ekonomik büyüme ve 2012'nin ilk çeyreğindeki işsizlik oranının, sembolik sınır denebilecek, %10'u aşması, Sarkozy'nin seçimleri peşinen kaybettiğini göstermekteydi (Sauger, 2013: 1031). 2012 yılında yapılan bir araştırmanın sonuçları, bu seçimlerde ekonominin ağırlığına ışık tutmaktadır. Fransız seçmenlere açık uçlu olarak ülkelerinin en önemli sorununun ne olduğu sorulduğunda katılımcıların %78'i ekonomik meselelerle ilgili cevaplar veriyor: işsizlik (%47,8), ekonominin rekabet gücü (%13,1), kamusal borç (%7,9) ve satın alma gücü (%6,9) (Sauger, 2013: 1037).

2012 cumhurbaşkanlığı seçimleri büyük oranda, favori olarak gösterilen *Parti socialiste*'in (PS) adayı François Hollande ile tekrar aday olan Sarkozy arasındaki rekabete sahne olmuştur. Bu ikisinin söylemlerine bakıldığında yine ekonomi faktörünün ağırlığı görülüyor. İki aday da 2008 finansal krizinin “repertuarını” sıklıkla kullanıyor. Mesela banka, kriz ve borç kelimeleri konuşmalarda sıkça yer alır. Hollande, karşısındaki aday görevdeki cumhurbaşkanı olduğu için stratejik bir hamleyle, çıkılan dönemin bilançosu üzerinde duruyor. Bilhassa ekonomik alandaki başarısızlıklarını vurgulamak için kemer sıkma politikaları, cılız büyüme, işsizliğin artması, konut krizi, finans gibi konuları ekleyip genişlettiği kriz repertuarını hususiyetle kullanıyor. Buna karşın Sarkozy ise elinden geldiğince bu konulardan uzak durmaya çalışıyor. Ne aday-cumhurbaşkanı ne de krizin sorumlusu gibi görünmek istiyor. Başarısız dönemin bilançosu üzerinden yüklenildiğinde odak değiştirip başka bir repertuarı devreye alıyor: Terörizm, medeniyet, -özellikle okullarda- ahlâkın yeniden tesisi, Fransa ve Fransızlar üzerine yurtsever düşünceler, ulusun şanlı geçmişi ve sair (Mayaffre, 2016).

Dikkat edilirse bu bölümün girişinde de yer verilen Jean-Marie Le Pen'in ifade ettiğine oldukça benzeyen bir kavram seti kullanılıyor. Bu minvalde 2012 seçimleri sağ ve aşırı-sağ arasındaki farkın git gide kapandığının göstergesi olmuştur. Fransa'nın klasikleşmiş siyasî manzarası (sol, ılımlı sağ ve aşırı-sağ) değişmiş görünmektedir. Bu üçlü-parti sisteminin sona erdiğini bildiren bazı yazarlar, Sarkozy'nin partisi *Union pour un mouvement populaire* (UMP) ile Marine

Le Pen'in partisi *Front national*'in (FN) seçmenleri arasındaki yakınlaşmaya, geçişkenliğe dikkat çekmektedir (Gougou ve Labouret, 2013).

2012 seçimlerinde, ileride değinileceği üzere, PS önemli bir seçim zaferi elde etmiştir ancak FN'nin bu seçimlerde aldığı oy oranı da dikkate değer bir konudur. Bu, Fransa tarihinde bir aşırı-sağ partinin aldığı en yüksek oy oranıdır. Bu başarıda 2011 yılında parti liderliğini babasından devralan Marine Le Pen'in etkisine atıf yapılsa da Sarkozy ve UMP'nin payı da göz ardı edilmemelidir. Kriz durumunu abartma, popülist ve neo-ırkçı bir söylemle İslam'ın kötülenmesi hem UMP'nin hem FN'nin kullandığı ortak temalardır. FN'nin savunduğu görüşler hem cumhurbaşkanı hem yerleşik/sistem-içi bir parti tarafından da dile getirilince marjinalliği azalmış, cumhuriyet değerleriyle uyumluymuş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun halk nezdinde gördüğü kabul, FN'ye oy olarak dönmüştür (Mondon, 2014).

Prekarite ve oy verme tercihleri arasındaki ilişkiyi anlamak için yapılan bir araştırmada çıkan sonuçlara göre 2012 seçimlerinde preker durumda olanlar sol partilere oy verdiler; FN'ye oy verenler ise genelde preker olmayan, küçük mülk sahipleridir. Bununla beraber her ne kadar 2012'de henüz sandıklara yansımamış olsa da preker işçiler arasında da Marine Le Pen'in dikkate değer bir çekiciliği olduğu not edilmelidir (Mayer, 2013). Bu durumun bir sonraki seçimlerde değiştiğini göreceğiz.

François Hollande ve *Parti socialiste* İktidarı

2012 cumhurbaşkanlığı seçimleri ve birkaç hafta sonra yapılan genel seçimlerde Sarkozy döneminin yükü ve UMP-FN söylem yakınlaşmasının FN'ye yaramasından sonra PS'nin büyük zaferinden bahsetmek gerekir. Cezalandırıcı oy, hükümet değişikliğine yol açmıştır: PS adayı François Hollande'ın Fransa V. Cumhuriyeti'nin¹⁰ ikinci sosyalist cumhurbaşkanı seçilmesinin yanı sıra parlamento ve senatoda da çoğunluk sağlanmıştır. Seçmenin büyük desteği sayesinde seçimlerden çok güçlü çıkan Hollande ve PS, bu başarıyı büyük oranda kriz koşullarına borçludur. Bununla beraber Hollande'ın söylemi de seçmenin kaygılarına hitap edecek nitelikteydi. Sarkozy üzerinden, içinden çıkılan dönemin bilançosunu sorguladığına değinilmişti. Bundan başka, kemer sıkma politikalarına karşı, anti-finans kapital duruşu halk nezdinde destek buldu. Kendisini küresel finans kapitalin "gerçek düşmanı" olarak tanıtıyordu. Fakat büyüme konusundaki sorunlar, Hollande döneminde de çözülemedi, işsizlik oranı aşağı yönde seyretmedi ve Hollande'ın AB bünyesinde yapmayı düşündüğü değişikliklere "Berlin-Brüksel hattı" pek yanaşmadı; böylece adaylıkta kullandığı söyleme

¹⁰ 1958'den beri yürürlükte olan anayasa ile kurulan rejim.

uymayan bir icraat dönemi geçirmiş oldu. Bu uyumsuzluk, bizzat kendi partisinin sol kanat savunucularınca da sıklıkla eleştirildi. Hatta bu kanadın, parlamentoda PS hükümeti aleyhine faaliyette bulunduğu bile oluyordu (Clift ve McDaniel, 2017).

Gerek adaylığı gerekse görevi süresince Hollande'ın söylemi ekonomik meseleler etrafında dönüyordu. Bu, bir kriz-ertesi dönemi için makul görünüyor. Mesela uluslararası politika, cumhurbaşkanının ajandasında az bir yer kaplıyordu. Fakat günün koşulları bunu büyük ölçüde değiştirdi. Özellikle 2015 yılında yaşanan iki büyük terör saldırısı sonrası ülke gündemine paralel olarak hükümetin söylemi de değişti (Mayaffre, 2016). Daha fazla yer verilen terör, güvenlik, uluslararası siyaset gibi konularda PS'nin tipik bir sağ-parti gibi tepki gösterdiği görülmektedir. Hükümetin bütün icraat dönemi boyunca uyguladığı politikaları analiz etmek bu çalışmanın konusu değildir. Ama bu tipik tepkiden ne anlaşılması gerektiğine değinmek gerekir: PS içindeki sağ kanadın önemli temsilcilerinden Manuel Valls'in başbakan olduğu döneme denk gelen bu saldırılar sonrası Hollande geri planda kaldı ve bu "boşluğu" Valls doldurdu. Terör saldırıları sonrası Fransız sosyal bilimciler ve entelektüeller; saldırganların sosyal profilleri, hangi sebeplerin onları böyle bir yola ittiği, dinin etkisi, sosyal entegrasyonun yeterliliği-yetersizliği ve benzeri konular üzerinde çalışmış, konferanslar düzenlemiş, yayınlar yapmıştır. Valls'in tüm bu çaba karşısında Fransa gündemini uzun süre meşgul eden "açıklamak, affetmek demektir" şeklinde özetlenebilecek cevabı, hükümetin pozisyonunu iyi bir şekilde göstermektedir. Yani olan biten üzerine derin bir analiz yapmaya çalışmanın, katliamları mazur görmek anlamına geldiğini ifade eden bu söylem, sol ya da en azından sosyal-demokrat partiye/hükümete değil de milliyetçi-güvenlikçi sağ siyasete daha uygun düşmektedir. Bu, söylemlerin aynılaşması ve siyasetin toptan sağa kaymasının sembolik örneklerinden biridir.

Tüm dünyada konuşulan, hükümetin gündemini değiştiren bu olaylar karşısında Hollande'ın geri planda kalması, cumhurbaşkanının sürekli eleştirildiği, iletişim becerilerinde ve liderlik kabiliyetindeki eksiklikleri çok daha yoğun bir şekilde gündeme getirmiştir. Ekonominin iyiye gitmemesi, güvenlik ve uluslararası siyasete bağlı sorunlar ve bu kişisel eksiklikler birleştiğinde Hollande'ın Fransa tarihinin popüleritesi en düşük cumhurbaşkanı olması sürpriz bir sonuç olmadı (Kuhn, 2014). Bu sebeplerle birlikte düşünüldüğünde bir sonraki seçimlerde aday olmama kararı da anlaşılabilir. Görevdeki bir cumhurbaşkanının ikinci kez seçime katılmamasının V. Cumhuriyet tarihinde ilk kez olduğu da not edilmelidir.

2017 Seçimleri

2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Fransa’da “popülist an” olarak değerlendirilmesi gerekir ya da Cas Mudde’nin (2004) tabiriyle ifade edersek popülist *Zeitgeist*’ın had safhada hissedildiği bir dönemdir, denilebilir. Öne çıkan dört aday da görünüşte birbirinden farklı siyasî pozisyonlardadır: *La République En Marche!* hareketinin lideri Emmanuel Macron, Avrupa-yanlısı liberal ilerlemeciliğin; Marine Le Pen Avrupa-karşıtı anti-liberal popülizmin; UMP’nin isim değiştirmiş hâli *Les Républicains* (LR) adayı François Fillon ekonomik açıdan liberal, sosyal muhafazakârlığın; *La France insoumise* hareketinin lideri Jean-Luc Mélenchon Avrupa-şüphecisi devletçi ilerlemeciliğinin temsilcisi sayılabilir. Ama bunların hepsinin önemli bir ortak noktası vardı. Hepsi kendini sistem-karşıtı olarak tanıtıyordu. Buna “sistemin içinden gelen” iki aday da dahildir: eski başbakan Fillon ve eski ekonomi bakanı Macron (Kuhn, 2017).

Bu seçimlerde adayların çoğunluğu söylemlerinde şöyle ya da böyle, az veya çok popülizme yer vermiştir; bazıları açıkça lehtar, diğerleri aleyhtar olarak. Ama hepsi “halkın” çıkarlarını savunduklarını açıkça beyan ederek Fransız halkıyla doğrudan bir ilişki tesis etmeye niyetli olduklarını gösterme telaşındaydı (Jublin, 2018). Soullier ve Mestre’e (2019) göre popülizm, “yeni politik gramer” hâline gelmiştir. Bu hususlar partilerin aynışmasının ya da popülist söylemi benimsemelerinin göstergesi olarak alınabilir. Bu durum, görüşlerine ilk bölümde yer verilen Taguieff’in (2007) sağ-sol ayrımının ötesinde, geniş bir çerçevede tanımladığı bir popülizmden bahsedilebileceği anlamına gelir. Yine bu seçimlerin önemli bir farkı, Avrupa meselesinin ana gündem maddelerinden biri olmasıdır. Önceleri geri planda kalan bu konu, 2008 finansal krizi, ardından Euro bölgesi borç krizi, AB yönetiminin ulusal hükümetler üzerindeki baskıları çerçevesinde 2012 seçimlerinde daha ön sıralara gelmiş, 2017’de ise ana konulardan biri olmuştur. Bazı adayların Avrupa-karşıtı, bazılarının Avrupa-yanlısı tutumları konunun çokça konuşulmasına yol açmıştır (Reynolds, 2017).

2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin öncekilerden en önemli farkı ana-akım partilerin güç kaybetmesi, buna mukabil sistem-dışından olanların başat aktörler hâline gelmesidir. Ana-akım partilerden merkez-solda bulunan PS, 2012 seçimlerinde kendisine sunulan büyük desteği iyi kullanamamış ve 2017’de tam bir hezimet yaşamıştır. PS’nin cumhurbaşkanı adayı Benoît Hamon, %6,4 gibi çok düşük bir oy almış; parlamentodaki vekil sayısı da 2012’de 280 iken 30’a düşmüştür. PS seçmeninin çoğunluğunun sağ partilere oy vermeyeceğini varsayarsak PS’nin sağ-kanat oylarının Macron’a, sol-kanat oylarının ise Mélenchon’a kaydığı söylenebilir. Nitekim cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda Macron oyların %24’ünü, Mélenchon ise, aşırı-sol sayılan bir lider için

önemli bir başarı olarak, %19,6'sını aldı. Bunların arasından Macron ikinci tura kalmayı başardı.

Merkez-sağın ana-akım partisi LR ise adayı Fillon'un kişisel davaları/skandalları yüzünden güç kaybetti. Buna rağmen Fillon oyların %20'sini aldı fakat bu, ikinci tura kalmasına yetmedi. Bu partinin/adayın oylarının da artık söylemleri arasında pek bir fark kalmadığı daha önce belirtilen Marine Le Pen'e ve partisi -yeni adıyla- *Rassemblement national*'e (RN) kaydığı söylenebilir. Le Pen bu seçimlerde, 2012'deki rekorunu yenileyerek, oyların %21,3'ünü aldı ve ikinci tura kalmayı başardı.

2017 seçimlerinin bir başka dikkate değer yanı ise çekimser oyların yüksekliğidir. Fransa'da cumhurbaşkanlığı dışındaki seçimlere katılım oranı zaten çok yüksek olmaz. Fakat bu sefer cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bile çekimser, boş ve geçersiz oylar önemli bir yer tutmuştur. İlk turda oy kullanmaya gitmeyenlerin oranı %22,23, boş oylar ve geçersiz oylar toplamı %2,56 iken; ikinci turda oy kullanmaya gitmeyenlerin oranı %25,38'e, boş ve geçersiz oylar toplamı ise %11,49'a yükselmiştir. İkinci turda seçmenlerin neredeyse %40'ının geçerli bir oy kullanmadığını görmekteyiz.

İkinci tura kalan adaylar üzerine bir değerlendirme yapıldığında negatif partizanlığın aşırı-sağcı adaylar aleyhine çalışmasının sonucunu görmekteyiz. Yani Macron'a giden oylar Macron-yanlısı olmaktan ziyade anti-Le Pen oylarıydı; aynı şekilde 2002'de bu sefer baba Le Pen ikinci turda Jacques Chirac ile karşılaştığında Chirac'a verilen oyların çoğunluğu Chirac-yanlısı değil, anti-Le Pen oylarıydı (Mudde ve Kaltwasser, 2018).

Taguieff'e (2017) göre son ikiye kalan adaylar arasında seçim yapmak demek aslında şu ikisi arasında tercih yapmak demektir: Neoliberal ilerlemecilik ya da popülist gericilik. Yaklaşımına dair bu ayrımdan ziyade, Macron ve Le Pen tercihinin iki Fransa anlamına geldiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır (Fourquet ve Manternach, 2019). Sosyal bilim kitabı normallerine göre çok satan ve tartışılan *La France périphérique* kitabının yazarı Christophe Guilluy'ya göre Macron küreselleşmenin kazananları metropollerin, Le Pen ise kaybeden çevrenin adaydır. Bir başka deyişle bu, yüksek Fransa ("*la France d'en haut*") ile alt sınıflar (*les classes populaires*) arasındaki çatışmanın sonucudur (Bherer, 2017).

Yüksek sınıf-çevre ile küreselleşmenin kazananları-kaybedenleri ikiliklerine ek olarak çeşitli "iki Fransa" tanımlamaları mevcuttur (Rivière, 2017: 1041):

- İyimser Fransa kötünsere karşı,
- Evrensel değerlerin Fransası etno-merkezci değerlerinkine karşı,

- Dünyaya açılan Fransa dünyaya kapalı olana karşı,
- Şehirlerin Fransası kent-dışına (le périurbain) karşı.

Marine Le Pen ve Popülist Kontekst

2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerini oldukça başarılı geçiren Marine Le Pen, popülist olduğunu inkâr etmeyen, hatta bu tanımı üstüne alan bir politikacıdır. İlk bölümde yer verilen hemen bütün popülizm özelliklerini taşımaktadır: Göçmenleri ve yabancıları dışladığı homojen bir “Fransız halkı” tanımı, 2017 seçim kampanyasında kullandığı sloganda belirttiği üzere (“*Au nom du peuple*”: Halk adına) halkı temsil ettiği iddiası, elitizm ve sistem karşıtlığı, ciddi bir krizde olduğu propagandası.

Le Pen küreselleşmenin kaybedenlerini muhatap alıyor. Bu insanların ekonomik durumlarının bozulmasından, göçmenlere ve küreselleşmeye karşı korkularından besleniyor. Kriz-sonrası dönemde işsizlik sürekli artmış, Marine Le Pen ve partisinin iyice yerleşip seçim başarıları kazanır duruma gelmesi de aynı döneme tekabül etmiştir. İşsizliğin yükselmesi ile Le Pen’in oylarını artırması arasında bir bağlantı olup olmadığı sorusunu araştıran bir çalışma, ikisi arasında doğru orantı olduğunu ortaya koymaktadır (Léger, 2015).

Kaybedenlere hitap ederken küreselleşme-karşıtlığı hâliyle en çok puan getiren konulardan biri oluyor. Bu nedenle Le Pen’in söyleminde küreselleşme, kötülük kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme algısı üzerine yapılan bir araştırma, Avrupa’da popülist parti seçmenlerinin genel olarak küreselleşmeden korktuğunu ortaya koyuyor; Fransa’da da durum aynı: Araştırmaya göre FN seçmenlerinin %76’sı küreselleşmeden korkuyor (Vries ve Hoffman, 2016). Marine Le Pen de bu korkuyu artırmaya yönelik bir politika güdüyor.

Le Pen’in söyleminde bir diğer önemli “kötülük kaynağı” ise göçmenlerdir. 2018 yılında Fransa dahil altı Avrupa ülkesinde gerçekleştirilen, göç ve yeniden-dağıtım ilişkisini araştıran bir çalışma, önemli sonuçlar içeriyor. Bunlara göre katılımcılar genel olarak göçmenlerin sayısının, gerçekte olduğundan çok daha fazla olduğunu, göçmenlerin kültürel ve dinî olarak kendilerinden çok uzak olduğunu düşünüyorlar; bunun yanı sıra onları ekonomik olarak gerçekte olduklarından daha zayıf görüyorlar (daha az eğitilmiş, yüksek işsizlik oranına sahip, fakir ve devlet yardımlarına muhtaç). Araştırmaya katılan herkes, gerçek durumla kıyaslandığında yanlış algılara sahipken sistematik olarak daha yüksek yanlış algı oranına sahip kesimi sağ kanada yakın, üniversite eğitimi almamış ve düşük beceri gerektiren göçmen-yoğun işlerde çalışanlar oluşturuyor (Alesina vd., 2018). Fransa özelinde bakacak olursak bu profil, Le Pen seçmenini ifade etmektedir.

Marine Le Pen'in var olan korkular ve kriz durumundan istifade ederek kazandığı başarısını 2011'de partinin liderliğini babasından devraldıktan sonra benimsediği yeni söyleme bağlayan yorumlar yapılmaktadır. Buna göre Marine Le Pen, babasının ırkçı, antisemit, sert söylemini terk etmiş, partiyi “şeytanîlikten” kurtarmıştır (*la dédiabolisation du FN*). Gerçekte olan ise kelimelerin yumuşaması, fakat içeriğin, yani zihniyetin aynı kalmasıdır. Mesela, açıkça ırkçı görünmemek için “*race*” (ırk) kelimesi yerine daha yumuşak bir tabir olarak “*ethnie*”yi tercih ediyor ve – kriz-sonrası dönemin ruhuna uygun olarak – ekonomiden daha çok bahsediyor ama gerçekleştireceği politikaların finansmanı ve bütçe dengesi tamamıyla göçmenlerin ve yabancıların ekonomik alandan çıkarılmasına dayanıyor (Alduy, 2016). Yani ırkçılıktan, yabancı-düşmanlığından vazgeçilmiş değildir.

Le Pen ve partisini daha başarılı hâle getiren şey; söylem değişikliği, önemli projeler sunması vesaire değil, konteksttir. Aşırı-sağcılar dün ne düşünüyor, ne öneriliyorsa çok büyük değişiklikler olmaksızın bugün de aynılarını sunuyorlar. Fakat insanlar bu söylenenleri farklı bir kulakla dinliyor, farklı anlıyorlar. Mülteci krizi, Paris terör saldırıları, küreselleşmeye bağlanan kriz, “%100 FN” politikası ve söylemini daha görünür kılıyor: milliyetçi, göç-karşıtı, otoriter ve güvenlikçi (Alduy, 2016: 25). Kriz ve güvensizlik duygusu, insanları aşırı-sağın yıllardır savunduğu değerlere yakın hâle getiriyor. Söylem ve tutum değiştirdiler diye değil, bu nedenle oy veriyorlar (Dézé, 2015).

Emmanuel Macron ve *En Marche!* İktidarı

Cumhurbaşkanlığı döneminde François Hollande'ın danışmanı, ardından PS hükümetinde ekonomi bakanlığı yapan Emmanuel Macron, seçimlerden bir sene önce *En Marche!* hareketini başlattı. Daha sonra *La République En Marche!* (LREM) adıyla partileşecek bu hareketin lideri olarak 2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerine girdi ve ikinci turda Marine Le Pen'i geçerek Fransa tarihinin en genç cumhurbaşkanı oldu. Ayrıca henüz bir yıl önce kurulmuş bir partinin -hatta önceleri parti değil, hareketi- aday olarak, ilk kez girdiği seçimlerde zafer kazanması da Fransa tarihi için bir istisnadır.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini takiben yapılan genel seçimlerde de partisi parlamentoda çoğunluğu kazandı; tıpkı önceki üç selefi, Chirac, Sarkozy ve Hollande gibi, Macron da yasama organında çoğunluğa sahip oldu. Ayrıca parlamentonun %70'i ilk defa seçilen üyelerden oluştu. Bunda LREM'nin dinamizminin etkisi şüphesiz yadsınamaz. Macron, zaferini hareketinin dinamizminin yanı sıra, yukarıda değinildiği üzere, 2017 seçimlerinin istisnaî durumuna da borçludur. Ana-akım partilerin içinde bulundukları kriz, bu oportünist adaya fayda sağladı. Macron, bir kriz durumunun, bilinen/yerleşik

politik kadroların gerileme içinde olmasının ve iş-finans çevrelerinin gizli rövanş arzusunun mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Bu “ulusal-liberalin” ortaya çıkışı sosyal-demokrat (PS) ve klasik sağ muhafazakârların (LR) çöküşünü tetikleyen bir “neopopülist” dinamikle birleşmiştir (Dorna, 2018). Macron büyük ölçüde, Le Pen “tehlikesine” karşı demokrasinin savunucusu olarak selamlanmıştır (Özdemirkıran-Embel, 2017). Fakat ilk bölümde yer verilen geniş çerçeveli popülizm tanımından hareketle Macron’un da popülist bir siyasetçi olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu iddia, Macron’un adaylığı ve sonrasında görevdeki tutumları üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Popülist liderlerin önemli özelliklerinden biri olarak sayılan kriz söylemiyle başlamak gerekirse göçmenler, AB veya küresel ekonomik düzen Emmanuel Macron’a göre başlıca kriz kaynakları değildir. Macron için kriz, Fransa’nın uluslararası arenadaki konumudur. Fransa’yı yeniden eski ihtişamlı günlerine döndürmek bu genç cumhurbaşkanının politik ajandasında önemli bir yer tutmaktadır: Milliyetçiliklerin yükseldiği bu dönemde AB’yi Fransa öncülüğünde yeniden-yapılandırmak, küresel ekonomide rekabet gücü yüksek bir Fransa vücuda getirmek, iklim değişikliğiyle mücadelede etkin rol oynamak¹¹ gibi politik adımlar, Fransa’nın uluslararası ortamdaki saygınlığını artırmaya fayda sağlayacaktır.

Anti-sistem söylemi Macron’un da başvurduğu bir dil olmuştur. Hollande’ın görev süresinde “silik” bir profile sahip olması ve ikinci kez aday olmaması 2017 kampanya sürecinde kimsenin bu dönemle hesaplaşma içine girmemesine sebep olmuştur. Bu da Hollande döneminin ekonomi politikalarının mimarlarından Macron’un sistem-dışymış gibi görünmesini, Fransa’nın içinde bulunduğu ekonomik sorunlarıyla hiç ilgisi yokmuş, bilakis bunlara çözüm önerisi getiriyormuş gibi görünmesini sağlamıştır (Kuhn, 2017). Bazı yazarlar ise kurulu sisteme karşı olup yenilik öneren Macron’un aslında yeni bir şey söylemediğine vurgu yapıyor: Sunduğu öneriler, önceki sosyalist hükümetlerin ve ekonomi bakanı olarak kendisinin izlediği yolla aynıdır (Bourgeot vd., 2016).

Adaylığı sırasında hem ulusal sembolleri kullanan hem Avrupa ve küreselleşmeyi savunarak iş çevrelerine güven telkin eden hem de insanlara kendilerini gerçekleştirme fırsatı sunacağını vaat eden Macron’un, bu “*catch-all/atrappe-tout*” tutumuyla popülizmin en üst seviyesinde olduğunu savunan yazarlar da vardır (Bigot, 2017). Hem iş çevreleriyle hem AB ile bir sorunu olmayan Macron’un tam olarak hangi sisteme karşı olduğu belirsiz olsa da bu

¹¹ Burada iklim değişikliği konusunda Fransa uhdesinde kurulan “Make Our Planet Great Again” programını anmak gerekir. Adından anlaşılacağı üzere, Paris İklim Anlaşmasından çıkan ABD’ye, Donald Trump’ın seçim sloganı üzerinden bir gönderme yapılmaktadır.

analiz için önemli olan, anti-sistemik tutumu kampanyasının ana unsurlarından biri yapmasıdır.

Diğer bir dikkate değer husus ise “halk ile temastır”. Adaylık sürecinde klasik/yerleşik kurumlar olmaksızın yurttaşlarla doğrudan iletişim hâlinde olmanın altını sürekli çizmiştir (Mathieu, 2019). Yerleşik bir partiden aday olmayıp bir “hareket” kurması, bu vurguya önemli bir örnek teşkil eder. Macron’un popülist tutumunun en önemli özelliği halkla temas unsuruyla birleşen lider kültürüdür. Hareketin kurucusu Macron, hareketin, sonrasında partinin tek kelimeyle “her şeyidir.” LREM, “bir adamın partisidir” (Korinman, 2017: 10). Göreve geldikten sonra bu kült pekişmiştir. Görev süresinin ilk evresinde Macron, General de Gaulle tarzı bir cumhurbaşkanı görüntüsü veriyor: Güçlü, kendinden emin bir lider olarak, başbakanıyla keskin bir ast-üst ilişkisi içinde Macron, Jüpiter lider özelliklerini haiz bir “cumhuriyetçi monark” imajı çiziyor (Kuhn, 2017: 372).

V. Cumhuriyet anayasasının cumhurbaşkanına tanıdığı yetkiler, bu tip bir monark olmaya cevaz vermektedir. Bu yetkileri kullanan Macron da güçleri tek elde toplayan ve dikey bir yönetim ilişkisi kuran anlayışı benimsemiş durumdadır. Bu karizmatik liderlik, otoriterleşme tartışmalarını da beraberinde getirmektedir. Kendi partilileri arasında bile bu minvalde bir tartışma vardır (Dorna, 2018). Bu tartışmalar sırasında Macron’un bakanlık döneminde verdiği bir mülakatta söyledikleri tekrar gündeme gelmiştir. 2015 yılında yayımlanan bu mülakatta geleceğin cumhurbaşkanı, demokrasinin kendi kendine yetmeyeceğini söylüyor. Ona göre demokratik yönetimlerde her zaman bir eksik vardır. Fransa siyasetinde bu eksiklik kral figürüdür. Macron, Fransız halkının kralın öldürülmesini istemediğini, -Devrim sonrası- Terör döneminde öldürülen kralın duygusal ve kolektif bir boşluk yarattığını savunuyor. O zamandan beri bu boşluk sürekli başka figürlerle kapatılmaya çalışılmıştır: Mesela, Napoléon ve de Gaulle. Geri kalan zamanda Fransa demokrasisi bu boşluğu dolduramamıştır. Cumhurbaşkanı tarafından beklenen işte bu boşluğun doldurulmasıdır, cumhurbaşkanı figürünün normalliği üzerine bitmek bilmez tartışmalar buradan kaynaklanmaktadır (Le 1, 2015). Bu mülakatta söylenenlere biraz fazla yer verilmesinin sebebi, Macron’un kurduğu liderlik kültürünün, bahsettiği bu boşluğu doldurmaya yönelik olduğunu düşünmemizdir.

Bu doğrultuda Macron üzerine yapılan bir analizden bahsetmek tamamlayıcı olur. Macron’un popülist bir lider olduğu fikrinde olan Godin (2016) görüşünü şu unsurları sayarak savunuyor:

1. Bu, bir lider ile halkının buluşmasıdır: Halkla buluşma, onun karşısına tek başına çıkma, arada bürokratik bağlar, parti aracılığı olmadan kucaklaşma.

2. Programdan önce lider: Liderin kendisi programdır, gençliği tüm hareketi temsil eder. Bürokratik ve politik kariyerine rağmen bu dinamizm, anti-sistemik görünmesini sağlıyor.
3. Ne sağcı ne solcu olmak: Klasik ayrımlardan sıyrılarak halkı bir araya toplamak gerekir.
4. Basitlik ve sihirli formül: Macronizm, büyük oranda reform yapmaya dayalı. Aktif olmak, harekete geçmek¹² esastır; olduğu yerde durup kalmaya olumsuz bir bakış vardır.
5. Engelleri yıkmak: Fransız yurttaşlarının kendilerini gerçekleştirmesinin önüne engel koyanlar var, bunlar sistemden/kurulu düzenden besleniyorlar, bu engelleri kaldırmak lazımdır.

Genelde popülizm tartışmalarının dışında kalmayı yeğleyen Macron, Kasım 2018’de yaptığı bir konuşmada kendilerini “gerçek popülistler” olarak tanımlıyor. Çünkü her gün halkla beraber olduklarını ekliyor (Aktaran: Jublin, 2018). Bu tanımla, popülizmden ne anladığını da görmüş oluyoruz: Halka yakın olmak, onunla aynı yerlerde bulunmak, ona temas etmek. Bu ifadeler, akla hemen halktan kopuk, bihaber yaşayanları kıyasıya eleştiren, halkla beraber olmayı değer sayan popülist tutumu getiriyor.

Bazı yazarlar iki benzemez şeyi bir arada bulundurması sebebiyle Macron için “*oxymore*” yakıştırması yapmaktadır (Lamy, 2017). Yukarıda değinildiği üzere “cumhuriyetçi monark” bunlardan biriydi. Ayrıca hem popülizm hem elitizmi bir arada götürmeye çalışması da bu ikilikler meselesine örnektir (Rouban, 2018a). Burada Macron’un elitizm anlayışına biraz daha yakından bakmakta fayda var: Macron, genelde popülistlerin temel özelliklerinden olarak görülen anti-elitizm anlayışına sahip değildir. Ancak elitist tutumunun hangi elit grubu kapsadığı tartışmalıdır. Kampanya sürecinde halkla yakın temas, aracısız iletişim mesajları veren Macron, yönetimdeyken tersi bir tutum içine girmiştir. Kabinesini teknokratlardan kurarak, yeni bir devlet elitizmi kurmaya yönelmiştir.¹³ Yani kampanya dönemindeki Macronizm yatay bir ilişki biçimine vurgu yaparken yönetimde dikey/hiyerarşik ilişkileri tercih etmektedir (Rouban, 2018b).

Buradan hareketle Macron’un elitist olduğu savunabilir fakat kendi anladığı ve tanımladığı manada bir elitizm söz konusudur. Burada 2019 bahar aylarından beri Fransa gündeminde olan bir konu, sembolik önemine binaen açıklayıcı olabilir: Macron, içlerinde cumhurbaşkanları da bulunan çok sayıda devlet

¹² “En marche!” Fransızcada bu manaya gelir.

¹³ Duhamel’e (2018: 9-10) göre bu tercih cumhuriyetçi monarkın özelliklerindendir. Zira birçok unsuru barındırır: Partilere güvenmeme anlamında monarşizm, uzmanlara güven duyma olarak teknokratizm, en iyilerin yönetimi anlamında aristokratizm, seçilmişlerin meşruluğunu tanımama olarak anti-parlamentarizm.

yöneticisi ve idareci yetiştirmiş olan, Fransa'nın en prestijli okullarından *École nationale d'administration*'u (ENA) kapatmak istemektedir. Gerekçe ise devlet eliti yetiştiren bu okula, toplumun sadece belirli -orta ve üst- kesimlerinden öğrencilerin girdiği ve sosyal eşitsizliğe katkıda bulunduğu iddiasıdır. Kendisi de bir ENA mezunu olan Macron'un bu niyeti, elitist olduğu hâlde anti-elitizm yapabilmesine yarayan ve toplumun alt kesimlerine hitap eden son derece popülist bir politikadır.

Macron'a “oxymore” yakıştırması yapılmasında etkili olan en önemli husus, klasik sağ-sol ayrımını bir tarafa bırakmasıdır. Bu ayrımın ortadan kalktığı iddiası, Macron'a ya da bugüne özgü değildir; tarihte bu tip bir politika anlayışının örnekleri mevcuttur (Le Bohec ve Le Digol, 2012). Mesela, Fransa'nın -neredeyse- efsanevî lideri General de Gaulle'ün sağ-sol konusunda bu minvalde bir yaklaşımı vardır: “Fransa, sol demek değildir, Fransa, sağ demek değildir” fakat aynı anda her ikisi de demektir, bütün Fransızlar demektir. Macron üzerindeki de Gaulle etkisi burada da tezahür eder: O da kendini önceleri “ne sağ ne sol”, sonrasında ise “hem sağ hem sol” olarak tanımlamıştır (Duhamel, 2018: 8-9). “Sağ ve soldan umduğunu bulamamış bir liberal” (Dorna, 2018) olan Macron'a göre asıl ayrım, ilerici ya da muhafazakâr olmak arasındadır (Kuhn, 2017: 372).

2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra haziran ayında, yani tüm bu sağ-solun ötesi tartışmalarından sonra yapılan bir araştırmanın ortaya koyduğuna göre katılımcıların %71'i sağ-sol ayrımının aşıldığı, siyasî konumlanmaların artık bu şekilde değerlendirilemeyeceği görüşündedir (Ipsos, 2017). Konuyla ilgili kaleme alınan bir makalede ise geçmiş örneklerle de yer verilerek, 2017 seçimlerinde ortaya çıkan tablonun bir sonraki seçimlerde tekrarlanacağını bir garantisinin olmadığı, politik kontekstin hayli belirleyici olduğuna işaret ediliyor. Buradan hareketle, sağ-sol ayrımının tarihe karıştığını ilân etmek için henüz çok erkendir (Tiberj, 2017).

Ya Bundan Sonra? *Gilets jaunes*, Temsil Krizi ve Ötesi

Fransa'da “popülist an” olarak tanımladığımız 2017 seçimlerinden sonrası için ne denebilir? Macron'un performansının büyük oranda belirleyici olacağını düşünenler vardır (Taguieff, 2017). Onu liberal demokrasinin ve geleceğe güvenin umudu olarak gören bakış açısına göre ise Macron başarısız olursa yarının dünyası aşırı-sağın ve milliyetçiliklerin dünyası olacaktır (Dorna, 2018). Bize göre Emmanuel Macron'u bir “demokrasi mucizesi” gibi sunmak hatalıdır. Yukarıda çizilmeye çalışan profilden hareketle Macron'un politika anlayışının rakiplerinden pek bir farkı olmadığını söylemek yanlış olmaz. Oluşturmaya çalıştığı lider kültü ve halkla olan temasa bakışı, liberal demokrat değil, popülist pragmatik bir siyasetçi profiline çok daha uygun düşmektedir.

Bunun yanı sıra yukarıda değinildiği üzere, sandığa gitmeyenler ve boş/geçersiz oylar düşüldüğünde Macron seçmenlerin yaklaşık %60'ının oylarının %66,10'unu almıştır. Fransa cumhurbaşkanlığı gibi geniş yetkilerle donatılmış bir makama seçmenlerin mutlak güveniyle gelmiş değildir. Partisi LREM parlamentoda çoğunluğu kazandı. Fakat 2017 genel seçimleri, kayıtlara Fransa tarihinin en düşük katılımı seçimi olarak geçti (ilk turda %48,7 olan katılım oranı, ikinci turda %42,6'ya düşmüştür). Burada maksat, katılım oranı düşük olsa da seçimlerin demokratik olup olmadığını sorgulamaya açmak değildir; fakat temsil kabiliyeti üzerine düşünmek gerekiyor. Zira çekimserliğin önemli anlamları, kullanımları vardır: 1) Mevcut adaylardan memnun olmayanlar, 2) sosyo-politik olarak entegre olmayanlar, ilgisizler, 3) politik duruşunu oy vermekten farklı bir şekilde, oy vermeyerek göstermek isteyenler (Moualek, 2017: 1165-6).

Bu çalışmada incelenen periyodun sonunda Fransa'da *Gilets jaunes* (Sarı Yelekliler) adıyla pek çok farklı şehirde örgütlenen, geniş çaplı protesto gösterileri patlak verdi. Macron iktidarının karşılaştığı ilk ciddi kriz denebilecek bu harekete karşı nasıl bir politika izlendiği -kapsamın dışına çıkılacağı için- uzun uzadıya ele alınmayacak. Fakat çıkış koşullarına baktığımız zaman iktidarın bu konuda bir eksikliği olduğu yorumu yapılabilir: Macron, sadece üst sınıfların, küreselleşmenin kazananlarının oylarını almadı; alt sınıflardan da oy aldı. Fakat bu ikisi arasındaki farkı azaltmak için gerekli önlemleri almadı; *Gilets jaunes* işte bu sorunun dışı vurmasıdır (Le Bilan du Monde, 2019). Malingre'e (2019) göre Macron ve alt sınıflar arasında var olan kırılma/uçurum genişlemeye devam ediyor.

Şu hâlde Fransa'da bir temsil krizinden bahsedilebilir mi? Fransa'da uzun süredir politikaya güvensizlik var. CEVIPOF'un düzenli olarak yaptığı anketlerde güvensizlik oranı hep %80'ler civarında çıkmaktadır (Cheurfa ve Chanvril, 2019). Bu durum sandığa, tepki oyları olarak yansıyor. Ortak his, politikacıların bir balonda yaşadıkları, sıradan insanları duymadıkları, onlara önem vermedikleri fikri etrafında birleşiyor. Macron bu ortamda, farklı bir iletişim metodu kullanarak ve halkı muhatap alacağını vaat ederek seçimleri kazandı. Kampanya döneminde, siyasî pratiklerde bir "yenilenme" sinyali vermesine rağmen göreve geldikten sonra bu vaatleri gerçeğe dönüşmedi: Yönetilen-yönetici iletişimsizliği sürüyor (Mathieu, 2019). Bu protesto gösterileri dizisi devam ederken Macron, "*Grand débat national*" denen bir uygulamayı devreye soktu. Cumhurbaşkanı bu vesileyle protestocuları müteşekkil bir gruptan sivil toplum temsilcilerine, akademisyenlerden eski, tecrübeli siyasetçilere pek çok kesim, grup ve kişiyle konuştu. Bu uygulamanın temsil krizi tartışmaları çerçevesinde bizce şöyle bir anlamı var: Yerel ve ulusal parlamentolarda "halkın temsilcileri" olarak bulunan

kişilerin görevlerini yeterince yapmadıkları ortaya çıkmış oldu. İnsanlar dertlerini temsilcileri aracılığıyla iletemediklerinden sokağa çıkma yoluna gittiler. Bu perspektiften bakıldığında ve çekimser oy oranının yüksekliği, güvensizlik duygusunun yaygınlığı da hesaba katıldığında Fransa’da bir temsil krizinin mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Temsil krizi refah devletinin krizinden, ekonomik krizden ayrı düşünülemez. Ekonomik alandaki kriz, politik ortamı değiştiriyor, sarsıyor. İnsanların endişe, korku ve güvensizlik içinde olmaları, seslerini duyurmak için yeni yollar aramaları, yaşadıkları dünyanın değiştiğini gösteriyor. Ele alınan bu periyotta Fransa’da görevde olan iktidarlara baktığımızda bu değişikliğe yeteri kadar önem vermedikleri öne sürülebilir. Politik, sosyal ve ekonomik alanlarda sorunlar olduğu dillendirilip politika üretme çabaları var; fakat derinlemesine bir ekonomi-politik bakış açısı eksiktir. Bu makalede incelenen dönem içinde bahsedilen politikacılar, anti-sistemik görünenler de dahil olmak üzere, bu kapitalist ekonomik düzen içinde, yani sistem-içinde çözüm aramaktadır. Literatürde popülist hareketleri anti-sistemik olarak ele alan yaklaşımlar mevcuttur. Yukarıda analiz ettiğimiz Fransa siyasetinin aktörleri de sistem-karşıtı söylemi haizlerdir. Fakat ciddi bir ekonomik kriz sonrası dönemde bu “sistem”, anılan politikacıların geneli tarafından sorgulanmamaktadır. Bu bağlamda bilhassa 2017 seçimlerinin iki önemli figürü, Macron ve Le Pen üzerinden neoliberal ilerlemecilik-popülist gericilik (Taguieff, 2017) ayrımı yapan görüşlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira geniş çerçeveden bakıldığında, söylemleri değil, yaptıkları/yapacakları göz önüne alındığında, ekonomi-politik anlayışları karşılaştırıldığında aralarında derin farklar değil, nüanslar olduğu görülür.

18. ve 19. yüzyıllarda üretim biçimi değişti ve bugün yaşadığımız modern dünya şekillendi. Bugün yeni endüstri devrimleriyle üretim biçimi tekrar değişime uğruyor. Bunun sancıları Fransa’da ve dünyanın pek çok yerinde yaşanmaktadır. Politik alan en kısa zamanda bu yeniliğe intibak etmelidir. Aksi takdirde iktisadî düzenin değişmesinin tetikleyeceği çalkantılar yönetilemez hâle gelebilir. Bu da meseleyi temsil krizinden çıkarıp meşruiyet krizine dönüştürebilir.

3. SONUÇ

Krizlerin kapitalizme içkin olduğu bilinmektedir. Sonuncu büyük kriz olan 2008 finansal krizinin öncelikle Batılı ülkelerde ardından tüm dünyada etkili olan ekonomik, sosyal ve politik sonuçları söz konusudur. Yarattığı güvensizlik hissi, zaten bir gündem maddesi olan temsil problemini daha görünür hâle getirmesi, ekonomik büyüme ve istihdam alanlarına olumsuz etkileri, uluslararası işbirliğine inancı azaltması bu sonuçlara örnek olarak verilebilir. Krizi takip eden dönemde

popülist hareketler bu zemin üzerinde özellikle Batı demokrasilerinde yükselmiştir.

Popülizmin yükselişi küresel bir mesele hâline gelirken Fransa da bundan azade kalamamıştır. Belirli bir geçmişi, geleneği olan ana-akım partiler bu dönemde güç kaybetmiş, yeni oluşumlar siyaset alanının başat aktörleri hâline gelmeye başlamıştır. Fakat popülizmin yükselişi sadece, kendisini açıkça popülist olarak tanımlayan partiler ve liderler üzerinden açıklanamaz, daha genel çerçevede ele alınabilecek bir popülizm söz konusudur. Yeni oluşumlardan ana-akım partilere, siyasetin geneline sirayet eden bu popülizm, literatürde çeşitli yazarlarca dile getirildiği üzere anti-sistemik değildir. Burada sistemden, kapitalist ekonomik düzenin anlaşıldığı not edilmeli. Kriz-ertesi dönemde politika-üretenler bu düzeni derinlemesine, paradigma değişikliği içerecek denli radikal bir şekilde sorgulamamışlar, sorunlara sistemin içinde kalarak çözüm aramışlardır. Bu tespitten hareketle, bir meşruiyet krizinden henüz bahsedilemez. Fakat seçimlere itibar etmeyen çok sayıda insanın varlığı, insanların yeni temsil biçimleri ihtiyacında olması gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda ise bir temsil krizinin mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

Alduy, Cécile (2016), “Nouveau discours, nouveaux succès”, Pouvoirs, 157 (2): 17-29.

Alesina, Alberto, Armando Miano ve Stefanie Stantcheva (2018), Immigration and Redistribution (Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research Working Paper Series), 24733.

Algan, Y., S. Guriev, E. Papaioannou, E. Passari (2017), “The European Trust Crisis and the Rise of Populism”, Brookings Papers on Economic Activity, 2: 309-400.

Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıf (İstanbul: Metis) (Çev. Nazlı Ökten).

Berman, Sheri (2016), “Populism Is Not Fascism. But It Could Be a Harbinger”, Foreign Affairs, Kasım/Aralık: 39-44.

Bherer, Marc-Olivier (2017), “Christophe Guilluy: ‘Macron, le candidat des métropoles mondialisées’”, Le Monde, 26 Nisan.

Bigot, Guillaume (2017), “Macron ou le stade suprême du populisme”, <http://www.lefigaro.fr/vox/politique/2017/03/24/31001->

20170324ARTFIG00253-macron-ou-le-stade-supreme-du-populisme.php (3.8.2019).

Bougeot, Rémi, Nicolas Prissette ve Eric Verhaeghe (2016), “Propositions économiques et sociales de Macron: la révolution... vraiment?”, <https://www.atlantico.fr/decryptage/2919851/propositions-economiques-et-sociales-de-macron-la-revolution-vraiment-remi-bougeot-nicolas-prissette-eric-verhaeghe> (3.8.2019).

Brubaker, R. (2017), “Why Populism?”, *Theory & Society*, 46 (5): 357-385.

Cavalier, Georges A. (2010), “On French Interventions in the Financial Crisis”, *Brooklyn Journal of International Law*, 35 (3): 785-794.

Chalmin, Philippe (2013), “Les réponses à la crise: enseignements de 1929, 1974 et 2008”, *Informations sociales*, 180: 62-70.

Charaudeau, Patrick (2018), “Du discours politique au discours populiste. Le populisme est-il de droite ou de gauche?”, *Policromias*, 3: 11-23.

Cheurfa, Madani ve Flora Chanvril (2019), “2009-2019: la crise de la confiance politique”, *Sciences Po CEVIPOF*, http://www.sciencespo.fr/cevipoef/sites/sciencespo.fr/cevipoef/files/CEVIPOF_confiance_10ans_CHEURFA_CHANVRIL_2019.pdf (28.10.2019)

Clift, Ben ve Sean McDaniel (2017), Is this crisis of French Socialism Different? Hollande, the Rise of Macron, and the Reconfiguration of the Left in the 2017 Presidential and Parliamentary Elections”, *Modern & Contemporary France*, 25: 4: 403-415.

Dézé, Alexandre (2015), *Le “Nouveau” Front national en question* (Paris: Fondation Jean Jaurès).

Dorna, Alexandre (2018), “Le macronisme: le retour du populisme bonapartiste?”, *Les cahiers de psychologie politique* (Online), 32.

Duhamel, Olivier (2018), “Macron ou l’illusion de la république gaullienne”, *Pouvoirs*, 3 (166): 5-12.

Fourquet, Jérôme ve Sylvain Manternach (2019), *LREM et FN: Deux France que tout oppose* (Paris: Fondation Jean Jaurès).

Fraser, Nancy (2015), “Legitimation Crisis? On the Political Contradictions of Financialized Capitalism”, *Critical Historical Studies*, 2 (2): 157-189.

Godin, Romaric (2016), “Emmanuel Macron ou le populisme d’extrême-centre”, <https://www.latribune.fr/economie/presidentielle-2017/emmanuel-macron-ou-le-populisme-d-extreme-centre-617015.html> (3.8.2019).

Gougou, Florent ve Simon Labouret (2013), “La fin de tripartition? Les recompositions de la droite et la transformation du système partisan”, *Revue française de science politique*, 63 (2): 279-302.

Guiso, L., H. Herrera, M. Morelli, T. Sonno (2019), “Global Crises and Populism: the Role of Eurozone Institutions”, *Economic Policy*, 34 (97): 95-139.

Guiso, L., H. Herrera, M. Morelli, T. Sonno (2017), *Demand and Supply of Populism* (Milano: Bocconi Üniversitesi Working Paper Series), 6.

Healy, A. ve N. Malhotra (2013), “Retrospective Voting Reconsidered”, *Annual Review of Political Science*, 71: 1467-1487.

Hoang-Ngoc, Liêm (2009), “La Sarkonomics entre promesses électorales et crise économique. Bilan d’étape fin 2008”, *Modern & Contemporary France*, 17 (4): 423-434.

Husson, Michel (2012), “Le néolibéralisme, stade suprême?”, *Actuel Marx*, 51 (1): 86-101.

Ibsen, Malte F. (2019), “The Populist Conjoncture: Legitimation Crisis in the Age of Globalized Capitalism”, *Political Studies*, 67 (3): 795-811.

Inglehart, Ronald F. ve Pippa Norris (2016), *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, (Cambridge, MA: Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper Series).

Ionescu G. ve E. Gellner (Der.) (1969), *Populism: Its Meaning and National Characteristics* (Londra: Weidenfeld and Nicolson).

Ipsos-Sopra Steria (2017) “Fractures françaises 2017”, <https://www.ipsos.com/fr-fr/fractures-francaises-2017-la-defiance-recule-un-peu>, (3.8.2019).

Jublin, Matthieu (2018), “Emmanuel Macron se désigne désormais comme ‘populiste’: comment s’y retrouver parmi tous les populismes?”, <https://www.lci.fr/politique/emmanuel-macron-se-designe-desormais-comme-populiste-comment-s-y-retrouver-parmi-tous-les-populismes-2105364.html>, (3.8.2019).

Kaltwasser C. Rovira, P. Taggart, P. Ochoa Espejo ve P. Ostiguy (Der.) (2017), *The Oxford Handbook of Populism*, (Oxford: Oxford University Press).

- Korinman, Michel (2017), “Le moment Macron”, *Outre-Terre*, 51 (2): 9-22.
- Kriesi, Hanspeter (2012), “The Political Consequences of the Financial and Economic Crisis in Europe: Electoral Punishment and Popular Protest”, *Swiss Political Science Review*, 18 (4): 518-522.
- Kuhn, Raymond (2017), “Expect the Unexpected: The 2017 French Presidential and Parliamentary Elections”, *Modern & Contemporary France*, 25 (4): 359-375.
- Kuhn, Raymond (2014), “Mister Unpopular: François Hollande and the Exercise of Presidential Leadership, 2012-14”, *Modern & Contemporary France*, 22 (4): 435-457.
- Lamy, Jean-Michel (2017), “Le gouvernement par l’oxymore”, <https://www.lenouveleconomiste.fr/le-gouvernement-par-loxymore-60422/> (3.8.2019).
- Lazzarato, Maurizio (2014), *Borçlandırılmış insanın imali. Neoliberal Durum Üzerine Deneme* (İstanbul: Açılım) (Çev. Murat Erşen).
- Le 1 (2015), “Entretien avec Emmanuel Macron. ‘J’ai rencontré Paul Ricoeur qui m’a réduit sur le plan philosophique’”, <https://le1hebdo.fr/journal/numero/64/j-ai-rencontr-paul-ricoeur-qui-m-a-redu-sur-le-plan-philosophique-1067.html> (3.8.2019).
- Le Bilan du Monde (2019), Paris: Le Monde.
- Le Bohec, Jacques ve Christophe Le Digol (Der.), *Gauche/Droite. Genèse d'un clivage politique* (Paris, PUF).
- Léger, Jean-François (2015), “Le chômage, terreau du vote Front national?”, *Population & Avenir*, 723: 4-7.
- Lindvall, Johannes (2014), “The Electoral Consequences of Two Great Crises”, *European Journal of Political Research*, 53 (4): 747-765.
- Loch D. ve O. C. Norocel (2015), “The Populist Radical Right in Europe: A Xenophobic Voice in the Global Economic Crisis”, *Trenz H. J., C. Ruzza ve V. Guiraudon (Der.), Europe’s Prolonged Crisis* (Londra: Palgrave Macmillan).
- Malingre, Virginie (2019), “Macron et le vote populaire, une rupture durable”, *Le Monde*, 8 Haziran: 8.
- Mathieu, Isabelle (2019), ““Grand débat national’: la tentation populiste d’Emmanuel Macron”, <https://theconversation.com/grand-debat-national-la-tentation-populiste-demmanuel-macron-109777> (3.8.2019).

Margalit, Yotam (2019), "Political Responses to Economic Shocks", Annual Review of Political Science, 22 (1): 277-295.

Mayaffre, Damon (2016), "Du candidat au président. Panorama logométrique de François Hollande", Mots. Les langues du politique, 112 (3): 81-92.

Kuhn, Raymond (2013), "Sarkozysme et populisme. Approche logométrique du discours de Nicolas Sarkozy (2007-2012)", Mots. Les langues du politique, 103: 73-87.

Kuhn, Raymond (2012), Le discours présidentielle sous la Ve République (Paris: Presses de Sciences Po.).

Mayer, Nonna (2013), "Les effets politiques de la crise: le vote des personnes pauvres et précaires en 2012", Informations sociales, 180 (6): 52-59.

Mondon, Aurelien (2014), "The Front National in the Twenty-First Century: From Pariah to Republican Democratic Contender?", Modern & Contemporary France, 22 (3): 301-320.

Milza, P. (1993), "L'ultra-droite des années trente", M. Winock (Der.), Histoire de l'extrême droite en France (Paris: Seuil).

Moualek Jérémie (2017), "Des voix (vraiment) pas comme les autres? Les usages pluriels du vote blanc et nul", Revue française de science politique, 67 (6): 1153-1166.

Mudde, Cas (2016), "Europe's Populist Surge. A Long Time in the Making", Foreign Affairs, Kasım/Aralık: 25-30.

Mudde, Cas (2004) "The Populist Zeitgeist", Government and Opposition, 39: 541-563.

Mudde, Cas ve C. Rovira Kaltwasser (2018), "Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda", Comparative Political Studies, 51 (13): 1667-1693.

Ostiguy, P. (2017), "Populism: A Socio-cultural Approach", Kaltwasser C. Rovira, P. Taggart, P. Ochoa Espejo ve P. Ostiguy (Der.), The Oxford Handbook of Populism, (Oxford: Oxford University Press): 73-97.

Özdemirkıran-Embel, Merve (2017), "2017 Fransa Cumhurbaşkanlığı Seçimleri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 72 (3): 805-813.

Passmore, K. (2005), "The construction of crisis in interwar France", B. Jenkins (Der.), France in the Era of Fascism. Essay on the Authoritarian Right (New York-Oxford: Berghahn): 151-199.

Pedder, Sophie (2010), "Comment la crise économique a modifié l'image de la France", *Revue des deux mondes*, Mayıs: 150-153.

Pirro, Andrea, Paul Taggart ve Stijn van Kessel (2018), "The Populist Politics of Euroscepticism in Times of Crisis: Comparative Conclusions", *Politics*, 38 (3): 378-390.

Poli, Maria Daniela (2016), "Contemporary Populism and the Economic Crisis in Western Europe", *Baltic Journal of Political Science*, 5: 40-52.

Reynolds, Chris (2017), "Presidential Elections and Europe: the 2012 Game-changer", *Modern & Contemporary France*, 25 (2): 117-134.

Rico, G., M. Guinjoan ve E. Anduiza (2017), "The Emotional Underpinnings of Populism: How Anger and Fear Affect Populist Attitudes", *Swiss Political Science Review*, 23: 444-461.

Rivière, Jean (2017), "L'espace électoral des grandes villes françaises. Votes et structures sociales intra-urbaines lors du scrutin présidentiel de 2017", *Revue française de science politique*, 67 (6): 1041-1065.

Rodrik, Dani (2018), "Populism and the economics of globalization", *Journal of International Business Policy*, 1 (1-2): 12-33.

Rooduijn, Matthijs (2014), "The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator", *Government and Opposition*, 49 (4): 572-598.

Rooduijn, Matthijs, Sarah L. de Lange ve Wouter van der Brug (2014), "A Populist Zeitgeist? Programmatic Contagion by Populists Parties in Western Europe", *Party Politics*, 20 (4): 563-575.

Rouban, Luc (2018a), *Le paradoxe du macronisme* (Paris: Presses des Sciences Po).

Rouban, Luc (2018b), "Réforme constitutionnelle: le macronisme, horizontal en campagne et vertical au pouvoir", <https://theconversation.com/reforme-constitutionnelle-le-macronisme-horizontal-en-campagne-et-vertical-au-pouvoir-93593> (3.8.2019).

Saint Victor, Jacques de (2012), "Les deux populismes", *Revue des deux mondes*, Eylül: 104-121.

Sauger, Nicolas (2013), "Economie et vote en 2012. Une élection présidentielle de crise?", *Revue française de science politique*, 63 (6): 1031-1049.

Says, Frédéric (2018), “Emmanuel Macron est-il devenu un président normal?”, <https://www.franceculture.fr/emissions/le-billet-politique/le-billet-politique-du-lundi-17-decembre-2018> (3.8.2019).

Singer, Matthew (2011), “Who Says ‘It’s the Economy’? Cross-National and Cross-Individual Variation in the Salience of Economic Performance”, *Comparative Political Studies*, 44 (3): 284-312.

Schmitt, Carl (2010), *Parlamentar Demokrasinin Krizi*, (Ankara: Dost) (Çev. A. Emre Zeybekoğlu).

Shields, J.G. (2007), *The Extreme Right in France: From Pétain to Le Pen*, (Londra-New York: Routledge).

Soullier, Lucie ve Abel Mestre, (2019), “Le populisme, nouvelle grammaire politique”, *Le Monde*, https://www.lemonde.fr/politique/article/2019/02/12/le-populisme-nouvelle-grammaire-des-leaders-politiques_5422257_823448.html (31.10.2019).

Stavrakakis, Yannis (2017), How Did ‘Populism’ Become a Pejorative Concept? And Why Is This Important Today? A Genealogy of Double Hermeneutics (Selanik: POPULISMUS Working Papers), 6.

Stavrakakis, Y., G. Katsambekis, A. Kioupkiolis, N. Nikisianis ve T. Siomos (2017), “Populism, Anti-populism and Crisis”, *Contemporary Political Theory*, 17 (1): 4-27.

Stephens Philip (2018), “Populism is the True Legacy of the Global Financial Crisis”, *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/687c0184-aaa6-11e8-94bd-cba20d67390c> (29.10.2019).

Streeck, Wolfgang (2017), “The Return of the Repressed”, *New Left Review*, 104: 5-18.

Streeck, Wolfgang (2016), *Satın Alınan Zaman. Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları) (Çev. Kerem Kabadayı).

Taguieff, Pierre-André (2017), *Macron: miracle ou mirage?* (Paris: Eds. de l’Observatoire).

Taguieff, Pierre-André (2015), *La revanche du nationalisme. Néo Populistes et xénophobes à l’assaut de l’Europe* (Paris: PUF).

Taguieff, Pierre-André (2007), *L’illusion populiste. Essai sur les démagogies de l’âge démocratique* (Paris: Flammarion).

Tiberj, Vincent (2017), “Running to Stand Still. Le clivage gauche/droite en 2017”, *Revue française de science politique*, 67 (6): 1089-1112.

Tocqueville, Alexis de (2009), *Le despotisme démocratique* (Paris: L’Herne).

Voogd, Christophe de (2016), “De César à Trump: petite histoire du ‘populisme’”, <http://www.lefigaro.fr/vox/politique/2016/07/01/31001-20160701ARTFIG00381-de-cesar-a-trump-petite-histoire-du-populisme.php> (3.8.2019).

Vries, Catherine E. de ve Isabell Hoffman (2016), *Fear no Values. Public Opinion and the Populist Vote in Europe*, <https://eupinions.eu/de/text/fear-not-values/> (3.8.2019).

Waters, Sarah (2013), “The 2008 Economic Crisis and the French Narrative of National Decline: Une causalité diabolique”, *Modern & Contemporary France*, 21 (3): 335-354.

ULUSLARARASI DÜZENLEME VE DEVLETİN
DÖNÜŞÜMÜ: DÜNYA BANKASI'NIN “İŞ ORTAMI”
RAPORLARI ÜZERİNE¹

INTERNATIONAL REGULATION AND THE
TRANSFORMATION OF THE STATE: ON “DOING
BUSINESS” REPORTS OF THE WORLD BANK

Göksu UĞURLU*

ÖZ

Bu çalışma Dünya Bankası tarafından 2004 yılından bu yana yıllık olarak yayınlanan, uluslararası sermayenin ve dolayısıyla emperyalist faaliyetin küresel çapta talep ve hedeflerini irdelemek için dikkate değer bir veri seti sağlayan İş Ortamı (*Doing Business*) raporlarının anlam ve önemini sorgulamaktadır. Bu maksatla çalışma ilk olarak sermayenin ve devletin uluslararasılaşması sürecinde sermaye fraksiyonlarının dönüşüm taleplerini ve Dünya Bankası'nın küresel düzenlemedeki yerini tartışmaya açacaktır. Ardından Banka'nın temel önemdeki raporlarından biri olarak *İş Ortamı* raporlarının çıktığı tarihin anlamı, raporun metodolojisi ve eleştiriler sonucunda geçirdiği dönüşüm üzerine çıkarımlarda bulunacaktır. Rapora dair somut inceleme esnasında ülke örneklerine kısaca değinilecektir. Çalışma, raporun işlevleri ile küresel düzenlemede *devletin dönüşen ancak korunan konumu*

¹ Bu makale yazarın Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı'nda hazırlamakta olduğu “Uluslararasılaşan Burjuva İktidarının Bir İşlevi Olarak Egemenlik: Irak'ta 2003 İşgali Sonrası Devletin Yeniden Biçimlendirilmesi” başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

* Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, goksuugurlu@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5260-5966>.

arasındaki ilişkinin vurgulandığı sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dünya Bankası, İş Ortamı Raporları, Devletin Dönüşümü, Küresel Düzenleme, Emperyalizm.

ABSTRACT

This article aims to analyze the meaning and significance of Doing Business reports which have been published since 2004 by the World Bank. These reports provide a significant data set in order to understand the global demands and aims of the international capital, therefore of the imperialist practice. For this purpose, the article firstly discusses the transformation demands coming from different fractions of capital during the internationalization processes both of the capital and of the state, and the place of the World Bank in global regulation. Secondly, the article investigates the reports' timing of publication, their methodology and the changes they have been going through as a result of criticisms they received. Moreover, to provide a closer view of the concrete substance of the reports, the article focuses on some country-case analyses. Finally, this study emphasizes the functions of these reports in terms of their implications for *the transformed but preserved place of the state* in global regulation.

Keywords: The World Bank, Doing Business Reports, Global Regulation, Restructuring of the State, Imperialism.

GİRİŞ

Kapitalizmin 1970'ler itibariyle girdiği krizden çıkış çabaları için uluslararası düzenlemede Dünya Bankası'nın özel bir yeri bulunmaktadır. Banka ile birlikte Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund – IMF*), Dünya Ticaret Örgütü (*World Trade Organization - WTO*), bölgesel işbirliği örgütleri, resmi/gayri resmi sermaye kurulları, vb. aracılığıyla yürütülen süreçte dönüşüm taleplerinin derlendiği farklı raporlar arzu edilen düzenlemelerin yönünü ve neoliberal politikaların uygulanma düzeyini sergilemektedir. Söz konusu raporlar arasında 2004 yılından bu yana yıllık olarak yayınlanan İş Ortamı (*Doing Business*) raporları uluslararası sermayenin ve dolayısıyla emperyalist faaliyetin küresel çapta talep ve hedeflerini anlamlandırmak için dikkate değer bir veri seti sağlamaktadır. Zira

raporun kendisine biçtiği rol, “iş etkinliğini artıran ve kısıtlayan düzenlemelerin biçim ve ölçeklerini araştırmaktır (Dünya Bankası, 2004: viii).”

Bununla birlikte raporun bir diğer ve ismine de uygun olan işlevi, hangi ülkelerde nasıl yatırım yapılabileceğinin bilgisini barındırmasıdır. Çoğunlukla varsayıldığının aksine, raporda yapılan puanlama uyarınca alt sıralarda yer alan ülkelere yatırım yapılmasının zorluklarından bahsedilirken buralara yatırım yapılmaması öğütlenmemektedir. Aksine, raporun amaçlarından biri sermayeye yeni yatırım olanaklarını göstermektedir. Bu çalışma, ilk olarak sermayenin ve devletin uluslararasılaşması sürecinde sermayenin dönüşüm taleplerini ve Dünya Bankası’nın küresel düzenlemedeki yerini tartışmaya açacaktır. Ardından Banka’nın temel önemdeki raporlarından biri olarak *İş Ortamı* raporlarının çıktığı tarihin anlamı, raporun metodolojisi ve eleştiriler sonucunda geçirdiği dönüşüm üzerine çıkarımlarda bulunacaktır. Rapora dair somut inceleme esnasında ülke örneklerine kısaca değinilecektir. Çalışma, raporun işlevleri ile küresel düzenlemede devletin dönüşen ancak korunan konumu arasındaki ilişkinin vurgulandığı sonuç bölümü ile tamamlanacaktır.

1. SERMAYENİN VE DEVLETİN ULUSLARARASILAŞMASI

Kapitalist birikimin krizleri dolayısıyla yeni kârlanma alanlarının yaratılması ile artı-değerin artırılması ve gerçekleşmesi (realizasyonu) için geliştirilen stratejilerden biri olarak görülebilecek sermayenin uluslararasılaşması, tamamıyla yeni bir olgu değildir. Ancak yeni uluslararası yapı ve devletin dönüşümü ile birlikte düşünüldüğünde yirminci yüzyılın ikinci yarısında söz konusu olgunun niceliği de niteliği de farklılaşmıştır.

1945 sonrasında, özellikle siyasi bağımsızlıklar (de-kolonizasyon) döneminde Marksizm içindeki ve yörüngesindeki tartışmalar da genellikle merkez-çevre, metropol-uydu, kuzey-güney ikiliklerine dayanmıştır. Bununla birlikte, söz konusu ikilikler emperyalizmin dönüşümünü tam anlamıyla açıklamaktan uzaktır (Özdemir, 2014).

1950’lerde başlayan anti-sömürgecilik hareketleri ve neticesinde siyasi bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin çoğalması, Latin Amerika’da daha önceki dönemlerde biçimsel anlamda siyasi bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen bağımlılık ilişkilerinin sürdüğü gözlemlenen ülkeler ile ilgili tartışmaların Marksist kuramda ağırlık kazanmasına da yol açmıştır (bkz. Frank, 1975; Amin, 2007; Wallerstein, 2004). Söz konusu ülkeler ile birlikte farklı coğrafyalarda (Asya ve Kuzey Afrika başta olmak üzere) meydana gelen dönüşümler, emperyalist bağımlılık ilişkilerinin anlamlandırılmasına yönelik çabayı ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde SSCB’nin varlığının da büyük bir etken olduğu de-kolonizasyon ve

“ulusların kendi kaderini tayin hakkı”nın uluslararası hukukta yer edinmeye başlaması gibi süreçler bağımlılık ilişkilerini ortadan kaldırmamıştır.

Kapitalist kalkınma stratejilerinin hâkim olduğu yeni “bağımsızlaşan” ülkelerde, merkez/metropol ile kurulan eşitsiz ilişkilerin analiz edilmesi ve bahsi geçen ülkelerin bu durumdan çıkış stratejileri gündeme oturmuştur. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun belkemiğini oluşturduğu Bretton Woods sistemi ve yeni uluslararası işbölümüne tekabül eden Refah Devleti döneminde merkez ülkelerin işçi sınıflarına verdiği “ödünler” ve “uzlaşma” konusu, sosyalist devrimin gündeminin merkezden çevreye doğru kaymasına, bu nedenle de emperyalist zincirin kırılması meselesinin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Emperyalizm analizinin ana eksenini, böylece, kapitalist merkezler ile (sosyalist politikaları barındırsa dahi) kapitalist bir kalkınma stratejisinin hâkim olduğu ya da uluslararası işbölümündeki konumu gereği sistemden çıkışı tam anlamıyla mümkün olmayan çevresel toplumsal formasyonlar arasındaki ilişkiler belirlemektedir.

Merkez Toplumsal Formasyonların Dönüşümü

Nicos Poulantzas’ın (2014) belirttiği üzere emperyalist zincirin yapısının anlaşılabilmesi ve söz konusu dönemde (1960’larda) emperyalizmin dönüşümünün incelenebilmesi için metropoller arasındaki ilişkilerin de açıklanması gerekmektedir. Zira söz konusu süreç, sonraki evrede çevresel toplumsal formasyonlarda karşılaşılan emperyalist pratiklerin temelini oluşturmaktadır. Devletin uluslararasılaşması sürecinin çevresel toplumsal formasyonlara yayılışından önce, metropollerde piyasa eşgüdümü, karşılıklı anlaşmalar ve ağırlıklı ekonomi içi zorun kullanımı ile devlet biçimi dönüşmüştür.

“Emperyalist zincirin egemenlik ve bağımlılık yapısı, merkezin formasyonlarının ilişkilerini bile düzenler. Aslında ABD’nin bu hegemonyası, ne bundan önceki evrede bir metropolün diğerleri üzerinde kurduğu hegemonyaya benzer, ne de ondan sadece niceliksel açıdan farklılaşır. ABD’nin bu hegemonyası, Amerikan tekelci kapitalizmini ve onun diğer metropollerin içindeki egemenliğini niteleyen üretim ilişkilerinin kuruluşunda ve bu yeni bağımlılık ilişkisinin diğer metropoller içerisindeki yeniden üretiminde ortaya çıkar” (Poulantzas, 2014: 319).

Daha önceki emperyalist evrede görülemeyecek niteliksel ve niceliksel dönüşümler 1945 sonrası kademeli olarak hâkim hale gelmiş yeni bir biçimin açıklanmasını gerektirmektedir. Poulantzas takip edilecek olursa, 1950 ve 1960’larda yapısal değişimi açıklayacak ABD menşeli sermayenin hâkimiyeti ve dönüşümün veçheleri şu şekilde ortaya konulabilir (2014: 320-327):

a) Amerikan sermayesinin yurtdışı sermaye yatırımlarının hacmi bakımından küresel düzlemdeki “düzenli ve *orantılı*” artışı. 1930’larda bu oran yüzde 35 seviyesindeyken 1960’larda yüzde altmışlık bir hacme ulaşmıştır. Diğerleriyle birlikte düşünüldüğünde, günümüzdeki yapının oluşmasında söz konusu artışın etkileri büyüktür.

b) Amerikan doğrudan yatırımlarının çevresel toplumsal formasyonlar yerine Avrupa metropollerinde yoğunlaşması.

c) Doğrudan yatırımların menkul değer yatırımları karşısındaki artan üstünlüğü. Doğrudan yatırımların üstünlüğünün önemi, bunların sabit sermaye yatırımları olması ve kontrolün ele geçirilmesidir. Ayrıca çevresel formasyonlara yapılan doğrudan yatırımlardan farklı olarak kârların aynı yerlerde veya Avrupa bölgesinde yeniden yatırımlara döndürüldüğü görünmektedir.

ç) Avrupa’daki Amerikan doğrudan yatırımlarının büyük bölümü maden sanayi veya hizmetler sektörü ile değil; imalat sanayileri ile ilgilidir. Bu nedenle üretken sermaye yatırımları şeklinde görülmelidir.

d) Bahsi geçen süreç yoğunlaşma ve merkezileşme süreçleri ile bağlantılıdır. “ABD’de en fazla yoğunlaşmış dallardan ve sektörlerden” gelen yatırımlar, Avrupa’da “sektörlere ve dallara güçlü bir yoğunlaşmayla” yönelmektedir. Amerikan şirketlerinin “ortakları”, daha doğrusu tabi şirketler en hızlı genişleyen ve en gelişmiş teknolojinin hâkim olduğu sektörlerdir. “Sermayenin organik bileşimindeki artış sayesinde” emek üretkenliğinin yüksekliği ve yoğun emek sömürsünün hâkim hale gelişi söz konusu sektörlerde gözlemlenebilmektedir.

e) Mali sermayenin merkezileşmesi olgusu, sermaye ihracı ve Amerikan sermayesinin hegemonik pozisyonunun altında yatmaktadır. Poulantzas, bu noktada “sanayi sermayesi ve banka sermayesinin finans sermayesi içinde ‘kaynaşma’ eğilimi göstermesi[nin], sermayenin genişleyen yeniden üretim döngüsü içinde *üretken sermayenin yoğunlaşması ile mali sermayenin merkezileşmesi* arasındaki ayrımı ortadan kaldırma[yacağı]

 vurgulamaktadır. Ayrıca, ilginç bir noktaya işaret etmektedir: “Bu döngüde sermaye birikimi ve kâr oranı, bir bütün olarak artı-değer üreten *üretken sermaye döngüsü tarafından* belirlenir.”

f) Bu değişikliklerin, dünya meta ticareti üzerinde önemli sonuçları bulunmaktadır. “Dünya ticaretinde ‘gelişmiş ülkeler’ arasındaki iç ticaret oranının, bu ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki ticaret oranıyla karşılaştırıldığında, arttığı görülmektedir.” Merkez ülkeler arasındaki ticaret 1950’de dünya ticaretinin %46’sını oluştururken 1965’te %62 seviyesine gelmiştir. Ayrıca merkez ülkeler arası ticaret, gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretten daha hızlı bir artış göstermiştir.

Metropoller arasındaki ilişkilerin bu şekilde değişmesinin emperyalizm bakımından da çarpıcı sonuçları olmuştur. ABD menşeli sermayenin belirli sektörlere yoğunlaşan yatırımları ve kurulan ortaklıklar, devlet aygıtlarındaki sermaye temsilinde dönüşüme yol açmıştır. Böylece, “yabancı” sermayenin temsilini gerçekleştirmek, aynı zamanda Avrupa için sektörel kârların artmasının da bir ön koşulu olmuştur. Benzer şekilde söz konusu sermaye talepleri ve çıkarlar ABD içerisinde devlet aygıtlarında temsil buldukça eşgüdüm artmış, metropoller arası kâr aktarım mekanizmaları karmaşıklaşmıştır.

“Avrupa’da muazzam derecede artan Amerikan yatırımları, kendileri ihracata yönelmiş ve hatta Avrupa etiketi altında ABD’ye yeniden ihracat yapma biçimindeki ihracatları içeren sektörlere yapılan yatırımlardır. Bu nedenle, 1955-1964 arasında gelişmiş teknoloji ürünlerinde Avrupa ihracatındaki büyümenin üçte biri, Amerikan sermayesinin denetlediği işletmelerden gelir” (Poulantzas, 2014: 325).

Gelinen noktada bir hususun vurgulanması gerekmektedir: ABD’nin Avrupa devletlerini dönüştürdüğünü söylemek mümkün değildir. ABD devletinin bizzat kendisi de sermaye taleplerinin yer aldığı bir alan olarak görülmelidir. Bu nedenle dönüşümü meydana getiren, öznesiz bir süreç olarak sermaye ilişkisinin ve sınıf mücadelesinin dinamikleridir. Avrupa devletlerinin merkezi toplumsal formasyonları (İngiltere, Fransa, Almanya gibi) içerisinde ortak sermaye taleplerinin yer alıyor olması artık sürecin dışsal değil, içsel olduğunu göstermektedir. Uluslararası sermaye söz konusu devletler içerisinde gerek yerel sermaye fraksiyonları aracılığıyla, gerekse de -giderek daha fazla oranlarda- doğrudan temsil bulmaktadır. Temsilin bir diğer odağı uluslararası örgütler olmaktadır. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler gibi küresel düzlemde eyleme kapasitesini haiz kurumlar sermayenin uluslararasılaşması sürecinde ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yayılmasında asli rol oynamaktadır.

“Sermayenin uluslararasılaştırılması, yeni sorunlar getirmekte, devlet aygıtının ve müdahalesinin, toplumsal ilişkilerin küresel düzeyde sürekli olarak sermaye birikimi lehine yeniden örgütlenmesini sağlayacak yeni biçimlere bürünmesini gerektirmektedir. Sermaye birikimi sürecinde temellük biçimleri değişirken temsiliyet ve yasamanın temellük biçimleri de değişmektedir” (Jessop, 2008: 61).

Öyleyse, kapitalist devletin yeni bir formu olarak uluslararasılaşmış devlet biçiminin yayılışıyla sermayenin uluslararasılaşması arasındaki bağlantı vurgulanmalıdır. Burada, söz konusu iki uluslararasılaşmanın zamansal ya da mantıksal bir ardışıklık içerisinde olduğu iddia edilmemektedir. Bir başka ifadeyle, sermayenin uluslararasılaşmasını devletin uluslararasılaşmasının takip ettiği ya da

her durumda edeceği var sayılmamalıdır. Kapitalist üretim ilişkilerinin ve uluslararası iş bölümünün güncel mekanizmaları irdelenirken, bu iki sürecin iç içe gerçekleştiği ileri sürülebilir. Sermayenin uluslararasılaşması aynı zamanda buna uygun bir devlet biçimini gerektirir. Bu nedenle aygıtların kullanımı ve devlet biçim önemlidir.

Devlet Biçimin Çevresel Toplumsal Formasyonlara Yayılışı

1980’ler itibariyle ABD ve İngiltere’de yoğunlaşan politika setleri (neoliberal politikalar) gündemdedir. Bu dönemde kapitalist merkezi formasyonlar arasındaki ortaklaşmalar had safhadadır. Emeğin haklarının erozyonu; sağlık, eğitim gibi alanların yeniden alım satıma konu olması (metalaşma) süreçleri sistematik hale gelmiştir. Bununla birlikte, sürecin çevresel formasyonlara yayılması için de kalkınma modelinin dönüşümü² ve talepler Dünya Bankası³, IMF gibi kuruluşlar aracılığıyla yerleşmektedir.

Sürecin yayılışı konusunda esas önemli gelişme SSCB’nin yıkılışıdır. Sovyetler Birliği’nin olmadığı bir dünyada emperyalist zincirin genişlemesi için önündeki en büyük engel ortadan kalkmış, eskinin “ikinci Dünya”sı sermayenin iştahını kabartacak muazzam bir metalaşma olanağıyla açığa çıkmıştır. Bu süreçte öncelikle Avrupa bölgesinde çevresel formasyonlar (az gelişmekte olanlar) haline gelecek Doğu ve Güneydoğu Avrupa bölgesindeki ülkelerin ayrışma ve kapitalizme eklemlenme süreçleri gözlenmiştir. 1990’larda Yugoslavya’nın dağılması, bağlı devletlerin bağımsızlık kazanma sürecinde mikro-milliyetçilikler doğrultusunda parçalanması söz konusudur. Bölgedeki devletlerin hiç şüphesiz “komünist rejimin acılarından” kurtularak “demokratikleşme” sürecine girmeleri, diğer ülkeler ve dünyanın geneli için bir model olarak sergilenmiştir. Benzer biçimde, dünyanın başka bölgelerindeki “diktatörlükler”in sıralarının ne zaman geleceği meselesi ise artık stratejik seçiciliğin konusudur.

² “Ekonomik büyüme ile demokratikleşme arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığı sorunu, sadece Bankanın [Dünya Bankası] gündemine girmekle kalmadı, akademik çevrelerde de bu konuda araştırmalar belli bir hız kazandı (Zabcı, 2009: 59).” Birleşmiş Milletler’in süreçteki rolü de ayrıca vurgulanmalıdır. 1980’ler sonrasında BM, demokrasi ve kalkınma arasındaki ilişkiye dair kurumsal katkılarda bulunmuştur. Örneğin 1986 yılında BM Genel Kurulu “Kalkınma Hakkı Deklarasyonu”nu ilan ederek “az gelişmişliğin insan hakkı ihlali ve demokratikleşme önünde bir engel olduğu” iddiasını taşımaktadır (Sejdiu ve Önsoy, 2014: 37). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) yıllık raporları da demokratikleşme ve kalkınma arasında olduğu varsayılan bağlantıyı vurgulamaktadır (Sejdiu ve Önsoy, 2014: 37). Ayrıca, konunun uluslararası hukuk ile bağlantısına dair eleştirel bir çalışma için bkz. Rajagopal, 2003.

³ Dünya Bankası “kendi başına adeta tüm yeryüzüne, özellikle de Üçüncü Dünya’ya hükmeden dev bir kurum değil, belli bir işbölümüne ve eşitsiz bir yapıya sahip kapitalist dünya sisteminin bir parçasıdır” (Zabcı, 2009: 16).

Sürecin yayılmasındaki en önemli etken, sermayenin sonsuz birikim gereği ve böylece kâr artırımını ile realizasyondur. Ancak 1970’lerde açığa çıkan kriz, yeni kâr alanlarının bulunması itkisine neden olmuş, metalaşma süreçlerinin hızlandırılmasını dayatmıştır. Bu noktada, Sovyetler Birliği gibi karşıt bir kuvvetin yokluğu, 1990’lar sonrasının esas belirleyenin emperyalist müdahaleler ile gerekli dönüşümün (daha önce metropollerde dönüşmüş bulunan devlet biçiminin) çevresel formasyonlara dikte ettirilmesi olacağını göstermiştir. Müdahalelerin karşısında artık farklı bir dünya, farklı bir iddia değil; ancak konjonktürel olarak geçerli olabilecek emperyalist zincirin çelişkileri bulunmaktadır.

Sermayenin birikiminin sürekliliğinde bir zorunluluk olan metalaşma için gerekli düzenek, devlet aygıtlarının dışarıdan yatırımlara, kendi iç sermayeleri ile eşit mesafede olmasını ve hukuki düzenlemelerin buna göre şekillendirilmesini gerektirmektedir. Metropoldeki biçimsel dönüşümün farklı şekillerde de olsa çevreye yayılması süreci bu şekilde gerçekleşmektedir. Aşağıda ele alınacak olan *İş Ortamı* raporlarını bu çerçevede okumak mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeni yapı, yalnızca eski “hegemon” İngiltere’nin yerine ABD’nin gelmesi ile açıklanamamaktadır. Daha önceki emperyalist ilişkilerden büyük bir kopuş yaşanmaktadır ve Birleşmiş Milletler (*United Nations* - UN), ardından da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO) kurulması metropoller arası ilişkilerin dönüşümünün sonucu olarak görülmelidir.

Öncelikle, yeni yapıda emperyalist metropoller arası ilişkiler esaslı biçimde dönüşmüştür. BM, NATO haricinde Dünya Bankası, IMF gibi örgütler metropoller arası düzenlemenin araçlarını sunarken, aynı zamanda emperyalist ilişkilerin yeni biçimlerini de ortaya çıkarmıştır. Kalkınma modelleri, gelişme vaadi, siyasal bağımsızlık sonrasında farklı bağımlılık ilişkilerinin gelişmesi, kısacası azgelişmişliğin gelişimi anılan örgütlerin uluslararası düzenlemedeki konumları göz önünde bulundurularak anlaşılabilir.

Uluslararası Sermayenin Dönüşüm Talepleri

Gelinen noktada, sermayenin uluslararasılaşması için gerekli düzeneklerin ne olduğu, bir başka ifadeyle az gelişmiş ülkelere yönelik taleplerin⁴ içeriğini belirlemek gerekmektedir. Söz konusu taleplerin *İş Ortamı* raporlarının puanlama sistemine de yansımaları söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴ Söz konusu talepler aşağıda özetlenecek olmakla birlikte, toplu bir liste için (bkz. Özdemir, 2014: 118-122).

Anılan taleplerden birinin finansal liberalizasyon olduğu ileri sürülebilir. Finansal liberalizasyon kâr transferinin olanaklı hale gelebilmesi için elzemdir. Aksi halde verili bir ülkenin sınırlarında gerçekleştirilen yatırımların ülke dışına çıkması süreci sıkıntıya girebileceği gibi, kârın bir kısmının farklı yollarla (vergi, rüşvet, vb.) kaybedilmesi durumuyla karşılaşılabılır. Kapitalist metropoller arasındaki ilişkilerin benzer biçimde çevresel formasyonlarda da sürdürülebilmesinin ön koşulu, sermaye giriş-çıkışlarını denetleyen mekanizmaların olabildiğince azaltılması yahut en hafifinden keyfilğe fırsat tanımaması olacaktır. Daha ötesinde, para sermayenin dolaşımında kolaylıklar sağlanması (yalnızca engellenmemesi değil) gibi bir beklentiden de söz edilebilir.

Ardından, kamusal varlıkların alım-satıma konu olması, yani özel mülkiyet kapsamına girmesi; en azından özel girişimler tarafından işletilmesi talebi ifade edilmelidir. Klasik ulusal egemenlik anlayışının bir uzantısı olarak ilgili toprakta yaşamış, yaşamakta olan ve yaşayacak olan insanların mülkiyet ve tasarrufunda bulunan su kaynakları, ormanlar, doğal kaynaklarının özel mülkiyete aktarımı (ya da sermayenin tasarrufuna devredilmeleri) için gerekli olan düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Söz konusu aktarım sürecinin “yasal, kurumsal ve örgütsel” boyutları olduğu belirtilmelidir. Özelleştirmenin başlı başına devletin işlevlerinden biri haline gelmesi; madenlerin, petrolerin, tarım-hayvancılık arazileri ile su kaynaklarının piyasaya terk edilmesi için kapsamlı bir düzenleme sürecine girilmesi gündemdedir.

Benzer şekilde, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi bir başka talep seti olarak belirmektedir. Kamusal mülkiyete dahil edilmiş bulunan üretici güçlerin yine piyasa ilişkilerine terk edilmesi; özel mülkiyetin konusu olması tercih edilmekle birlikte en azından sermayenin kullanımına açılması beklenmektedir. Kamunun “verimli” işleyemediği, toplumu zarara uğratarak gelişme ve kalkınmayı engellediği gibi söylemlerle daha genel bir ideolojik dönüşümü de içeren süreç aynı şekilde kamu görevlilerinin de verimli çalışmadan uzaklaşarak “asalak” gibi görülmelerine yol açmaktadır. Böylece, bağlantılı diğer bir talep de kamu görevlilerinin sözleşme usulü çalıştırılması ile güvencesiz ve esnek emek rejiminin kamuda hâkim kılınmasıdır. Özellikle bu talep setinin *İş Ortamı* raporlarının temeline yerleştiğini vurgulamak gerekmektedir. Yazının ilerleyen kısımlarında ele alınacak olan, raporun en çok eleştirilen yönü olmakla birlikte en önemli kısımlarından biri kabul edilen emek rejimine dair puanlama sistemi bahsi geçen dönüşüm taleplerine yaslanmaktadır.

Uluslararası anlamda fikri mülkiyet hukukunun içselleştirdiği yasal düzenlemeleri de barındıran değişikliklerin gerçekleştirilmesi talebi, tarımda kullanılan tohumdan sağlık hizmetinde kullanılan teknik ve aletlere; yüksek

teknoloji barındıran üretim araçlarından bilginin geliştirilmesi ve aktarılması sürecinde kullanılan eğitsel malzemelere kadar her şeyin ticaretin konusu haline getirilmesini ve az gelişmiş ülkelerin bağımlılığının sürekliliğini çağırmaktadır. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (*Trade Related Intellectual Property Rights – TRIPS*) gibi antlaşmaların taşıdığı norm ve ilkelerin iç hukukta içerilmesi beklenmektedir.

Barajların, petrol ve maden yataklarının işletilmesi, ürünlerin taşınması ve ilgili bütün süreçlerin tek tek ticarileşmesi; buralara yapılacak yatırımların önündeki engellerin kaldırılarak güvence altına alınması, gerekirse “enerji kaynaklarının güvenliği” adı altında özel şirketlerin güvenliğinden kamunun sorumlu tutulması gibi talep setleri de dikkate değer görünmektedir.

“Uluslararası toplumda kabul gören” norm ve değerleri içeren medeni hukuk, ticaret hukuku, borçlar hukuku, iş hukuku ve ceza hukuku alanlarının yeniden düzenlenmesi ve bunların demokratik şekilde işletilmeleri; mahkeme sisteminin uluslararası standartları karşılayacak şekilde (şeffaflık, vb.) biçimlendirilmesi gibi hukuk alanına ilişkin değişikliklere ek olarak kamu idaresinin aynı değer ve normları, yönetişimin ilkelerini benimseyecek tarzda yapılandırılması gibi idari değişimler bir diğer talep seti olarak belirmektedir. Yine toprak mülkiyetine ilişkin yasalarda, tarım yasalarında evrensel yönetişime uygun reformlar; uluslararası yatırıma doğrudan alan açacak yerel yönetimler ile uluslararası sermayenin doğrudan ilişkilendirilmesini sağlayacak, daha üstün yetkilerle donatılmış belediye yasalarının çıkarılması talebi gündemdedir.

Mal ve hizmetler söz konusu olduğunda sınırların silinmesi için gerekli gümrük politikalarının; potansiyel emek gücü sahibi insanlar karşısında ise sınırların katılaşması için uygun göç hukukunun ve yurttaşlık düzenlemelerinin hayata geçirilmesi de temel taleplerden biridir. Bu süreçte Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*) gibi kurumsallaşmış yapılar ya da Avrupa Birliği (AB) gibi bölgesel oluşumlar aktif rol oynamaktadır.

Önceki dönemlerde emekçilerin gider kalemi olmaktan çıkarak kamu tarafından karşılanan ve sosyal politikaların kapsamına giren eğitim, sağlık, ulaşım, bakım (sosyal hizmetler) gibi alanların piyasa ilişkilerinin bir parçası haline getirilmesi de kamusal alanın ekonomik anlamda daraltılması dahilindeki bir taleptir.

Devletin Uluslararasılaşması

Böylece, taleplerin sınıf mücadelesi süreçleri içerisinde farklılaşmış biçimleriyle iktidara tahvil edildiği yer olarak devlet, dönüşümün nesnesi olmaktadır. Devlet aygıtlarına değişik ölçü ve şekillerde giren taleplerin ortaya çıkardığı öznesiz dönüşüm süreci, devletin uluslararasılaşmasına tekabül etmektedir. Yeni devlet biçimi, “kapitalist devletlerin kendi iç kapitalist düzenlerini uluslararası kapitalist düzenin yönetimine katkı sunmak üzere yönetmesi” (Panitch ve Gindin, 2006: 21-22) ekseninde gelişen ilişkileri içermektedir. Siyasi, ekonomik ve ideolojik yapıların dönüşümü neticesinde ortaya çıkan uluslararasılaşmış devlet biçiminin verili bir toplumsal formasyonda ne oranda yerleştiği meselesi ise sınıf mücadelesinin somut iz düşümlerine bağlıdır. Doğrudan doğruya işçi sınıfının geçmişteki kazanımları için direnişine ek olarak, farklı toplumsal formasyonlarda çeşitli içerikler edinmiş bulunan “direniş” türleri (pre-kapitalist ilişkilerin direnişi) de yeni devlet biçiminin yayılışı önünde engel teşkil edebilmektedir.

Uluslararasılaşmış devlet biçimi denildiğinde, birbirine bağlı olan iki önemli nokta vurgulanmalıdır: İlki, temsili gerçekleştirilenin niteliğine ilişkindir. Emperyalizmin dönüşümünün de temelini oluşturan bu boyut, uluslararası sermaye ile ulusal sermaye arasındaki ayrımın yer yer bulanıklaşmasından; yer yer de devlet biçiminin yerel olanı, dışsal olanın önüne geçirdiği eski toplumsal yapıdan yeni bir yapıya geçmesinden kaynaklanmaktadır.

“Yerel iktidar yalnızca uluslararasılaşmış sermayenin temsili işine ayrılmamıştır. Yerel iktidar ilgili toplumsal formasyon içerisinde mukim sermayenin de temsilini içerir” (Özdemir, 2014: 86). Ancak burada yerel sermaye ile yabancı sermaye arasındaki bağlantı esaslı biçimde değişmiştir. Yerel sermayenin, içinde bulunduğu ülkedeki birikim koşulları ve devlet ile kurduğu ilişkiyi belirleyen, uluslararası sermaye ile kurduğu ilişki olmaktadır. Emperyalizmin eski biçimi⁵ ulusal sermayelerin uluslararası ortamda temsil edildiği bir devlet biçimini öngörürken, *kolektif emperyalizm* -daha öncesinde de izlenmekteyken- Sovyetler’in yıkılmasından sonra netleşmiştir ve uluslararası sermayenin çıkarlarını ulusal düzleme taşıma işlevini öne çıkaran “uluslararasılaşmış devlet biçimi” şeklinde anlam kazanmaktadır (Özdemir, 2014: 86).

İkinci nokta ise devletin uluslararasılaşmasının, ulus-devletin ortadan kalktığı gibi bir sürece gönderme yapmamasıdır. Dünya Bankası raporlarının devlet odaklı olması da bu durumun bir uzantısıdır. Ulus-devletin eridiği, gücünü kaybettiği iddiaları her ne kadar güncelliğini yitirmiş olsa da bir dönemin

⁵ Emperyalizmin yeni biçimi olarak adlandırılabilen “kolektif emperyalizm” tezini ve bağlantılı tartışmaları ele alan bir çalışma için bkz. Özdemir, 2014.

gündemini belirlemektedir ve hala aynı kuramsal öncüller dönüşümü açıklamakta yetersiz görünmektedir.

“Diğer taraftan ulus devletin sonunun geldiğini iddia eden çalışmalar emperyalizmin de sonunu ilan ederken, hakikat bize ulus-devletin önemini yitirmediği aksine *yapması gereken düzenlemelerin giderek arttığı* ve hızlandığını göstermektedir. Sermayenin giderek daha fazla valorizasyon alanına ihtiyaç duyması nedeniyle kriz ortaya çıkmadan sürekli daha fazla ve yeni ilişkinin birikime içkin hale gelmesi gerekmektedir. Bu da toplumsal grupların taleplerinin çatışmalar içerisinde siyasi iktidara dönüştüğü biçim belirlenimli bir ilişkiler alanı olarak devletin daha hızlı ve yeni kanunlarla sermayenin birikim alanını genişletmesini gerekli kılmıştır. Görülmektedir ki adı geçen ilişkiler alanı ve burada gerçekleşen temsiller (devlet) önemini yitirmemektedir” (Cebeci, 2014: 196-197 – *vurgu bize ait*).

Gerçekte, “uluslararasılaşma” devletin erimesine değil; biçim değişikliğine ve işlevlerinin yeniden tanımlanmasına işaret etmektedir. Tam da söz konusu nedenle Poulantzas’ın *otoriter devletçilik* üzerine tartışmaları mühimdir. Devletin küçüldüğü ya da tam tersine büyüdüğü/genişlediği tartışması devlet açısından topyekûn yürütülebilecek bir tartışma olmadığı gibi, toplumsal formasyonlara göre de değişkenlik gösterecektir: “[Otoriter] devletçilik devletin tek yönlü olarak güçlendirilmesini göstermez, daha çok bir eğilimin sonucunu oluşturur ve kutupları da devletin *güçlendirilmesinden-zayıflatılmasına* eşitsiz olarak gelişirler” (Poulantzas, 2004: 230).

Anılan güçlendirme-zayıflatma, devletin uluslararasılaşması sürecinde bazı aygıtların etkinliğinin artmasına, bazılarının ise geri plana çekilmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte aygıtların toplumsallığın yeniden üretimindeki rolleri de değişkenlik gösterebilmekte; buna bağlı olarak esaslı dönüşümlere konu olabilmektedir.

Toplumsal formasyonlara göre ortaya çıkan farklılaşmalar haricinde sürecin ortak bir vechesi de vurgulanmalıdır: Devletin uluslararasılaşması her durumda aygıtların *yalnızca* yerel sermayelerin veya sermaye fraksiyonlarının temsiline ayrılmasına karşı bir süreç olarak ilerleme eğilimi göstermektedir. “Uluslararasılaşma, en çok uluslararasılaşmış bulunan sermaye fraksiyonlarının belirli ulus-devlet aygıtlarıyla olan dar bütünleşmesinin sürdürülemeyeceğine ve böylece gerekli devlet işlevlerinin nasıl devam ettirileceğinin belirlenme sürecinin karmaşıklaştığına işaret etmektedir” (Glassman, 1999: 679).

Bahsi geçen durum, en başta hukuki düzenlemelerin buna uygun bir biçimde yapılandırılmasıyla ilgilidir. Sermaye birikiminin sürdürülebilmesi için hukuki süreçlerin farklı sermayeler arasında ayırım gözetmeksizin işlemesi, yani “tarafsız”

olması gerekmektedir. Yurtdışından gelen yatırımlar, içindeki yatırımlardan farklı hukuki kurallara ve prosedürlere tabi olmamalı; kârlılığı azaltacak ve öngörülebilirliği ortadan kaldıracak piyasa dışı taleplere maruz kalmamalıdır. Siyasi istikrar⁶ beklentisi, böylece, bütün firmalar karşısında devlet aygıtlarının aynı mesafede olması, potansiyel olarak sermaye gruplarının hepsinin çıkarlarını hayata geçirebilmesi ile ilgilidir. Rekabet, biçimsel anlamda piyasa içerisinde kalmalıdır. Belirli sermaye fraksiyonlarının temsili sürecindeki farklı gruplar arasındaki rekabet çoğunlukla ideoloji üzerinden dolayım olacaktır (Jessop, 2008).

Yukarıda anlatılan sürecin 2000'ler itibariyle geldiği noktada farklı biçimleriyle emperyalist müdahalelerin hâkim hale geldiğini belirtmek gerekmektedir. 1945 sonrası merkez kapitalist toplumsal formasyonlar arasında başlayan entegrasyon sürecinin küresel düzleme yayılması 1980'ler ile hızlanmış bulunsa da SSCB'nin çöküşü sonrasında eski Sovyet Bloğu coğrafyasındaki çözülme ile birlikte farklı bir döneme girilmiştir. 1990'larda emperyalist müdahalelerin insancıl gerekçelerle gerçekleştirildiği, bu süreçte BM'nin esaslı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir (Natarajan, 2008). Ancak dönüşümün hedeflendiği diğer coğrafyalar için farklı bir söylemsel ve hukuki düzenek oluşturulması gereği kendini belli etmiştir.

2001 yılının 11 Eylül'ünde ABD'de gerçekleşen ikiz Kule saldırıları ardından yaşanan gelişmelere bakıldığında, bu olayın emperyalist müdahalenin yeni söylemsel ve hukuki zemini için dönüm noktasını işaretlediği belirtilebilir. Uluslararası teröre karşı topyekûn yürütülecek bir savaşın temellendirilmesinin arkasından Afganistan'a yapılan ve El Kaide örgütü ile Taliban'ı hedefleyen askeri müdahale, sürecin ilk aşaması olmuştur. Esas gelişme, 2003 yılında Irak'a yapılan müdahale ve takip eden işgal-yönetim sürecidir. Irak işgali, az gelişmiş toplumsal formasyonlar arasında dönüşümün artık kaçınılmaz olduğunu göstermesi açısından ilginçtir. Söz konusu dönüşümün hangi araçlarla yapılacağı hususu konjonktürel ve stratejik bir seçiciliğe bağlı olarak değişebilmekle birlikte, merkez ülke devletlerinde yoğunlaşan taleplerin emperyalist müdahaleleri zorunlu kıldığını açığa çıkarmıştır. Aynı yılın sonunda, Dünya Bankası'nın ilk *İş Ortamı* raporunu yayınlaması ile 2003'e gelindiğinde kapitalist uluslararası işbölümü ve

⁶ Siyasi istikrar kapitalist üretim ilişkilerinin işleyebilmesi için zorunluluk olmasa dahi, sermayenin birikim koşullarının ve sermaye açısından kâr olanakları ile sınırlılıkların öngörülebilir olması açısından çoğu durumda arzu edilmektedir. Aksinde söz konusu olan siyasi istikrarsızlık, pre-kapitalist üretim ilişkilerinin etkisiyle ekonomik alana sürekli ekonomi-dışı belirleyenlerin hâkim hale gelmesi ve sermayenin öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik, şeffaflık gibi ihtiyaçlarına cevap verilmemesi durumu ile ilişkilidir. Devlet biçiminin dönüşümü, bu nedenle tek başına yeterli gelmeyecek, somutta bu biçime uygun pratiklerin hayata geçmesi için özellikle "hegemon" devletin aygıtlarının sürekli müdahalesi kaçınılmaz olacaktır.

emperyalist müdahaleler arasında bir bağlantı olup olmadığı sorusunu yazının geri kalan kısmı irdelenecektir.

2. DÜNYA BANKASI VE DÖNÜŞÜM

Yukarıda anlatılan sürecin temel uğrakları göz önünde bulundurularak Dünya Bankası'nın kuruluş ve dönüşüm aşamaları ele alındığında *İş Ortamı* raporlarının anlam ve önemi hakkında ilk bulgular serimlenebilecektir.

1944 yılında Uluslararası Para Fonu ile birlikte Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (*International Bank of Reconstruction and Development - IBRD*) kurulmuş, ardından kendisine bağlı kuruluşlarla birleşerek Dünya Bankası ortaya çıkmıştır. İlk kuruluş isminden de anlaşılacağı gibi Avrupa'nın yeniden inşası ve o dönemde henüz sömürge konumunda bulunan ülkelerin kalkınması DB'nin öncelikli amaçlarıdır. Banka'nın kuruluşu entegrasyon yönündeki eğilimi göstermektedir. 1946 yılında faaliyete geçen Dünya Bankası'nın kredileri Avrupa'nın gelişmiş ülkelere ağırlık vermektedir ancak 1948 yılında ABD'nin müttefik devletlere yönelik sağladığı finansal desteği içeren Marshall Planı, Banka'nın etkinliğini anlamsızlaştırmıştır (Zabcı, 2009: 31-32).

Böylece “Sovyet Bloğu karşısında kalkınma” amaçlarına bağlı olarak öncelikle Yugoslavya'ya, ardından Türkiye, Mısır ve bazı Latin Amerika ülkelere yönelen krediler 1949 Çin Devrimi sonrasında “komünist genişlemeyi önlemek” maksadıyla kullanılmaya başlanmıştır (Zabcı, 2009: 33).

İlk yıllarında Avrupa'nın savaş sonrasında yeniden inşası maksadına yönelik kredilere ağırlık verilirken görece etkisiz bir konumda bulunan banka, Avrupa dışını “kalkındırma” amacını benimseyince eski sömürge ülkelerinin (az) gelişmesi sürecinde etkinliğini dikkate değer ölçüde artırmıştır. Banka, 1946-1968 yılları arasında görece yüksek gelir grubunda olan ülkelere altyapı yatırımları odaklı anlayıştan, Robert McNamara döneminde (1968-1981) yoksul ülkeleri merkeze alan bir tavra yönelmiştir. Tarımsal alanda yer alacak reformları (Yeşil Devrim) desteklemek ve yoksulluğu azaltma programları ön planda yer almıştır. Her ne kadar görünüşteki amacına ulaşması mümkün olmasa da Banka'nın oluşturduğu kategorizasyon ve raporlama teknikleri, az gelişmişlik hakkında muazzam bir verinin derlenmesini sağlamıştır (Zabcı, 2009: 36-38). Söz konusu yaklaşım ve raporlama teknikleri, 1990'lar sonrasında Banka'nın edineceği asli rolün temelinde yatmaktadır.

1980'ler, yazının bir önceki başlığında anlatıldığı üzere devlet biçiminin ABD ve Avrupa merkez kapitalist toplumsal formasyonlarından az gelişmişlere doğru yayılması sürecini içermektedir. Anılan dönüşümün uluslararası bir faaliyet

içerisinden dayatılması dikkate değerdir. IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların sermaye hareketleri için uygun ortamın yaratılmasında, neo-liberal politika setlerinin azgelişmişlere zorunluluk şeklinde sunulmasındaki merkezi rolleri bu bakımdan bir farklılaşmayı işaretlemektedir. Banka'nın Yapısal Uyum Kredileri (*Structural Adjustment Loans*) ismiyle sunduğu kredi imkanlarından yararlanmanın şartı IMF'nin onayıdır. Onay için de yukarıda bahsi geçen dönüşümün unsurlarının parça parça kabul edilmesi bir gerekliliktir (Zabcı, 2009: 42).

Dünya Bankası'nın 1980 öncesi kredi verirken Sovyet Bloğu'ndan kopan ülkeler ile Sovyetler'e yakınlaşma tehlikesi bulunan ülkeleri tercih etmesine benzer biçimde 1980 sonrasında da kapitalist sistemle uyumlu görünen ülkelerin bu bakımdan önceliği bulunmaktadır. Demokrasinin kapitalizm ile eş tutulmasının gittikçe yoğunlaştığı dönemlerde askeri darbelerle yönetimi ele geçiren ya da genel olarak baskıcı rejimler uyumlu politikalar yürüttükleri sürece Banka'nın cömertliğinden faydalanmışlardır (Zabcı, 2009: 44-46).

Neo-liberal politikaların kabullenilmesini ifade eden yapısal uyum programları ve bunların yarattığı toplumsal çöküş ve takip eden toplumsal gerilimlerle uğraşmakta olan Dünya Bankası'nın yöntemlerinde 1990'larda bir değişikliğe gidilmiştir. 1995 yılında Banka'nın başına getirilen James Wolfensohn yönetiminde Banka bir "bilgi kuruluşu" haline getirilmiştir. Raporlar ve eğitimler için büyük bir bütçe ile anılan dönüşüm gerçekleştirilmiş ve Dünya Bankası raporlarının kapsam ve etkililiği artırılmıştır (Zabcı, 2009: 49-50). Anılan bilgi üretimi sürecindeki temel varsayım ise şudur:

"Banka ve diğer kuruluşlar tarafından üretilen bilgi geliştirmekte olan ülkelerle sınırlı kalmayarak en geniş anlamda ya da onların deyimiyle 'küresel düzeyde' bir kamusal yararın gerçekleşmesine hizmet edecektir. (...) Dünya Bankası ve benzeri kuruluşlar (...), kendi ürettikleri bilginin 'yansız', 'değerlerden bağımsız' ve tek 'geçerli' bilgi türü olduğu iddiası içindedirler" (Zabcı, 2009: 50-51).

2003 yılına gelindiğinde, bir önceki başlıkta da vurgulandığı üzere, dönüşümün amaçlandığı coğrafyalara emperyalist müdahalenin daha kapsamlı ve yeni araçlarla gerçekleştiği vurgulanmalıdır. Dünya Bankası'nın kapitalist sistemin güncel gerekliliklerine göre geçirdiği dönüşüm "bilgi bankası" olarak Banka'yı gerekli veriyi sağlayacak biçime büründürmüştür. 2003 yılının sonunda hazırlanan *İş Ortamı* raporunun ortaya çıkışı ve Banka'nın en çok rağbet gören raporu haline gelmesi bu bakımdan ilgi çekicidir.

3. İŞ ORTAMI RAPORLARI VE YENİDEN DÜZENLEME TALEPLERİ

Dünya Bankası raporlarının en yenilerinden olan ve “2004 Yılında İş Ortamı (Doing Business in 2004)” üst başlığıyla yayımlanmaya başlayan birinci “İş Ortamı” raporunun alt başlığı hedeflenen dönüşümü ifşa eder gibidir: “Düzenlemeyi Anlamak” (*Understanding Regulation*) (Dünya Bankası, 2004).

İş Ortamı Raporunun ortaya çıkış maksadını ve yöntemlerini açıklamış bulunan ilk rapor, “Canlı bir özel sektör -yatırım yapan, iş yaratan ve üretkenliği artıran şirketler sayesinde- büyümeyi teşvik eder ve yoksullar için de olanaklar yaratır (Dünya Bankası, 2004: viii).” cümlesiyle açılışı yapar. Bu ilk cümle, Dünya Bankası gibi yıllarca “yoksullukla mücadele” içerisinde varsayılan bir uluslararası örgütün neden iş dünyasının yararına bir raporu çıkarmak zorunda kaldığını meşrulaştırma girişiminin ilk ayağı olarak okunabilir.

Raporların hemen hepsinde düşük gelirliilerin iş kurmaktan iş bulmaya kadar birçok sıkıntısının belirli düzenlemeler eşliğinde ortadan kalkabileceği söylemi hâkimdir. Anılan meşrulaştırma girişimi raporun ileriki yıllarında da tekrar karşımıza çıkmaktadır (bkz. Dünya Bankası, 2005: 3; 2019a: 1). Kısacası maksat, uluslararası sermayenin kârlılığı değil de yoksul halka yardım etmek gibi gösterilmektedir. Fakat detaya inildiğinde, puanlamayı belirleyen kriterler ve bunların ifade ediliş şekilleri dahi raporun asli işlevlerini ele vermektedir: Uluslararası sermayeye kılavuz olmak ve sermaye gruplarına, devletlere yönelik baskı oluşturulması gereken noktaları işaret etmek.

Ülkelerdeki “iş ortamını” puanlamak için ilk ölçüt “İş Kurmak” (*Starting a Business*) olarak belirlenmiştir (Dünya Bankası, 2004: 3). Bu ölçütün alt basamaklarında iş kurma prosedürlerinin miktar ve süresi, maliyeti ve gerekli sermaye miktarı bulunmaktadır. İkinci kriter “Çalışanları İşe Alma ve İşten Atma” (*Hiring and Firing Workers*) ismini taşımaktadır (Dünya Bankası, 2004: 5). 2007 raporu itibarıyla ismi “Çalışanları İstihdam Etme” (*Employing Workers*) olarak değiştirilmiştir (Dünya Bankası, 2006: 18). 2011 raporu itibarıyla bu ölçüt rapordan tamamen çıkarılmıştır (bkz. Dünya Bankası, 2010).

Yine bu ölçütün de alt basamakları bulunmaktadır ve ülke karşılaştırmaları üzerinden puanlanmaktadır. İşe alma ve işten atma zorluğunu, çalışma saatlerinin ve istihdamın katılığı gibi alt kriterler belirlemektedir. Özellikle bu kriterde “alınanlar ve atılanlar”ın işçiler olduğu ve haliyle “yoksulluk”un söz konusu sınıfa dair bir olguyu imlediği düşünüldüğünde raporun yoksulların refahını ne kadar ön planda tuttuğu şüpheli hale gelecektir. Raporun özellikle uluslararası sendika kuruluşları tarafından karşılaştığı eleştiriler kriterin değiştirilmesi, ardından da kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Anılan eleştirilere aşağıda yer verilecektir.

Üçüncü kriter “Sözleşmelerin İcra Edilmesi” (*Enforcing Contracts*) olmuştur (Dünya Bankası, 2004: 6). Prosedür miktar ve süreleri, masraflar ve karşılaştırmalı biçimde prosedür karmaşıklığını sıralayan alt kalemleri bulunan ölçüt, yatırımların sözleşme ilişkisi çerçevesinde hukuki koruma altına girme derecesini irdelemektedir. 2004 yılındaki raporda belirtilen son iki kriter ise iş kurmak için kamu ve özel kaynaklardan oluşan “Kredi Çekme” (*Getting Credit*) olanakları ile iflas süreci ve prosedürlerini ele alan “Şirket Kapatma” (*Closing a Business*) ölçütleridir. Bu son ölçüt 2012 yılında “İflas Çözmek” (*Resolving Insolvency*) ismini almıştır.

2005 yılındaki raporda bu kriterlere “Mülkiyet Edinme/Kayıt Ettirme” (*Registering Property*) ve karşılaştırmalı olarak ele alınan “Yatırımcıyı Koruma” (*Protecting Investors*) kriterleri eklenmiştir (Dünya Bankası, 2005). “Yatırımcıyı Koruma” ölçütü 2015 yılında “Azınlık Yatırımcıları Koruma” (*Protecting Minority Investors*) olarak değiştirilmiştir. Raporda belirtilene göre, azınlıkların yatırımcı olarak korunuyor olması ilgili ülkeye yatırım yapacaklara güven vermektedir (Dünya Bankası, 2014: 76).

2006 yılında rapor on kriter üzerinden ülkeleri değerlendirmeye ve sıralamaya başlamıştır. Lisans edinme kolaylığı ve masraflarını ölçen “Lisans ile Uğraşma” (*Dealing with Licences*) ölçütü yeni eklenenlerden biridir. 2009 raporunda bu kriter “İnşaat İzinleri ile Uğraşma” (*Dealing with Construction Permits*) şeklinde değiştirilmiştir (Dünya Bankası, 2008). Rapora göre lisans edinmenin zorunlu olması denetimsiz iş yapmanın tehlikelerini önleyebilecekken, karmaşık, masraflı ve zor lisanslama prosedürleri şirketleri enformel sektöre kaymaya zorlamaktadır (Dünya Bankası, 2006: 15). Bir diğer yeni kriter “Vergi Ödeme” (*Paying Taxes*) olurken yeni eklenen ve uluslararası sermayeyi özellikle ilgilendiren kriter ise “Sınırlararası Ticaret Yapma” (*Trading Across Borders*) olmuştur. 2011’de çıkarılan “Çalışanları İstihdam Etme” (*Employing Workers*) kriteri yerine 2012 raporunda “Elektriğe Ulaşım” (*Getting Electricity*) ölçütü gelmiştir (Dünya Bankası, 2012).

Banka’nın hazırladığı raporda yukarıdaki kriterlere göre sıralanan ülke yönetimleri, aşağıda yer aldıkları sürece reform baskısını hissetmektedirler. Kriterler her ülke için geçerli olduğundan toplumsal formasyonların özgün yapıları, farklılıkların kaynakları, toplumda nasıl yıkıcı etkiler doğurabileceği gibi meseleler raporu hazırlayanların ilgi alanlarına girmemektedir. 2004 tarihli ilk raporda “söz konusu iş düzenlemeleri olduğunda tek beden herkese uyar” (Dünya Bankası, 2004: xvi) sözleriyle düzenlemenin her ülkede benzer şekillerde gerçekleşmesinin her türlü iyileşme olarak görülmesi gerektiği belirtilmektedir.

Yukarıda verilen kriterler ve onların dönüşümü üzerinden bakıldığında raporların genel itibarıyla reform önerilerini barındırmakta olduğu ve bunun nedenlerini ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir. Raporun öngördüğü reformları gerçekleştiren ülkelere yer verilmekte, puanları artmaktadır. Ancak raporda puanı düşük olan ülkelere yatırım yapılmaması yönünde bir yönlendirmeden ziyade reformların aciliyetinden dem vurulmaktadır. Kısacası rapor, uluslararası sermaye gruplarına ilgili ülkelere yönelik talepleri artırmaları; buralardaki yeni kârlanma alanlarının yatırıma açılması için yerleşik bulundukları ülke devletlerinin iktidarlarını yönlendirmeleri için bir kılavuzdur.

Örneğin kendine 2006 yılı raporunda yer bulan Irak, hep alt sıralarda yer almasına karşın (2006'da 155 ülke arasında 114; 2010'da 183 ülke arasında 153; 2015'te 189 ülke arasında 156; 2019'da 190 ülke arasında 171'incidir) doğrudan yabancı yatırımların seyrini belirleyen şey, hukuki düzenlemelerden daha çok ülkenin içinde bulunduğu savaş durumu gibi gözükmemektedir. 2006-2012 arasında ufak dalgalanmalar haricinde yukarı doğru bir ivme gösteren yabancı doğrudan yatırımlar, 2013 yılında sert bir düşüşe geçmiştir (Dünya Bankası, 2019b). Irak, rapora göre 2013'te 185 ülke içinde 165'incidir; önceki dönemden çok da farklı bir sıralaması bulunmamaktadır.

Son olarak, 2008 sonunda başlayan ve kapitalist ekonomileri sarsan krizin nedenleri ve sonuçları ile ilgili olarak raporun 2010 tarihli sayısında belirtilen noktaları ele almak, raporun odak noktasını ve neo-liberal çözümler açısından raporun konumunu anlamlandırmada faydalı olacaktır.

Raporun başlarında krizin sorumluları açıkça işaret edilmese de sonuçların düzeltilmesinde raporun tavsiyelerinin dinlenmesinin hayati olduğu fikrinin yinelandığı görülmektedir. “Sunuş” (*overview*) kısmında “geçilen yılın iş ortamı için zor bir yıl olduğu” ve “zengin ekonomiler ile başlayarak küresel ekonomik bir gerilemeye dönüşen krizle başa çıkmak” ile geçtiği belirtilmektedir (Dünya Bankası, 2009: 1). Rapora göre ulusal ve uluslararası pazarlarda düşen talebe küresel anlamda ticaretin yavaşlaması eşlik etmiştir ve hükümetler finans sektörünü istikrarlı hale getirmek, güven aşlamak ile kriz nedeniyle işini kaybetme durumunda olan “tahminen 50 milyon kişinin” sosyal güvenliğini sağlamak ve işsizliğe karşı hamlelerde bulunmak gibi zorlu bir görevle karşı karşıya kalmışlardır (Dünya Bankası, 2009: 2).

Buna rağmen rapor, yayınlanmaya başladığı 2004'ten bu yana iş yapmayı kolaylaştıracak reformları yapma bakımından hükümetlerin hiç olmadığı kadar aktif olduklarını ifade etmektedir. Rapora göre Haziran 2008 ile Mayıs 2009 arasında yapılan reform sayısı 131 ekonomi için 287 olmaktadır ve bu rakam önceki senenin aynı dönemine göre %20'lik bir artış anlamına gelmektedir. Rapor

bu durumu memnuniyetle karşılarken finansal veya ekonomik bunalımı rahatlatmak için reformların tek başına yeterli olmayacağı konusunda da ihtiyatlı davranmaktadır. Yine de reformların gerçekleştiriliyor olması şirketlerin krizin etkileriyle başa çıkmasında ve ekonominin eski canlılığına kavuşmasında önemli rol oynayacaktır (Dünya Bankası, 2009: 2).

Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin yeni istihdam yaratmadaki önemini kavramış bulunan bazı hükümetlerin kriz sonrası toparlanma planlarına reformları dahil ettiklerini belirten rapor, özellikle dört ülkeyi zikretmektedir: Çin, Kore Cumhuriyeti, Malezya ve Rusya. Her ne kadar genel olarak reformların daha önceki uzun dönemli çabaların sonucu olduğunu hatırlatsa da rapor krizden çıkış için rekabeti artıracak ve şirket kuruluşu ile iş yaratımını teşvik edecek düzenlemelerin asli olduğunu ileri sürmektedir.

Adı geçen ülkelerin sonraki rapordaki “performansları”nın incelenmesi, bu bakımdan bir fikir verebilir. Çin, 2010 raporunda 89. sıradayken 2013 yılında 91., 2016 yılında 84. sırada, 2018 yılında ise 78. sırada bulunmaktadır. 2019 yılına gelindiğinde ise Çin’in aniden 46. sıraya yükseldiği görünmektedir. Benzer şekilde Rusya, 2010 yılında 120. sırada yer almaktayken yukarı bir ivme kazanmış, 2013’te 112.; 2016’da 51. ve 2019’a gelindiğinde 31. sıraya çıkmıştır.

Malezya ve Kore, raporun görece üst sıralarındadır ve tırmanışa geçmişlerse de Çin ile Rusya kadar çarpıcı bir durum söz konusu değildir. Malezya 2010’da 23., 2013’te 12., 2016’da 18. ve 2019’da 15. sıralarda bulunmakta, Kore ise 2010’da 19., 2013’te 8., 2016’da 4. ve 2019’da 5. sıralardadır. Bu iki ülkenin reformlar bakımından katedecek yolu ülke sıralamalarının yukarılarda olduğundan hareketle daha azdır ve halihazırda sermayenin işleyişi için olumlu bir ortama sahip oldukları belirtilebilir.

Burada dikkat çeken nokta Dünya Bankası ve küresel kapitalist işbölümünde düzenlemenin diğer asli kurum ve mekanizmalarından “baskıcı/otoriter” rejimlere karşı yoğun bir saldırı gelmekteyken Rusya ve Çin gibi iki dev ekonominin piyasanın işleyişi için yapılan reformlarda yakaladığı ivmedir. Yukarıda bahsedildiği üzere *İş Ortamı* raporları yasal düzenlemeleri ve kısmen de olsa fiili durumları ele alarak ülkeler arasında bir sıralama yapmaktadır ve “demokratik olmayan” ülkelerin bunu nasıl gerçekleştirdikleri piyasa-demokrasi arasında kurulan genel-geçer özdeşlik bakımından soru işareti doğurmaktadır.

Bu noktada, kriz sonrasında liberal düşünürler tarafından artan biçimde dile getirilen bir durumun öne çıktığı söylenebilir. Bilindiği gibi, Çin ve Rusya gibi ülkelere yönelik “baskıcı” nitelmesi insan hakları söylemleri üzerinden yürümekteyse de Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların odağı piyasaya yönelik

devlet müdahaleleri ve siyasi kararların yatırım serbestliğini zedeleme ihtimalidir. Ancak tam da devletin biçimsel farklılığı nedeniyle piyasaya müdahale olanaklarının fazlalığı, başka bir deyişle devlet aygıtlarının piyasaya müdahale ekseninde şekilleniyor oluşu *İş Ortamı* raporlarının ve genel sermaye taleplerinin hukuki düzenlemelere ve piyasanın işleyişine daha kolay adapte edilmesine olanak sağlamaktadır.

Daha açık belirtmek gerekirse Rusya ve Çin'in *İş Ortamı* raporlarındaki hızlı yükselmelerinin reformları gerçekleştirecek devlet müdahalelerini içeren siyasi kararların daha çabuk gerçekleşmesini sağlayan “baskıcı” niteliklerinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Anılan durum, *İş Ortamı* raporlarının devlet odaklı ve devlete yönelik talep dizilerini ele almasında da görülebileceği gibi devlete daha fazla işlev yüklenilmesi ile ilgilidir.

Bu durumda, uluslararası sendikaların yukarıda bahsi geçen makalelerinde emek rejiminin “de-regülasyonu”ndan dem vurmasının doğruluğu tartışılır hale gelecektir. Söz konusu durum bir yeniden-düzenlemenin (re-regülasyon) devlet aygıtları içerisine giren talepler ve somut siyasa çıktıları açısından daha isabetli bir kavramsallaştırma olduğunu gözler önüne sermektedir.

2008 sonunda patlayan, en başta merkez kapitalist ekonomileri de büyük ölçüde sarsan krizin ardından neoliberalizmin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. “Özüne bakıldığında, neoliberalizm, ‘müdahale düşmanlığı’ şeklini alan ideolojik maske altında, aslında devlet gücünün sistematik bir biçimde kullanımına dayanmaktadır” (Saad-Filho, 2012: 269). *İş Ortamı* raporlarının ana odağının devletin piyasayı düzenleyen hukuki müdahaleleri ve devlet aygıtlarında somutlaşan düzenleme hamleleri olması gibi 2008 krizi sonrasında da devlete ve devlet etkinliğine duyulan ihtiyaç gündeme oturmuştur.

“Gündelik algıların tersine, çıkış stratejileri aslında kapitalist devletler tarafından izlenen güçlü ve müdahaleci bir ekonomi politikasına işaret ediyor, ancak buradaki müdahale, ‘piyasa düzenlemelerini’ tekrar ayağa kaldırma doğrultusunda uygulanıyor. Zaten, neoliberal çağ boyunca devlet müdahaleleri ve düzenlemeleri bu amaç yönünde, ayrıca daha genelde de, bu çağda kapitalist devleti oluşturan siyasal ilişkileri yeniden üretme yolunda daima geniş bir ölçeğe erişmiştir” (Albo ve Evans, 2012: 314).

Sovyetler Birliği'nin yokluğunda artış kazanmış ve yayılımı hızlanmış bulunan neo-liberal politikaların işleyebilmesi için gerekli reform önerilerini barındıran ve ülkeleri buna göre puanlayan *İş Ortamı* raporlarının hedefi daha önce belirtildiği üzere *devletlerdir*. Raporun görünüşteki maksadına uygun olarak devletten beklenen reformlar iş ortamını iyileştirmeyi hedeflediği için söz konusu

reformlar ve ekonomik veriler arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır. Farklı perspektiflerden raporların yöntemine ve verilerin kullanımına ilişkin eleştiriler gelmiş, bunun sonucunda raporda bazı değişikliklere gidildiği de olmuştur. Yazının bir sonraki kısmı eleştirileri ve anılan eleştirilerin sınırlarını tartışacaktır.

4. İŞ ORTAMI RAPORLARININ ELEŞTİRİLERİ

Raporun eleştirilerini iki ana grupta toplamak mümkündür. İlki, anaakım düşünce içerisinde raporun etkinliğini ve faydasını tartışmaya açan grup olarak belirtilebilir. İkincisi ise ağırlıklı olarak emek örgütlerinden gelen ve raporun “Çalışanları İşe Alma ve İşten Atma” ile sonradan dönüştüğü “Çalışanları İstihdam Etme” ölçütlerine ve bunun sonuçlarına odaklanmaktadır.

İlk grupta yer alan eleştiriler ağırlıklı verilerin güvenilirliği ve ölçütlerin belirlenmesi ile hesaplamalar gibi alanlarda, başka ifadeyle görece teknik meseleler üzerine yoğunlaşmaktadır. Örneğin Benito Arrunada, “gelişmekte olan ülkelerde” reformların çoğunun güvenilir veriler üreten resmileştirme prosedürlerini artırdığını ve bunların şirketlerin işlem maliyetini artırdığını belirtmektedir. Ayrıca bazı reformların da raporda üst sıralara çıkmak için görünüşe odaklanan iyileştirmeler olduğunu, önemli ve sürdürülebilir değişimlere yol açmadığını ileri sürmektedir (2009: 556; ayrıca bkz. Arrunada, 2007). Anaakım eleştirilerden bir diğeri de rapordaki ölçütlerin istatistiksel anlamda eşit değerlerde olmadıklarını, bu nedenle puanlamaya diğerleri ile aynı şekilde etki etmelerinin yanıltıcı olduğunu vurgulamaktadır (Pinheiro-Alves ve Zambujal-Oliveira, 2012).

Eleştirilerin ilk grubu görülebileceği üzere raporun ideolojik yönelimleri ve toplumsal faydasına değil, kendi amacını gerçekleştirme kapasitesine odaklanmıştır. İkinci grup eleştiriler ise raporun önerdiği reformlar yoluyla emeğin toplumsal konumuna dair düzenlemelerin yol açtığı sıkıntıları ele almaktadır ve raporun deregülasyonu önererek emeğin aleyhine sonuçlar yarattığını ileri sürmektedir. Bu gruptaki eleştiriler Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (*International Confederation of Free Trade Unions – ICFTU*) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (*International Labor Organization – ILO*) gibi uluslararası emek örgütlerinde yoğunlaşmaktadır.

Berg ve Cazes (2007), raporu eleştirdikleri çalışmalarında emek piyasasını düzenlemesini ölçen “Çalışanları İstihdam Etme” endeksinde işçileri koruyan yasaların daha az olması durumunda ülkelerin daha yüksek puanlar aldığını belirtmektedir. Emek mevzuatının esnekliğine göre ülkelerin sıralanması nedeniyle emek piyasasında deregülasyonu teşvik ettiğini ve uluslararası finansal

kuruluşlarca verilecek kredilerde söz konusu endeksin kullanılmasından dolayı anılan endeksin tartışmalı olduğunu belirtmektedirler (Berg ve Cazes, 2007: iii).

Benzer biçimde eski ICFTU, yeni ismiyle Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (*International Trade Union Confederation – ITUC*) direktörü Peter Bakvis imzasıyla yayımlanan iki makale aynı soruna işaret etmektedir. 2006 yılında yayımlanan yazıda (Bakvis, 2006) Banka çalışanları ile yapılan görüşmelerde *İş Ortamı* raporlarının emek piyasasında deregülasyonu teşvik ettiği iddialarına karşı “verilerin yanlış yorumlandığı”nın belirtildiği vurgulanmaktadır (Bakvis, 2006: 1). Oysa raporda yasal olarak haftalık çalışma süresinin 66 saat altında belirlendiği ve asgari ücretin GSYH’nin yüzde 25’ini geçtiği ülkelerin iş dünyasına karşı daha az dostane kabul edilmesinin bu durumla çeliştiği belirtilmektedir (Bakvis, 2006: 2).

Makalede birkaç örnek üzerinden iddialar desteklenmektedir. Bolivya’da işe alım endeksi bölgesel ortalamasının üzerinde bir zorluğa sahip olduğu için ülkenin serbest ticaret bölgelerinde İş Kanunu’nun görece ağır hükümlerinden bu bölgede faaliyet gösteren şirketlerin muaf tutulması gerekliliği gündeme getirilmiştir (Bakvis, 2006: 7).

Nepal örneği ayrıca ilgi çekicidir. 2005 Ocak ayında ILO’nun da desteklediği bir süreç başlatılmış, hükümet, emek ve işveren örgütleri arasında üçlü bir yapı ile İş Kanununu yeniden düzenlemek için toplantılara başlamışlardır. Aynı yılın Şubat ayında Nepal Kralı sivil hakları askıya alıp birçok sendikacıyı tutuklayınca süreç kesilmiştir. Dünya Bankası’nın Nepal’e sağladığı mali destekler nedeniyle demokratik yönetimin geri gelmesi için baskı kurabileceği düşüncesi sendikalarda hâkim durumdayken Banka yetkilileri krala *İş Ortamı* raporu tarafından sunulan verilere dayanarak “işten atma endeksini” aşağı çekmesi için baskı yapmışlardır (Bakvis, 2006: 10).

Bakvis imzası taşıyan diğer makale, Banka’nın iddiasının aksine ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltma konularında başarılı olan ülkelerin emek piyasasında katı ve işçiyi koruyan kurallara sahip oldukları sürece listede alt sıralarda yer almaya devam ettiklerini ifade etmektedir (Bakvis, 2009: 429). Bir başka ifadeyle raporun ekonomik büyümeyi amaçladığı iddiası gerçeklikle uyuşmamaktadır. Kaldı ki, raporun maksadının ülke ekonomilerinin gelişimini izlemek değil, sermayenin kolay yatırım yapması için gerekli unsurları belirleyerek incelemek olduğu isminden de anlaşılabilir. Gelişme ve ekonomik büyüme söylemi Dünya Bankası’nın ön plandaki işlevlerini benimsemiş gibi görünerek meşrulaştırma girişimi olarak okunmalıdır.

Raporun somut reform taleplerinin yerleştiği yere dair daha fazla çıkarım yapmak ve eleştirileri bu yönere doğrultmak mümkündür. Bu maksatla sonraki bölüm raporun sunduğu çerçeve ile emperyalist faaliyet arasındaki rabıtayı gözler önüne sereceği düşünülen 2003 Irak müdahalesi sonrası “reformlar”a değinecektir.

5. 2003 SONRASI DÖNÜŞÜMÜN İLK ÖRNEĞİ OLARAK “IRAK MÜDAHALESİ” VE SONRASI

Geldiğimiz noktada, Dünya Bankası’nın en çok rağbet gören (Bakvis, 2009: 424) yayını haline gelen *İş Ortamı* raporlarının reform önerilerini yaptıkları kalemler ile Irak işgali sonrasında Geçici Koalisyon Yönetimi’nin (*Coalition Provisional Authority* – CPA) çıkardığı ve Irak Yönetim Konseyi’nin (*Iraqi Governing Council* – IGC) onay verdiği, yeni Irak Anayasası’na dahil edilmesi için CPA’nın baskı kurduğu unsurlar arasındaki benzerliğe bakmak faydalı olacaktır. Irak müdahalesi ile aynı gündeme –devlet biçiminin uluslararasılaşması– sahip olan raporun, dönüşüm taleplerinin yönelmesi gereken yerleri gösteren bir kılavuz ve Banka’nın 1990’lardan sonra edindiği “bilgi bankası” konumuna uygun bir çalışma şeklinde görülebileceğini ileri sürmek mümkündür.

Irak’ta gerçekleşen dönüşümün odak noktaları ve ABD liderliğinde kurulmuş bulunan geçici yönetimin ısrarcı olduğu yasal düzenlemeler göz önünde bulundurulduğunda *İş Ortamı* raporlarının emperyalist müdahalenin gerçekleştirdiği taleplerle bağlantısı netleşecektir. Irak, söz konusu dönüşümün başlangıç noktası olarak alınabilir. Sovyet sonrası dünyada eski Doğu Bloğunda yaşanan gelişmelerden farklı olarak 2003 Irak müdahalesi, sonraki dönemde karşılaşılabilecek yoğun talepler ve saldırıların ilk örneğini oluşturmaktadır. Aynı yıl benzer taleplerin yer aldığı *İş Ortamı* raporlarının yayınlanmaya başlamasının gerekçesini ise dönüşümün yeni hedeflerinin tutarlılığı ve emperyalist faaliyetin sürekliliğinde aramak gerekmektedir.

Yousef Baker (2014), Irak’ın küresel kapitalizme entegrasyonu sürecinde neo-liberal devlet yaratımının rolünü vurguladığı makalesinde Irak işgali sonrası CPA tarafından çıkarılan yasaları incelemiştir. Baker (2014: 122)’a göre ABD, bu müdahalede *ulusüstü sermaye*⁷ adına hareket etmiş ve Irak’ı şiddet yoluyla küresel

⁷ Baker’ın, William Robinson’un (2004) “ulusüstü kapitalist sınıf” kavramsallaştırmasını benimseyerek geliştirdiği argümanların tartışmalı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Devletin dönüşümü hakkında Marksist kuramda genel bir konsensüs bulunmakla birlikte “ulus-devletin” ve bu bağlamda sınıfsal ilişkilerin “ulus-devlet” bağlamındaki anlamlarına dair net bir kabul bulunmamaktadır. Okumakta olduğunuz makalede gerek devletin konumu gerekse sınıfların devlet ile kurdukları ilişkinin sınıfsal ilişkilerdeki asli rolü nedeniyle Poulantzas’ı takiben “uluslararasılaşma” kavramının tercih edildiği vurgulanmalıdır.

ekonomiye entegre etme amacı gütmüştür. Bir kere dönüşüm sağlandıktan sonra, artık sürekli bir Amerikan müdahalesine gerek kalmadan ülke kapitalist küreselleşme sürecine girmiş olacaktır (Baker, 2014: 123).

Mayıs 2003 ile Haziran 2004 arasında Geçiş Dönemi Yönetim Kanunu (*Transitional Administrative Law – TAL*) ve 12 yönetmelik ile 100 kadar yönerge/emir Paul Bremer komutasındaki CPA tarafından çıkarılmıştır. “Egemenliğin Iraklılara teslim edilmesinin” ardından, ABD liderliğindeki yönetim bu dönemdeki kanunların büyük kısmını içeren Irak -kalıcı- Anayasası ve taslak halindeki Irak Petrol ve Doğalgaz Kanunu’nun kabul edilmesi için baskı uygulamaya devam etmiştir (Baker, 2014: 129). Söz konusu kanunlar uluslararası sermayenin Irak’taki faaliyeti için yasal zemini oluşturmuştur ve Baker’a göre bu süreçte, “büyük güçler” ve ulusüstü kapitalist sınıf açısından işgal ile ilgili yaşanan anlaşmazlıkların büyük ölçüde ortadan kalktığı görülmektedir (Baker, 2014: 129).

Söz konusu süreçte çıkarılan ve sonrasında kalıcı olarak Irak’ta anayasa ve kanunların çerçevesini belirleyecek olan yönergeler bakıldığında, ticaretin ve yatırımların serbestleştirilmesi ile iş ortamının yatırıma uygun hale getirilmesi gibi düzenlemelerin hayata geçirildiği gözlemlenmektedir. Anılan yönergeler, çalışmanın odağındaki *İş Ortamı* raporlarının ruhunun Irak müdahalesi sonrasındaki hakimiyetine dair fikir verecektir.

Gümrük bariyerlerini, ithalat vergilerini ve lisanslama ücretlerini ortadan kaldıran 12 numaralı Yönerge, sonradan 38, 47, 54 ve 70 numaralı Yönergeler ile güncellenmiştir ancak bunlar belirli mallar üzerindeki gümrükleri düşük miktarda artırmaktadır (Baker, 2014: 132). Bunlar arasında 54 numaralı Yönerge’de bulunan “Irak’a ithal edilen ya da Irak’tan ihraç edilen malların çeşit, menşei veya kaynağına bakılmaksızın hiçbir sınırlama getirilemeyeceği” (aktaran Baker, 2014: 132) ibaresi uluslararası sermayenin Irak’taki faaliyetinin önünü açmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

Benzer biçimde 51 numaralı Yönerge deniz taşımacılığında Irak devletine ait kamu teşebbüslerini uluslararası rekabete karşı savunmasız bırakırken 65 numaralı Yönerge, aynı şeyi medya alanında gerçekleştirmiştir (Baker, 2014: 134). Bununla birlikte makalenin konusu açısından *İş Ortamı* raporlarının çerçevesiyle uygunluğu doğrudan göze çarpan yönerge, 76 numaralı Yönerge’dir. Adı geçen yönerge “üretimin ve verimliliğin” artırılması gerekçesi ile 200 kadar Irak devletine ait kamu teşebbüsünün kapatılması ya da özelleştirilmesine yöneliktir. Yarım milyon Iraklının istihdam edildiği kuruluşların kapatılması, verimlilik artışı adı altında binlerce çalışanın işsiz kalmasına neden olmuştur (Baker, 2014: 134).

Uluslararası Finans Kuruluşlarının anılan süreçte etkinliğinin artması için de birtakım yönergeler çıkarılmıştır. 3 numaralı Yönerge ile CPA, Program Gözlemleme Kurulu (*Program Review Board* – PRB) kurulmasını sağlamıştır ve bu kurulda CPA ile askeri temsilciler haricinde, oy hakları olmaksızın IMF, Dünya Bankası ve BM Genel Sekreteri’nin özel temsilcileri bulunmaktadır (Baker, 2014: 136). Kurul gittikçe artan biçimlerde Irak adına gerçekleştirilen yatırım ve fonlandırma kararlarını belirlemiş, uluslararası sermayenin yatırım ve kar olanaklarını arttırma kapasitesini genişletecek hamleleri teşvik etmiştir.

Aynı mantığın ürünü olarak 39 numaralı Yönerge, yabancı yatırımcılara - birincil kaynak çıkarımı ve onların ilksel işlenimi- dışında Iraklı yatırımcılarla aynı hakları sağlamaktaydı. Ayrıca bu yönerge sermaye hareketlerinin kısıtlanmaması ve herhangi bir düzenlemeye tabi olmaksızın karların Irak içerisinde veya dışarısına transferini olanaklı kılmıştır (Baker, 2014: 136). Ek olarak 49 numaralı Yönerge Irak vergi kanunlarını yeniden düzenlemiş, yabancı şirketlerin vergi oranlarını %40’tan %15’e sabitlemiştir ve şirketler ile yatırımcıların Irak dışındaki gelirlerini ülke içine sokmaları esnasında alınacak vergileri de kaldırmıştır (aktaran Baker, 2014: 137).

Yukarıda örnekleri verilen ve birçok farklı açıdan bu örneklerin çoğaltılabileceği hukuki düzenlemelere bakıldığında 2003 yılındaki Irak işgali sonrasında yaşanan gelişmeler ile aynı yıl küresel anlamda bütün ülkelerin hukuki süreçlerinin Dünya Bankası tarafından puanlama yoluyla denetlenmesi arasındaki tutarlılık göze çarpmaktadır. Bununla birlikte hukuki düzenlemelerin tek başına yeterli olmadığı, toplumsal yapının dönüşümünün bazı kanun ve yönergelerle tamamen gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı düşünüldüğünde *İş Ortamı* raporlarında (makalenin üçüncü başlığı altında izlenebileceği üzere) Irak’ın konumunda pek de iyileşme görülmemesi şaşırtıcı olmayacaktır. Yine de söz konusu hukuki düzenlemeler, uluslararası iş bölümünün yeni gereklilikleri için ortak bir çabanın mevcudiyetini gözler önüne sermektedir. Anılan çaba ise “devletin ekonomiden elini eteğini çekmesi” gibi argümanlar üzerinden yürümekteyse de devlet aygıtlarında cisimleşen düzenlemeler ile gerçekleşmekte; kısacası devletin süreçteki rolü önemini yitirmemektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, uluslararası düzenlemenin organlarından biri olan Dünya Bankası’nın 2004 yılı itibarıyla çıkarmaya başladığı *İş Ortamı* raporlarının konumunu işaretleme amacıyla raporun içerdiği reform taleplerinin tekabül ettiği devlet biçiminin dönüşümü, bu süreçte Dünya Bankası’nın dönüşümü ve raporun içeriği üzerine bir inceleme yürütmüştür. Sermayenin ve devletin uluslararasılaşması süreçleri ele alındığında sürecin nasıl ortaya çıktığı, bir başka

ifadeyle merkez kapitalist toplumsal formasyonlar arasındaki bütünleşme ve uyumlaşma aşamaları ve arkasından çevresel toplumsal formasyonlara yayılması dikkate alınmıştır. Dünya Bankası'nın ve 2003 sonrası farklı araçlarla gerçekleşen emperyalist müdahalelerin kılavuzu olarak görülebilecek *İş Ortamı* raporları bu bakımdan anlam kazanmaktadır.

Yazının bütününde vurgulanan uluslararasılaşma süreci, kapitalist devlette dönüşümlere yol açmakta ancak devletin önemini ortadan kaldırmamaktadır. Sermaye birikiminin sürekliliği için kapitalist devlet aygıtlarının kullanımı ve yoğunluğunda farklılaşmalar olsa da devlet iktidarı zorunluluğunu yitirmemektedir. *İş Ortamı* raporlarının yöneldiği ve onun sunduğu veriler aracılığıyla baskı oluşturulan odak yine devletler olmaktadır. İş kurmaktan yatırımcıyı korumaya; emeğin haklarını belirlemekten emekçileri denetim altında tutmaya; serbest ticareti olanaklı hale getirmekten finans piyasalarını düzenlemeye; altyapı hizmetleri sunmaktan sözleşmelerin tatbik edilmesine kadar birçok faaliyet devletin uhdesine girmektedir. Gerek hukuki düzenlemelerin yapılması gerek bunların uygulanması gerekse de toplumsal düzenin yeniden üretimi gibi görevler devlete yüklenmekte, reformlar ilgili ülke hükümetlerine dayatılmaktadır. *İş Ortamı* raporları, kapitalist işbölümünün ihtiyaçlarının neler olduğunu ve bunun sürdürülmesi için kapitalist devlete düşen görevleri izlemek için en iyi adreslerden biridir.

KAYNAKÇA

Albo, Greg ve Bryan Evans (2012), "Kurtarma Stratejilerinden Çıkış Stratejilerine Geçiş: Kamuda Kemer Sıkma Kavgası", Panitch, Leo, Greg Albo ve Vivek Chibber (Der.), *Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz* (Ankara: Yordam Kitap) (Çev. Umut Haskan): 310-335.

Amin, Samir (2007), *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi* (İstanbul: Chiviyazıları) (Çev. Mehmet Sert).

Arrunada, Benito (2007), "Pitfalls to Avoid When Measuring Institutions: Is *Doing Business* Damaging Business?", *Journal of Comparative Economics*, 35: 729-747.

Arrunada, Benito (2009), "How *Doing Business* Jeopardises Institutional Reform", *European Business Organization Law Review*, 10: 555-574.

Baker, Yousef K. (2014), "Global Capitalism and Iraq: The Making of A Neoliberal State", *International Review of Modern Sociology*, 40 (2): 121-148.

Bakvis, Peter (2006), “How the World Bank & IMF Use the Doing Business Report to Promote Labour Market Deregulation in Developing Countries”, ICFTU Raporu (Washington: ICFTU).

Bakvis, Peter (2009), “The World Bank’s Doing Business Report: A Last Fling for the Washington Consensus?”, Transfer, 15 (3-4): 419-438.

Berg, Janine Marie ve Sandrine Cazes (2007), The Doing Business Indicators: Measurement Issues and Political Implications (İsviçre: ILO Publications).

Cebeci, Ayşe (2014), “Yeni Değerlenme Alanı Olarak Cezayir ve Emperyalizm’in Bugünü”, Özdemir, Ali Murat (Der.), Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrika Dönüşümün Ekonomi Polisiği (Ankara: İmge): 163-199.

Dünya Bankası (2004), Doing Business in 2004: Understanding Regulation (Washington).

Dünya Bankası (2005), Doing Business in 2005: Removing Obstacles to Growth (Washington).

Dünya Bankası (2006), Doing Business in 2006: Creating Jobs (Washington).

Dünya Bankası (2008), Doing Business 2009 (Washington).

Dünya Bankası (2009), Doing Business 2010: Reforming through Difficult Times (Washington).

Dünya Bankası (2010), Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs (Washington).

Dünya Bankası (2012), Doing Business 2012: Doing Business in a More Transparent World (Washington).

Dünya Bankası (2014), Doing Business 2015: Going Beyond Efficiency (Washington).

Dünya Bankası (2019a), Doing Business 2019: Training for Reform (Washington).

Dünya Bankası (2019b), https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=ZQ-IQ&most_recent_year_desc=true (06.09.2019).

Frank, Andre Gunder (1975), “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, Aksoy, Atilla (Der.), Azgelişmişlik ve Emperyalizm (İstanbul: Gözlem Yayınları): 103-119.

Glassman, Jim (1999), "State Power Beyond the 'Territorial Trap': The Internationalization of the State", *Political Geography*, 18: 669-696.

Jessop, Bob (2008), *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak* (Ankara: Epos) (Çev. Ahmet Özcan).

Natarajan, Usha (2008), "The 2003 Iraq Invasion and the Nature of International Law: Third World Approaches to the Legal Debate", *Yayınlanmamış doktora tezi* (Australian National University).

Özdemir, Ali Murat (2014), "Kolektif Emperyalizm", Özdemir, Ali Murat (Der.), *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politikası* (Ankara: İmge): 29-91.

Panitch, Leo ve Sam Gindin (2006), "Theorizing American Empire", Bartholomew, Amy (Der.), *Empire's Law* (Londra: Pluto Press): 21-43.

Pinheiro-Alves, Ricardo ve Joao Zambujal-Oliveira (2012), "The Ease of Doing Business Index as a Tool for Investment Location Decisions", *Economic Letters*, 117: 66-70.

Poulantzas, Nicos (2004), *Devlet, İktidar, Sosyalizm* (Ankara: Epos) (Çev. Turhan Ilgaz).

Poulantzas, Nicos (2014), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (Ankara: Epos) (Çev. Şule Ünsaldı).

Rajagopal, Balakrishnan (2003), *International Law from Below: Development, Social Movements and Third World Resistance* (Cambridge: Cambridge University Press).

Robinson, William (2004), *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World* (Baltimore: Johns Hopkins University Press).

Saad-Filho, Alfredo (2012), "Neoliberalizm Krizde mi? Yoksa Neoliberalizmin Krizi mi?", Panitch, Leo, Greg Albo ve Vivek Chibber (Der.), *Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz* (Ankara: Yordam Kitap) (Çev. Umut Haskan): 268-285.

Sejdiu, Bekim ve Murat Önsoy (2014), "Unveiling the Unknown Face: The Role of the United Nations in Promoting Democracy", *Perceptions*, 19 (2): 33-59.

Wallerstein, Immanuel (2004), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş* (İstanbul: Aram) (Çev. Ender Abadoğlu ve Nuri Ersoy).

Zabcı, Filiz (2009), *Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler* (İstanbul: Yordam Kitap).

**İRAN’DA DEVLET, SERMAYE VE SINIFLAR:
NÜKLEER PROGRAMA YÖNELİK YAPTIRIMLARIN
ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

**STATE, CAPITAL AND CLASSES IN IRAN: AN
APPRAISAL OF THE IMPACT OF NUCLEAR
SANCTIONS**

Gülriz ŐEN¹

 Z

Bu makalenin amacı İran nükleer programına yönelik tek ve çok taraflı uluslararası yaptırımların İran İslam Cumhuriyeti’nde devlet, sermaye ve sınıflar üzerindeki etkilerini tahlil etmektir. Makale yaptırımların literatürde sıklıkla ele alınan jeopolitik boyutu veya devlet davranışı üzerindeki etkisi yerine bu politikaların toplumsal boyutunu tartıŖacaktır. Tarihsel Sosyoloji’nin vurguladığı uluslararası alanın i  alanı kurucu niteliğinden hareketle yaptırımların devlet-toplum kompleksinde neden olduğu yapısal d n Ŗ mlere odaklanacaktır.  alıŖma öncelikle İran’da devlet, sermaye ve sınıflar arasındaki iliŖkilerin devrim sonrasında Ŗekillenen temel dinamiklerini inceledikten sonra sırasıyla 2006-2016 arası ve 2018 sonrası dönemde nükleer programa yönelik yaptırımların ekonomik ve toplumsal sonuçlarını, devlet arenasında güçlendirdiği kurum ve Ŗahısları ve i  siyasetteki söylem ve meŖruiyet inŖasına tesirini değerlendirecektir. Bu bağlamda makale yaptırımların İran’da arkaik yapıları ve ahabap- avuş kapitalizmini beslediğini; Devrim Muhafızları’nın yükselen ekonomik g   ve kontrolü

¹ Dr. Öğretim  yesi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İliŖkiler Bölümü, g.sen@etu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9657-3625>.

ile devletin militarizasyonunu, güvenlik aktörlerini ve zihniyetini güçlendirdiğini; ülkede orta sınıf ile işçi sınıfını yoksullaştırırken, devlete güdümlü yeni zenginler yarattığını tespit etmektedir. İran'da devlet uluslararası ekonomik baskılar neticesinde bir yandan devrim sonrası direniş söylemini ekonomide de üreterek yoksullaşan sınıflar nezdinde meşruiyetini korumaya çalışırken, neoliberalleşmenin açmazları ve yaptırımlar devleti rızadan çok zora yaslanan bir siyasete sevk etmektedir. Makalede yaptırımların sosyal ve jeopolitik boyutları arasındaki ilişkiye de değinilecek ve yaptırımların yarattığı sosyal dönüşümün jeopolitik boyutu belirleyecek patikaları, aktör ve yapıları inşa ettiği vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran'da Devlet, Kapitalizm ve Sınıflar, İran Nükleer Programına Yönelik Yaptırımlar, Tarihsel Sosyoloji.

ABSTRACT

This article aims to probe the impact of nuclear sanctions upon state, capital and social classes in the Islamic Republic of Iran. It will reflect on the social dimensions of sanctions instead of the much discussed geopolitics of sanctions, which evaluate the impact of these punitive measures mainly through change or continuity in state behavior. Building on Historical Sociology's theme of the constitution of the domestic by the international, this study will focus on the structural transformation of state-society complex through sanctions. Once elaborating on the major dynamics of state and capitalism in post-revolutionary Iran, the article will analyze the 2006-2016 period and the post-2018 era. It will discuss the economic and social repercussions of sanctions, state institutions and political factions being empowered by these policies and the impact of sanctions on the emerging discourses and search for legitimacy in domestic politics. The article finds out that nuclear sanctions fostered crony capitalism in Iran, led to militarization of state and strengthening of security actors with the rising economic might of the Revolutionary Guards. Besides, sanctions resulted in shrinking and deprivation of middle class and workers, whilst culminating in the growth of Iran's *nouveau riches*. Meanwhile, the state has reproduced the

post-revolutionary discourse of resistance for the economy as well in an effort to protect its legitimacy in the eyes of the deprived classes. Yet, it also relied more on coercion than consent to rule over socio-economic grievances. The article will also discuss the interaction between social and geopolitical dimensions of sanctions and stress that the geopolitics of sanctions will be determined by the social dimensions of these policies, which have resulted in restructuring of paths, actors and structures.

Keywords: State, Capitalism and Classes in Iran, Sanctions Against Iran's Nuclear Program, Historical Sociology.

GİRİŞ

Uluslararası yaptırımlar İran İslam Cumhuriyeti'nde siyasetin, politik ekonominin ve devlet-toplum ilişkilerinin içkin bir parçası olageldi. Kapsamı ve şiddeti giderek artan uluslararası yaptırım mekanizmasının İran'ın özellikle 1990'lardan itibaren sürdürdüğü neoliberal kalkınma hedeflerini ve küresel kapitalizme yeniden eklemlenme çabalarını sekteye uğrattığı bir gerçektir. Ancak 2000'li yıllarda nükleer krizin derinleşmesi ile yaptırımların ülkenin ticari ve küresel finansal sistemle mali ilişkilerini kesecek bir baskı enstrümanı olarak kullanılması bu politikaların ekonomik ve toplumsal külfetini daha da arttırdı. Böylelikle yaptırımlar sadece devletin ekonomiyi yönetme pratiğini şekillendirmekle kalmadı, devletin farklı sınıflarla ilişkilerini de yeniden inşa etmiş oldu.

Yaptırımlar ile ilgili akademik literatür genellikle bu cezai mekanizmaların devlet davranışını değiştirme konusundaki başarısını sorguladı. Kimi yaklaşımlar yaptırımların ekonomik hedeflerine ulaşsa da politik hedeflerine ulaşmada başarısız olduğunu (Pape, 1997), yalnızca insani krizi ve mağduriyeti arttırdığını (Gordon, 1999) savunurken, 2000'li yıllardaki çalışmalar bu politikanın başarısının yaptırım uygulanan ülkelerin demokratik ya da otoriter olması ile yakından ilişkili olduğunu ve bu bağlamda yaptırımların demokrasiler üzerinde daha iyi çalıştığını iddia ediyordu (Brooks, 2002). Yakın tarihli başka çalışmalar ise yaptırımların farklı otoriter rejim tiplerindeki etkisine odaklanarak tek adam rejimlerinin tek parti ve askeri rejimlere nazaran yaptırımlardan daha fazla etkilendiği sonucuna varıyordu (Peksen, 2019).

Bu makale ise yaptırımların jeopolitiğinden, ya da bir baŗka deyiŗle, devlet davranıŗına etkisinden ziyade devlet-toplum kompleksinde sebep oldukları yapısal d n ŗ mlere odaklanacaktır. Makale bu d n ŗ m  Tarihsel Sosyoloji yaklaŗımının önerdiği uluslararası ve i  alanın birbirini kurucu etkileŗimi (*mutual constitution of the domestic and the international*) bağlamında (Hobden ve Hobson, 2002), yaptırımların “uluslararası”nın devlet-toplum komplekslerini kuran ve d n ŗt ren unsurlarından biri olduğu iddiasından hareketle tartıŗacaktır (Şen, 2016). Metin boyunca bu cezai mekanizmaların İran  rneğinde devletin kurumlarını, ideolojisini ve toplum ile iliŗkilerini nasıl yeniden yapılandırıdığı ve bu sürecin ülkede siyaset ve toplum için yarattığı patika bağımlılıkları değerlendirilecektir. Bu minvalde yaptırımların sosyal boyutunun, yaptırımların jeopolitik boyutunu belirleyecek aktör ve yapıları inŗa ettiği de vurgulanacaktır.

İran İslam Cumhuriyeti 1979’dan itibaren ikili iliŗkilerdeki pek çok sorundan ötürü Amerıkan yaptırımlarına uğrasa da, bu makaleye konu olan yaptırımlar İran’ın nükleer programına yönelik tek ve çok taraflı cezai mekanizmaları kapsamaktadır. Tahran 2006 yılından nükleer anlaŗma olarak da bilinen Ortak Kapsamlı Eylem Planı’nın (JCPOA) uygulanmaya baŗladıęı Ocak 2016’ya dek nükleer programına yönelik yaptırımlara maruz kalmıŗ, 2016-2018 yılları arası kısa bir dönemin ardından Donald Trump Yönetimi’nin anlaŗmadan çekilmesi ile ABD’nin nükleer yaptırımları yeniden devreye girmiŗtir.

Makale  ncelikle İran’da devlet, kapitalizm ve toplumsal sınıfların devrim sonrasındaki temel dinamiklerini tahlil edecek,  alıŗmanın ilerleyen bölümleri ise 2006-2016 arası ve 2018 sonrası dönemlerde yaptırımların İran’da ekonomi ve toplumsal sınıflar açısından somut sonuçlarını, devlet arenasında güçlendirdiği kurum ve grupları ve i  siyasetteki hizipleŗme ve söylem inŗasına etkilerini ele alacaktır. Tarihsel Sosyoloji yaklaŗımının önerdiği kavramsal  er eve ve metodolojik güzergâh ile yapılan analiz, yaptırımların İran’da arkaik yapıları ve ahab- avuş kapitalizmini beslediğini; devlet içinde güvenlik zihniyetini, kurumlarını ve aktörlerini güçlendirdiğini; ülkede orta sınıf ile iŗ i sınıfını yoksullaŗtırırken, devlete güdümlü yeni zenginler yarattığını vurgulayacaktır. İran’da devletin uluslararası ekonomik baskılar neticesinde bir yandan devrim sonrası direniŗ söylemini ekonomide de üreterek yoksullaŗan sınıflar nezdinde meŗruiyetini korumaya  alıŗırken, neoliberalleŗmenin açmazlarının ve yaptırımların devleti rızadan çok zora yaslanan bir siyasete sevk ettiği ve devletin hegemonyasını aŗındırdıęının da altı çizilecektir. Makale yaptırımların sosyal boyutu ile jeopolitik boyutu arasındaki iliŗkiyi tartıŗarak son bulmaktadır.

1. TARİHSEL SOSYOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN YAPTIRIMLARA BAKMAK

Theda Skocpol (1984), Tarihsel Sosyoloji'yi zaman ve uzam içinde somut bir şekilde var olan sosyal yapıları, değişim süreçlerini, eylemler ve yapısal bağlamlar arasındaki ilişkiselliği anlamaya çalışan köklü bir araştırma geleneği olan tanımlar. Uluslararası ilişkiler disiplindeki devlet ve sistem tartışmalarını 1980'lerden itibaren etkileyen bu yaklaşımda George Lawson (2007)'a göre belirleyici olan hususlar uluslararası alana diyakronik bakabilme, sosyal eylem ve yapıların birbirini nasıl kurduğunu ve bu etkileşimden doğan sosyal gerçekliğin zaman içinde nasıl değiştiğini anlayabilme kabiliyetidir.

Tarihsel Sosyoloji yaklaşımı son yıllarda Orta Doğu'nun uluslararası ilişkilerinin tahlilinde de tarihsel devinimi ve özne-yapı etkileşimini göz ardı eden yaklaşımlara önemli bir alternatif olarak kendisine yer edinmeye başladı (Halliday, 2005). Özellikle 2010'da başlayan Arap isyanlarının yaşandığı siyasalarda demokratikleşme potansiyelinin ve otoriter sürekliliğin açıklanmasında Tarihsel Sosyoloji'yi kullanan metinler, devlet oluşum süreçlerinin yarattığı patika bağımlılığının yanı sıra askeri kurumların, oligarşik maddi yapıların ve uluslararası finans kapitalizminin sunduğu yapısal engellere dikkat çekerek literatüre nitelikli katkılar sundu (Hinnebusch, 2014; Hinnebusch 2018). Bu çalışmanın odağında yer alan İran'ın da devlet oluşum süreci (Matin, 2007), 1905-1911 Anayasa Devrimi tecrübesi (Matin, 2012) ile devrim sonrası devletin ve dış politikanın dönüşümü (Şen, 2016) de Tarihsel Sosyoloji perspektifinden tartışıldı. Bu yaklaşımlarda eşitsiz ve bileşik gelişmenin dinamikleri, "uluslararası"nın devleti de içeren toplumsalın inşasına içkinliği, öte yandan devlet-toplum komplekslerinin de bölgesel ve uluslararası alanı gerek sınırları aşan toplumsal değişimler gerekse siyasi eylemler ile kurduğu vurgulanmaktaydı. Karşılıklı etkileşim uzun soluklu ve yapısal dönüşümler içermekteydi.

Tarihsel Sosyolojik analizlerin en temel odağı ve arayışı devletin toplumsal teorisini oluşturabilmektir. Bu çalışmalar genel hatlarıyla devleti teritoryal bir birim olmanın ötesinde (Halliday, 1994), hem "uluslararası"nın hem de toplumsalın kavşağında ancak her iki alandan da görece özerk (Hobson, 2000), bir arena (Mann, 1988) ve kurumsallaşmış bir sosyal ilişkiler ağı olarak yorumladı (Jessop, 2008). Yapısal vasfı ve tarihselliği düşünüldüğünde devleti Bieler ve Morton'un (2001) Gramsci ve Cox'un izinden tartıştıkları "tarihsel yapı" kavramı üzerinden çözümlemek de mümkündür. Bu yaklaşıma göre tarihsel yapıların *kurumlar*, *maddi kapasite* ve *fikirlerden* oluştuğu düşünüldüğünde, bu unsurların devletteki karşılığı devletin kurumsal bütünlüğü ve kurumlar üzerinden kristalleşen güç

dengeleri; maddi kapasiteyi oluşturan politik ekonomi ve devletin ideolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Şen, 2016).

Makale “uluslararası”nın devlet üzerindeki kurucu ve dönüştürücü mahiyetini İran’a yönelik yaptırımlar bağlamında tartışırken, yaptırımların yukarıda belirtilen bu üç temel unsur ile etkileşimi tahlil edilecektir. Böylelikle bu politikaların devletin kurumsal yapısına, politik ekonomisine ve meşruiyet devşirdiği hâkim ideolojisine etkisi incelenecektir. Bu sürecin analizi, İran’da kapitalizmin özgün dinamikleri ve açmazları, devletin güvenlikleşen zihniyeti ve kurumları, yaptırımların güçlendirdiği ve zayıflattığı toplumsal sınıflar ve devletin yaslandığı popülizmin mahiyetinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu bakımdan çalışma yaptırımları kurumsal, maddi ve düşünsel düzlemdeki kurucu etkileri üzerinden ele almaktadır. Tarihsel Sosyoloji’nin sunduğu bütüncül yaklaşım, devleti toplum ve uluslararası alan ile süregiden ihtilaflı ilişkileri bağlamında düşünmeye ve “tamamlanmamış bir yapı olan” devletin (Jessop, 2001) tarihsel koşullar ve süreç içinde nasıl dönüştüğünü maddi ve normatif boyutları içerecek şekilde tartışmaya imkân vermektedir. Bu nedenle Tarihsel Sosyoloji perspektifi makale için hem kavramsal bir çerçeve hem de devlet dönüşümünün nasıl tahlil edileceğine dair metodolojik bir güzergâh sunmaktadır.

2. DEVRİM SONRASI İRAN’IN KAPİTALİZM İLE SERÜVENİ: SİSTEMDEN KOPUŞ VE SİSTEME DÖNÜŞ ARAYIŞLARI

1979’da Şah karşıtlığında birleşen geniş toplumsal koalisyonun Pehlevi Hanedanlığı’nı yıkmasının ardından, devrim sonrası süreçte devletin kurumları, kimliği ve küresel kapitalizm ile kurduğu girift ilişkiler de dönüşmeye başladı. Devrimin lideri Ayetullah Humeyni sürgünden Şii fikhını yeniden yorumlayan ve devleti yönetme yetkisini yalnızca din adamlarına tanıyan siyasi bir proje ile dönmüş olsa da kurulacak yeni siyasanın ekonomik yol haritasına dair somut bir önerisi yoktu. Humeyni, “ezilenlerin ve yalın ayaklıların” devriminin “karpuz fiyatları ile ilgisinin olmadığını” söylerken, devrimin mazlumları özgür kılan kutsal ülküsü ve dünyevi hakikat arasında keskin bir ayrıma gidiyordu. Oysa İran devrimi 1970’lerde ülkede giderek derinleşen gelir adaletsizliği, sosyo-ekonomik kriz ve siyasi despotizmin bir sonucuydu (Halliday, 1988; Parsa, 2009).

1982 itibarıyla devlet üzerindeki iktidarını konsolide eden Humeyni ve destekçileri kuşkusuz ekonomiyi de yönetmek zorunda kalacaktı. Ancak “İslami ekonomik düzenin” ne olduğu sorusu devrim sonrası İran siyasetinin en çetin tartışmalarından biri haline geldi. Bilhassa devrimi izleyen ilk on yılda hem parlamentoda hem İslamcı elitleri tek bir çatı altında toplayan ve 1989’da feshedilen İslam Cumhuriyeti Partisinde, hem de parlamentonun gönderdiği

yasaları sıklıkla veto eden Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin Meclis ile yaşadığı ihtilafta devletin ekonomideki rolü, toprak reformu ve mülkiyet hakkı gibi konular üzerinden bölünen İslamcı Sağ ve İslamcı Sol cenahların sert mücadelelerine rastlanır (Moaddel, 1991; Moslem, 2002).

Ervard Abrahamian (1991)'a göre Ayetullah Humeyni'nin siyasi iktidarını per inlemede kendisine halkın ekonomik ve siyasi kaygılarına hitap etme yeteneğini kazandıran popülizmin büyük rolü oldu. Bu bağlamda 1979-1982 döneminde Humeyni ve taraftarları rejimin konsolidasyonu için devrimci coşkuyu canlı tutmaya gayret etti. Yeni rejimin popülist temelleri ve siyasi hizipler arasında yoksul kesimlerin hamisi olma ve onların daimî desteğini kazanma mücadelesi refah politikalarını gerekli kıldı. Bir başka deyişle, devrimin "yalın ayaklılara" ait olduğu söylemi İslam Cumhuriyeti'ni sosyal adaleti sağlamak ve ezilmişlerin hayat koşullarını iyileştirmek için siyaset üretmeye mecbur bıraktı. Böylelikle, 1980'lerde İran hem devrim hem de Irak ile savaşın etkisinde dönüşürken devlet inşa süreci refah inşa süreci ile birlikte gelişti (Harris, 2017). Yoksullukla mücadele kampanyası kapsamında İran'da devlet altyapı, sağlık ve eğitim yatırımları ile kırsal kalkındırmaya girişti. GSYH'nin yaklaşık yüzde 10'unu bulan gıda, ilaç ve yakıt sübvansiyonları bu dönemde başladı. Seksenli yıllarda bu refah hamlesinden sadece kırsal değil, kentlerdeki yoksul mahalleler de yararlandı, elektrik ve temiz içme suyu gibi temel hizmetlere bu sayede ulaştı (Salehi-Isfahani, 2009: 7).

Ancak İran'da devrim sosyal bir devrimden ziyade siyasi bir devrim olarak kaldı, sınıfsal bir dönüşüm yerine siyasi elitlerin değişimi ile sonuçlandı. şah döneminde devlet ile yakın ilişkileri sayesinde güçlenen sanayi ve komprador burjuvazisinin yerini geleneksel tüccar sınıf aldı. Devrim sonrasında işçi ve köylü isyanları ile etnik ayaklanmalar hızla bastırıldı. Piyasa ve Batı kapitalizmi ile uyumlu Mehdi Bazargan gibi ılımlı siyasetçiler Rehine Krizi ve İran-İrak Savaşı gibi uluslararası krizlerin yarattığı atmosferde tasfiye edildi (Ehteshami, 1995; Bashiriyeh, 1984).

1980'ler boyunca İran ekonomisi Nomani ve Behdad'ın yapısal içe kapanma (*structural involution*) olarak andığı devrim sonrasına özgü bir krizi yaşıyordu. Pehlevilerden sonra ekonomik düzenin ne olacağına dair net bir devrimci programın bulunmadığı göz önüne alındığında bu durum hiç de beklenmedik sayılmazdı. 1979 sonrası bu ilk evrede sermaye ve servete yönelen öfke nedeniyle kapitalist üretim ilişkileri krize girdi, büyük sanayicilerin ülkeyi terk etmesiyle devlet fabrikalara el koydu. Sermayede büyük daralma (*entrenchment*), kent ekonomisinde de-proleterleşme ve tarımda k yl leşme yaşanıyordu. Diğer taraftan kapitalist sınıfın, kamu sektöründe çalışan orta gelirliilerin ve küçük

burjuvazinin sayı ve faaliyetlerinde ise büyük artış göze çarpıyordu (Nomani ve Behdad, 2009: 84-93).

1980’de başlayan İran-İrak Savaşı da devrim sonrası siyasi düzenin, ideolojik hatların ve politik ekonominin kurumsallaşmasında kilit rol oynadı. Savaş, siyasi iktidarı ele geçiren ulemanın hem alt sınıflara mensup gönüllü Besic milisleri ile hem de savaşın finansmanına maddi destek sağlayan ve devrimci koalisyonun asli unsurlarından olan çarşı esnafı ile ilişkilerini güçlendirdi. Ulema ayrıca savaş sırasında kıtlık nedeniyle karneye bağlanan temel gıda maddesi gibi ihtiyaçların temin ve dağıtımında merkezi rol üstlenmişti. Varlıklı kesim bu ürünlere karaborsadan erişebilirken, orta ve alt sınıflar mahallelerindeki cami ve komitelere muhtaçtı (Şen, 2016: 143). Devletin yoksulları savaşın tahribatından korumak için aldığı önlemlerin yetersiz kaldığı durumlarda, İslam Cumhuriyeti’nde politik ekonominin en önemli ve opak aktörlerinden olan yarı-kamu statüsündeki vakıflar (bünyadlar) imdada yetişiyor, yoksul aileleri onlar destekliyordu (Salehi-Isfahani, 2009: 7).

1990’lara gelindiğinde ise önceki on yılın özellikle İslamcı Sol hükümet tarafından sahiplenilen sosyal adalet vurgusu yerini piyasa değerlerine uyum sağlama arayışına bıraktı. Devrimci karmaşa ve Irak ile yıkıcı savaşın ardından ülkede güçlenen pragmatik siyaset, ekonominin ve toplumun yeniden inşası için küresel kapitalizme yeniden eklemlenmenin yollarını aradı. Aslına bakılırsa 1979 sonrasında İran’ın “ne Doğu ne Batı” şiarı ile kapitalist ilişkilerden kopma gayesi ekonomisinin petrol gelirlerine dayanması nedeniyle tam anlamıyla gerçekleşmemiş, Tahran bağımlı kapitalist ilişkilerini sürdürmek zorunda kalmıştı (Pesaran, 1982; Karshenas ve Hakimian, 2005). Üstelik 1990’ların başında ekonomisinin can damarı olan petrol endüstrisini yenilemek için sermaye ve teknik donanımına ihtiyacı artmıştı.

Böylelikle doksanlarda İran, Washington Oydaşması ile hem zımni hem de açıktan bir uzlaşıya vardı. Ekonomide liberalleşme, deregülasyon ve özelleştirme politikaları hız kazandı. Önceki on yılda yapısal olarak içe kapanan devlet, piyasa kurumlarını ve kapitalist üretim süreçlerini yeniden canlandırmayı hedefledi. 1990-2006 arasında artan petrol gelirleri de sermaye birikimi ve kapitalist üretim ilişkilerini besledi (Nomani ve Behdad, 2009: 93). 1980’lerde gerileyen proleterleşme artmaya başladı. Ancak toplumsal sınıflar açısından doksanların en önemli değişimi modern orta sınıfın genişlemesi oldu.

İran İslam Cumhuriyeti’nin benimsediği refah politikaları ve kalkınmacı devlet modeli ülkede yeni bir orta sınıf yarattı. Harris’e göre 1979’dan günümüze İran’da yaşanan esas devrim buydu. Devrim sonrası devletin kontrolü için siyasi fraksiyonlar arasındaki savaşlar, hiziplerin rejimin meşruiyeti için halka

yaslanması ve devletin sunduğu refah imkanları dikey sosyal hareketliliği ve orta sınıfın genişlemesini beraberinde getirdi (Harris, 2017). Yeni kentli orta sınıfın bir bölümü 1970’lerde köyden kente göçmüş alt ve alt-orta sınıftan doğdu (Zahirinejad, 2014: 73). Devrim sonrasında üniversite eğitiminin yaygınlaşması da bu süreci besledi. Öte yandan 1990’larda devletin ekonomide taşeronlaşmayı tercih etmesi ve özellikle petrol ve gaz sanayisindeki bazı projeleri daha ucuz emek çalıştıran şirketlere devretmesi bu taşeron şirketleri yöneten ve pek çoğu seksenli yıllarda konut ve inşaat projeleri ile sermaye birikimi elde etmiş yeni zenginlerin servetini büyüttü (Harris, 2013: 161-162).

İran’da neoliberal yeniden inşa süreci hassas dengeler üzerine kurulmuştu. Küresel finans kuruluşlarının övgüyle bahsettiği yapısal uyum programının ülke içindeki ideolojik hassasiyetler ve devrimin sosyal adalet ilkesi ile uzlaştırılması zordu. Piyasalaşmanın ve mali disiplin arayışlarının olumsuz yansımaları 1991-1994 yılları arasında ekonomik isyanlarda kendisini gösterdi. Bu süreçte özellikle gecekondu mahallelerinde gerçekleşen yıkımlarda devrimin neferleri olarak görülen kentli yoksulların mağduriyeti ve isyanı göze çarpıyordu (Bayat, 1994). 1990’larda güç kazanan pragmatik ve reformcu yönelim daha çok modern orta sınıfın kültürel ve siyasi taleplerine cevap vermeye çalışırken, yoksul kesimin sosyo-ekonomik beklentileri ihmal ediliyordu. İranlı elitlerin gündeminde artık seksenlerde sıklıkla tartışılan toprak reformu ve gelirin yeniden dağıtılması gibi konular yerine verimlilik, özelleştirme ve serbest piyasa ekonomisi vardı (Abrahamian, 1991).

Kapitalist kalkınma hamlesinin bir başka kaybedeni de İran’da orta sınıfın asli bir unsuru olan *geleneksel* küçük burjuvazi olmuştu (Nomani ve Behdad, 2009: 93). Cumhurbaşkanı Rafsanjani’nin himayesinde İran’da geleneksel sağdan kopuşu ve liberal, piyasacı yönelimi simgeleyen *Kargozaran* grubunda somutlaşan modern sağın sanayi kapitalizmi vurgusu, ülkede tarihsel olarak güçlü geleneksel tüccar sınıfı rahatsız ediyordu (Panah, 2007: 141). Aynı cenahın kültürel sahada takındığı özgürlükçü tavır da muhafazakarlık ile çatışıyordu. Böylelikle, geleneksel sağ ve modern sağ arasında 1990’ların başında yeniden inşa siyasetindeki ilk uyum zayıflamaya başlamıştı (Şen, 2016: 195-199).

Doksanlı yıllarda neoliberalleşmenin içeride yarattığı gerilime, ABD’nin küresel hegemonyası ve İran’a karşı yeni yaptırımları eşlik ediyordu. 1992’de ABD Kongresi’nden geçen İran-İrak Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Yasası İran’a konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan silahların satışını yasakladı. Bu hamle ile Washington, Tahran’ın İran-İrak savaşı sonrasında askeri kapasitesini yenileme çalışmalarını dizginlemeye, bilhassa nükleer ve balistik füze teknolojilerine erişimini engellemeye çalışıyordu. Silah ambargolarına ek olarak,

dönemin ABD Başkanı Clinton 1995'te imzaladığı Başkanlık Kararnameleri ile ABD'li şirketlerin İran ile ticari ilişkilerini ve ülkenin petrol ve doğalgaz sektörüne yatırım yapmalarını da yasakladı. 1996'da ABD Kongresi'nin kabul ettiği İran Libya Yaptırımlar Yasası (ILSA) ise yaptırımların muhataplarını ABD dışına taşıyor, İran'ın enerji sektörüne yıllık 20 milyon dolardan fazla yatırım yapacak olan üçüncü kurum ve kişilere yaptırım öngörüyordu (International Crisis Group, 2013). Böylelikle 1979'da Rehine Krizi ile başlayan Amerikan yaptırımları, 1990'larda Tahran'ın yeniden inşa ve entegrasyon arayışını engelleyen yeni bir çehre kazandı (Şen, 2016), ikincil yaptırımlar ile salt ABD'li şirketleri değil, üçüncü ülkelerden şahıs ve kurumları da bağlayacak bir mekanizmaya dönüştü.

1990'ların yaptırımları ile İran'ın ABD ile doğrudan ticaretindeki düşüş devam etti. Tahran'ın petrol gelirleri ise ülkenin ABD dışında başka ülkelere petrol ihracatını sürdürmesi nedeniyle fazla etkilenmedi. Ancak yaptırımlar İran'ın yeniden inşa hedefinin finansmanı için güvendiği petrol ve petrol-dışı sektörlere yabancı yatırımları engelleyerek, ülkenin petrol üretim kapasitesini geliştirme ve ihracatı artırma yönündeki çabalarını sekteye uğrattı. Dönemin ekonomik tahlilleri uzun vadede yaptırımların dolaylı ve ticaret-dışı etkilerinin önem kazanacağını vurguluyor, günün birinde kaldırılırsalar dahi bu politikanın yatırım ve kalkınma boyutlarındaki etkilerinin süreceğini öngörüyordu (Askari vd., 2001: 16-18).

Tam da bu nedenle İran'ın doksanlı yıllardaki dış politikasının önemli bir unsuru ABD'nin tecrit (*divestment*) odaklı siyasetini aşmak, ticaret ve dış yatırımlar için yeni partnerler aramak oldu. İran, Batı ile ilişkilerini onaramadığı ölçüde Rusya ve Çin ile stratejik ilişkilerini güçlendirdi (Şen, 2016). ABD'nin 1990'larda İran ile ticaret ve yatırım ilişkileri nedeniyle üçüncü ülkelere yaptırım uygulama kararı Avrupa Birliği'nin tepkisine neden oldu ve etkili bir şekilde işleyemedi. Avrupa ülkeleri ABD'nin tecrit siyasetinin aksine, İran'da pragmatik ve reformcu iktidarlar ile sırasıyla eleştirel diyalog ve kapsamlı diyalog çerçevesinde iş birliğinin yollarını ararken, Brüksel AB üyesi ülkelerin şirketlerini daha sonra İran Yaptırım Yasası adını alacak ILSA'ya uymaktan men etmişti (International Crisis Group, 2013: 6-7).

ABD hedeflediği uluslararası yaptırım mekanizmasını ancak 2000'li yılların başında İran'ın nükleer programını saran krizin derinleşmesi ile hayata geçirebildi. Sıradaki bölüm makalenin esas konusunu teşkil eden 2006-2016 yılları arasında uygulanan tek ve çok taraflı yaptırımlar ile Amerikan yönetiminin nükleer anlaşmadan çekilmesiyle 2018'de yeniden devreye giren cezai mekanizmaları içerirken, bu politikaların İran'da devletin kurumsal yapısı ve farklı toplumsal sınıflar ile ilişkilerine etkisini inceleyecektir.

3. NÜKLEER YAPTIRIMLARIN KISKACINDA DEVLET, SERMAYE VE TOPLUMSAL SINIFLAR (2006-2016)

İran'ın Natanz ve Arak'ta bulunan gizli nükleer tesislerinin 2002 yılında açığa çıkması ile başlayan nükleer kriz Reformcu Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin ikinci dönemine denk düşse de krizin tırmanışı ve peşi sıra uygulanan uluslararası yaptırımlar Hatemi sonrası iktidara gelen yeni-muhafazakâr Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad döneminde gerçekleşti.

Krizin ardından Reformcu dönemin sonuna dek 2003-2005 yılları arasında yoğun bir şekilde yürütülen diplomatik müzakereler 1990'larda elde edilen uluslararası kazanımları korumayı ve yaptırımlardan kaçınmayı amaçlasa da başarılı olamadı. Tahran'ın müzakereler sırasında "gönüllü ve geçici" olarak ara verdiği uranyum zenginleştirme çalışmalarına 2006'da yeniden başlaması Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine neden oldu. İran'da g venlikleşen i  ve dış siyasetin yanı sıra Washington ile Tahran'ın, İran'ın kendi topraklarında nükleer programa sahip olup olamayacağı hususunda uzlaşmaz kırmızı çizgileri krizi derinleştirdi (Şen, 2016). Güvenlik Konseyi'nden geçen BMGK 1696 (2006); BMGK 1737 (2006); BMGK 1747 (2007); BMGK 1803 (2008) ve BMGK 1929 (2010) sayılı kararlar ile İran nükleer programına yönelik çok taraflı uluslararası yaptırımlar devreye girdi.

2006 ve 2007'de alınan yaptırım kararları genel hatlarıyla İran'ın nükleer programında kullanabileceği malzeme ve teknolojilere erişimini engelliyor, balistik füze ve nükleer programı ile ilişkili kurum ve kişilere seyahat yasağı koyuyordu. İran'a kalkınma ve insani amaçlar dışında kredi ve mali desteği yasaklayan yaptırımlar, İran'a konvansiyonel silah teminini de ambargo kapsamına aldı. 2008'de yaptırım kapsamındaki kişi ve kurum listesi genişletilirken,  ye ülkelerden şüpheli durumlarda İran kargolarını aramaları ve İran bankaları ile mali işlemlerinde dikkatli olmaları isteniyordu (International Crisis Group, 2013).

2010'a dek Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği bu yaptırımlar Rusya ve Çin'in onayının alınması için bir hayli yumuşatılmıştı. Dahası 2000'lerin başında Irak'ta işgal sonrası istikrarsızlık ve Nijerya'daki siyasi krizler nedeniyle yükselen petrol fiyatları İran'da devletin hem uluslararası/bölgesel sistemden hem de toplumdan gelen baskılara karşı otonomisini arttırmış, yaptırımlar karşısında adeta koruyucu bir zırh işlevi görmüştü (Şen, 2016). 2008'de varil başına 150 dolara ulaşan petrol fiyatları aynı zamanda Ahmedinejad'ın "petrol gelirlerini İranlıların sofralarına getirme" vaadi kapsamında plansız popülist politikalarını finanse edebildiği büyük bir kaynağa dönüştü (Amuzegar, 2007). Öte yandan, ABD siyaseti açısından bakıldığında 2008 Küresel Finans Krizinin yarattığı bunalım Amerika'nın

Ortadoğu'ya yeni bir müdahalesini engellerken, savaş seçeneği bir baskı unsuru olarak hep masada tutulsa bile ekonomik yaptırımlar daha az maliyetli bir strateji olarak değer kazandı. İran'da muhafazakâr ve yeni-muhafazakâr siyasi cenahlar ise küresel krizi ABD'nin küresel ve bölgesel hegemonyasının sonu olarak görüyor (Khalaji, 2008), bu bakış açısı Tahran'ın nükleer programını sürdürme konusundaki uzlaşmaz tavrının devamında rol oynuyordu.

2010'da kabul edilen 1929 sayılı BMGK kararı ise yaptırımların kapsamını ve şiddetini arttırdı. Zira İran'ın nükleer programında kritik bir eşik aşılmış, Tahran yüzde yirmi oranında uranyum zenginleştirmeye başlamıştı. İran'ı nükleer silah kapasitesine daha da yaklaştıran bu adım ve aynı dönemde uluslararası toplumdan gizlenmiş Fordo nükleer tesisinin açığa çıkması Rusya ve Çin gibi aktörler nezdinde de sorunluymdu. Dahası, diplomatik çözümsüzlük ve İran'ın nükleer programında kaydettiği ilerleme Avrupa Birliği'ni ABD'nin yaptırımlar siyasetine daha da yakınlaştırdı. Karar kapsamında İran'ın nükleer programı ile ilişkili olduğundan şüphelenilen kurumlarla sigortalama faaliyetleri de dahil olmak üzere tüm mali işlemler yasaklanırken, İran bankalarının yurt dışında yeni şubeler açması da engellendi. BM yaptırımlarına ek olarak ABD ve özellikle Avrupa Birliği'nin 2010 sonrası uyguladığı tek taraflı yaptırımlar ile İran ekonomisi üzerindeki baskı daha da büyüdü. Avrupa Birliği'nin Haziran 2012'de yürürlüğe giren petrol ambargosu ve İran Merkez Bankası'nın Avrupa bankalarındaki varlıklarını dondurma kararı Amerika'nın Tahran üzerinde hedeflediği baskıyı arttıran en etkili adımlar oldu. İran bu dönemde SWIFT'ten çıkarılarak küresel finans sistemden de tecrit edildi (Katzman, 2019). Yaptırımlar ile Tahran en temel gelir kaynağından mahrum kalmaya başladı. İran bu dönemde tecridi aşmak için çok da etkili olmayan takas anlaşmalarına başvururken, çift kullanımlı malların ithaline konan sınırlamalar nedeniyle çoğu temel gıda ve ilacın temininde dahi zorluklar yaşıyordu (International Crisis Group, 2013: 103).

Doksanlı yıllarda ABD'nin uyguladığı yaptırımlar İran'ı savunma ve petrol sanayisini yenilemek için ihtiyaç duyduğu kaynaklardan mahrum etse de ikincil yaptırım mekanizmasının güçlü bir şekilde uygulanamaması, İran'ın diğer ülkelere petrol ihracatını sürdürebilmesi nedeniyle 2000'li yıllardaki yaptırımların ekonomiye ve toplumsal sınıflara getirdiği baskı ve külfetten bir hayli uzaktı. 2010 sonrası ise İran'ın petrol ihracatı ve bankacılık faaliyetlerini küresel düzeyde kuşatıp baskılayan yeni bir dönemi simgeliyordu. AB'nin uyguladığı petrol ambargosu ile Tahran'ın petrol ihracatı yarı yarıya düşerken, devletin petrolden elde ettiği gelirler Irak ile savaşın son zamanlarındaki gibi yeniden yüzde 40'ın altına geriledi (Farzanegan, 2013: 22). İran ülke dışında 120 milyar doları bulan varlıklarına da hem Merkez Bankası'nın hem de diğer İran bankalarının mali tecridi nedeniyle erişimde zorluk yaşıyordu (Katzman, 2019). Petrol ve doğalgaz

sanayilerine yönelik yaptırımlar nedeniyle Shell ve Total gibi Batılı Şirketler İran'dan yatırımlarını çekerken Ahmedinejad'ın iktidarda olduğu 2005-2013 yılları arasında ülkenin Katar ile paylaştığı Güney Pars doğal gaz sahasının tek bir etabı bile tamamlamadı. Çinli firmalar bir süre daha dirense de yaptırımlar karŗısında onlar da İran'daki yatırımlarını geri çekmek zorunda kaldı (Boroujerdi, 2012).

Hükümet harcamalarının kontrolsüzce arttığı ve ekonomik kaynakların verimsiz kullanıldığı Ahmedinejad döneminde yaptırımlar ülkede enflasyon, iŗsizlik gibi kronik sorunları derinleştirdi. Dahası, İran'da iktisadi büyümenin devrim öncesi veya sonrası fark etmeksizin petrol gelirleri ile doğru orantılı olduğu düşünüldüğünde, petrol ambargoları ekonomik daralmada baŗat rol oynadı. 2000'lerin baŗında İran ile benzer büyüklüğe ve kalkınma patikalarına sahip Türkiye ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin 2011 sonrası GSYH'leri kıyaslandığında İran ekonomisindeki daralma çarpıcı bir Şekilde görülüyordu. Uzmanlara göre 2011'den bu yana yaptırımların İran ekonomisine külfeti en az beŗ yüz milyar doları bulurken (Salehi-Isfahani, 2018), ABD Hazine Bakanlığı'nın verilerine göre 2011-2016 arasında uygulanan yaptırımlar İran'ın gayrisafi milli hasılasının %15-20 oranında azalmasına neden olmuŗtu (Katzman, 2019: 63).

Yaptırımların *toplumsal sınıfların imkân ve kapasitelerine etkilerine* bakıldığında nüfusun büyük çoğunluğunu oluŗturan orta sınıf ve iŗ i sınıfı bu dönemde giderek yoksullaŗtı. Yaptırımlara bağlı artan enflasyon, iŗsizlik ve devalüasyonlar orta sınıfın gelirlerini önemli ölçüde eritirken (Esfahlani ve Abdi, 2012), hükümetin ekmek, elektrik ve benzin üzerindeki sübvansiyonları kaldırması tüketim alışkanlıkları itibariyle daha çok orta sınıfın yararlandığı mali desteği keserek bu kesimin ekonomik koŗullarını daha da zorlaŗtırdı (Erdbrink, 2010). Orta sınıfın yaŗadığı erimenin kuŗkusuz siyasal sonuçları da vardı, zira ekonomik gücünü kaybeden orta sınıf içindeki kentli seküler kesim İran İslam Cumhuriyeti'nin reformcu seçmenlerini oluŗturuyordu. Nitekim Ahmedinejad döneminde siyasetin se ilmiŗ kurumlarını da kontrol etmeye baŗlayan yeni-muhafazak rlar yeni bir orta sınıf inŗa edip, 1990'larda Rafsanjani ve Hatemi döneminde güçlenen reformcu tabanı dönüştürmek istiyordu (Zahirinejad, 2014: 76).  lke içinde reformculara yönelik baskı Őiddetlenirken, 2009'da baŗlayan Yeŗil Hareket'in liderlerinden Mir Hüseyin Musevi İran'a uygulanan uluslararası yaptırımları sert bir Şekilde eleŗtiriyor, bu politikanın İran'ın bağımsız giriŗimcilerini baskılayarak, karaborsa ekonomisini ve dolayısıyla Devrim Muhafızları'nın gücünü arttıracağını savunuyordu (Parsi, 2012: 112-113).

Geleneksel k  k burjuvazi açısından bakıldığında da piyasanın 2000'li yıllarda vakıflar ve Devrim Muhafızları ile iliŗkili firmalar tarafından kontrol

edilmesi rahatsız ediciydi. Ahmedinejad döneminde geleneksel burjuvazinin çıkarlarını dışlayan yeni kurumlar ve yönelimler ortaya çıkmıştı. Devletin yönetici bloğunun bir parçası olan esnafla ilişkileri bütüncül ve yekpare değildi, daha çok kişisel bağlantılar üzerinden ilerliyordu (Keshavarzian, 2009). Yaptırımlarla birlikte karaborsa ve kaçakçılık faaliyetlerinin artışı istikrarsızlıktan nemalanan kesim dışında pek çok esnafı mağdur etti. İran'da esnaf Batı ile bozulan ticari ve mali ilişkiler sonrası ekonomide ağırlığı giderek artan Çin'in ucuz tüketim ürünleri ile rekabet edemiyor, yaptırımların alım gücü üzerindeki etkisi nedeniyle doğru dürüst satış da yapamıyordu. İranlı girişimciler yatırımlarını başka ülkelere yönlendirmeye başlarken, ülkeden en yüksek sermaye çıkışı Ahmedinejad döneminde yaşandı (Şen, 2016: 322-323).

Kentli yoksullar ve işçi sınıfı da yaptırımların ve ekonomideki kötü yönetimin yıkıcı etkilerini yoğun bir şekilde hissediyordu. Doksanlı yıllardan itibaren devletin sermaye birikimini arttırmak için yeniden yapılandığı emek piyasasındaki düzenlemeler işçilerin bireysel ve kolektif pazarlık haklarını kısıtlamış, pek çoğunu geçici sözleşmeler ile güvencesiz çalışmaya mecbur bırakmıştı. İşlerini kaybetme korkusu örgütlü protestoların önüne geçmişti (Maljoo, 2017: 47-55). Ancak buna rağmen 2000'li yıllarda İran'da işçi grevleri ve protestolar sıklaştı. Özellikle petrokimya endüstrisinde ödenemeyen maaşlar nedeniyle öfke artıyordu. Hammadde temininde yaşanan sorunlar sanayi üretiminin düşmesine sebep olurken, yabancı tedarikçilere ödemelerin zamanında yapılamaması işsizlik ve yoksullaşmayı arttırdı (Mehrabi, 2012). Kayıt dışı ekonomide çalışan emekçiler de pazar esnafı ile birlikte özellikle devletin vergi zamlarına karşı kolektif eylemlerin bir parçası haline geldi. 2008 ve 2010'da pazar esnafı kepenkleri indirerek protestolarını sürdürdü. Protestolar devletin piyasayı düzenleme gayretine bir tepki olarak karşımıza çıkıyordu (Harris, 2017: 208).

Yaptırımlar *devletin kurumsal konfigürasyonunu ve güç dengelerini* de yeniden inşa etti. Ekonomide ve toplumsal hayatta baş gösteren tüm bu zorluklar karşısında devletin, bilhassa Devrim Muhafızları'nın ekonomideki rolü genişledi. Zira İran'da devlet yaptırımları aşabilmek için Devrim Muhafızları'nın kurduğu ilişkiler ağına muhtaç kalmıştı (Alfoneh, 2007). Aslına bakılırsa, 2000'lerin başından itibaren ekonomide devlet ve yarı-kamu statüsündeki vakıflar ile askeri, paramiliter ve istihbarat teşkilatlarının faaliyetleri artmıştı (Nomani ve Behdad, 2008). Cumhurbaşkanı Rafsanjani ve Hatemi'nin ekonomik reform çabalarını baltalayan arkaik yapıların rolü ve ahabap-çavuş kapitalizmi Ahmedinejad döneminde hem petrol gelirleri hem de artan yaptırımlar nedeniyle daha da büyüdü (Ehsani, 2006).

Devlet ile yakın ilişkilere sahip gruplar özellikle resmi kur ve piyasa kuru arasındaki farktan yararlanarak krizden yeni fırsatlar yarattı (Farzanegan, 2013: 20). İran'ın yaptırımlarla mücadele ettiği bu dönemde bir yandan daha önce belirtildiği gibi geleneksel ve modern orta sınıfta ve işçi sınıfında yoksulluk artarken, diğer yandan *nouveau riche* bir kesim ortaya  ıktı. İran'ın yeni zenginleri, 2008-2013 arasında 500 milyar doları bulan petrol gelirlerinden, siyasi sistemde yaygınlaŐ an yolsuzluktan, devlet bankalarının d Ő uk faiz ile sağladığı kredilerden,  zelleŐ tirme faaliyetlerindeki usulsüzlüklerden ve yaptırımları delmek için yürüttükleri kaçakçılık faaliyetlerinden elde edilen haksız kazançlardan beslenerek büyüdü. (Zahirinejad, 2014: 77). *Aghazadeh* (ağa/asil çocukları) olarak da anılan bu zümre toplum genelindeki yoksullaŐ maya rağmen servet ve ihtiŐ amlarını saklama gereği duymuyordu. Böylelikle İran bir yandan gıda ve ilaç temininde zorluklar yaŐ arken, diğer taraftan 2011'de Ortadoğu'dan en fazla Porsche sipariŐ  eden bir ülke olarak karŐ ımıza çıkıyordu (Dagres, 2018).

Pek çok uzmana göre yaptırımlar, hedeflenenin aksine İran'da halkı devlete ekonomik olarak daha da bağımlı kılacak, temel hizmetler aksadığında ve kıtlık başı gösterdiğinde devlet İran-Irak savaŐ ında olduğu gibi sorunun nedeni değil çözümü olarak ortaya çıkacaktı (Esfahlani ve Abdi, 2012). Gerçekten de Ahmedinejad hükümeti enerji s bvansiyonlarındaki reform sonrası artacak fiyatların kendisini iktidara taŐ ıyan alt sınıfları mağdur etmesini önlemek için bu kesimlere doğrudan nakdi yardım politikasını benimsedi. Bu politika ile nüfusun alt ve alt-orta sınıfa mensup 60 milyonluk kesiminin banka hesabına aylık 40 dolarlık bir ödeme yatırılırken, yoksullaŐ an orta sınıfın kriz döneminde devlete bağımlılığı artıyordu (Zahirinejad, 2014: 77).

Yaptırımlar aynı zamanda siyasi elitlere ekonomideki sorunlar için su layabilecekleri bir dışı d Ő man yaratıyordu. Uluslararası toplumun askeri müdahale seçeneği yerine tercih ettiği ekonomik yaptırımlar İran'ın siyasi elitlerine göre "ekonomik savaŐ tan" farksızdı (Ő en, 2016: 325). Dini Lider Hamaney'in ilk kez 2010'da kullandığı "direniŐ  ekonomisi" söylemi de bu koŐ ullarda ortaya  ıktı. Esnek ve bir o kadar da muğlak olan bu söylem, uluslararası baskılar karŐ ısında yerli üretime dayanan, kendi kendine yeten bir ekonomiye iŐ aret ediyordu. Dönemin koŐ ulları itibariyle bu söylem ekonomide Devrim Muhafızları'nın artan rolünü de onaylamıŐ  oluyordu (Symth, 2016).

2006-2016 arasında ő iddet ve kapsamı giderek artan yaptırımlar "uluslararası"nın İran'da "toplumsal"ı yeniden kurup yapılandırığı temel unsurlardan biri oldu. Devletin ekonomideki ağırlılığını özellikle Devrim Muhafızları ve yarı-kamu stat sundeki dini vakıfların iktisadi varlıklarını perçinleyerek arttırdı. Güvenlik aktörlerinin artan maddi rolleri ise İran'ın 2000'li

yıllarda *milli güvenlik devletine* dönüşümünün önemli bir boyutunu teşkil ediyordu (Şen, 2016). Yaptırımlar reformcu siyasetin belkemiğini oluşturan kentli orta sınıfın imkân ve kabiliyetlerini de büyük ölçüde sınırlandırdı. Yolsuzluk ve nepotizmle iç içe geçen yaptırım süreci, İran'da devrim sonrası siyasi bloğun en önemli ortaklarından geleneksel burjuvaziyi de yabancılaştırmaya başladı. Bu süreçte İran'ın kapitalist kalkınma arayışı, serbest piyasa, ekonomik reform ve şeffaflık gibi ilkelerden uzaklaşırken karaborsa faaliyetlerinin derinleştiği, emeğin daha çok baskılandığı, devletin yozlaştığı ve siyasi otoriteye güdümlü yeni bir zengin sınıfın türediği bir mahiyet kazandı.

4. “YAPTIRIMSIZ SABAH”² VE SONRASI: 2016-2018 ARASI DÖNEMDE İRAN

2013 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani İran'da ekonomi ve siyasetin normalleşebilmesi için nükleer krizin çözümünün öncelikli olduğuna inanıyordu. İran ve P5+1 ülkeleri arasında yürütülen müzakereler neticesinde varılan uzlaşa ile Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) 14 Temmuz 2015'te kabul edildi. Anlaşma ile bölgede yeni bir askeri müdahalenin önüne geçilirken, İran yaptırımların kaldırılması karşılığında nükleer programında kısıtlamalara gitmeyi ve nükleer tesislerini Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun habersiz, daimî ve kapsamlı teftişlerine açmayı taahhüt etti. Antlaşmanın imzalanmasını takip eden altı ay içinde Tahran'ın yükümlülüklerini yerine getirdiğinin tasdik edilmesiyle 16 Ocak 2016'da nükleer programa yönelik Birleşmiş Milletler, ABD ve AB yaptırımları kaldırıldı.

İran'ın anlaşmadan en somut beklentisi ekonomisini yıpratıcı yaptırımlardan kurtularak doksanlı yıllardan beri sürdüğü kapitalist kalkınma ve küresel ekonomiye yeniden entegrasyon politikasına devam edebilmektir. Ruhani hükümeti JCPOA sonrası dönemde ülke içi siyasette rakip cenahlara karşı güçlenmeyi, ekonomide büyüme ve istihdam yaratabilmeyi, dış ilişkilerde ise normalleşmeyi umut ediyordu. Ağustos 2018'de yaptırımların yeniden başlamasına dek geçen kısa sürede ekonomide bazı olumlu işaretler kendisini göstermişti. SWIFT ağına geri dönen İran küresel finansal sisteme yeniden müdahil oldu ve ihraç ettiği petrolün ödemelerine erişim sağladı. Ocak 2016'da günlük 2,9 milyon varil olan petrol üretimi, Mayıs 2016'da 3,8 milyon varile ulaşırken, İran'ın günlük petrol ihracatı da aynı yılın ortasında yaptırımlar öncesindeki günlük 2 milyon varil seviyesini yakaladı. Tahran bu dönemde enerji, otomotiv ve ulaşım sektörüne arzu ettiği uluslararası yatırımları çekmeye başladı. IMF anlaşma öncesinde 2016 cari yılı için yüzde 1,3 olarak yaptığı büyüme

² Yaptırımların kaldırıldığı 16 Ocak 2016 günü İran'da İtimad gazetesinin manşeti.

tahminini yüzde 4 ile 5,5 arasında revize ederken, yapısal sorunlarına rağmen İran ekonomisinin resesyondan çıkacağı tahmininde bulunuyordu (Şen, 2017b: 91-97).

Cumhurbaşkanı Ruhani nükleer anlaşmanın imzalanması ile seçmene verdiği vaadi gerçekleştirmişti. Ancak ekonomide gözlemlenen toparlanma daha çok kentli orta sınıfın  ıkarınaydı. İran'ın müzmin işsizlik sorununun çözülememesi yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde hükümete yönelik eleştirileri arttırdı. Ruhani, rakipleri tarafından “yüzde dördün hükümeti” olmakla suçlanıyordu (Nada, 2017). Hükümetin 2017 seçimleri öncesindeki en önemli sınavı nükleer anlaşmanın getirdiği kazanımların nasıl adil bir şekilde dağıtılacağıydı. 2014-2015 cari yılı verileri 2009-2013 boyunca yoksul kesime dağıtılan nakdi yardımların da etkisiyle azalan yoksulluk seviyesinin Ruhani döneminde artmaya başladığını gösteriyordu. Uzmanlara göre bu artış hem enerji fiyatlarının yükselmesinden hem de 2014'te P5+1  lkeleri ile varılan geçici anlaşma ile yaptırımların hafifletilmesi neticesinde artan petrol gelirlerinden kaynaklanıyordu. Petrol gelirlerinin yükselmesi, servetin eşitsiz dağılımı nedeniyle yoksulluğu gidermiyor, aksine eşitsizliği derinleştiriyordu. 1990-1991, 2000-2001 ve 2006-2007 yıllarında da petrol kaynaklı büyüme gelir adaletsizliği ve ekonomik eşitsizlik ile sonuçlanmıştı (Salehi-Isfahani, 2016).

Yine de Hasan Ruhani 2017'de reform yanlısı kentli orta sınıfın oylarını alarak yüzde 57 ile yeniden seçildi ve ikinci dönemine başladı. Aslına bakılırsa ekonomideki kısmi olumlu gelişmeler siyasi hak ve özgürlükler alanına yansımamış, reformcu seçmenin hükümetten beklentileri Ruhani'nin ilk döneminde gerçekleşmemişti. Buna rağmen seçmenler eski Cumhurbaşkanı Hatemi'nin çağrısına uyarak İran'da ılımlı bir iktidarın ve normalleşme arayışının sürmesi için Ruhani'yi destekledi (Şen, 2017a). Ancak ülkede yolsuzluk, yoksulluk ve izlenen neoliberal rotanın açmazları Aralık 2017'de patlak veren protestolar ile iyice gün yüzüne  ıktı. İsyancılar 2009 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin şaibeli olduğu kuşkusu ile başlayan ve rejim tarafından sert bir şekilde bastırılan protestoların ardından devrim sonrası İran'da yaşanan en sert kalkışmaydı. 2009'da kentli orta sınıfın siyasi temsil ve özgürlük temelli protestoları, 2017'nin sonunda alt-orta sınıf ile kentli yoksulların ekonomik taleplerine yaslanan ve şiddet içeren protestolara evrilmişti.

Meşhed'de başlayan ve hızla diğer şehirlere yayılan eylemlerin tetikleyicisi yumurta fiyatlarına yapılan zamlardı. Pek çok dar gelirli İran vatandaşının yüksek faiz beklentisi ile paralarını yatırdığı denetimsiz finans kuruluşları aynı dönemde iflas edip kapanıyordu. Ruhani hükümeti ise mali istikrar hedefi doğrultusunda Meclis'e kemer sıkma politikalarına dayanan bir bütçe tasarısı sunmuştu (Erdbrink vd., 2018). Protestolara katılan gruplar içerisinde “kaybedecek hiçbir

şeyi olmayan” kentli yoksullar ve işçi sınıfı göze çarpıyordu (Batmanghelidj, 2018). Bayat (2018)’a göre protestolar aynı zamanda ekonomideki yapısal sorunlar ve bu sorunları derinleştiren yaptırımlar nedeniyle giderek yoksullaşan orta sınıfın da öfkesini yansıtıyordu. Eylemlerin Meşhed ve Kum gibi muhafazakârlığın güçlü olduğu dini kentlerde şiddetli bir şekilde sürmesi ve sadece hükümeti değil tüm siyasi sistemi eleştiren bir hal almasının ardında piyasalaşma sürecinde mağduriyet yaşayan yoksul kitlelerin sistemin refah ve ayrıcalıklardan yararlanan din adamlarına ve yakınlarına duyduğu tepki de rol oynamıştı (Farajı, 2019). 2017-2018 protestolarında 2009’da sokaklara çıkan kentli orta sınıf yoktu. Reformcu elit de halkın haklı taleplerini tanımakla birlikte istikrarsızlığın derinleşmesinden korktuğu için protestoculara aktif destek vermedi. Arap isyanları sürecinde Suriye’de, Libya’da, Yemen’de yaşananlar İran’da orta sınıfın protestolar karşısındaki tereddütünü arttırıyordu. Eylemler sürerken İranlı Twitter kullanıcılarının “Suriye olmayacağız” etiketli mesajları bunun bir göstergesiydi. Protestoların Trump yönetimi tarafından sahiplenilmesi, İran dışında faaliyetlerini sürdüren rejim karşıtı Halkın Mücahitleri örgütünün Telegram gibi dijital platformlar üzerinden göstericileri kışkırttığı iddiaları siyasi seçkinleri ürkütmüştü (Kadivar, 2018).

5. AMERİKAN YAPTIRIMLARININ DÖNÜŞÜ İLE YENİDEN TECRİT: 2018 SONRASI İRAN’DA SİYASET VE TOPLUM

Protestolar 2018 yılı boyunca daha çok küçük kent merkezleri ve kırsalda devam etti. Neredeyse her gün hükümetin yoksulluğa duyarsız politikalarını, sistemdeki yolsuzluğu ve ekonominin kötü gidişatını eleştiren gösterilere rastlanıyordu. Bu protestolar çoğunlukla usulsüz özelleştirmelerle devlete yakın kişilere devredilen fabrikalarda ücretleri aylardır ödenmeyen işçiler tarafından sürdürülüyordu. İranlı öğretmenler de son yıllarda düşük maaşlarını protesto etmek için eylemler düzenliyordu. Devletin bu protestolara tepkisi grev liderlerini tutuklayarak hapsedmek oldu (Azizi, 2018).

ABD Başkanı Donald Trump’ın nükleer anlaşmadan çekilip İran’a azami baskı uygulama kararı tam da İran’da devlet toplum ilişkilerinin kırılgan bir evreden geçtiği ve protestoların sürdüğü bu dönemde alındı. Amerikan yaptırımlarının geri dönüşü ile 2018’den bu yana İran’ın petrol ve petrokimya ürünlerinin ihracatı, bankacılık ve sigorta işlemleri, havacılık sektörü, denizyolu taşımacılığı, ülkenin ABD doları, altın veya diğer değerli madenler üzerinden yürüttüğü ticari faaliyetleri yaptırım kapsamına girdi. ABD yönetimi başta Dini Lider Hamaney, Dışişleri Bakanı Cevad Zarif olmak üzere üst düzey devlet yetkililerini, ordu ve Devrim Muhafızları mensuplarını ve İran nükleer programı ile ilişkili kişi ve kurumları da yaptırımlara tabi tutmaya başladı (U.S. Department

of the Treasury, 2019). ABD Dışışleri Bakanı Pompeo “İran’ın liderleri halkın yiyecek lokma bulmasını istiyorsa bir karar vermeli” derken, İran’da servetin nasıl kullanılacağı konusunda halkın yönetime vereceği tepkiye ve “meseleyi kendilerinin  zeceğine” güvendiğini ekliyordu (Cole, 2018). Bu ve benzeri açıklamalar ABD’nin yaptırımlar ile İran’da davranış değişikliğinden çok rejim değişikliği hedeflediği iddialarını alevlendiriyordu.

Bankacılık ve enerji sektörüne uygulanan yaptırımlar İran ekonomisini sarsarken, maden sanayisine getirilen yaptırımlar da sayıları 22 milyonu bulan İranlı işçilerin yüzde 10’unu istihdam eden bir diğer önemli sektörü vurmuş oluyordu. Böylelikle ABD’nin petrol ve doğalgaz sanayileri gibi stratejik sektörleri hedef alan yatırımlarının sahası genişletiliyor ve bu hamle pek çok uzmana göre ülke ekonomisinin belkemiğini oluşturan kamu teşebb slerindeki mavi yakalı istihdamını hedef alıyordu (Karimi ve Fattahi, 2019).

İran, ABD’nin nükleer anlaşmanın bir parçası olduğu dönemde dahi JCPOA’nın ekonomik getirilerini tam anlamıyla görmemişti. Zira nükleer programa yönelik Amerikan yaptırımları kaldırılrsa da başta İran’ın balistik füze programı olmak üzere Suriye, Lübnan ve Yemen’deki bölgesel politikaları ve insan hakları ihlalleri gibi konularda Washington’ın İran’a yönelik ikincil yaptırımları devam ediyordu (Katzman, 2019). Bu nedenle Avrupalı pek çok banka ve finans şirketi Tahran ile ticaret ve yatırım ilişkileri nedeniyle yaptırıma uğramaktan kaygı duyuyordu. 2016-2018 arasında İran’a yatırım kararı alan şirketlerin büyük kısmı Trump anlaşma ile ilgili nihai kararını vermeden önce İran piyasasından çekilmeye başlamıştı. 2018 sonrası dönemde ise azami baskı yalnızca İran’a yönelik değildi. İran’a “tarihindeki en ağır ve sert yaptırımların” devreye sokulduğunu iddia eden Amerikan yönetimi, Obama döneminde etkili bir şekilde kurumsallaşan ikincil yaptırımları da müsamahasız bir biçimde uygulamaya başladı (Geranmayeh ve Rapnoui, 2019).

ABD’nin politikaları neticesinde sadece bir sene içinde enflasyon resmi rakamlara göre yüzde 10 seviyesinden yüzde 40’a ulaşırken, İran riyalinin dolar karşısında yüzde 70’i bulan değer kaybı ve enflasyonun artması ile orta sınıf bir anda tekrar maaş ve servetlerinin eridiği gerçeğine uyandı. Ekonomik kriz küçük ve orta ölçekli işletmeleri büyük zarara uğrattı (Erdbrink, 2018). İran ekonomisi özellikle petrol ihracatında yaşanan düşüş nedeniyle Irak ile savaştan bu yana en ağır resesyonunu yaşamaya başladı (Johnson, 2019). IMF ekonomide yaptırımlar nedeniyle beklenen daralmayı önce yüzde 6 olarak öngörürken, 2019 yılının sonuna kadar küçülme tahminlerini yüzde 9,3 olarak revize etti. İkinci tahminin gerçekleşmesi durumunda ekonomideki daralma 2012’de yüzde 7,7’yi bulan küçülmeyi de aşmış olacaktı (Bourse and Bazaar, 2019a).

Bu dönemde İran’da hem işçi protestoları hem de işçi eylemlerini engellemeye yönelik baskılar artarken, orta sınıfın yaptırımlar altında daha fazla ezildiği sıklıkla dile getirilir oldu (Karimi ve Nasiri, 2019). Siyasi elitler ise kendi aralarında süren iktidar savaşlarına rağmen yaptırımların “ekonomik terörizm” olduğu söyleminde uzlaştılar. Siyasette atılan pek çok adımın ardında ABD’nin “gaddar yaptırımları” ile mücadelenin altı çiziliyordu. Cumhurbaşkanı Ruhani’nin bu dönemde “Amerika’nın Tahran’a açtığı ekonomik savaşa” karşı daha fazla yetki talep etmesi (Nasseri, 2019), 1 Mayıs vesilesiyle işçilerle temaslarında emekçilerin yaptırımlara karşı “direnişin öncü neferleri” olduğunu belirtmesi bu sürecin bir tezahürüydü (Bourse and Bazaar, 2019b).

Öte yandan, şiddetlenen yaptırımlar hükümeti baskılamamanın bir aracına dönüştü ve 1979 sonrası İran siyasetinin içkin unsuru olan alt sınıfları kendi safına çekme popülizmini arttırdı. Ruhani yönetiminin yaptırımlar nedeniyle azalacak petrol gelirlerini dikkate alarak hazırlayıp 2018 protestoları sonrası sunduğu ilk bütçe tasarısının elektrik, gaz ve su gibi temel harcamalarda fiyat artışı öngörmesi muhafazakâr cenahın ve medyanın sert eleştirilerine neden oldu (Al-Monitor, 2018). Bu dönemde Dini Lider Hamaney ekonomide reform, kendi kendine yeterlik ve yeniden yapılanmanın önemine vurgu yapan direniş ekonomisi söylemini daha fazla kullanmaya başladı (Khajehpour, 2019). Dini Lider ayrıca ülke ekonomisindeki sorunlar için tüm kabahati yaptırımlara bulmanın yanlış olduğunu söyleyerek Ruhani hükümetini de daha sert eleştirmeye başladı (Hamaney, 2018). Buna karşılık Ruhani hükümeti de 2017’de başlayan protestoları tetikleyen meşru kaygı ve nedenleri anlamamanın öneminden bahsederek, hükümeti eylemlerin hedefi olmaktan çıkarmayı umut ediyordu.

Siyasi hiziplerin mücadeleleri sürerken İran’da nepotizm, yolsuzluk ve “*aghazadeh*” tartışmaları yeniden gündeme geldi. Daha çok sosyal medya üzerinden örgütlenen ve gözlerini siyasi seçkinlerin hayatlarına çeviren yolsuzlukla mücadele kampanyaları 2000’li yıllardaki tecrübeden hareketle özellikle yaptırımların getirdiği ekonomik koşullardan zengin olanların izini sürüyordu (Jaferi, 2018). Toplumsal tepkiler devletin ekonomideki tüm kronik sorunları dış güçlere ya da mevcut hükümete bağlayan popülizmine bir denge oluşturma arayışındaydı. Öte yandan, ABD’nin izlediği sert yaptırım politikasının olumsuz etkileri rejime halkı Amerikan karşıtlığında örgütlemek için yeni fırsatlar da yaratıyordu. 2018 sonrası yaşanan gelişmeler özellikle 2010 sonrası ağırlaşan yaptırım tecrübesinin açtığı kurumsal ve söylemsel patikalar üzerinden ilerliyordu.

6. SONUÇ

Yaptırımlar İran’da devrim sonrası siyasetin, politik ekonominin ve devlet toplum ilişkilerinin içkin bir parçası olageldi. Ancak İran en ağır uluslararası yaptırımlara nükleer programı nedeniyle 2010 sonrası dönemde maruz kaldı. Bu dönemi 2006-2010 arasındaki yıllardan ayıran temel fark yaptırımların İran’ın petrol ihracatını ve küresel finansal sistem ile ilişkilerini hedef alarak ülke ekonomisini felce uğratacak adımları içermesiydi. 2016’dan 2018’e dek geçen süre zarfında nükleer anlaşmanın kısmi getirileri ile ekonomisini toparlayan İran için yaptırım döngüsü 2018’den itibaren yeni bir evreye girdi. ABD’nin azami baskı stratejisi ile İran’ın petrol ihracatı, enerji ve diğer sektörlerdeki dış yatırım hedefleri ve kırılgan bir dönemden geçen devlet-toplum ilişkileri yeniden hedefe kondu.

Ancak ABD uyguladığı baskı ile İran’ı balistik füze programı, bölgedeki faaliyetleri, insan hakları ihlalleri ve nükleer programı gibi konularda arzu ettiği politika de işikli ine zorlamayı başaramadı ı gibi Tahran’da Amerikan karşıtlı ından siyasi ve ekonomik g   devşiren kişi ve kurumları güçlendirmeye devam etti. Tarihsel Sosyoloji literatürünün işaret ettiği “uluslararası”nın “i ”i kurma sürecinin temel araçlarından biri haline gelen yaptırımların devlet kurumları ve devlet adına eyleyen özneler üzerindeki kurucu etkisi değerlendirildiğinde, bu politikanın Devrim Muhafızları’nın ve İran’ın karma ekonomisinde adeta “devlet içinde devlet” olarak ele alınan dini vakıfların g  c  ve etki alanını genişletti i g  r lmektedir. Yaptırımların eşlik ettiği jeopolitik gerilimler zaten Devrim Muhafızları ve g  venlik bürokrasisinin askeri ve siyasi rollerini 2000’lerden itibaren derinleştirmişti. Ekonomik baskılar iktisadi hayatın da 2016-2018 arasındaki kısa dönemin ardından yeniden devletin g  venlik aygıtının kontrolüne girmesi ile sonuçlandı.

Elbette artan uluslararası baskılar ve tecrit İran’da hizipler arasındaki siyasi dengeler açısından da önemliydi. Doksanlardan itibaren İran’ın küresel ekonomiye yeniden entegrasyonu için çabalayan reformcu ve pragmatik siyasetçilerin hem yaptırımlarla hem de siyasette güçlenen muhafazakâr ve yeni-muhafazakâr cenahlar ile mücadele etmesi gerekti. Bu durum İran’da hayal kırıklığı ile biten reform döneminin ardından 2005’te iktidara gelen Ahmedinejad yönetiminin dış politika ve ekonomide yarattığı hasarı onarmak isteyen Ruhani hükümeti için de geçerliydi. Hasan Ruhani’nin bilhassa  zelleştirme odaklı ekonomi politikaları, yaptırımların ekonomiyi yeniden devlet ve yarı-devlet g  d ml  kurum ve kişilerin kontrolüne itmesi ile sekteye uğradı. Daha önce de vurgulandığı üzere devrim sonrasında İran’da kapitalist devlet dönüşümünün yaptırımlardan bağımsız birtakım açmazları vardı, fakat ekonomideki gelir adaletsizliği, işsizlik ve enflasyon gibi pek çok yapısal sorun yaptırımların etkisi ile

büyüdü, kronikleşti. Böylelikle yaptırımlar hem doğrudan hem de dolaylı bir biçimde İran'da kalkınma ve yeniden inşa süreçlerini olumsuz etkiledi.

Yaptırımlar devletin kalkınma için benimsediği siyaset ile birlikte İran İslam Cumhuriyeti'nin sınıfsal yapısını da şekillendirdi. Özellikle 2006-2016 arası dönemde iktidardan ve onun ekonomideki tercihlerinden beslenen yeni zenginler yarattı. İran'da reformcu siyasetin belkemiği olan modern kentli orta sınıfı zayıflatırken, devrimin sosyal adalet söylemine rağmen doksanlarda piyasalaşma sürecinin mağduru olan işçi sınıfını ve alt kesimleri daha da yoksullaştırdı. 2018 sonrasında uygulanan Amerikan yaptırımları ise İran'da doksanlardan itibaren neoliberal kalkınma sürecinin kaybedenlerini daha çok kıskırtmanın peşindeydi. İran'da rejim ve farklı siyasi hizipler, ekonomik taleplerle başlayan ve hızla sistem karşıtlığına evrilen 2017 protestolarının ana aktörleri olan yoksul kesimin öfkesini kontrol altında tutmanın önemini tekrar hatırlamış oldu. Bu süreç halihazırda işçi ve öğretmen protestolarını baskılayan, yoksul halkın sorunlarına söylem düzeyinde eğilen, popülizm üzerinden toplumun farklı kesimlerini uluslararası baskıya karşı devlet safında örgütlemeye çalışan bir eylem repertuarı ile yürütülmektedir. İran'ın "ekonomik terörizm" olarak nitelendirdiği yaptırımlar karşısında "direneceği, boyun eğmeyeceği, teslim olmayacağı" söylemi aynı zamanda ekonomideki yapısal sorunları ve hataları perdelemek için de kullanılmaktadır. Diğer taraftan, sosyo-ekonomik protestolar çoğu zaman "düşmanın komplosu" olarak görülmekte ve kolluk güçlerince bastırılmaktadır. Yaptırımların olumsuz etkileri devleti rızadan çok zora yaslanan bir siyasete sevk edip, hegemonyasını aşındırırken, popülist söylem ve "ekonomik savaş" vurgusu toplumdaki öfke ve düş kırıklığını yönetebilmek ve sisteme rızayı yeniden tesis etmek için kullanılmaktadır.

İran'a yönelik yaptırımlar siyasi arenadaki mücadeleleri, devletin kalkınma gündemini ve toplumsal sınıflar ile ilişkilerini etkilemeye devam edecektir. Dış politika ise bu karmaşık dinamiklerin neticesinde şekillenecektir. Bu bakımdan ABD'nin İran'a yönelik yaptırım politikasının amacı ister davranış (politika) değişikliği ister rejim değişikliği olsun, sürecin seyri devletin dönüşümü ve devlet-toplum ilişkilerinin krizlerle nasıl yeniden kurulduğu ile yakından ilgilidir. Zira İran'ın politikalarını ve tercihlerini bu dönüşümün inşa ettiği patikalar şekillendirecektir. 1979'dan günümüze İran'ın uluslararası sistem ile yaşadığı krizler büyük ölçüde sistemi konsolide etmiş ve devletin otonomisini arttırmış olsa da devrim sonrası inşa edilen popülist sistem, siyasi fraksiyonların çetin mücadeleleri ve halkın seçimlerle siyasete katılımı rejimin meşruiyet arayışını zinde tutmuş, devlet-toplum ilişkilerini salt bir rantıye devlet modelinin ötesine taşımıştır. 2006-2010 arasında yüksek seyreden petrol fiyatları ve petrol ihracatının nispeten sorunsuz devam etmesi yaptırımlara karşı ekonomiyi ve siyasi

elitleri korurken, 2010 sonrası düşen petrol fiyatları ve uygulanan ambargo devletin uluslararası alandan otonomisini sınırlandırmış, nükleer krizin çözümü için toplumsal baskının siyasi seçkinler üzerindeki etkisini arttırmıştır. Böylelikle direniş patikası uzlaşa arayışına evrilmiştir. Günümüzde de benzer şekilde İran’da devletin kendini yeniden üretebilmesi ve toplum ile gerilimi yatıştırabilmesi için yaptırımları aşması elzemdir. Ancak bu süreç güvenlikleştiren siyasetin çizdiği sınırlar içinde ilerleyecektir.

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervand (1991), “Khomeini: Fundamentalist or Populist?”, New Left Review I/186: 102-119.

Al-Monitor (2018), “Rouhani presents budget bill in raucous parliament session”, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/12/iran-budget-bill-rouhani-lawmakers-mp-sanctions-cuts.html> (14.09.2019).

Alfoneh, Ali (2007), “How Intertwined are the Revolutionary Guards in Iran’s Economy”, AEI Middle Eastern Outlook, No.3.

Amuzegar, Jahangir (2007), “Islamic Social Justice, Iranian Style”, Middle East Policy, 14 (3): 68-71.

Askari, Hossein, John Forrer, Hildy Teegen ve Jiawen Yang (2001), “U.S. Economic Sanctions: Lessons from the Iranian Experience”, Business Economics, 36 (3): 7-19.

Azizi, Arash (2018), “Here’s How Protests and Strikes Are Leading Change in Iran”, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/here-s-how-protests-and-strikes-are-leading-change-in-iran/> (5.09.2019).

Bashiriyeh, Hossein (1984), The State and Revolution in Iran: 1962-1982 (New York: St. Martin’s Press).

Batmanghelidj, Esfandiyar (2018), “Iranian Protests And The Working Class”, <https://lobelog.com/iranian-protests-and-the-working-class/> (4.07.2019).

Bayat, Asef (1994), “Squatters and the State: Back Street Politics in the Islamic Republic”, Middle East Report, No. 191: 10-14.

Bayat, Asef (2018), “The Fire That Fueled the Iran Protests”, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/01/iran-protest-mashaad-green-class-labor-economy/551690/> (05.08.2019).

Bieler, Andreas ve Adam David Morton (2001), "The Gordian Knot of Agency-Structure in International Relations: A Neo-Gramscian Perspective", *European Journal of International Relations*, 7 (5): 5-35.

Boroujerdi, Eskandar Sadeghi (2012), "Briefing-Sanctioning Iran: Implications and Consequences", <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2012/10/briefing-sanctioning-iran-implications-and-consequences.html> (8.08.2019).

Bourse and Bazaar (2019a), "IMF Sees Deeper Iran Recession Hitting Regional Growth", <https://www.bourseandbazaar.com/news-1/2019/4/9/imf-sees-deeper-iran-recession-hitting-regional-growth> (2.08.2019).

Bourse and Bazaar (2019b), "Iran's Rouhani Says Workers 'On Front Line' Against US", <https://www.bourseandbazaar.com/news-1/2019/4/30/irans-rouhani-says-workers-on-front-line-against-us> (14.09.2019).

Brooks, Risa A. (2002), "Sanctions and Regime Type: What Works, and When?", *Security Studies*, 11 (4): 1-50.

Cole, Brendan (2018), "Mike Pompeo says Iran must listen to U.S. 'If they want their people to eat'", <http://www.newsweek.com/mike-pompeo-says-iran-must-listen-us-if-they-want-their-people-eat-1208465> (3.09.2019).

Dagres, Holy (2018), "Rage against the Elite: How Iran's Nouveau Riche Profits from Sanctions", <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/rage-against-the-elite-how-iran-s-nouveau-riche-profits-from-sanctions/> (12.09.2019).

Ehsani, Kaveh (2006), "Iran: The Populist Threat to Democracy", *Middle East Report*, No. 241.

Ehteshami, Anoushiravan (1995), *After Khomeini: The Iranian Second Republic* (London: Routledge).

Erdbrink, Thomas (2010), "Iran's middle class to be hard hit as subsidy program is overhauled", *Washington Post*, 6 Kasım.

Erdbrink, Thomas (2018), "Iran's Economic Crisis Drags Down the Middle Class Almost Overnight", <https://www.nytimes.com/2018/12/26/world/middleeast/iran-middle-class-currency-inflation.html> (19.09.2019).

Erdbrink, Thomas, David D. Kirkpatrick ve Nilo Tabrizi (2018), "How Corruption and Cronyism in Banking Fueled Iran's Protests", <https://www.nytimes.com/2018/01/20/world/middleeast/iran-protests-corruption-banks.html> (15.09.2019).

Esfahlani, Mohammad Sadeghi ve Jamal Abdi (2012), "Sanctions cripple Iran's middle class, not the regime", <https://foreignpolicy.com/2012/08/02/sanctions-cripple-irans-middle-class-not-the-regime/> (20.08.2019).

Faraji, Mehdi (2019), "Protesting Clerical Welfarism in Iran's Pious City", <https://merip.org/2019/01/protesting-clerical-welfarism-in-irans-pious-city/> (10.09.2019).

Farzanegan, Mohammad Reza (2013), "Effects of International Financial and Energy Sanctions on Iran's Informal Economy", *SAIS Review of International Affairs*, 33 (1): 13-36.

Geranmayeh, Ellie ve Manuel Lafont Rapnouil (2019), "Meeting the Challenge of Secondary Sanctions", https://www.ecfr.eu/publications/summary/meeting_the_challenge_of_secondary_sanctions (6.07.2019).

Gordon, Joy (1999), "A Peaceful, Silent, Deadly Remedy: The Ethics of Economic Sanctions", *Ethics and International Affairs*, 13 (1): 123-142.

Halliday, Fred (1988), "The Iranian revolution: uneven development and religious populism", Halliday, Fred ve Hamza Alavi (Der.), *State and Ideology in the Middle East and Pakistan* (Macmillan, Basingstoke): 31-63.

Halliday, Fred (1994), *Rethinking International Relations* (London: MacMillan).

Halliday, Fred (2005), *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology* (Cambridge: Cambridge University Press).

Hamaney, Ali (2018), "There will be no war, nor will we negotiate with the U.S.: Ayatollah Khamenei", <http://english.khamenei.ir/news/5869/There-will-be-no-war-nor-will-we-negotiate-with-the-U-S-Ayatollah> (10.09.2019).

Harris, Kevan (2013), "The Rise Of The Subcontractor State: Politics Of Pseudo-Privatization In The Islamic Republic of Iran", *International Journal of Middle East Studies*, 45: 45-70.

Harris, Kevan (2017), *A Social Revolution Politics and the Welfare State in Iran* (Oakland, California: University of California Press).

Hinnebusch, Raymond (2014), "Historical Sociology and the Arab Uprising", *Mediterranean Politics*, 19 (1): 137-140.

Hinnebusch, Raymond (2018), "Understanding regime divergence in the post-uprising Arab states", *Journal of Historical Sociology*, 31: 39-52.

Hobden, Stephen ve John M. Hobson (2002), *Historical Sociology of International Relations* (Cambridge University Press).

Hobson, John M. (2000), *The State and International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press).

International Crisis Group (2013), "Spider Web: The Making and Unmaking of Iran Sanctions", Middle East Report No. 138, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/138-spider-web-making-and-unmaking-iran-sanctions> (07.08.2019).

Jaferi, Saeid (2018), "Iranians ask government officials: #Where_is_your_kid?", <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/08/iran-where-is-your-kid-campaign-officials-aghazadeh-rents.html> (13.09.2019).

Jessop, Bob (2001), "Bringing the State Back In (Yet Again): Reviews, Revisions, Rejections, and Redirections", *International Review of Sociology / Revue Internationale de Sociologie*, 11 (2): 149-173.

Jessop, Bob (2008), *State Power: A Strategic-Relational Approach* (Cambridge: Polity Press).

Johnson, Steve (2019), "Iran faces sharpest recession since 1980s Iraq war", *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/706bfc88-b9e5-11e9-96bd-8e884d3ea203> (19.09.2019).

Kadivar, Mohammed Ali (2018), "Why haven't reformists joined the protests sweeping Iran?", <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/01/05/why-havent-reformists-joined-the-protests-sweeping-iran/> (15.09.2019).

Karimi, Nasser ve Mehdi Fattahi (2019), "US sanctions to hit Iran's metals industry, a major employer", <https://www.apnews.com/a899db23968e4c4f833b1b8a12793542> (4.09.2019).

Karimi, Nasser ve Mohammed Nasiri (2019), "Iranians say their 'bones breaking' under US sanctions", <https://www.apnews.com/9390faa746294f628b93beea57ba1e07> (10.09.2019).

Karshenas, Massoud ve Hassan Hakimian (2005), "Oil, economic diversification and the democratic process in Iran", *Iranian Studies*, 38 (1): 67-90.

Katzman, Kenneth (2019), "Iran Sanctions", Congressional Research Service Report RS20871, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS20871.pdf> (04.08.2019).

Keshavarzian, Arang (2009), "Regime Loyalty and Bazaar Representation under the Islamic Republic of Iran: Dilemmas of the Society of Islamic Coalition", *International Journal of Middle East Studies*, 41 (2): 225-246.

Khajehpour, Bijan (2019), "How feasible is Khamenei's economic doctrine for Iran?", <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/05/iran-khamenei-economic-doctrine-domestic-production-jcpoa.html> (9.09.2019).

Khalaji, Mehdi (2008), "Apocalyptic Politics: On the Rationality of Iranian Policy", *Policy Focus* 79, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/apocalyptic-politics-on-the-rationality-of-iranian-policy> (9.09.2019).

Lawson, George (2007), "Historical Sociology in International Relations: Open Society, Research Programme and Vocation", *International Politics*, 44 (4): 343-368.

Maljoo, Mohammed (2017), "The Unmaking of the Iranian Working Class since the 1990s", Vahabzadeh, Peyman (Der.), *Iran's Struggles for Social Justice: Economics, Agency, Justice, Activism* (London: Palgrave Macmillan): 47-63.

Mann, Michael (1988), *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology* (Blackwell Publishing).

Matin, Kamran (2007), "Uneven and Combined Development in World History: The International Relations of State-Formation in Premodern Iran", *European Journal Of International Relations*, 13 (3): 419-447.

Matin, Kamran (2012), "Democracy without Capitalism: Retheorizing Iran's Constitutional Revolution", *Middle East Critique*, 21 (1): 37-56.

Mehrabi, Ehsan (2012), "Report from Tehran: How sanctions hurt the lives of ordinary Iranians," <http://www.insideiran.org/featured/report-from-iran-how-sanctions-hurt-the-lives-of-the-ordinary-iranians/> (8.07.2019).

Moaddel, Mansoor (1991), "Class Struggle in Post-Revolutionary Iran", *International Journal of Middle East Studies*, 23 (3): 317-343.

Moslem, Mehdi (2002), *Politics in post-Khomeini Iran* (Syracuse, NY: Syracuse University Press).

Nada, Garrett (2017), "The Race: First Presidential Debate", <https://iranprimer.usip.org/blog/2017/apr/28/race-debate-social-issues> (17.09.2019).

Nasseri, Ladane (2019), "Iran's Rouhani Seeks More Powers to Confront U.S. 'Economic War'", <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-05-21/iran-s-rouhani-seeks-more-powers-amid-u-s-economic-war> (10.09.2019).

Nomani, Farhad ve Sohrab Behdad (2008), "The Rise and Fall of Iranian Classes in the Post-Revolutionary Decades", *Middle Eastern Studies*, 44 (3): 377-396.

Nomani, Farhad ve Sohrab Behdad (2009), "What a Revolution! Thirty Years of Social Class Reshuffling in Iran", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 29 (1): 84-104.

Panah, Maryam (2007), *The Islamic Republic and the World: Global Dimensions of the Iranian Revolution* (London: Pluto Press).

Pape, Robert (1997), "Why Economic Sanctions Do Not Work", *International Security*, 22 (2): 90-136.

Parsa, Misagh (2009), "State, Class, and Ideology in the Iranian Revolution", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 29 (1): 3-17.

Parsi, Trita (2012), *A Single Role of the Dice: Obama's Diplomacy with Iran* (New Haven: Yale University Press).

Peksen, Dursun (2019), "Autocracies and Economic Sanctions: The Divergent Impact of Authoritarian Regime Type on Sanctions Success", *Defence and Peace Economics*, 30 (3): 253-268.

Pesaran, M. H. (1982), "The System of Dependent Capitalism in Pre- and Post-Revolutionary Iran", *International Journal of Middle East Studies*, 14 (4): 501-522.

Salehi-Isfahani, Djavad (2009), "Poverty, inequality, and populist politics in Iran", *The Journal of Economic Inequality*, 7 (1): 5-28.

Salehi-Isfahani, Djavad (2016), "Is inequality rising in Rouhani's Iran?", <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/04/iran-rouhani-economic-inequality-rising.html> (2.09.2019).

Salehi-Isfahani, Djavad (2018), "The cost of sanctions for Iran's economy", <https://djavadsalehi.com/2018/07/23/the-cost-of-sanctions-for-irans-economy/> (4.07.2019).

Skocpol, Theda (1984), *Vision and Method in Historical Sociology* (Cambridge: Cambridge University Press).

Symth, Gareth (2016), "Deciphering the Iranian leader's call for a 'resistance economy'", <https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2016/apr/19/iran-resistance-economy-tehranbureau> (10.09.2019).

Şen, Gülriz (2016), Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz (Ankara: ODTÜ Yayıncılık).

Şen, Gülriz (2017a), "Ruhani Döneminde Devlet-Toplum İlişkileri: Umut, Dş Kırıklığı ve Yeniden Umut", Ortadoğu Analiz, 9 (82): 14-16.

Şen, Gülriz (2017b), "After the Nuclear Deal: Opportunities and Challenges of Iran's Reintegration", İraniyat-Journal of Iranian Studies, 2 (1): 84-107.

U.S. Department of the Treasury (2019), "Iran Sanctions", <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/programs/pages/iran.aspx> (18.09.2019).

Zahirinejad, Mahnaz (2014), "The State and the Rise of the Middle Class in Iran", Hemispheres, 29 (1): 63-78.

**HANGİ HEGEMONYA PROJESİ? ADALET VE
KALKINMA PARTİSİ’NİN SERMAYE BİRİKİMİYLE
İMTİHANI¹**

**WHICH HEGEMONY PROJECT? THE JUSTICE AND
DEVELOPMENT PARTY AND THE CHALLENGES OF
CAPITAL ACCUMULATION IN TURKEY**

Melek HALİFEOĞLU*

ÖZ

Bu çalışma, Bob Jessop’ın iki uluslu hegemonik proje kavramı üzerinden Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının uygulamalarını incelemektedir. Bu bağlamda çalışma, 1980’lerden itibaren uygulanan neoliberal ekonomi politikalarını, yeni sağ devlet anlayışını ve iki uluslu hegemonya projesini AKP iktidari çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. AKP iktidarı, sırasıyla, 2002-2010 arası iki uluslu hegemonik projenin oluşumu, 2010-2013 arası iki uluslu hegemonik projenin çözülüşü, 2013 sonrası yeni bir devlet biçimine geçiş olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İki Uluslu Hegemonik Proje, Tek Uluslu Hegemonik Proje, AKP, İktidar Bloğu, Bağımlı Sınıflar, Neoliberalizm.

¹ Bu makale yazarın 2018 yılında Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi Anabilim Dalı’nda savunduğu “Türkiye’de Neoliberalizm ve Devletin Dönüşümü: İki Uluslu Hegemonik Proje Üzerine Bir Analiz” başlıklı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir. Makalenin Türkçe yazımının son haline ulaşmasında değerli katkılarından dolayı sevgili meslektaşım Nurettin Kalkan’a teşekkürü bir borç bilirim.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mhalifeoglu@bingol.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4307-2130>.

ABSTRACT

This work analyzes the practices of the Justice and Development Party (AKP) governments with a special reference to Bob Jessop's concept of two-nations hegemonic project. In this context, this work tries to explain the New Right's understanding of state and the neoliberal economic policies that have been put into practice since the 1980s, and the two nations hegemonic project of the AKP rule. The AKP rule is classified into three periods: a) the formation of two-nations hegemonic project between 2002-2010; b) the dissolvment of two-nations hegemonic project between 2010-2013; c) the transition to a new form of state in the post-2013 era.

Keywords: Two-nations Hegemonic Project, One-Nation Hegemonic Project, AKP, Power Bloc, Dependent Classes, Neoliberalism.

GİRİŞ

Bu çalışmanın yapıldığı andan geriye doğru bakıldığında 3 Kasım 2002'de gerçekleşen genel seçimler, Türkiye siyasi hayatı açısından önemli bir momenttir. Uzun dönem koalisyon hükümetlerinden sonra AKP'yi tek başına iktidara taşıyan seçimler sadece yeni bir partinin sahneye çıkışı değil, 1980 sonrasında sermaye birikiminin ve onun devlet algısının (siyasal ve ekonomik düzeyde gerçekleşenlerin) ideolojik düzeyde kabul ettirilmesi olarak okunabilir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin gölgesi altında uygulama imkânı bulan 24 Ocak İstikrar Kararları, Bob Jessop'ın kavramlarıyla ifade edersek, inşa edilmek istenen hegemonya projesi (*iki uluslu*)², 2000'lere kadar sermaye-emek arasındaki mücadelenin sert olmasından dolayı gerçekleşmemiştir. 1980 Askeri

² Toplumu iki ulus (*two-nations*) kavramını içerecek şekilde açıklamak Jessop'a özgü bir durum değildir. Benjamin Disraeli (İngiltere başbakanı), 1845 yılında kaleme aldığı "*Sybil or the Two Nations*" romanında ilk kez iki ulus (*two-nations*) kavramını kullanır. Disraeli, on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde iki ulusu şöyle ifade eder: "Aralarında ilişki ve sempati olmayan, sanki farklı dünyalarda yaşayan, birbirlerinin alışkanlıklarından, duygu ve düşüncelerinden habersiz, ayrı soylardan gelen, ayrı yiyeceklerle beslenen, ayrı yasalara tâbi olan...iki ulus: Zenginler ve Yoksullar" (Disraeli, 1845/1930: 74).

Darbesi'nden sonra patronların “*şimdi gülme sırası bizde*”³ yönündeki yorumundan da anlaşılabilceği gibi siyasi iktidarın/devletin sermaye yanlısı tavrı, emek gücü üzerindeki baskının artması, kazanılmış hakların tırpanlanması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda 1961 Anayasası ile somutlaşan sosyal devlet inşasının ve onun kurumsal yapılarının tasfiye süreci 2000'lere kadar sürmüştür.

2000 sonrası ise AKP aktörlüğünde ve önderliğinde sermaye sınıfının siyasal, ekonomik, kültürel ve ideolojik bir mevzii kazandığı düşünülebilir. Ancak bu durumu tek başına AKP'nin kendi başarısı olarak okumak hem eksik hem de hatalı olacaktır. Zira dönem açısından 1980 sonrası ile birlikte düşünüldüğünde dünya genelinde sermaye birikimi için yeni koşullar söz konusudur. Sermaye birikiminin yeni koşullarını oluşturacak ve ihtiyaçlarını giderecek mekanizma olan devlet sadece Türkiye'de değil, pek çok gelişmiş ve az gelişmiş ülkede ekonomi-politik bir düzenleme içerisindedir.

Bu makalenin temel amacı, 1980 sonrasında kurulmaya çalışılan ancak başarısız olan hegemonya projesinin 2002 yılından bu yana iktidarda olan AKP tarafından nasıl şekillendirildiğini araştırmaktır: AKP başarılı bir hegemonya projesi inşa edebildi mi? Konuyla ilgili birincil ve ikincil kaynakların taramasından yararlanarak yapılan bu nitel araştırmanın inceleme nesnesini oluşturan hegemonya projeleri kapsamında AKP iktidarı dönemi, kuruluşundan 2013 yılına kadar değerlendirilmiştir. Bu süreci, iki uluslu hegemonyanın kurulma aşaması olan 2002-2010 arası dönemi ve iki uluslu hegemonyanın çözülüşünü ifade eden 2010-2013 dönemi olarak ikiye ayırmak mümkündür.⁴

³ 12 Eylül ertesinde Türkiye İşveren Sendikaları (TİSK) Başkanı Halit Narin “bugüne kadar işçiler güldü, şimdi gülme sırası bizde” derken 1961 Anayasası'nın ve işçilerin hak mücadeleleri sonucunda elde edilen işçi haklarının sermaye sınıfı üzerindeki yaptırımlarının ağırlığından dem vurmaktadır. Ancak sermayedarlar aleyhine gibi gözükken sosyal devlet yapılanmasında bile aslında devlet-sermaye ilişkisi belli bir düzeyde yakınlık içindedir. Sadece devlet, daha görece bir özerk yapıda kalmış, sermaye-emek sınıf mücadelesinde hakem rolünü üstlenmiş ve işçilerin mücadeleleri sonucunda elde etmiş oldukları hakları yasal güvence altına almıştır. İşçi örgütlenmelerinin yükseldiği bu dönem, 1980 askeri darbesinin karşı-sınıf hareketi ile adeta duvara toslamıştır. “Tank paletiyle neoliberalizm” (Saraçoğlu, 2015: 747) için artık bir engel kalmamıştır.

⁴ AKP dönemi hegemonyanın işleyişine dair literatürde farklı yorumlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki İsmet Akça ve Barış Alp Özden (2014) tarafından kaleme alınan makaledir. Söz konusu çalışmada, 2002-2007 yılları arasındaki dönem yaygın ancak kırılğan hegemonya zemininde mevzi savaşı; 2007-2011, yaygın hegemonya zemininde cephe savaşı ve devletin kontrolü; 2011 sonrası ise neoliberal-islami muhafazakâr-otoriter inşanın derinleşmesi olarak tasnif edilmektedir. Akça ve Özden'inkine benzer bir tarih sıralaması görüldüğü diğer bir çalışma ise Cenk Saraçoğlu ve Melih Yeşilbağ'a (2015) aittir. Çalışmada, 2002-2007 yılları AKP'nin hem “içeride” hem de “dışarıda” meşruiyet ve tanınma arayışı içerisine girdiği ilk dönem şeklinde tarif edilirken; 2007 sonrası ise yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirilmektedir. Yazarlar, seçim başarısını yargı bürokrasisi ve askerle girdikleri güç mücadelesinden galip çıkış

2013'ten bugüne kadar uzanan siyasi dönemi henüz nüve halinde olan yeni bir devlet biçiminin arayış pratikleri olarak yorumlamak mümkündür. Halen kurulmakta olan bir olağanüstü devlet biçimi söz konusu olduğundan bu dönem aralığı çalışmanın kapsamı dışında tutulmaktadır.

1. HEGEMONYA VE DEVLET

Hegemonya kavramı her ne kadar antikitede liderlik/öncülük anlamına gelse de Niccolò Machiavelli'den Vilfredo Pareto'ya kadar İtalyan siyasal düşüncesinin karakteristik bir ikiliği olan zor ve rıza ilişkisini tanımlamaktadır. Antonio Gramsci (1971) hegemonyayı, bir toplumsal grup veya sınıf üstünlüğünün tahakküm (*domination*), zorlama (*coercion*) ve entelektüel/ahlaki liderlik gibi farklı biçimleriyle ortaya koymaktadır. Hegemonya, hâkim sınıfın bir fraksiyonunun diğer müttefik fraksiyonlar üzerinde hâkimiyet kurmasını da ifade eder. Yani, hegemonyanın iki taraflı bir işlevi söz konusudur diyebiliriz. Böylece bir yandan egemen konuma sahip yönetici fraksiyon, diğer fraksiyonların çıkarlarını kendininkiyle birleştirerek, kendisini bütün bir sermayenin ortak çıkarlarının temsilcisi durumuna getirip hegemonik olma gücüne erişir. Öte yandan hegemonya hâkim sınıfın siyasi, ahlaki ve entelektüel önderliğinde dünya görüşünü bağımlı sınıflara benimseterek kendi değerlerini evrenselleştirmesi anlamını taşır. Böylece bağımlı sınıfların ihtiyaçları ya da çıkarları olarak sunulan şeyler, aslında hâkim sınıfın belirlediği bir ilişki biçimidir. Dolayısıyla hegemonya kavramını devletin sınıfsal varlığından bağımsız düşünmek mümkün değildir. Ancak belirtmek gerekir ki toplumsal düzeye yansımaları ve rıza mekanizmalarının nasıl işlevselleştirildiğini göstermesi açısından yol gösterici olan hegemonya kuramı, bu çalışmada *hegemonik proje*⁵ kavramı üzerinden tartışılacaktır. Hegemonik proje, devletin sermaye birikimi için gerekli koşulları oluştururken birikim stratejisine uygun toplumsal tutunumun ve bütünlüğün yeniden üretimini gerçekleştirmesidir. Bob Jessop, Fordist ve Post-Fordist birikim rejimine denk düşen hegemonya projeleri olduğunu ifade etmektedir.⁶ Devlet, sermaye birikiminin koşullarını hazırlayıp

ve Kemalist muhalif kitlenin etkisiz hale getirilmesi olarak değerlendirmektedirler. Kendi içinde tutarlı ve bir o kadar yol gösterici olan iki çalışmadan farklı olarak bu çalışma, hegemonya projelerini sadece üst yapıdaki değişim ve dönüşümler çerçevesinde ele almamakta, dönüşüm ve değişimin bizzat sermaye birikiminin koşullarıyla ve yeni emek rejimi ile olan ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde altyapı-üstü yapı arasındaki diyalektiği açıklamaya çalışmaktadır.

⁵ Çalışmanın temel inceleme unsuru olan hegemonik projeler kavramı, Bob Jessop'ın kavramsallaştırmasıyla ele alınmaktadır. Jessop, Düzenleme Okulu perspektifinden yararlanmakta ve kavramsal çerçevesindeki zenginliği oluştururken temel olarak Antonio Gramsci ve Nicos Poulantzas gibi düşünürlerden faydalanmaktadır.

⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrasında (ABD merkezli) Fordist (yoğun) sermaye birikim rejimi tekelleşme tarzına denk gelir. Merkez ekonomisine, kitle üretimine ve kitle tüketimine dayanan Fordist birikim rejiminde üretkenlikte ve reel ücretlerdeki artış birbirini destekleyerek paralel bir

bunun sürdürülebilirliğine hizmet ederken sermayenin çıkarlarının doğasını ve iktidar ilişkilerini göz önüne alarak eylem programlarını (hegemonya projeleri) etkinleştirir.

Bir hegemonik projenin oluşmasında devletin yasama ve/veya yürütme erkini elinde bulunduran siyasi iktidarın, iktidar bloğunun kaygı ve çıkarlarına yönelik olumlu ya da olumsuz hareket etmesi, devlet ve bağımlı sınıflar arasındaki mücadelenin nasıl ilişkilendiği ile bağlantılıdır. Bu nedenle sermaye-emek arasındaki sınıf mücadelesi göz ardı edilmeksizin bağımlı sınıfların siyasi iktidarı etkileme dinamiği de ele alınmalıdır; zira Türkiye gibi az gelişmiş ve örgütlü muhalefetin dağıtıldığı -1980 sonrası yaşandığı üzere- ülkeler açısından bağımlı sınıfların devletle ilişkisi önemlidir. Bu açıdan hegemonik proje, sınıfsal uzlaşının nasıl sağlandığının gösterilmesinde işlevsel bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Hegemonya projelerinin çalışma açısından temel inceleme nesnesi olmasının arkasında yatan bir başka neden ise sermaye birikim süreci ile emeğin yeniden üretimi arasındaki ilişkidir.⁷ Poulantzas (2006: 184), bu durumu sermaye açısından emeğin yeniden üretimini sağlamaya yönelik bazı işlevlerin devlet tarafından sermayenin genel çıkarları ekseninde yerine getirildiğini belirtir. Bu nedenle, devlet sadece halkın içinden çıkarak kutsallık içeren, halk kitlelerinin desteğini almaya yönelik kollayıcı ve kapsayıcı bir rol üstlenen refah devleti mantığındaki toplumsal işlevlere indirgenmemelidir. Aksine devlet, sermaye sınıfının hegemonyasını örgütleme ve yeniden üretmeye yönelik olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla devlet toplumsal bütünlüğün yeniden üretimini hegemonik projeler dolayımı ile sağlarken yapısal ve stratejik açıdan seçici davranmak zorundadır. Yani, toplumun bütününe çıkarını ve genel iradeyi temsil ediyorken stratejik seçiciliği ile tercihleri tarafsız olamaz; toplum içerisinde bir sınıfın/chıkarın üstünlüğünü devam ettirir. Ancak ekonomik gereksinimler dolayısıyla açığa çıkan politik taleplerin ekonomi politikalarına ne denli yansıyor yansımayacağı devlet içerisindeki siyasal güç dengelerince belirlenmektedir. Bu yüzden zaman zaman devletin politik çıktıları ekonominin ihtiyaçlarına cevap vermeyebilir (Jessop, 1990: 357). Dolayısıyla devleti

şekilde sürdürülmüştür. Refah düzeyinin artması anlamına da gelen bu yeni düzenleme tarzı Keynesyen Refah Devleti ile birlikte anılırken; Fordist uygulamalardan kopuşu ifade eden Post-Fordist birikim rejimi ile özdeşleşen serbestlik, dışa dönük büyüme süreçleri söz konusudur. Fordist birikim rejiminin güvenceli çalışma hayatına karşılık Post-Fordist birikim rejiminde esnek işgücü ve çalışma koşullarına dayalı esnek üretim süreci söz konusudur.

⁷ Poulantzas, emeğin yeniden üretimi adına alınan ekonomik önlemlerin sınıf mücadelesi yoluyla devlete yansıtıldığını ifade eder. Bu mücadeleler ise toplumsal ve tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal ihtiyaçlar (sosyal güvenlik, işsizliğe ilişkin ve kolektif üretim) etrafında şekillenir (Poulantzas, 2006: 184-186).

sermayenin basit bir aracı olarak düşünmek yanlış olacaktır. Zira devlet politikalarının sermayenin ihtiyaçlarına hizmet edeceğinin hiçbir garantisi yoktur (Jessop, 2002: 41). Ancak bu durum aynı zamanda tarihsel devlet modelinin belirlediği sermaye birikim sürecine göre değişmektedir.

Söz konusu tarihsel gelişim içerisinde Refah Devleti, İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıntılarından devletlerin bir an önce çıkabilmesi ve sermaye birikimini sağlayabilmeleri adına ulusal ölçekte refah politikalarını hayata geçiren ve yönlendiren bir ulusal devlet biçimiydi. Keynesyen ekonomi politikalarını işleten toplumsal yeniden üretime ilişkin bu refah rejimi, sosyal politikalar, korporatist stratejiler, devletçilik ilkesinin söz konusu olduğu ulusal ölçekteki bir devlet modelidir (Jessop, 2002). Bu model kapsamında devlet, özellikle ücret ilişkisini ve işgücü piyasa politikalarını yönetmede ve toplam talebi dengelemede yardımcı olurken, kitlesel üretim ve kitlesel tüketimin istikrarını sağlamada da kolektif tüketimi destekleyici ve kontrol edici bir yaklaşımı benimser. Böylelikle emek gücünün toplumsallaşmasına ve toplumsal yeniden üretimin maliyetlerinin düşmesine yardımcı olur (Jessop, 1994).

Bu açıdan bakıldığında, hegemonya projelerinin hayata geçirilişi devletin stratejik yönelimine ve sermaye birikimiyle olan ilişkisine bağlı olarak belirlenmektedir. Dolayısıyla tikel stratejiler ile proje arasındaki uyumun olduğu bir düzlemde birikim ve hegemonyanın güvenliğinden bahsedilebilir (Jessop, 2004: 211). Bu nedenle hegemonya projesinin belirlenimi devlet modelindeki yapısal seçicilikle ilişkilidir. Stratejik yönelim, belirlenim ve birikim arasındaki uyum bir hegemonya projesinin başarılı olmasının şartıdır. Yapısal seçiciliğin buradaki önemi, hegemonyanın kısa vadede sapma gösterebilmesine imkân vermesidir. Diğer bir ifadeyle, bir hegemonya projesinde kısa vadeli sapsmalar olsa da uzun vadede ayrıcalıklı sınıf lehine bir hareket söz konusudur. Hegemonya projesinin stratejik yönelimi, tikel çıkarları ulusal popüler bir programa eklemleyerek bunların projenin bütününe tehdit etmesini engellediği gibi uzun vadeli çıkarların da garanti altına alınmasını sağlar (Jessop, 2004: 212).⁸

Verili bir devlet biçiminde bazı toplumsal güç ve çıkarlar, diğer güç ve çıkarlar pahasına yapısal tavizler içermektedir. Bu durum devletin yapısal seçiciliği olarak ifade edilebileceği gibi Jessop söz konusu bu yapısal tavizleri,

⁸ Bu bağlamda Jessop, kapitalizmin tüm krizlerine/yapısal çelişkilerine ve hatta sınıf çatışmalarına karşın nasıl oluyor da ayakta kalabildiği sorusu etrafında somut veri olarak İngiliz kapitalizmini ve özellikle Margaret Thatcher dönemini anlamaya çalışmıştır. Hegemonya projeleri açısından Thatcher öncesi dönemi tek ulus hegemonya projesi, Thatcher dönemini ise iki uluslu hegemonik proje bağlamında incelemektedir.

stratejik seçicilik olarak tanımlar.⁹ Uzun vadede ayrıcalıklı sınıfa geri dönüş anlamındaki birinci bileşen olan bu yapısal ya da stratejik seçicilik, kısa dönemli değişiklik gösterebilir. Burada önemli olan, politik mücadele biçimi ve bu biçimin farklı güçler arasındaki stratejik ilişkilerde doğurduğu sonuçlardır. İkinci bileşenin, yani hegemonyanın stratejik yönelimi ise ayrıcalıklı konumda olan toplumsal güçler (hâkim sermaye grubu ve sermaye sınıfı fraksiyonlarının) ve onların çıkarları adına “ulusal popüler” programın izlenmesidir. Bu amaca yönelik olarak ilk önce stratejik önemi haiz toplumsal güçlerle ilişkili olan özneler, politik karar alma sürecinde ve ilgili politikaların uygulanışında öncelikli bir konuma sahiptir. Üçüncüsü ise hegemonyanın ekonomik hedefler doğrultusunda hareket ettiğini gösteren iktisadi niteliğidir (Jessop, 1990: 209-10; 2008: 281-82).

Öte taraftan başarılı bir hegemonik proje, devletin maddi bütünlüğü açısından da önemlidir. Devlet içerisinde bir hegemonik proje üzerinde mutabakatın oluşması, devlet aygıtının farklı birimlerindeki çatışmaları sınırlandırabileceği gibi politik egemenliğin yeniden üretiminde de görece bir bütünlük sağlayarak ideolojik birliği oluşturur. İşte bu yüzden birikim stratejileri ve hegemonya projeleri arasındaki ilişkinin stratejik alanı olarak devlet, sınıflar arası mücadelenin değil kurgulanmış strateji ve projelerin mücadele alanıdır.¹⁰

Bu noktada Jessop’ın tek uluslu ve iki uluslu hegemonik proje arasında yapmış olduğu ayrımlar açıklayıcı olacaktır. Jessop (2008: 284; 1990: 211), yayılmacı bir hegemonya hedefleyen tek uluslu hegemonik projenin tüm nüfusun desteğini maddi tavizler ve sembolik ödüllerle alabileceğini belirtir. Tek uluslu hegemonik proje, sınıfsal tüm farklılıkları ulus çapında çözme amacındadır. Bu açıdan her ne kadar kimlikli bir vurgu gibi dursa da buradaki ulus kavramı sınıfsal bir anlama sahiptir. Tek uluslu hegemonik proje kavramı toplumda ortak bir payda/ az çok bir uzlaşma sağlamakta ve toplumun tümünü kapsayacak şekilde maddi destek ve sembolik ödüller içermektedir. Buna karşılık, iki uluslu hegemonik proje, nüfusun stratejik olarak önemli sektörlerinin desteğini harekete geçirmeye yöneliktir ve projenin maliyetinin diğer sektörler ve kesimler üzerine yıkıldığı düşünüldüğünde projenin sınırlı bir hegemonyayı kapsadığını söyleyebiliriz (Jessop, 2008: 284; 1990: 211).¹¹

⁹ Jessop (2009: 82), devleti toplumsal bir ilişki olarak yorumladığından devletin ve siyasi iktidarın yapısına kazınmış olan stratejik seçicilik ile aslında hâkim güçler dengesini yansıtmaktadır.

¹⁰ Bonefeld (1991: 47), birikim rejimi ve hegemonya projesi ilişkisine dair, hangi faillerin birikim stratejisini düzenleyeceği ya da hangi faillerin devleti gerçekleştirmek için hegemonya projesini yerli yerine oturtulacağını belirsiz olduğunu belirterek Jessop’u eleştirir.

¹¹ Jessop’ın tanık olduğu Margaret Thatcher, Amerika’da Ronald Reagan ve Türkiye’de Turgut Özal ile başlayan dönem devletin yeniden yapılandırılma süreçlerine ve iki uluslu hegemonik

1980'lerin başından itibaren iktidara gelen muhafazakâr hükümetlerin genel anlamda ortak noktası seçim programlarının ana temasını oluşturan sosyal harcama kalemlerinin kısılması ve refah devletini budamaya yönelik bir reform paketi oluşturmaktır. Muhafazakâr hükümetler kendilerinden önceki hükümetlerden farklı olarak sendikalarla anlaşmaya varmak yerine refah devletinin kazanımları arasındaki kurumsal yapıları terk etmeyi seçmiş ve özelleştirme yoluyla söz konusu kurumları tasfiye ederek kamu istihdamında daralmaya yol açan bir yönelim benimsemişlerdir. Dönemin en köklü değişimlerinin seyredildiği ülkelerin başında İngiltere gelmektedir. 1979 yılında Muhafazakâr Parti hükümetini kuran Margaret Thatcher, 1980 yılında başlattığı sosyal yardım kesintilerine ek olarak konut, eğitim, işsizlik yardımlarından önemli oranda kesinti öngören bir reform paketini devreye sokmuştur. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinden maden ocaklarının kapatılmasına ve hatta sendikal örgütlülüğün dağıtılmasına kadar büyük bir saldırı başlatılmıştır. Bu politikalar sonucunda İngiltere'de, 1992 yılında 10 milyon kişi yoksulluk sınırının altında yaşarken İngiliz işçilerin yüzde 46'sı ise düşük ücret almaktaydı (Ploug ve Kwist'ten aktaran Topak, 2012: 74). 1980'li yıllarda İngiltere işgücü piyasası politikalarının yeniden yapılandırılması sadece sosyal harcamalar ve emek-sermaye ilişkisinin/uzlaşısının ortadan kalkmasıyla sonlanmamış, yardımlardan faydalanabilmenin kriterleri de değiştirilerek çalışma yükümlülüğüne dair bir refah anlayışı benimsenmeye başlanmıştır.¹² Bob Jessop, İngiltere'de Thatcher ile açığa çıkan bu yeni durumu Düzenleme Okulunun kavramlarıyla anlamlandırmaya çalışmış ve Keynesyen Refah Devletinden (*Keynesian Welfare State- KWS*) Schumpeteryan Çalışma Devleti'ne¹³ (*Schumpeterian Workfare State- SWS*) doğru yeni bir devlet-toplum ilişkisinin geliştiğini ortaya koymuştur. Temel amaçları bakımından bu yeni devlet modeli, sosyal devletin sorumluluklarının azaltılması ve küçültülmesine bağlı olarak devlet bütçesinden sosyal yardım kalemlerinin düşürülmesini ya da çıkarılmasını amaçlar. Karşımızda yurttaşlık hakları zemininde yükselen sosyal/refah devleti değil, piyasanın arz-talep dengesinin dışısına takılmış ve işgücüne katılmayı şart koşan bir çalışma refahı devleti bulunmaktadır. Jessop, yeni bir devlet formunun gelişimi altında emek piyasasının esnekliğini ve rekabet gücünü artırma odaklı

projeye karşılık gelmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Jessop (1988), Tünay (2002), Yalman (2002; 2004; 2009).

¹² Bkz. Peck, J. 1996: *Work-place: the social regulation of labor markets*. New York: The Guilford Press., söz konusu kitabın eleştirel bir yorumu ile ilgili olarak Rutherford, Jessop, Peck (2008).

¹³ İlk defa Bob Jessop (1994) tarafından kullanılan *Workfare State* kavramı kapitalizmin gelişim sonucunda Keynesyen Refah Devleti ile onun üretim biçimi olan Fordizm arasındaki uyumun baltalandığını ifade eder. Bu durum elbette bazı gelişmelerle açığa çıkar. Bunlar arasında yeni teknolojiler, uluslararasılaşma, Fordizmden Post-Fordizme doğru bir paradigma kayışı ile küresel ve ulusal ekonomilerin bölgeselleşmesi yer almaktadır.

bu bakış açısının bir yandan kapitalist ekonomideki yerini diğer yandan emeğin disiplin altına alındığını tahlil etmektedir.¹⁴

Özellikle 1980 sonrası dönemde İngiltere’de Thatcherizm ve ABD’de Reaganizm olarak kendini somutlayan yeni sağ, Türkiye’de Özal dönemine karşılık gelir. Yeni sağ paradigmanın iktisadi liberalleşme ve yeniden artan muhafazakârlaşmayla kendi toplumsal tabanını yaratmaya yönelik bir hal aldığı görülmektedir. Yeni Sağ, ekonominin serbestleşmesi gibi liberal söylemlere ek olarak hukuk ve düzene yapılan vurguyla devletin güçlendirilmesine, dış politikada daha agresif bir ulusçuluğa, azınlık haklarının geri alınmasına, geleneksel aile yaşamının yeniden kutsanmasına, dini ve ahlaki değerlerin korunmasına dayanır (Nozick, 1974).

Jessop, Thatcher iktidarı tarafından uygulanan neoliberal ekonomi politikalarla devlet biçiminin dönüştüğünü; buna bağlı olarak devlet-toplum ilişkisinin de değiştiğini ifade eder. 1980 öncesi Fordist birikim rejimi gereğince uygulanan ve toplumsal sınıfları kapsayan tek uluslu hegemonya projesinden 1980 sonrası toplumsal sınıflar arasında stratejik seçiciliği içeren sınırlayıcı ve dışlayıcı iki uluslu hegemonik projeye geçiş söz konusudur. Hegemonik projedeki paradigma değişimi aslında sermaye-emek-devlet üçlüsü arasındaki ilişkinin dönüşümünün bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye özelinde Özal hükümeti iktidarınca kurulmaya çalışılan ancak başarısız olan iki uluslu hegemonya projesinin 2000 sonrası AKP tarafından inşa edilmeye çalışıldığı söylenebilir.

2. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AKP) DÖNEMİ (2002-2010 YILLARI): İKİ ULUSLU HEGEMONİK PROJENİN YENİDEN KURULMA ÇABASI, MADDİ TAVİZLER VE STRATEJİK YÖNELİM

1980 sonrası sermayenin emek karşısında güçlenmesini amaçlayan ve bu doğrultudaki iktisadi programlar aracılığıyla siyasal önderlik sorununu çözmeye ve sınıf hareketini kalıcı bir biçimde bastırmakta başarılı olan (Öngen, 2011: 178) *24 Ocak Yapısal Uyum Programı* emek hareketi tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak karşımıza çıkar. Dünya kapitalist sisteminde esnek birikim rejimine geçişin önünü açan program, aynı zamanda sendikal örgütlenmelerin zayıflatılmasını gerektirmektedir. Türkiye’nin yeni birikim rejimine bağlı olarak

¹⁴ Refah devletinin bir anomali yarattığı yönündeki yaygın görüş aslında sermaye birikiminin krizini ortaya koymaktadır. Kapitalist pazarın işleyişini tıkayan bir sistem olarak sunulan yeni sağ anlayış, refah devleti uygulamalarının ahlaki bozduğunu, siyasal ve ekonomik özgürlükleri kısıtladığını ve bu özgürlüklerin ancak liberal kapitalizm tarafından bertaraf edileceğini vurgulamaktadır. Yeni sağ yaklaşım, liberal (özgür ve rekabetçi bir piyasa söylemi) ve muhafazakâr (toplumsal ve siyasal otoritenin yeniden inşası) eksen üzerinden inşa edilmektedir (King, 1987).

dünya kapitalist sistemine entegre olma çabasının bir tezahürü olan IMF politikaları aracılığıyla bir yandan ekonomideki düzenlemeler garanti altına alınırken diğer yandan yeni sağ ittifakın –ideolojik konumlanması ve özgül stratejileriyle Reaganizm ve Thatcherizmle benzerlik gösteren Özalizm’in– oluşumu sağlanmaktadır. 1980 öncesi tek uluslu hegemonik projeye dayanan sınıfsal kapsayıcı ve uzlaşmacı strateji, yeni birikim rejimiyle dönüşmektedir. Söz konusu iki uluslu hegemonik proje, stratejik üstünlüğe sahip sınıfları içine almasından ötürü seçici olmakla birlikte, toplumun geri kalanını dışlayıcı bir stratejidir. Ancak Tünay’ın (2002)¹⁵ belirttiği gibi ANAP dönemi sonrası koalisyon hükümetleri, sermaye kesimi ve onun örgütlerine yönelik siyasi bir oluşum sağlayamadıkları ve hedeflenen hegemonya projesi bağlamında ekonomi alanına denk düşecek bir ideolojik güç yaratamadıkları için iki uluslu hegemonya projesi başarılı olamamıştır. İdeoloji düzeyinde milliyetçilik, İslami köktencilik ya da üretkenlik ideolojilerinin hiçbirisi başarılı olabilecek kadar güçlü değildi. Hem kendinden önceki tarihsel dönem aralığında (1980-2000) siyasi dengeler açısından bir alternatifsizliğin meydana gelişi, hem 2001 krizinin bağımlı sınıflar üzerinde ağır bir şekilde hissedilmesi hem de 1990’ların hegemonya krizi sonucunda merkez sağ partilere karşı hakim sınıfların küskünlüğü temsil bağlarını koparmakla kalmamış aynı zamanda kitlelerin geleneksel partilerle ideolojik bağlarını da etkilemiştir (Hoşgör, 2014: 291). 1990’lı yılların kriz eğilimleri arasında şunları sıralamak mümkündür:

Kamu kaynaklarının büyük şirketlere aktarılması sonucu iktidar
bloğu ile kapitalist sınıf çelişkilerinin keskinleşmesi¹⁶; devletin

¹⁵ Tünay (2002), 1987 seçimlerinden sonra başta kapsayıcı bir hegemonyanın devreye girdiğini ancak daha sonra pasif devrime evrilen bir değişiklik olduğunu ifade eder. Buna göre kapsayıcı hegemonyanın başka bir ifadeyle tek uluslu hegemonya projesinin toplumsal hareketlilik ve sınıflar düzeyinde imkânsızlığı kanıtlandığı için iki toplumlu projeye tutunmak bir çare olarak görülür. Tünay bu girişimin de boşuna bir girişim olduğunu çünkü pasif devrimin öncelikle tabi sınıfların çıkar ve taleplerinin nötralize edilmesini; hâkim sınıf kesimleri arasında bir bütünlük ya da en azından geçici bir çıkar birlikteliği oluşması gerektiğini belirtir. Ancak toplumsal hareketlilik olmaksızın çıkarların nötralize edilmesi ve en azından hâkim bir sınıfın ahlaki ve entelektüel önderliği karşılayamaması sonucu tutarlı bir ideolojinin varlığından söz edilemez. ANAP hükümeti döneminde sermaye kesimlerinin ve iktidar arasındaki çıkar birliğinin oluşmaması üstüne üstlük Siyasal İslam’ın yükselişe girmesi ve kendi sermaye sınıfını oluşturma çabalarıyla birlikte 1990’ların sonlarına doğru hegemonya krizi derinleşmiş ve yeni bir askeri müdahale ile sınıf kesimleri arasındaki gerginlikler ve bazı sermaye sınıflarının tasfiyesi söz konusu olmuştur.

¹⁶ Yeni Sağın ekonomik başarısızlıklarına ek olarak siyasi başarısızlığının da söz konusu olması iki uluslu hegemonik stratejinin de gerçekleşmesine engel olmuştur. Hegemonik projenin işleyiş mantığının tutarlı bir şekilde yürütülememesinin nedenleri arasında ise “Türkiye’deki birinci ulus olarak nitelenen kesimin birkaç tekel, faiz yüklü sermaye ve bir grup rantiyeye ile spekülâtorlerle sınırlı kalmasıydı. Bu açıdan bakıldığında İngiltere’nin tersine yeni sağın siyasi gücü, işçi sınıfını, vasıflarına ve üretkenlik derecesine göre bölmeyi başaramadı.” (Tünay, 2002). Dolayısıyla, başarısız bir girişimin sonucunda ikinci ulusu kapsayan kesimin hacmi genişledi ve “işçi sınıfının tümünü, tarımsal üreticilerin büyük çoğunluğunu, devlet memurlarını, milyonları bulan işsizi,

Batı'daki metropol bölgelerine yönelik imtiyazlı tutumu nedeniyle kentsel ve kırsal kesimler arasındaki uçurumun artması; geleneksel burjuvazinin ve Anadolu'daki yeni küçük burjuvazinin İslamcı ve milliyetçi partilerde politize olması, ve merkez sağ partileriyle aralarındaki geleneksel bağların zayıflaması; etnik azınlıklara yönelik baskıcı politikalara bağlı olarak derinleşen ideolojik krize, büyüyen Kürt hareketinin ve devletin diğer aygıtlarının yanı sıra iş güvenliği sağlamak için oluşturulan paramiliter (kontrgerilla) güçlerin ve 'özel hareket birimleri'nin eşlik etmesi; kamu otoritesinin meşruiyetinin ve hukuk egemenliğinin azalması, ve siyasi yolsuzlukların, mafya benzeri ilişkilerin, organize suçun artması; siyasal kriz ve meşruiyet krizine tepki olarak devlet aygıtlarının (ordu ve yargı) giderek politize olmasıdır (Hoşgör, 2014: 291).

Buna ek olarak CHP, görece geniş bir medya desteğine ve ideolojik olarak sosyal-liberal sentezi barındırmasına karşın ne büyük sermaye gruplarının çıkarlarına yönelik ulusal-popüler bir program sunmuş, ne de çimento vazifesi gören tutarlı bir ideolojik sistem sağlamıştır.

AKP dönemindeki hegemonya girişimi ise küçük burjuvazinin ekonomik taleplerinin popüler olmaya başlayan orta-ölçekli sermayenin çıkarlarına eklememesinden, liberal aydınların siyasal ve demokratik taleplerini muhafazakâr seçmen tabanının siyasal ve dinsel talepleriyle bütünleştirmesine kadar farklı toplumsal güçler arasındaki tavizlere dayanan çoklu stratejileri içermektedir. Aynı zamanda Milli Görüş gömleğini çıkartan, kendisini Demokrat Parti geleneğinin bir devamı olarak gören AKP'nin İslami tonları azaltılmış bir söylemle kendini takdim etmesi, İslamcı partilerden farklı ve ılımlı bir tarzda desteklenmesine yol açar. Kendini İslamcı öğelerle değil de "muhafazakâr demokrasi"¹⁷ tanımıyla geniş kitlelere tanıtan AKP aslında 1980'lerden bu yana amaçlanan hedefleri yerine getirecek olan "liberal-muhafazakâr"¹⁸ bir merkez sağ partidir. Ayrıca AKP, mağdur ve muhtaç kesimlerin beklentilerine hitap eden ve bu doğrultudaki –bir anlamda maddi ödün ve sembolik ödül hükmünde olan- sosyal icraatlar aracılığıyla siyasi önderliğini pekiştirmekte ve seçmen kitlesini de mobilize edebilmektedir.

serbest meslek sahibini ve zanaatkârları, tüccarları, emeklileri" içerecek bir konumda geniş bir toplumsal tabanı kapsadı.

¹⁷ Akdoğan (2003), AKP için hazırladığı parti yayınında muhafazakârlığı demokrasiyi içeren bir siyasal uzlaşma alanı olarak tanımlar. Böylece AKP'ye göre farklılıkların doğal bir durum ve zenginlik olması bakımından toplumsal ve kültürel çeşitliliklerin hoşgörü zemininde katılımcı demokrasi ile temsil edileceğini belirtir. Aynı zamanda muhafazakârlığın siyasal iktidarın bir kişi veya zümrenin elinde yoğunlaşmasını reddetmesi bakımından siyasal otoritenin sınırlandırılmasını istediklerini ya da otoritenin kendisinin bizzat keyfilğine karşı çıktıklarını ifade eder.

¹⁸ Akdoğan (2004) "*Ak Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*" kitabında ise AKP'nin serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemi ile bütünleşen rekabetçi bir iktisadi anlayışı savunduğunu öne sürer.

AKP, 2002 yılında iktidara geldiğinde Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği'yle (TÜSİAD) temsil olunan geleneksel İstanbul sermayesi tarafından çekincelerle karşılanmış olsa da gerek iktisadi yönelim ve büyüme stratejileri gerek emek süreçleri ve bölüşüm politikaları açısından sermaye sınıfı için ehven-i şer bir durum olarak görülmekteydi. Söz konusu duruma örnek olarak IMF gözetimindeki Derviş programı olarak bilinen “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”na AKP’nin sadakatle uyacağını belirtmesidir.¹⁹ Dolayısıyla 1980’lerle başlayan ekonomi politik programın taşıyıcısı ve sürdürücüsü olarak AKP, süreklilik-kopuş tezinde kesinlikle bir süreklilik göstermektedir. AKP hükümeti ilk yıllarında IMF’nin taleplerine sadık kalacağını belirtmiş ve bu bağlamda krizin üstesinden gelmeye dönük programları²⁰ uygulamıştır. Bu doğrultuda ilk önce kamu harcamalarında daralma ve kamu borçlarının kontrol altına alınması hedeflenirken, özelleştirmeler hızlandırılmış, ekonomide yabancı sermaye girişi için gerekli düzenlemeler öngörülmüş, tarım sektörü, kamu personeli rejimi ve yerel yönetimler düzeyinde dönüşümlerin sağlanmasına yönelik tasarılar hazırlanmıştır. Ek olarak Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası²¹ ve Sosyal Güvenlik Kurumu²² Yasası’nın çıkarılması ile sosyal güvenlik alanında önemli bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir.²³ Böylece sosyal güvenlik gibi emekçi

¹⁹ 2008 yılına kadar fiilen yürürlükte olan program AKP döneminin iktisat politikalarının bizatihi özünü oluşturmaktadır. Böylece hem içeride hem de dışarıdaki yerli ve yabancı sermaye çevrelerine güven ve istikrar vurgusu sunulabilmiştir.

²⁰ 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında kurulan 58. Hükümet Acil Eylem Planı ve sonrasında 59. AKP Hükümetinin ve 22 Temmuz seçimlerinden sonra devam eden “60. Hükümet Programındaki “İktisat Politikası Tercihleri”; “sermayenin 1994 krizinden sonra ısrarla talep ettiği ve 1995 yılında hazırlanarak kamuoyuna bir çalışma ile açıkladığı, 1988 Yakın İzleme Anlaşması ile hayata geçirilen ve 2000- 2002- 2005 stand-by anlaşmaları ile yürütülen, özü itibarıyla IMF ve Dünya Bankası ikilisinin güdümünde sürdürülen neoliberal iktisat politikaların Türkiye’nin dışa bağımlılığını artırıcı, dış şoklara dayanıksız, zayıf ve yeniden montaj ekonomi yaratma projesindeki iktisat politikası tercihleri ile üst-üste çakışan tercihler olmuş ve bu politikaların bütünüyle devamı niteliğine bürünmüştür.” (Ekzen, 2009: 475). Aynı şekilde seçmen kitlesine dönük olarak IMF programının sosyal ve ekonomik sonuçları için sert eleştirilerde bulunmuş olsa da yürürlükte programın icrası hakkında farklı bir tutum sergilememiş; aksine, 2004’te süresi olan ve geçmiş hükümetlerce uzatılmış olan 2002 stand-by anlaşmasının beyanları korunarak 2005- 2008 dönemini de kapsayacak orta vadeli yeni bir stand-by sözleşmesine imza atmıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ekzen, 2009; 2002 İstikrar Programı için bkz. Şimşek, 2007; IMF politikalarının çeşitli ülke örnekleri açısından değerlendirmesi için <http://www.antimai.org/eko/eyapiyoll.htm>, erişim tarihi: 29.10.2019.

²¹ 5510 sayılı ve 31.05 2006 tarihinde yürürlüğe giren yasa ile SSK, Bağ- Kur ve Emekli Sandığı mensuplarının tüm hak ve yükümlülükleri tek bir yasada toplanmıştır.

²² 5502 sayılı kanun ile sosyal güvenlik sisteminde parçalı ve ayrık yapı tek bir çatı altında birleştirildi. Böylece devlet memurları, sözleşmeli çalışanlar, tarım alanında ücretli çalışanlar, kendi adına çalışanlar ve tarım alanında kendi adına çalışanları kapsayacak düzeyde beş farklı emeklilik rejiminin hak ve yükümlülükleri denkleştirilerek tek bir emeklilik rejimine dönüştürülmesi sağlandı.

²³ Özellikle 2000’lerden sonra sosyal güvenlik alanında bahsedilen yapısal dönüşüm bir anlamda rekabet unsuruna dayandırılmaktadır. Sermaye birikimini kolaylaştıracak ve artıracak bir şekilde yapılan düzenleme ile emek üzerinde sınıfsal hegemonyanın tahakkümünü artırıcı ve kendisini

kesim için hayati derecede önemli olan bir alanda piyasanın rolü genişletilerek, bireysel emeklilik sisteminin önünün açılması, eğitim ve sağlıkta özel sektörün payının muazzam derecede artırılması sağlanmıştır (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2015: 876). Aynı zamanda IMF programının başarılı bir şekilde izlenmiş olması uzun yıllardan sonra enflasyonu tek haneli rakamlara düşürmüş ve ekonomik büyüme için uygun bir ortam oluşturulmuştur.²⁴ Hükümetin göstermiş ve yakalamış olduğu istikrar becerisi yabancı yatırımcılar için bir güven ortamı yaratmış ve dış sermaye akışının artışı 2005 sonrası için özelleştirmelerin hızlanmasını beraberinde getirmiştir.²⁵ AKP ilk yıllarında, performansındaki başarıyla iş çevrelerinden medyaya kadar uluslararası pek çok cenah tarafından desteklenmiş; ekonomi alanındaki büyümenin gelir bölüşümlerindeki gerilimi azaltacağına dair düşünceler yaygınlaşmıştır.²⁶

AKP hükümetinin farklı (tüm çelişkilerine rağmen sermaye kesimleri Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği-MÜSİAD, TÜSİAD)²⁷ iş çevreleri tarafından olumlu bir havayla karşılanması aynı zamanda hegemonik üstünlüğünü kurmasında önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Elbette farklı sermaye fraksiyonları tarafından AKP'nin desteklenmesindeki nedenler arasında siyasi iktidarın stratejik yöneliminin önemli bir payı bulunmaktadır. 2003 yılında yasalaşan 4857 sayılı İş Kanunu sermaye lehine bir yönelimle güvencesiz, enformel ve esnek çalışma biçimleri ile taşeronlaşmanın sadece özel sektörde

güvenceye alan bir dönüşümden bahsedebiliriz. Bu noktada Poulantzas'ın (2006: 206-7) çözümlemesi önemlidir. "Kapitalist devlet tarafından alınan önlemlerin hepsi, halk kitleleri tarafından dayatılanlar bile, sonuçta ve uzun vadede sermayeden yana ya da sermayenin yaygın yeniden- üretimiyle bağdaşır nitelikteki bir stratejinin içinde yer alır. Devlet, sermayenin yaygın terakümüne yönelik başlıca önemlerini ezilen sınıflarla olan güç dengelerini ve ezilen sınıfların direnişlerini dikkate alarak yükümlenir ve bu önlemleri siyaseten hazırlar, öyle ki bunlar, ezilen sınıflara verilen bazı tavizlerle (halkçı kazanımlar), sınıfsal hegemonyanın yeniden- üretimini ve burjuvazinin halk kitleleri üzerindeki genel tahakkümünü güvenceye alırlar." Devam eder, "Emek gücünün yeniden- üretimi siyasi bir stratejidir, çünkü söz konusu olan her zaman toplumsal işbölümünün yeniden- üretimidir; siyasi- ideolojik öğeler burada her zaman kurucu olarak mevcuttur. (...) [s]osyal yardım kanalları, işsizlik yardımı devreleri ve iş bulma büroları, 'sosyal' diye nitelenen konutlara (hatta geçiş sitelerine) ait uzamların maddi düzeni, özgül eğitim haddeleri (teknik ya da geçiş sınıfları diye adlandırılan), bakım evleri ve hastaneler aynı zamanda emek gücünün hukuki ve polisiye denetimini sağlayan siyasi yerlerdir."

²⁴ İdari engeller ve yasal korumalar üzerinde yapılan değişikliklerle kurumlar vergisinin düşürülmesi yatırımların seyrini değiştirmiştir.

²⁵ Özelleştirmelerle ilgili sıralama için bkz. Karahanoğulları, 2017.

²⁶ AKP'nin ekonomik programının özellikle sosyal adalet içerdiğine ve farklı kültürlere hoşgörü gösterdiğine dair yapılan vurgularla gelir dağılımı eşitliğini sağlayacağına yönelik görüşler için bkz. Keyman ve Öniş (2003; 2007) ve Öniş (2006b). 2000'li yıllardan itibaren yerel yönetim kanunlarının yenilenmesinin ekonomik anlamda ihtiyacı gidermediğine yönelik bilgi için bkz. Sarıoğlu, 2007.

²⁷ TÜSİAD, hükümetin ekonomi temelli performansını, AB üyelik süreci ile ilgili adımları ve yapısal reformları devam ettirmedeki kararlılığını ve bankacılık sektöründeki düzenlemelerini desteklemiştir.

değil kamu sektöründe de yaygınlaşabileceği anlamına gelmekteydi. Böylece AKP, stratejik seçici bir tavırla iki uluslu hegemonik projenin iktisadi alandaki düzenlemesini yasalaştırarak gerekli sermaye birikimine yönelik Schumpeterian Çalışma Devleti uygulamalarını devreye sokmuştur. Buna ek olarak, TÜSiAD hükümetin bazı uygulamaları (özelleştirmeler, vergi ve sosyal güvenlik primleri vb.) hızlandırması gerektiği kanaatindeydi. MÜSiAD ise enflasyon oranının düşmesinden ve mali istikrar konusunda kararlılığından dolayı hükümetin uygulamalarından memnuniyetini belirtmekteydi.²⁸ MÜSiAD ve TÜSiAD yüksek cari açık konusunda çekincelere sahip olsa da, genel anlamıyla sermaye kesimlerinin ve liberal çevrelerin AKP'nin iktidara gelişinden dolayı memnuniyet duydukları görülmektedir. Yeniden vurgulamak gerekirse 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında ekonomi politik ortam kaygan bir zemindeydi. Geçmişin bozuk düzeninden kopuşu temsil eden AKP, uzun zamandır talep edilen yapısal dönüşümleri sağlayacak, ülkenin kronik sorunları arasında olan işsizlik, yolsuzluk, yüksek enflasyon gibi meseleleri çözüme kavuşturacak ve sosyal adaleti yeniden tesis edecek bir yönetim olarak olumlanmaktaydı (Keyder 2004; Heper 2005; Öniş 2006a).²⁹

Siyasi ve iktisadi kriz dönemlerinden tek başına iktidara gelen AKP, sermaye sınıfı ve bağımlı sınıflar üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. AKP'nin siyasi istikrar ve büyüme vurgusu, Türkiye sermaye sınıfı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Buna ek olarak sosyal adalet, gelir eşitliği ve demokratikleşme üzerine yapılan vurgular yeni iktidar blokunun oluşmasına ve neoliberal uygulamalara karşı bağımlı sınıfların parçalı hareket etmesine imkân sağlamıştır. Aynı zamanda alternatifsizlik algısını yıkarak iş dünyasından uluslararası iş çevrelerine, liberal aydınlardan, bağımlı sınıflara kadar geniş kesimlere hitap etmiş ve birçok toplumsal sınıftan destek görmüştür.

AKP'nin belirli bir sermaye sınıfına yönelik kayırmacı bir politika izlemesi toplam artık değer dağılımını etkilediği için sermaye sınıfı fraksiyonları arasında giderek artan bir kutuplaşma ve çatışma gündeme gelmiştir. İslami sermayenin kendisi her ne kadar rekabetçi girişimciler olarak yorumlanıyor olsa

²⁸ Her ne kadar MÜSiAD, -IMF yörüngesindeki bir ekonomik program ve büyüme anlayışını destekleme noktasındaki çekincelerini ifade etse de- sermayenin belli bazı kesimlerde tekelleşmesine karşı AKP'nin ekonomik programını desteklemekteydi. Böylesi bir uygulama küçük işletmeler tarafından da olumlu karşılanmaktadır.

²⁹ Tek parti çoğunluğuna sahip olmanın getirdiği avantajla AKP, Kamu Sektörü ve Yerel Yönetimler Reformu, Sosyal Güvenlik ve Sağlık Reformu ve İş Kanunu gibi pek çok alanda yasa çıkarmıştır. Bu yasalar sayesinde yönetsel kapasitenin, üretkenliğin ve hizmet kalitesinin artacağı, buna ek olarak, şeffaflık ve hesap verebilirliğin güvenceye alınacağı iddia edilmiştir. Bu yasalarla yerel odaklara yetki dağılımında daha fazla imkân sağlayacağından âdemi merkezîyetçiliğin güçleneceğine ve böylece daha demokratik bir toplumsal zeminin yaratılacağına dair vurgu yapılmıştır.

da (Koyuncu, 2002; Özdemir, 2006) hem MÜSiAD hem de başka cemaat tipi ilişki ağları İslam'ı düzenleyici bir güç olarak formüle etmiştir (Hoşgör, 2014: 226). Bu düzenleyici form içerisinde hem İslami sermaye sınıf fraksiyonlarının kendi arasındaki çatışmadan kurtulabilmesi hem de dini ve ahlaki meşruiyet zemininde toplumsallaşması gerekmektedir.³⁰ İslami sermayenin İstanbul sermayesi karşısında ekonomik tahakküm kurabilmesi ve aynı zamanda ekonomik hegemonyaya sahip olabilmesi için MÜSiAD'ın bazı görevlerle donatıldığını söyleyebiliriz. Bu görevlerden ilki, sadâkat ve işbirliğini piyasa içinde güçlendirmektir. Kaynak kullanımından girdi tedarikine, taşeronluktan perakendeciliğe kadar pek çok alanda işlem maliyetinin azaltılması ve bilgi akışının kontrol edilmesi bakımından MÜSiAD'ın aracılığı önem arz eder. İkinci olarak, yurtdışı bağlantıları aracılığıyla yabancı ülkelerdeki diğer girişimcilerle ortak yatırımların desteklenmesi ve böylece küresel bir "Müslüman iş ağı" kurulması hedeflenmektedir (Hoşgör, 2014: 228). Bu ağ sayesinde, -başlangıçta Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkelere yapılan- iş gezileri, fuarlar ya da devlet adamlarıyla yapılacak görüşmeler için gerekli prosedürler kolaylaşabilmektedir.

Bir burjuva partisi olarak AKP, emeğin disiplin altına alınması, örgütsüzleşmesi, piyasa mantığının işleyişine yönelik reformların hayata geçirilmesi gibi sermaye-emek ilişkisinde sermaye sınıfının çıkarlarını gözeten bir tavır sergilemektedir. Ancak sermaye sınıfı bilindiği üzere yeknesak bir bileşim/oluşum olmadığından iktidar bu noktada eleyici/seçici bir strateji izlemektedir. AKP'nin arkasındaki temel sınıfsal güç İslami sermayedir; hatta söz konusu sermaye sınıfı fraksiyonunun yükselişiyle AKP ve geleneksel İstanbul sermayesi arasındaki ilişkiyi bu temel üzerinden değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Bulgular ışığında bir değerlendirme yapmak gerekirse MÜSiAD ile AKP arasındaki ilişki doğrudan bir iktidar-sermaye ilişkisidir. 1990'larda Refah Partisi ile yakın ilişkileri olan MÜSiAD'ın yaklaşık 10 üyesi AKP'nin kurucu kadrosunda yer alırken, 20 üyesi de 2002 seçimlerinde AKP saflarından meclise girmiştir (Şen, 2010: 71). Sadece sermaye ve emek ilişkisinde değil, dış politikada, siyasal rejimin niteliğinde, teşvik, ihale ve rant paylaşımı gibi maddi ödünlerde ve maddi getirisi yüksek konularda AKP, İslami sermaye sınıf fraksiyonunun doğrudan temsilcisi izlenimini vermektedir (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2015: 884). Bu fraksiyon AKP'nin muktedirliğine destek olmasının karşılığını sermaye sınıfı içerisinde ayrıcalıklı bir pozisyon elde ederek almış ve gücünü arttırmıştır.

³⁰ Buna örnek olarak, pazardaki rekabetin şiddetlendiği zamanlarda şirketler özelleştirme ihalelerine katılabilmek için fetva almışlardır.

Dolayısıyla MÜSiAD'ın faaliyet alanının sadece Türkiye piyasasıyla sınırlı kalmaması, dış pazarlara açılması, diğer bir ifadeyle uluslararası yönelimli bir politikayla büyümüş olması, onu diğer iş insanı derneklerinden ayırmıştır. Bu durum, MÜSiAD'ı TÜSiAD ile karşı karşıya getiren en temel sebeptir.³¹ Bu bağlamda, Kamu İhale Yasasında, 2003-2013 yılları arasında AKP iktidarı tarafından 29 kez, yasa kapsamındaki çeşitli maddelerde de 100'den fazla değişiklik yapıldı (Buğra ve Savaşkan, 2015:126).³² Diğer bir stratejik seçicilik örneğine İslami sermayenin kolay kredi bulmasına imkân veren Katılım Bankalarını sayabiliriz. "Katılım Bankası"³³ olarak adlandırılan finans kuruluşları aracılığıyla İslami sermayenin kolay kredi bulması kolaylaştırılmıştır.

Daha çok laiklik ve din gibi kavramlar üzerinden söylem düzeyinde çatışan bu iki sermaye sınıfı, modern, Batı yanlısı ve laik iş insanları ile gelenekçi, yerli ve dindar iş insanları dikotomisi üzerine konumlanmışlardır. AKP ise ekonomik anlamda egemen ve hegemonik olan TÜSiAD karşısında belli bir entelektüel ve ahlaki zemin üzerinde yükselen MÜSiAD'a müzahir olmuştur.³⁴ Dini motiflerle bezenmiş İslami sermayenin büyük burjuvazinin önemli bir kanadı haline gelip hegemonya kurmaya çalışması, söz konusu kesimin holdingleşecek bir

³¹ TÜSiAD yönetim kurulunda beş yıl boyunca yer alan Akkök Holding Yönetim Kurulu üyesi Ayça Dinçkök, ekonomi dergisi *Capital*'e 2010 yılında verdiği söyleşide hükümetin TÜSiAD'a yönelik tutumundan rahatsızlık duyduğunu, TÜSiAD'ın davet edilmediği toplantılara başka dernek ve sivil toplum kuruluşlarının davet edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, 2009 yılında yapılan TÜSiAD Yüksek İstişare Konseyi (YİK)'nin basına kapalı oturumunda MÜSiAD'dan bile daha güçsüz algılanmaya başladıklarının konuşulduğuna dair bilgiler aktarılmıştır (Tanyılmaz, 2014. 149-150). Bununla birlikte MÜSiAD'ın tıpkı TÜSiAD gibi basılı ve görsel medya organlarını kullanması, çeşitli sektörel alanlar hakkında raporlar düzenlemesi, siyasetçilerle yakın temas ilişkileri olması ya da gazeteci ve din adamlarıyla yatırımlar üzerinde müzakerelerde bulunması gibi faaliyetleri hegemonik olma çabaları arasında sayılabilir.

³² 2003'te yapılan ilk değişiklikle beraber kamu ihalelerinin tamamını kapsayan yasal çerçeve oluşturma hedefinden sapılmıştır. Bu değişiklikle belediyeler olmak üzere birçok kamu kurumu; enerji, su, ulaşım ve iletişim gibi alanlarda kamu hizmeti sunan sektörler mevcut hukuki sınırlamalardan muaf tutulmuştur.

³³ Özal iktidarı döneminde ilk kararnamelerden biri olarak karşımıza çıkan Özel Finans Kurumları (ÖFK), bir yandan İslami kurallara uygun faizsiz bankacılık işlemi yapabilme imkânı sunarken diğer yandan Arap sermayesi ile İslamcı sermayenin yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Buna ek olarak 1980'lerde Türk-Arap sermayesi tarafından üç ÖFK, yani Albaraka Türk, Faisal Finans ve Kuveyt Türk kuruldu; bunları 1990'larda bu kez Türk sermayesi tarafından kurulan üç tane daha izledi: Anadolu Finans, İhlas Finans ve Asya Finans (Bank Asya). İhlas Finans 2001 yılında iflas etti. Anadolu Finans 1999 yılında Boydak Grubu tarafından, Faisal Finans ise 2001 yılında Ülker Grubu tarafından satın alındı. Bu iki ÖFK 2005 yılında Türkiye Finans adıyla birleştirildi ve 2008 yılında Suudi Arabistanlı National Commercial Bank'a satıldı" (Öztürk, 2014: 198).

³⁴ İslami sermaye sınıfını verilerle değerlendirirsek; 2010 yılı itibarıyla *Capital 500* içerisinde İslamcı sermaye bağlantısı olan şirket sayısı 85-95; *Ekonomist Dergisi*'nin 2006-2010 yılları arasında yayınlanan en zengin 100 ailesi listesinde İslamcı sermaye olarak tanımlanabilecek 19 aile bulunmakta, *Fortune 500* içinde yer alan İslamcı sermaye bağlantılı firma sayısı ise 90-95 arasındadır (Tanyılmaz, 2014: 167-168).

büyükölge erişmesi ile başlar. *Capital* dergisi yazarı Tarcan Aksal'ın aktarımına göre (2010) 2002 yılında Anadolu'daki holding sayısı 144 iken bu sayı 2009'da 204'e ulaşmıştır. Bununla birlikte yeni holdinglerin çekim merkezleri arasında Gaziantep, Kayseri, Denizli, Bursa, Konya ve İzmir yer almaktadır. 2000'lerde Anadolu Kaplanları olarak ifade edilen İslami sermayenin önemli bir sıçrayış içinde olduğu ve holding sayısının 2002'de 628'e, 2009'da ise 993'e ulaştığı gözlemlenmektedir (Tanyılmaz, 2014: 171). İslami sermaye fraksiyonu yüksek-teknoloji, hizmet, makine, inşaat, gıda gibi pek çok alana dağılmış vaziyettedir. Bu olgular ışığında İslamcı burjuvazinin Türkiye burjuvazi sınıfının ilişkilerinin bir ürünü olarak dönüşüme uğradığı ve finans kapital olarak nitelenmeyi hak edecek bir büyüklüğe ulaştığını söylemek mümkündür (Tanyılmaz, 2014: 174). Poulantzas'ın ekonomik tahakküm ve hegemonya kavramlarını hatırlayarak yorumlamak gerekirse, İstanbul sermayesi bilindiği üzere erken Cumhuriyet döneminde devlet desteğiyle oluşturulan ilk milli burjuvazi sınıfıdır. Bu özelliği sayesinde ulusal çaptaki bir ekonomik tahakkümün ve hegemonyanın sahibidir. İki sermaye kıyaslandığında gerek üretim gerekse pazar payında, ekonomik büyüklüğüyle İstanbul sermayesi öne çıkmaktadır. Ayrıca bu sermaye çok uluslu şirketlerle yaptığı ortak girişimler sebebiyle uluslararası bir konuma da ulaşmıştır. Buna karşın İslami sermaye, iktidardan bağımsız değil, onun desteğine muhtaç bir konumdadır. Zira piyasada büyümek için iktidarın yaratacağı yeni yatırımlara ihtiyacı olduğu gibi iktidarın devletlerarası ilişkilerinden de yararlanmak mecburiyetindedir. Bu nedenle, İslami sermayeyi, hegemonik bir güç olarak İstanbul sermayesinin karşısına koymak hayli tartışmalıdır.

Sermaye ve emek arasındaki ilişkiye baktığımızda ise AKP iktidarı, emek politikalarını ve bu politikaların içine gömülü olan iktisadi, siyasi ve ideolojik kurumları yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Eğitimden sağlığa, sosyal güvenlikden iş gücüne kadar geniş bir yelpazeye yayılan ve reform adı altında sitayişle bahsedilen bu düzenlemeleri sınıflar arası ilişkiler ve yine sınıflar arası denge ve mücadele biçimleri bağlamında okumak gerekir. Bu açıdan bakıldığında AKP, -neoliberalizm, muhafazakârlık ve İslam'ın birbirini etkilemesi ve/veya eklenmesi ile oluşan emek politikaları- kapitalist sınıfın çıkarları üzerinden yükselerek toplum içinde zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumu büyötmektedir (Köse ve Bahçe, 2009). Neoliberalizmin emek politikaları üzerindeki etkisi dünya genelinde hissedilebilir olmakla birlikte, Türkiye'yi bu değişim noktasında özel kılan unsurlardan birisi, bu politikaların İslamcı bir siyasal eğilim çerçevesinde gerçekleşiyor olmasıdır (Coşar ve Yücesan-Özdemir, 2014).

AKP'nin iki uluslu hegemonik projenin maliyetlerini yüklediği ikinci ulus, emekçi/bağımlı sınıftır. Daha önce de belirttiğimiz gibi 2003 yılında yasalaşan 4857 sayılı *İş Kanunu*³⁵, sermaye lehine olup emekçi sınıfın iş güvencesini ve çalışma biçimlerini alt üst eden bir konumdaydı. Bu bağlamda çalışmanın inceleme nesnesini oluşturan iki uluslu hegemonik proje açısından kayda değer ilk olgu, iş hukukunun temellerinden biri olan emeğin korunması ilkesinden uzaklaşılması, işyeri ya da işletmenin güvenliği ilkesinin benimsenmesidir. Stratejik açıdan önemli olan sermaye sınıflarının yanında bir tutum sergileyen AKP, böylece emekçi kesimi bu strateji kapsamında dışlamış ve dışarda bırakmıştır. Söz konusu iş kanunu sermayenin elini güçlendirirken işveren-alt işveren arasındaki ilişkinin de yeniden tanımlanmasına imkân sağlamaktadır. İşverenin üretmiş olduğu mal ve hizmetleri bölümlere ayırarak arka planda işin alt işveren (taşeron) kontrolünde yürütülmesine yönelik taşeron hizmetlerinin önünü açmıştır. Böylece işin asıl maliyeti ve kâr payı birinci ve ikinci işverenler arasında bölüşülüp emekçi kesime kısa dönem parça başı iş verilerek güvencesizliği ve ucuz emeği yasal hale gelmektedir.³⁶ Bu nedenle AKP'nin siyasi iktidarı elde ettiği günden beri emekçi sınıfların hak kayıpları istikrarlı bir biçimde sürmektedir.³⁷ Buna örnek olarak AKP dönemindeki özelleştirmeleri gösterebiliriz. *Özelleştirme Dairesi Başkanlığı'nın 2010 yılı Performans Programı*'nda dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek (ÖİB, 2009), “*AKP hükümetlerinin özelleştirme konusunda kararlı ve ekonomik istikrar sonucunda özelleştirme uygulamalarında önemli bir yol alındığını, böylece ekonomide rekabetin önünün açıldığını, verimliliğin arttığını*” ifade etmektedir. Şimşek, bunlara ek olarak 1986 yılında başlanan özelleştirme faaliyetlerinin 2003 yılına kadar 8,2 milyar ABD Doları tutarındaki özelleştirme uygulamasına karşın 2003'ten itibaren son altı yıl içerisinde 32.5 milyar ABD Doları tutarında özelleştirmenin yapıldığını belirtir. AKP hükümetlerine kadar özelleştirilmesi gerçekleştirilmeyen Türk Telekom, Tüpraş, Erdemir, Petkim, Tekel Sigara, Başkent Elektrik, Sakarya Elektrik gibi birçok kamu kuruluşunun özelleştirmelerinin gerçekleştirildiği ve böylece

³⁵ Söz konusu İş Kanunu, 1990'lı yıllardan itibaren fiili olarak uygulanan esnek çalışma biçiminin yasal hale gelmesi anlamındadır. Özellikle TÜSİAD ve TİSK gibi sermaye sınıfı örgütlerinin talepleri ve yayınladıkları raporlar sonucunda hazırlanmıştır.

³⁶ 2011 Ocak ayında dönemin Devlet Bakanı Egemen Bağış'a yönelik soru önergesinde, kamuda taşeronlaşmayla ilgili sorulara “değinilen hizmetlerin hizmet alım yoluyla gördürülmesi daimi personel istihdamına göre daha ekonomiktir” diyerek taşeron işçinin daha ucuz olduğunu beyan etmiştir. Bkz. <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/bakan-bagistan-taseron-savunmasi-1342213> (14.11.2019).

³⁷ Belirtmek gerekir ki emekçi sınıfın aleyhinde devam eden bu süreç yeni değildir. Bu gerilemenin çıkış noktasını 12 Eylül'e kadar götürmek mümkündür. AKP ile ivme kazanan bu durum, 1980'den beridir süregelen neoliberalleşmenin birikimli bir sonucudur.

Özelleştirme İdaresinin kuruluşundan³⁸ 2010 yılına kadar gerçekleştirilen özelleştirme işlemi toplam 40.7 milyar ABD Dolarına ulaştığı kayda geçmektedir (ÖİB, 2009). AKP dönemindeki özelleştirme yüzdesi, o zamana kadar gerçekleştirilenlerin yüzde 86'sına³⁹ tekabül etmektedir (Saraçoğlu ve Yeşilbağ, 2015: 876). Özelleştirme endüstriyel işletmelerle birlikte otoyol, liman, kamu arazisi ve köprü gibi halkın bizzat varlık gösterdiği alanlarda da gerçekleştirilmiş ve satım sonucundaki maliyet tüm emekçi kesime doğrudan veya dolaylı vergi ya da zam olarak geri dönmektedir.

2000'li yıllardaki hâkim emek rejimi ve AKP'nin buradaki rolü düşünüldüğünde emekçi sınıfının yapısının ciddi bir şekilde proleterleşme eğilimi gösterdiğini söylemek mümkündür. 2002-2011 yılları arasında işgücü ve istihdamda yaşanan değişimlere bakarsak, tarım dışı istihdam 2002 yılında 14 milyon civarındayken, 2011 yılında 3,5 milyon artış göstermiştir. TÜİK'in aynı yılları kapsayan verileri de tarımın Türkiye ekonomisi içindeki sektörel payının yüzde 35'ten yüzde 24'e gerilediğini teyit etmektedir. İlgili yıllar arasında yaşanan mülksüzleşme, üreticiyi desteklemeyen tarım politikaları ve bu politikaların yarattığı olumsuz sonuçlar düşünüldüğünde bu tablonun ortaya çıkması gayet olağan bir durumdur. Buna karşın tarım sektöründen koparak tarım dışı istihdamın içine eklenenlerin önemli bir kısmının asgari ücret koşullarında ya da kayıt dışı çalıştığı söylenebilir. 2003 yılında toplam kayıtlı (sigortalı) ücretli çalışan içinde asgari ücretli çalışan sayısı yüzde 57 iken 2010 yılı itibarıyla aynı oran yüzde 43 olarak gözlemlenmektedir (Aslan, 2019). DiSK'in hazırlamış olduğu emek raporu ise reel asgari ücret artışı reel milli gelir artışının oldukça gerisinde kalmaktadır (DiSK, 2018).

Öte taraftan, bağımlı sınıfların sendikal hak mücadelesinden uzaklaşması ve böylece sendikasızlaşmanın önünü açmak adına karşılıklı güven ve sadakat bilincinin gelişmesine yönelik *Homo Economicus*'un karşısında "*Homo Islamicus*"⁴⁰ formüle edilmektedir. Emek-sermaye çelişkisinde yasal kurallara dayalı sosyal güvencelerin ve sendikal hakların yerini dinsel bir çalışma etiği ve ilişkisi almaktadır (Buğra, 2004). *Homo Islamicus* ile kapitalist üretim tarzının rasyonel, bireyci-çıkarıcı ve tüketim odaklı insan tipolojisinin alternatifi olarak İslami bir müktesebatın imbiğinden geçmiş Müslüman tipolojisi öne sürülür. Kapitalist insan modelinin tam karşı kutbunda yer alıyormuş gibi görünen bu Müslüman

³⁸ Türkiye'de özelleştirme uygulamaları 24 Ocak 1980 Ekonomi Kararları kapsamında piyasa ekonomisine geçiş ile gündeme gelmiş ve 1984'te başlayarak 1994 yılına kadar yasal düzenlemelerdeki eksiklikler giderilmiştir.

³⁹ DiSK'in (2018) *Emek Raporu*'nda bu oran yüzde 88' yükselmiş gözükmemektedir.

⁴⁰ *Homo Islamicus* kavramı 1994 yılında MÜSİAD'ın hazırladığı "*İş Hayatında İslam İnsanı: İslami Duyarlılıkla Yönetilen Firmalarda Örgütsel Davranış Biçimleri*" adlı raporunda yer almaktadır.

tipolojisi esasen kapitalist sistemin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yumuşatılmıştır. Dolayısıyla kapitalist kutbun karşısında değil, yanındadır. Dini meşruiyetini kurgularken toplumdaki ihtiyaç sahiplerinin talepleri ve çıkarlarını dikkate aldığını iddia eden “İslam insanı” fikri de aslında sınıfsal örgütlülüğü ve bu amaç doğrultusundaki sınıfsal birliği çeşitli ideolojik aygıtlarla sömüren alternatif bir toplumsal proje olarak karşımıza çıkmaktadır (Hoşgör, 2014: 229). İşverenine sadakatle bağlı “İslam insanı” projesiyle grevlere ya da sendikalara ihtiyaç duyulmaması ve örgütlü mücadele biçiminin tavsatılması amaçlanmaktadır. Çalışanlarının haklarını ve sorumluluklarını usta-çırak ilişkisine dayandıran ahilik geleneğinin bir izdüşümü olarak kendisini yorumlayan MÜSiAD, böylelikle enformel bir ilişki olarak sermayesini realize etmektedir. Sendikal bir örgütlülüğü olmayan vasıfsız işgücü istihdam ederek mutlak artı değer elde edilmektedir.⁴¹ Stratejik yeni bir dil olarak “iş yerini/şirketini benimseme ya da şirket çalışanlarının aile” olarak nitelendirilmesi sembolik düzeyde bir aidiyet yarattığı için emekçi sınıftan altruist/özgeci bir tavır beklenmektedir. Mesai saatlerinin dışındaki çalışma saatlerinin aile içinde gösterilen bir fedakârlıkla eşdeğer tutulması esnekleşme politikalarındaki mutlak artı değerın yeniden üretimine örnek olarak gösterilebilir. Buna ek olarak partinin kendi tabanını oluşturan muhafazakâr seçmene yönelik iltimaslı tutumu, tabanın arzu ve isteklerini güçlü ve etkin kılacak şekilde iktidarın devletin kurumsal yapısını değiştirmeye yönelik girişimleri, demokratikleşme ve AB sürecindeki aksamalar iktidar bloğu içerisindeki hegemonik güç dengelerinde bir dizi aksaklıklara neden olmuştur (Hoşgör, 2014: 293-294).

Tüm bunları değerlendirmek gerekirse kriz sonrası ortam AKP için hegemonyanın yeniden kurulmasına yardımcı olmakla kalmadı aynı zamanda 1980’lerden beri yapılmak istenen ama başarılı bir şekilde seyretmeyen neoliberal yeniden yapılanma sürecinin hızlı bir şekilde ilerlemesine dayanak oldu. 1990 yıllar öğrenci hareketinin örgütlü mücadelesinden büyüyen Kürt hareketine kadar sınıf bağlantılı ama sınıf bilincinin olmadığı bir dizi direnişi barındırmaktadır. Bunun yanında yine 1989 Bahar Eylemleri’nin ardından 1990’lı yılların başında Zonguldak Madenci Yürüyüşü gibi bir kitlesel direnç büyük sermaye gruplarının mevcut havanın sınıfsal mücadelesinden

⁴¹ Post-Fordist birikim rejiminin ve yalın üretim modelinin söz konusu olduğu bu yeni emek rejimi, yeni tabiiyet ve kontrol mekanizmasına uygun kurumsal yapılanmaların hukuksal biçimlerle var olduğu ve iş kanunlarının yeni üretim sürecinin dayattığı biçimde şekillendiği bir ortam içinde var olur. Emek pazarı içinde akışkanlığın sağlandığı, emek gücünü satanlar arasında çok nitelikli ve niteliksiz ayrımının söz konusu olduğu yeni emek rejimi, bağımlı sınıfları keskin bir şekilde ayırmış ve sınıf içi tutunum mekanizmasının ve işçi sınıfının örgütlü gücünün kırılmasını sağlamıştır.

sönümlendirmek adına verdikleri stratejik ödünler uzun vadede yeni bir iktidar bloğu kurmaya yönelik bir tavır sergiledi. Dolayısıyla kurulan bu yeni iktidar bloku, ideolojik meselelerden toplumsal entegrasyona, demokratikleşmeden uluslararası ilişkilere kadar çok kapsamlı bir strateji ve ilişkiler ajandasına sahip oldu (Hoşgör, 2014: 301).

3. BİR ÇÖZÜLÜŞ OLARAK İKİ ULUSLU HEGEMONYA PROJESİ: 2010-2013 YILLARI VE YENİ DEVLET BİÇİMİNE DOĞRU

3 Kasım 2002'de iktidar olan AKP, yeni bir tarihsel bloğun kurulmasında öncü role sahiptir. 1980-2000 yılları arası kurulamayan hegemonik proje için artık konjonktürel ve sınıf dinamikleri açısından elverişli bir ortam vardı. Hegemonya projeleri, sadece ekonomik alan ile sivil toplum içindeki çelişkilerin giderilmesinde değil, aynı zamanda devlet aygıtının çeşitli organlarındaki güç odaklarının kendi içlerindeki çatışmaların sınırlandırılmasında da hayli etkindir (Hoşgör, 2014: 313). Ancak hedeflenen yeni hegemonik proje –kapsayıcı ve bütünleştirici– tek uluslu bir hegemonik projeye ve ulusal popüler iradeye dayanarak kurulamayacaktır.⁴² Bu, stratejik öneme sahip muhafazakârların dışında kalan toplumun farklı kesimlerinin siyasi baskı aracılığıyla denetim altına alınmasını salık veren iki uluslu hegemonik projedir. Ayrıştırma ve seçici/sınırlı stratejiler üzerinden inşa edilen siyasal alanda siyasetsizleştirmeye dayanan ve alternatif bir siyaset projesini kabul etmeyen bu proje, geniş kitlelerin dışlanmasını gerektirir. Dolayısıyla, siyasi baskı aynı zamanda toplumsal ayrışmayı, siyasetsizleştirme üzerinden yeni bir siyaset dinamiğinin sağlanmasını ve ulusun düşman kamplarına bölünmesini beraberinde getirir.

Her ne kadar dışlayıcı ve sınırlayıcı bir hegemonik proje hedeflenmiş olsa da hegemonyanın kurulması ve devamlılığının sağlanması, hem iktidar blokunun korunmasına hem de yönetici sınıfın sınırlı düzeylerde de olsa maddi tavizler vererek bağımlı sınıfların rızasını üretebilmesine bağlıdır. Bu yeniden üretim ahlaki, moral ve politik liderliğin sürdürülebilmesine bağlıdır. Aksi takdirde yönetici sınıf ya da fraksiyon toplumsal uzlaşmayı sağlayacak koşulları yeniden üretmediğinde hegemonya krizi açığa çıkar. Hegemonya krizleri ise, iktidar blokunun kendi bileşenleri nezdinde liderliğini kabul ettirmesini ve bağımlı sınıflar üzerinde tahakkümünü kurmasını da zorlaştırır. Bağımlı sınıflar açısından bu durum siyasal temsilcilerinden uzaklaşmayı, kopmayı yani temsil/meşruiyet krizinin gün yüzüne çıkmasını gündeme getirir.

⁴² Askeri vesayetin ortadan kaldırılmasına dönük yapılan Ergenekon davalarının sonucunun bir kumpas davasına dönmesi ya da 2023 ekonomi programı adı altında cumhuriyet rejiminin çevrimini amaçlayan güçlü Türkiye vurgusu söz konusu ulusal popüler iradeye örnek olabilir.

Öte taraftan AKP'nin iktidara geldiği andan itibaren benimsediği ekonomik büyüme paradigması ve istikrar söylemi sorunlu bir nitelik taşımaktaydı. Büyümenin kendisi sanayi üretiminde yapılacak atılımlara değil; tüketim harcamalarına, doğrudan yabancı yatırımlara özelleştirmelere ve sermaye yoğun değil emek yoğun üretim sektörlerine bağlanmıştı. Aynı zamanda ihracat gelirlerinin artmasına rağmen ithal tüketim mallarına yönelik talebin - ihracatın ithal ara mallara olan bağımlılık düzeyi nedeniyle- yükselmesi de dikkat çekiciydi.⁴³ ihracat-ithalat dengesinin sağlanamaması cari açığın artmasına ve ekonomide ciddi anlamda bir kırılganlığın gelişmesine sebep oldu. Bu açıdan bakıldığında, AKP iktidarının ekonomik durumu konsolide edebilmesi için yeni gelir kalemlerini ortaya çıkarması elzemdi. Bu kalemler arasında tüketici kredilerini, toplu konut projelerini ve kamu sektörü harcamalarıyla finanse edilen inşaat sektörünü saymak mümkündür. AKP hegemonyasının sınırlı kapsamı sadece halk kitleleri nezdinde değil, iktidar blokunun içsel çelişkileri açısından da geçerliydi (Hoşgör, 2014: 314). İlk yıllarda uygulanan Derviş politikaları, IMF ve Dünya Bankası destekli ekonomik kalkınma ve büyüme, 2008 yılında kendini derinden hissettiren küresel finansal kriz sonrasında iktidar blokundaki kırılganlığın açığa çıkmasına neden oldu. Krize yönelik “teğet geçti” yorumu ve krizin etkisini ortadan kaldıracak bir ekonomik paketin olmayışı ekonomi çevreleri ve yatırımcılar arasında hoşnutsuzluğun yükselmesiyle karşılık buldu.⁴⁴ Ekonomide durgunluğun devam etmesi, gelir dağılımındaki dengeyi ve büyüme hedeflerini tutturmadaki güçlük, sermaye birikiminin güvenceye alınmasını zorlaştırdı. İktisadi alandaki açmaza yönelik sermaye kesiminin tepkisi, siyasi iktidarın hegemonyasını sürdürmede kullandığı maddi ödünleri de etkilediğinden partinin izlediği politikalar gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında sistematik bir şekilde otoriterliğin yükselmesini beraberinde getirdi.

⁴³ ihracatın ithalata artan bağımlılığına katkı yapan bir politika olarak “işleme rejimi” adını taşıyan sistem sanayicilerin gümrüksüz ithalat yapabilmeleri için yurtiçinde işlenerek bekletilen ve belli bir süre içinde ihraç edilmek zorunda olan mallara dayanmaktaydı. Sanayinin rekabet edebilmesi için korumaya alındığı bu ortam ekonomide önemli bir maliyet çıkarmaktaydı; hızla artan ithalat, yerinde sayan reel ücretler ve istihdam (BSB, 2007: 64). Bu koşullar altında zamanla sanayicilerin inşaat ve turizm sektörüne kaydığı gözlemlenmektedir. 2008 küresel krizinden sonra ise sanayi çıktılarını oluşturan inşaat, otomotiv ve tekstil gibi lokomotif sektörler durgunluk içine girdi. Buna ek olarak tüketici harcamalarının da düşüşe geçmesi büyük şirketlerin üretimden kaçınmasına ve kapasitelerini düşürmelerine, bu durum da fabrikaların kapanmasına ve işsizlik artışına neden oldu (Sönmez, 2010).

⁴⁴ Seçim harcamaları, enflasyonun iki hanelere yükselmesi, işsizlik ve siyasi istikrarsızlığın bütçe üzerinde yarattığı baskıyla TÜSİAD ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), açık bir şekilde mali disiplin olması gerektiğini dillendirdi. Ancak AKP iktidarı yerel seçimler öncesi seçmen kitlesini konsolide edebilmek için TÜSİAD'ın IMF ile yeniden stand-by anlaşması yapılması teklifini reddetti.

Dolayısıyla AKP'nin bağımlı sınıflar üzerindeki maddi tavizlerinin görece ortadan kalkmış olması sembolik ödüllere yönelimi artırdı ve bağımlı sınıflar üzerindeki edilgenleştirici etkiyi yoğunlaştırdı. Krizin derinleşmesi eğitilmiş kesimin işsiz kalmasına ve genç işsizliğinin artmasına; tarım politikalarındaki çiftçi aleyhine yapılmış yanlış adımlardan ötürü küçük üreticinin gelirinin düşmesine ve bunun sonucunda tarım sektöründeki işgücünün hizmet ve inşaat sektörüne akışına neden oldu. Bu da doğal olarak kayıt dışı ekonomiye, taşeronlaşmaya ve ucuz işgücüne sebebiyet verdi. İşsizlik korkusunu yoğun olarak hisseden emekçi sınıf ise çalışma koşullarının kötüleşmesine dahi razı oldu.⁴⁵

Tüm bu olumsuz tabloya rağmen 2010 referandumunda AKP'nin ciddi bir sarsılma yaşamadığı görülür. Ancak toplumsal hayatın bütünü üzerinde ideolojik üstünlüğü ve entelektüel/ahlaki liderliği temsil eden hegemonya, muhaliflerin sınırlandırılmasına ve toplumun farklı kesimlerinin aktif ya da pasif rızasına dayanır; bu bakımdan, siyasi iktidarın varlığını sürdürmesi hegemonik önderliğe sahip olduğu anlamına gelmez. Hegemonik önderlik, hegemonik grubun kısa dönemli çıkarlarından tavizler vererek kitlelere ekonomik ve sembolik ödüller aracılığıyla belli bir ekonomik-korporatif çıkara ayrıcalık tanımasıdır. Hegemonik önderlik vasfına sahip olan kesimin bazı zamanlarda kısa dönemli çıkarlarından vazgeçmesi gerekir. Hegemonik önderliği elde etmek için iktidarı elinde bulunduran ya da iktidarı hedefleyen grubun başka kesimler karşısında rekabetçi mücadelelerden başarıyla çıkması son derece önemlidir. Bu amaç doğrultusunda lider konumundaki fraksiyon, hakimiyetini elde edene kadar geçici de olsa bir birlik oluşturabilmek için diğer fraksiyonların çıkarlarını kendi çıkarlarına eklemleyebilme güç ve kabiliyetine sahip olmalıdır. Ayrıca buna ek olarak, önderliği amaçlayan fraksiyonun kendi özgül çıkarları verili tarihsel uğrakta kapitalist birikimin nesnel koşullarıyla da örtüşmelidir. Hegemonyanın oluşturulabilmesi için öteki (ara) grupların desteğinin sağlanması, başka bir ifadeyle başka sınıfların ya da kesimlerin taraftar olabilecek duruma gelmesi de önemlidir.

2010-2013 dönemi, iki uluslu hegemonik projenin çözüldüğü ve bir hegemonya krizinin yaşandığı yıllar olarak yorumlanabilir. Bu çözümler sürecinde her ne kadar hükümet “Çözüm Süreci”⁴⁶ olarak tanımladığı ve

⁴⁵ AKP'nin ekonomi politikalarının gelir dağılımını artırmadığı, istihdamı düşürdüğü ve satın alma gücünü azaltarak yoksulluğu yoğunlaştırdığı söylenebilir.

⁴⁶ Kürt sorununu kökünden çözecek ve Türkiye siyasi hayatından böylesi bir sorunu silecek bir yaklaşım olarak ortaya çıkan Çözüm Süreci, PKK'nın silahsızlandırılması, çekilmesi ve harekete katılanların yeniden topluma kazandırılması; sonrasında anayasal ve yasal değişimler; siyasi müzakereler ve normalleşme olarak üç adımdan oluşmaktadır.

toplumun birçok kesiminden “akil adam”⁴⁷ oluşturduğu bir yaklaşımı sürdürmeye çalışmış olsa da süreç bir sonuca ulaşmamıştır. Siyasi iktidar sadece Kürt sorununda değil diğer azınlık (Ermeni sorunu, Hristiyan hakları, Alevi’lerin ibadet hakları gibi) haklarında da demokratik bir tavır sergilememiştir. 2013 yılının ilk yarısında toplumsal bir hareket olarak Gezi İsyanı’nın gündeme gelmesi ve AKP yöneticileriyle ilgili olarak, siyasi iktidarın meşruiyet krizinin derinleşmesine yol açan yolsuzluk iddialarının medyada yoğun olarak yer alması, dönemin önemli tartışma başlıklarını oluşturur. Tüm bu yaşananlar devletin temsil, müdahale ve dâhili eklemlenme biçimleri açısından yeniden yapılanmasını gerektirecektir. Bu durum, en üst soyutlama düzeyinde ifade etmek gerekirse, devletin işleyişinde iktidarın yürütmeyi tek elde toplanmasına, kanun hükmünde kararname ya da torba yasalarla Meclis’i temsil ve müzakere alanının dışına atmasına neden olur. Stratejik öneme sahip olan devlet aygıtlarının güçlerinin zayıflatılarak partinin başarılı bir strateji izlemesi amaçlanır. Dolayısıyla, tarihsel gelişme sürecinde ulaşılan bu uğrak, hem iktidar bloğu hem de devlet içi çatışmaların şiddetlendiği, bürokratların ya da devlet personellerinin ayrıştığı, bölünmelerin (seçilmişler ve atanmışlar olarak) yoğunlaştığı bir dönemin pratiklerini yansıtmaktadır.⁴⁸ Devletin bu yeni yapılanma sürecini, partinin “devlet aklı” ile hesaplaşması ve bürokrasinin teknokratik işleyişini piyasa mantığı ile değiştirme aşaması olarak değerlendirilebiliriz. AKP iktidarı, kuramadığı hegemonik projeye karşı artık farklı bir devlet biçimine geçiş için önceki kurumsal bütünlüğe sahip olarak, hâkim kesimlerin talep/çıkarlarını temsil eden direnç mekanizmalarını da tasfiye etme imkânı bulmuştur. Geleneksel direnç mekanizmaları (Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu gibi) AKP-Cemaat ilişkilerinde yeniden yapılandırılmış ancak 17-25 Aralık sonrası tasfiye ve dönüşümlerle zayıflatılmıştır. Bu dönüşümü mevzi/manevra savaşı açısından değerlendirirsek bir manevra savaşı olarak yorumlamak mümkündür. Bu stratejik yönelim, belli devlet aygıtlarının diğerlerine tabi kılınmasını, devlet bürokrasisi içindeki paralel iktidar ağlarının geliştirilmesini, stratejik önemdeki aygıtlara kendi ekiplerinin yerleştirilerek nüfuz etmesini, önceki cumhuriyetçi/laik bürokratlara karşı kendi kemik kadrosunun⁴⁹ oluşturulmasını (Hoşgör, 2014: 326) hedeflerken hegemonik gücün zayıflatılmasına bağlı olarak bürokraside yeni kadro düzenlemelerinin gündeme getirilmesini içermektedir.

⁴⁷ Akil adamlar, sol-liberal akademisyenlerden, sanatçılara, eğitimcilerden, yazılı ve görsel medya patronlarına kadar toplumun pek çok kesiminden oluşmaktaydı.

⁴⁸ İslami burjuvazinin sermaye birikimine yönelik iktidarın paylaşılma savaşında “*ne istediniz de vermedik*” söylemi iktidar bloku içerisindeki savaşın açığa çıktığı bir momenttir.

⁴⁹ İslami hareket içinde uzun yıllar aktif figürler önemli kadrolara yerleştirilmişti. Bunlar arasında Milli Eğitim Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı örnek verilebilir.

4. SONUÇ

Çalışmanın inceleme nesnesini oluşturan hegemonya projeleri kapsamında AKP, üç ayrı dönem içerisine bölünmektedir. 2002-2010 yılları arasındaki dönem kurumsal ve yapısal dönüşümler ışığında iki uluslu hegemonik projenin inşa edildiği; 2010-2013 arası yıllar söz konusu hegemonya projesinin çözülme aşaması geçirdiğini; 2013'ten günümüze olan dönem ise yeni bir devlet biçimi olarak ayrılmaktadır.

İlk dönem, AKP'nin geçmiş tarihsel kesitten ekonomik ve sosyal politikalar açısından ayrışmasına; piyasa egemenliğine dayanan iktisadi ve sosyal düzenlemelere denk gelir. Bu dönem içinde, sermaye ve emek arasındaki tabiiyet ve kontrol ilişkisi farklı bir aşamaya sıçramaktadır. Emegın sermaye tarafından kontrol edildiği, Fordist tekniklerin dönüştüğü ve yeni bir kontrol biçiminin dayatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Esnek üretim biçimine uygun olarak yalın üretim odaklı iş kanunları söz konusudur. Üretim sürecine uygun olan emek rejimi açısından pazar yönelimli yeniden yapılandırma sürecinin yaşandığından bahsedebiliriz. Kurumsal ve hukuki prosedürlerin tamamlanmaya çalışıldığı ilk dönem aralığı 2008 küresel krizinin de etkisiyle 2010 yılına kadar sürmektedir.

Yeni emek rejiminin ve dolayısıyla buna uygun olan iki uluslu hegemonya projesinin kurulmaya çalışıldığı dönem aralığı merkezi yapıların işlevlerini en aza indirmeyi ve talep dalgalanmalarına uyum sağlayabilecek kurumsal yapılar açısından mali ve finans dönüşümüne karşılık gelir. Böylece hem sermaye sınıfına hem de bağımlı sınıflara dair devletin stratejik-seçici bir tavır aldığı; sermaye sınıfı arasında İslami sermayenin yükselişte olduğu; bağımlı sınıflara dönük yeni emek rejimiyle bağlantılı olarak merkezde çekirdek bir nitelikli kadronun bulunduğu ancak geride kalanların vasıfsızlaştırıldığı gözlemlenebilir. Öte taraftan, devletin pazara kendisini sunamayan/sunmayan ve pazarın dışında kalanlarla ilişki biçimini de dikkate değerdir. Emek gücü içerisinde yer alamayan marjinaler, işsizler, yaşlılar, engelliler gibi toplumsal kesimin ötekilerine dönük seçici mekanizmanın işletildiği, devletin sosyal yardımlardan faydalanmak için belli kıstaslar üzerinden değerlendirmeye gittiği, sosyal yardımın kendisinin dışlayarak-seçtiği bir eleme süreci görülmektedir. Kriterlere uyan toplumsal gruplar, yeniden üretimi sağlayan taşıyıcı özneler konumundadır.

Bu dönem aralığında AKP, iki ulus hegemonik süreci tamamlamaya yönelik kurumsal bir mekanizma olarak karşımıza çıkar. Bu amaç kapsamında, belli meslek dallarının yerel pazarın ihtiyaçları temelinde hizmete açılması, çalışma zorunluluğunun bir gereği olarak her türlü kurumsal getirinin

metalaşması hegemonya sürecinin bir uzantısıdır. Söz konusu hegemonya projesi kapsamında devletin istihdam politikasındaki dönüşüm Kamu Personel Rejimi, Norm Kadro gibi uygulamalarla hizmetlerin piyasalaşmasına ve devlet dolayısıyla şirketleşmesine örnek verilebilir. Schumpeterci Çalışma Devleti'nin ve iki uluslu hegemonik projenin geçerlilik kazanması için uygun koşullar yaratılmaya çalışılır. İşçi sınıfı arasında yapılan keskin ayırım enformel sektörün ve kayıt dışı işgücü piyasasının hacminin giderek artmasına ve yoğunlaşmasına neden olur. İşsizler ordusunun hem nedeni hem de sonucu olarak açığa çıkan kayıt dışı işgücü piyasası adına yeni devlet biçiminin karşılığı olan AKP, ekonomi-dışı mekanizmalar aracılığıyla bağımlı sınıflar üzerindeki hegemonyasını muhafazakârlık ve dinsel kurumlar gibi tampon mekanizmalar aracılığıyla doldurmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla feodal toplumsal bağlarla Post-Fordist emek rejimi birbirine eklemlenmektedir. Özellikle sosyal politikaların devlet eliyle değil de belirli cemaat, dernek ya da tarikat gibi “dayanışma” ağları üzerinden yapılıyor olması işgücü piyasasında iş mevzuatlarının ve güvencelerinin değil, ikili ilişkilerin ve dinsel birleşmelerin söz konusu olduğu güvencesiz çalışma koşullarının devamını sağlamaktadır. 2010-2013 yılları arasında hem devletin askeri vesayetle savaşını sürdürmesinin hezimetini yaşadığı, organik bağı olan cemaat ile ilişkilerinin sarsıldığı ve iktidar savaşı yaşadığı hem de toplumsal muhalefetin yeniden yükselişe geçtiği bir dönem olarak iki uluslu hegemonik projenin çözülüşünü ifade eder. Bu bağlamda AKP iktidarının meşruiyet krizine, siyasal yönetim krizi eşlik etmiş ve yeni emek rejiminin/birikim rejiminin araçları işlevsiz kalmıştır. 2013 yılından itibaren bir devlet kriziyle karşı karşıya olduğumuzu söylemek mümkündür. Siyasal iktidarın yönetim krizine çözüm olması için sistem tartışmalarının yapıldığı ve Türk tipi başkanlık sistemi olarak nitelendirilen yeniden erk yaratma gücü Poulantzas'ın bilinen deyişiyle olağanüstü devlet biçimi olarak nitelendirilebilir. Ancak sürecin hala devam ediyor olması ve söz konusu yönetim krizine bir yılı aşkın bir süredir eşlik eden ekonomik kriz, tarihsel blok içerisinde bir çatlağa denk gelmektedir. Bundan sonraki aşamanın yeniden bir yapılanma sürecini barındırdığı ve söz konusu yeni sürecin ancak iktisadi, siyasi ve toplumsal düzeyin bütünlüğü içerisinde aşılabilceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Akça, İsmet ve Barış Alp Özden (2014), “AKP ve Türkiye'de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri”, *Başlangıç*, 2: 13-37.

Akdoğan, Yalçın (2003), *Muhafazakar Demokrasi* (Ankara: AK Parti).

Akdoğan, Yalçın (2004), AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi (Ankara: AK Parti).

Aslan, Gürdal (2019), “Türkiye’de Asgari Ücretli Çalışan Sayısı ve Ücret Seviyelerinin Değişimi (2003-2017 Hanehalkı İşgücü Anketleri Veri Analizi)”, Sosyal Güvenlik Dergisi, 9 (1): 141-159.

BSB. (2007), IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset (İstanbul: Yordam).

Buğra, Ayşe (2004), “Dini Kimlik ve Sınıf: Bir MÜSİAD ve HAK-İŞ Karşılaştırması”, Balkan, Neşecan ve Sungur Savran (Der.), Sürekli Kriz Politikaları (İstanbul: Metis): 126-147.

Buğra, Ayşe ve Osman Savaşkan (2015), Türkiye’de Yeni Kapitalizm Siyaset, Din ve İş Dünyası (İstanbul: İletişim).

Coşar, Simten ve Gamze Yücesan-Özdemir (2014), İktidarın Şiddeti: AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar (İstanbul: Metis).

DiSK. (2018), AKP Döneminde Emek Disk Raporu (İstanbul: DiSK).

Disraeli, Benjamin (1930), Sybil, or Two Nations (London: Machillan).

Ekzen, Nazif (2009), “AKP İktisat Politikaları (2002-2007)”, Uzgel, İlhan ve Bülent Duru (Der.), AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu (Ankara: Phoenix): 473-491.

Gramsci, Antonio (1971), Selections from the Prison Notebooks (London: Lawrence and Wishart).

Heper, Metin (2005), “The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey”, Turkish Studies, 6 (2): 215-231.

Hoşgör, Evren (2014), “İslami Sermaye”, Balkan, Neşecan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü (Der.), Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP (İstanbul: Yordam): 215-251.

Jessop, Bob (1990), The State Theory: Putting the Capitalist State In Its Place (Londra: Oxford University Press).

Jessop, Bob (1994), “The Transition to Post-Fordism and Schumpeterian Workfare State”, Burrows, Roger ve Brian Loader (Der.), Towards a Post-Fordist Welfare State (London and Newyork: Routledge): 13-37.

Jessop, Bob (2002), The Future of the Capitalist State (Oxford: Polity Press).

Jessop, Bob (2004), “Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri”, Clarke, Simon (Der.), Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru (Ankara: Ütopya): 193-225.

Jessop, Bob (2008), Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak (Ankara: Epos).

Jessop, Bob (2009), Kapitalist Devletin Geleceği (Ankara: Epos).

Karahanogulları, Yiğit (2017), “Türkiye’de Kamu Maliyesinin Dönüşümü 1998-2017”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 72 (1): 259-289.

Keyder, Çağlar (2004), “The Turkish Bell Jar”, New Left Review, 28: 65-84.

Keyman, Fuat ve Ziya Öniş (2003), “Turkey at the Polls: A New Path Emerges”, Journal of Democracy, 14 (2): 95-107.

Keyman, Fuat ve Ziya Öniş (2007), “Globalization, and Social Democracy in the European Periphery: Paradoxes of the Turkish Experience”, Globalizations, 4 (2): 211-228.

King, Desmond S. (1987), The New Right: Politics, Markets and Citizenship (London: Macmillan).

Koyuncu, Berrin (2002), “Küreselleşme ve MÜSiAD: Eklemlenme mi, Çatışma mı”, Keyman, Fuat (Der.), Liberalizm, Devlet, Hegemonya (İstanbul: Everest).

MÜSiAD (1994), İş Hayatında İslam İnsanı (İstanbul: Müsiad).

Nozick, Robert (1974), Anarchy, State and Utopia (USA: Basic Books).

Öngen, Tülin (2011), “Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye’nin Deneyimi”, Köse, Ahmet H. ve Fikret Şenses ve Erinc Yeldan (Der.), Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar (İstanbul: İletişim Yayınları): 161-190.

Öniş, Ziya (2006a), “The Political Economy of Turkey's Justice and Development Party”, Yavuz, M. Hakan (Der.), The Emergence of a New Turkey and the Ak Parti (Salt Lake City: The University of Utah Press): 207-234.

Öniş, Ziya (2006b), “The Political Economy of Islam and Democracy in Turkey: From the Welfare Party to the AKP”, Jung, Dietrich (Der.), Democracy and Development: New Political Strategies for the Middle East (NewYork: Palgrave): 103-128.

Özdemir, Şennur (2006), Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi (Ankara: Vadi).

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2009), Performans Programı 2010.

Öztürk, Özgür (2014), “Türkiye’de İslamcı Büyük Burjuvazi”, Balkan, Neşecan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü (Der.), Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP (İstanbul: Yordam): 181-215.

Poulantzas, Nicos (2006), Devlet, İktidar ve Sosyalizm (İstanbul: Epos).

Rutherford, Tod D., Bob Jessop ve Jamie Peck (2008), “Peck, J. 1996: Work-place: the social regulation of labor markets. New York: The Guilford Press”, Progress in Human Geography, 32 (4): 571-582.

Saraçoğlu, Cenk (2015), “Tank Paletiyle Neoliberalizm”, Atılğan, Gökhan vd. (Der.), Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat (İstanbul: Yordam): 747-871.

Saraçoğlu, Cenk ve Melih Yeşilbağ (2015), “Minare ile İnşaat Gölgesinde”, Atılğan, Gökhan vd. (Der.), Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat (İstanbul: Yordam): 871-957.

Sarıoğlu, Fatih (2007), “Türkiye’de Yerel Yönetim Reformları Üzerine: Ekonomik Bir Yaklaşım”, Çağdaş Yerel Yönetimler, 16: 21-37.

Sönmez, Mustafa (2010), Teğet’in Yıkımı. . . Dünyada Türkiye’de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek (İstanbul: Yordam).

Şen, Mustafa (2010), “Transformation of Turkish Islamism ve the Rise of the Justice and Development Party”, Turkish Studies, 11 (1): 59-84.

Şimşek, Hayal A. (2007), “Türkiye’de 2000 sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 44 (512): 52-68.

Tanyılmaz, Kurtar (2014), “Türkiye Burjuvazisinde Derin Çatlak”, Balkan, Neşecan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü (Der.), Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP (İstanbul: Yordam): 143-181.

Tarcan-Aksakal, Ayçe (2010, Şubat), Anadolu’nun Yükselen Holdingleri, Capital.

Topak, Oğuz (2012), Refah Devleti ve Kapitalizm: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Refah Devleti (İstanbul: İletişim).

Tünay, Muharrem (2002), “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”, Praksis (5): 177-197.

**İKTİSADİ DEPOLİTİZE ETMEK: 2008 KRİZİ
SONRASINDA TÜRKİYE ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

**DEPOLITICIZATION OF THE ECONOMIC
MANAGEMENT: THE CASE OF TURKEY IN THE
POST-2008 ERA**

Çağrı ÇARIKÇI*

ÖZ

Bu çalışmada 2008 krizi sonrasında Türkiye’de devletin ekonomi politikaları çerçevesinde krize verdiği tepkilere odaklanılmaktadır. İlk olarak devlet teorisi içerisinden bir perspektif ile depolitizasyon kavramı incelenecektir. Ardından Türkiye’de 2008 krizi sonrasında devletin krize verdiği tepkiler, bu süreçteki politika eğilimleri ve sürecin çelişkileri depolitizasyon stratejisi perspektifinden ele alınacaktır. Neoliberalizmin küresel ölçekte güç kazandığı 1990’lı yıllardaki stratejilerden biri “ekonomiyi siyasetten arındırma” söylemi ve bunun üzerinden geliştirilen politikalar. Bunlar özetle, ekonomi yönetiminin teknokratlara devredilmesi, temel iktisadi sektörlerde bağımsız denetleyici kuruluşların görev yapması, Merkez Bankasının (MB) bağımsızlığı ilkesi çerçevesinde para politikasının hükümetin yetki ve sorumluluk alanından çıkarılması ve temel kamusal hizmetlerin özelleştirilmesidir. Söz konusu politikalarla ekonomi ve siyaset arasındaki ilişki yeniden belirlenmeye çalışılmıştır. Depolitizasyon stratejisi Türkiye’de özellikle 2001 krizi

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, cagricarikci@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6895-0975>.

sonrasında devletin iktisadi süreçleri yönetirken kullandığı önemli bir araçtır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Kapitalizm, Politik iktisat, Depolitizasyon, Türkiye.

ABSTRACT

This paper focuses on the reactions given by the state in Turkey to the financial crisis of 2008 in terms of economic policies. First, the concept of depoliticization is analyzed with a theoretical perspective ensuing from the Marxist state theory. Afterwards, the tendencies of transformation in the economy of Turkey starting from the 1980s are briefly explained and the policy decisions and the contradictions of this process are discussed from the perspective of depoliticization. One of the dominant themes in the 1990s when neoliberalism gained power in global scale revolved around the discourse of “depoliticizing the economy” and several policies were developed in line with this discourse. These policies have returned the management of the economy to the technocrats and independent auditing organizations working in fundamental economic sectors; they have taken the monetary policy out of the government’s area of authority and responsibility as part of the principle of the independence of the Central Bank. With these policies, the capitalist state has tried to redetermine the relation between the economic and the political. The strategy of depoliticization, indeed, has been an important tool that the state has been using while managing the financial processes in Turkey especially since the 2001 crisis. Since the 2008 crisis, this strategy has been implemented to strengthen the centralization tendencies that have been already dominant in the management of Turkish economy for the last four decades.

Keywords: Crisis, Capitalism, Political Economy, Depoliticization, Turkey.

GİRİŞ

Bu çalışma, ekonomi politikası yönetiminde 1980'lerden itibaren bir strateji olarak ağır aksak şekilde uygulanan depolitizasyonun Türkiye'de 2008 krizi sonrası dönemde geçirdiği dönüşümün devlet aygıtında meydana gelen değişimler üzerinden somut bir çözümlemesini sunmayı amaçlamaktadır. Bu dönüşüm, ekonomi yönetimi merkeze alınarak, eleştirel devlet teorisinin yardımıyla ve ekonomi yönetiminin Türkiye'de 1980'lerden itibaren sermaye birikimi süreçleri ile olan ilişkisi bağlamında irdelenmeye çalışılacaktır.

1980 sonrası dönemde uygulamaya konulan depolitizasyon stratejisi, devletin ve devlet-toplum ilişkilerinin yeniden yapılandırıldığı bir süreçtir. Söz konusu dönemde ulus üstü kuruluşlar tarafından da dayatılan devletin tarafsız olması gerekliliği çerçevesinde ortaya çıkan uygulamalar ekonomiyi siyasetten arındırma söylemiyle ilişkili olarak devlet kurumlarının görünürde siyaset alanının etkilerinden özerkleştirilmesini hedeflemiştir. Depolitizasyon süreçlerini analiz eden çalışmalarda, devletin iktisadi ve mali kurumlarının görünüşte siyaset dışı bir alana kaydırılarak teknokratik niteliğe büründürülmesi, sermayenin iktisadi karar alma süreçlerini demokratik süreçlerin dönüştürücü etkisinden uzaklaştırarak sermayenin tahakkümünü sağlamak biçiminde yorumlanmaktadır (Burnham, 2003; 2006).

Türkiye'de 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile uygulanmaya başlayan yapısal uyum programı depolitize bir ekonomi yönetiminin ilk adımlarını atmıştır. 1990 sonrası dönemde başlayan ve 2001 krizi sonrası hız kazanan bürokrasinin bağımsız düzenleyici kurullara devredilmesi, para politikasının hükümetlerin yetki alanından çıkarılarak Merkez Bankası (MB)'nın siyasetten bağımsızlaştırılması, temel kamusal hizmetlerin metalaştırılması ve KİT'lerin özelleştirilmesi gibi gelişmelerle depolitize bir ekonomi yönetimi kurumsallaşmıştır. 2008 krizi Türkiye ekonomisi için bir dönüm noktası olmuş, artan işsizlik oranları ve emek hareketindeki yükselme; doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret hacminde daralma; sanayi üretiminde keskin düşüşler ve sermaye kesiminden gelen baskı ve talepler sonucunda devlet, toplum ve ekonomi ilişkilerinde değişikliklere gidilmiştir. Genel olarak iktisadi krizlere karşı alınan önlemlerin nasıl şekilleneceği krizin şiddetine, açığa çıkış şekline ve toplumsal sınıflar arasındaki güç dengelerine bağlıdır. 2008 krizi sonrası alınan önlemler de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

2008 krizinin ilk iki yıllık sürecinde ABD'de ortaya çıkan çöküşün geç kapitalist ekonomilere yansması, krizden çıkış için faiz oranlarının düşürülerek parasal genişleme yolunun seçilmesinden dolayı kısmi ve kısa süreli olmuştur.

Krizin ikinci evresini oluşturan Avro bölgesi krizi sonrasında Avrupa Merkez Bankası'nın da benzer çözüme başvurarak faiz indirimi yoluyla parasal genişleme yolunu seçmesi krizin üçüncü aşamasını 2013 sonrasına ertelemiştir. Sonraki aşamada krizin yeni mekânı geç kapitalistleşen ekonomilerdir. Bu aynı zamanda krizin mekânsal yayılmasının tamamlanması ve derinleşme aşamasına da geçişi anlamına gelir. Türkiye'de de bu durum 2012 yılından itibaren aşama aşama gerçekleşmiştir. Bu makale kapsamında spesifik olarak seçilen zaman aralığı krizin küresel ölçekte patlak verdiği 2008 yılından itibaren 2012 yılına kadar olan süreçtir. Bu zaman aralığının seçilmesindeki sebep, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin krizin hemen ardından aldığı “ani nitelikteki” önlemleri 1980'lerden itibaren gelişen kriz sonrası ekonomi yönetimindeki yeniden yapılanma eğilimleriyle paralellikler kurarak anlamak ve krizlerin işlevini tedrici olarak 2008 krizi üzerinden deşifre etmektir. Bu bağlamda sistemik olarak krizlerin iki işlevinin olduğu kabul edilmektedir. Öncelikle verimsiz sermayeler krizle birlikte elenerek tasfiye olurken, buna paralel olarak sermaye genel bir yeniden yapılanmadan geçmekte, yoğunlaşarak merkezîleşmekte ve bu şekilde birikim koşulları yeniden üretilmektedir.

Bu çalışmanın temel inceleme sorusu, 2008 krizi sonrasında ekonomi yönetiminin depolitizasyonunun nasıl ve hangi süreçler üzerinden devam ettiğidir. Bu kapsamda makalenin temel araştırma nesnesi devlet aygıtı içerisindeki ekonomi yönetimi ve bu yönetimin Türkiye'deki ekonomik kriz dönemlerindeki dönüşümüdür. Kullanılacak kavramsal çerçeve -işlevselci bir çerçeve içine hapsolmak pahasına da olsa- sadece ekonomi yönetimini anlamak için kullanılacaktır. Benzer dönemlerde toplumun farklı kesimlerinden yükselen farklı repolitizasyon eğilimlerinin bu makalenin kısıtlarından ötürü başka çalışmaların konusu olarak incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de 1990'lar sonrası yaşanan krizler sermayenin merkezîleşmesi sonucunu yarattı, 2001 krizi ise bunun tepe noktasıydı. Devletin krize verdiği tepkiler ise birikim koşullarını yeniden üretmek yönünde oldu. 1980'lerden itibaren kriz sonrası önlemler Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından önerilen yapısal uyum programları ve reformlar doğrultusunda Türkiye finans kapitalinin tercihleri ve sınıfsal çekişmelerle şekillenmiştir. Kriz sonrası ekonomi yönetiminde görülen genel eğilim devletin uluslararasılaşması, yürütme içerisinde güçlü ekonomik aygıtların inşası ve karar alma süreçlerinin denetim dışına aktarılması siyasi kanallara kapatılmasıdır. Bu açıdan bakıldığında 2008 krizi ertesinde alınan önlemler önceki kriz yönetimleri ile paralel yönde gelişmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: YÖNTEM ÜZERİNE NOTLAR

Bu çalışmada 2008 krizi sonrası Türkiye’de ekonomi yönetimi, yalnızca genel bir soyutlama ihtiyacı bağlamında işlevselleştirilmemektedir. Çalışma bu açıdan diyalektik bir yaklaşımı benimsemekte ve Türkiye’ye özgü dönüşümün temel karakterinin ancak 2008 krizi sonrası depolitizasyon stratejilerinde yaşanan dönüşüme dair genel bir soyutlama ölçeğine sahip olunmasıyla deşifre edilebileceğini temel almaktadır. Bu açıdan araştırma çerçevesi hem teorik hem de pratik yönü olan iki kısıtı içermektedir. Bu kısıtlardan ilki, 2008 krizi sonrasında literatür içinde de oldukça fazla tartışılan neoliberalizmin nasıl tanımlanması gerektiği konusudur. Makalede neoliberalizm emeğin sermaye karşısında tarihsel kazanımlarını yok etmeye yönelik çok katmanlı siyasi mücadelelerin karmaşık bütünlüğü olarak temel alınmaktadır. Bu kavrayış neoliberalizmin devletin piyasadan çekilmesi, serbest rekabet ya da hukukun üstünlüğü gibi statik ve tarih dışı olgularla kabulünün de yetersizliğini ortaya koymaktadır (Bedirhanoglu, 2019a: 212-213). Özetle makalede veri alınacak yaklaşım 2008 krizinin neoliberalizmin krizinden ziyade, neoliberalizm içerisinde gerçekleşen bir kriz olduğudur.

İkinci kısıt hem teorik hem de pratik yönleriyle literatürdeki araştırmaların benimsediği liberal perspektifin argümanlarına ilişkindir. Bu yönüyle eleştirel perspektiften de olsa kimi araştırmalarda¹ ve genel olarak ana akım yorumlardaki ön kabul 2001 krizi sonrasında gerçekleşen düzenlemeler sayesinde Türkiye’de 2008-2009 dönemine kadar yüksek büyüme oranlarına ulaşıldığı, bu dönemden sonra IMF ve AB çıpasından uzaklaşılmasıyla iktisadi politika yapımının genel çerçevesinin değiştiği ve AKP’nin ilk döneminde gösterdiği performanstan uzaklaşıldığı yönündedir. 2000’lerin başındaki yapısal uyum programına dönülerek büyümenin yeniden yakalanabileceğini söyleyen liberal yaklaşımlarla 1990’lı yıllardan itibaren yaşanan ekonomik bunalımların nedeninin giderek büyüyen ve hantallaşarak merkezileşen devlet aygıtından kaynaklandığını söyleyen, iyi yönetim ilkelerinin ve bu yönde yapılacak devlet reformlarının krize çare olacağını dile getiren yaklaşımlar² arasında paralellikler kurmak gerekir. Galip Yalman, 2000 krizi sonrasında dönemin ekonomi bakanı Kemal Derviş tarafından da sahiplenilen siyasetin ekonomiden ayrılmasının, Türkiye’nin sorunlarının çözülmesi için gerekli olduğu söylemini “muhalif ama hegemonik” olarak niteler. Yukarıda da belirtilen günümüz yeni kurumsalcı eleştirilerin de sahiplendiği bu söylemin “muhalif” kısmı “...Osmanlı’dan bu yana değişmediği varsayılan, toplumdan kopuk, toplumun taleplerine duyarsız ve ona

¹ Gürkaynak ve Sayek-Böke (2013) bu alandaki çalışmalara iyi bir örnektir.

² Atiyas (2012) bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

hükmeden, gücü kendinden menkul bir devlet imgesine karşı tavır alınmasından...”; ‘hegemonik’ kısmı ise “...gerek bu imgeyi gerçekliğin kendisi gibi göstermedeki başarısından, gerekse de piyasa ve sivil toplumu bireysel özgürlüklerin gerçekleştirildiği... alanlar” olarak sunmasından kaynaklanmaktadır (Yalman, 2002: 7-8). Bu makalenin çıkış noktalarından biri de söz konusu “muhalif ama hegemonik” çalışmalarda görülen analiz çerçevesinin ötesine geçmeye çalışmaktır.

Bu başlık altında belirtilebilecek bir diğer nokta depolitizasyon terimiyle alakalıdır. Aşağıdaki başlık altında da ayrıntılı şekilde ele alınacağı gibi depolitizasyon ya da depolitizasyon stratejisiyle karar alma süreçlerini her türlü siyasetten uzak tutma girişiminin kendisi de bir siyaset yapma biçimi olduğu için anlam karmaşasına yola açabilme riski bulunmaktadır. Bu kapsamda makale boyunca kullanılan depolitizasyon terimi, ekonomi yönetimi için siyaset alanının yeniden tanımlanmasına karşılık gelmektedir. Bu tanımlama parlamenter demokratik sistem içerisinde toplumsal grupların taşıdığı temsiliyet ilişkisinde görülen bir aşınmayı ifade etmektedir. *Bu makalede depolitizasyon farklı sınıfsal kesimlerin karar alma süreçlerine müdahale olanağından ve bu müdahaleyi gerçekleştirme araçlarından yoksun bırakılmaları ve ekonominin piyasanın “hikmeti kendinden menkul” yasalarıyla ve yürütme içindeki bürokratik aygıtlar aracılığıyla yönetilmesi anlamlarında kullanılıyor.*³ Bu çerçeve ele alınırken eleştirel devlet kuramı ve kapitalist devlet kavramsallaştırmaları analizi derinleştirmede oldukça faydalı olmuştur.

Depolitizasyon kavramını kullanarak ekonomi politik dönüşümlere odaklanan eleştirel yazını tüm boyutlarıyla ele almak bu makalenin sınırları içerisinde mümkün olmayacaktır. Ancak bu alanda yürütülen tartışmalarda öne çıkan bazı temel sorunsallara referansla depolitizasyon kavramının nasıl tartışıldığını göstermek ve bu çalışmanın farkını açıklamak gerekmektedir. Bu bağlamda yerli yazında depolitizasyon üzerine yapılmış ve aynı zamanda bu çalışmaya kaynaklık eden çalışmalar iki farklı grupta ele alınabilir. İlk grup çalışmalar depolitizasyon stratejisini doğrudan araştırma nesnesi haline getirirken, ikinci grup tartışmalarda depolitizasyon, yaşanan dönüşümün yalnızca bir eksen olarak kullanılmıştır.⁴

Buna göre Melehat Kutun (2013), Pınar Dönmez (2014; 2019), Dönmez ve Zemandl (2018) ve Mehmet Erman Erol’un (2016) çalışmaları ilk grup çalışmalar

³ Makaleyi değerlendirirken, depolitizasyon ve repolitizasyon kavramları üzerine argümanlarımı netleştirmemi sağlayan değerli hakeme teşekkür ederim.

⁴ İkinci grup çalışmalara örnek olarak Akçay, 2013; Akçay ve Güngen, 2016; Güngen, 2014; Güngen, 2016 verilebilir. Bu çalışmalar kavramı kullanım şekli ve ekonomideki yeniden yapılanmayı çözümleme biçimleri olarak oldukça verimli bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

içinde yer almaktadır. Bu çalışmalar genel olarak Türkiye’de 1980 sonrasında başlayan depolitizasyon süreçlerine odaklanmışlardır. Melehat Kutun’un (2013) çalışması, depolitizasyonu 1980’lerden itibaren yaşanan neoliberal dönüşüm süreçlerinde siyasal iktidarlara toplumun farklı ve çatışan sınıfları karşısında meşruiyet alanı yaratan bir strateji olarak kabul etmektedir. Bu kapsamda 1980’lerden itibaren neoliberal yeniden yapılanma sürecinde başta sendikalar ve siyasi partilerin siyaset dışı bırakılmalarının; 1994 krizinden sonra sivil toplum söylemi ile iş örgütlerinin artan öneminin; Avrupa Birliği’ne üyelik sürecindeki demokratikleşme vurgusunun ve 2001 krizinden sonra görülen yeniden yapılanmanın depolitizasyon süreçleri açısından taşıdığı anlamı incelemektedir. Pınar Dönmez (2014; 2019) ise, çalışmalarında depolitizasyonu genel bir yönetim stratejisi olarak ele almaktadır. Her iki çalışmada da Türkiye’de 2001-2010 yıllarını arası güçlü bir depolitizasyon dönemi, 2010 sonrası ise repolitizasyon eğilimlerinin baskın olduğu bir dönem olarak karakterize eder. Dönmez, depolitizasyon ve bununla ilişkili olarak repolitizasyon süreçlerini incelerken yalnızca devlet, sermaye ve emek eksenli ekonomi yönetimine odaklanmamış, dış politika (Dönmez, 2014) ve yeni toplumsal hareketler, sivil-asker ilişkileri gibi süreçlere de odaklanmıştır (Dönmez, 2019). Türkiye üzerine yapılmış bir diğer çalışma Mehmet Erman Erol’un çalışmasıdır. Bu çalışmada Erol (2016), Dönmez’in çalışmalarına benzer şekilde Türkiye’de 2001 krizi sonrası dönemi depolitizasyonda süreklilik, 2008 krizi sonrası ise depolitizasyonun sürekliliğinden kopuş ve repolitizasyonla birlikte gerçekleşen depolitizasyon süreci olarak tanımlamaktadır. Bu makalede ise Erol ve Dönmez’in çalışmalarından farklı olarak, 2001 krizi sonrasında ekonomi yönetiminde kurumsallaşan depolitizasyon stratejisinin 2008 krizi sonrasında da biçim değiştirerek devam ettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Buna göre 2008 krizi sonrasında ekonomi yönetiminde *kural temelli depolitizasyondan* uzaklaşarak ekonomi yönetiminde artan bir merkezileşme, şahsileşme görülmektedir; ancak bunları repolitizasyon olarak kavramsallaştırmak yerine *depolitizasyon olarak ele almak ve önceki süreçlerin devamı olarak* değerlendirmek gerekir. Çünkü ekonomi yönetiminde repolitizasyonu oluşturacak siyaset kanalları halâ toplumsal sınıflara izoledir. Özetle bu çalışmada depolitizasyon ekonomi yönetimi siyasetinin bir stratejisi, repolitizasyon ise toplumsal öznelerin bu siyaseti yönlendirme kanalları olarak kullanılacaktır. Çalışmada 2008 krizi karşısındaki depolitize ekonomi yönetimi stratejisi kurumsal ve yasal düzenlemeler üzerinden izlenecektir.

Devlet ve Ekonomi Yönetiminin Depolitizasyonu

Makalede depolitizasyon için kavramsal çerçeve oluşturulurken Açık Marksist okul içerisinden gelen devlet yaklaşımı temel alınacaktır. Devlet, serbest piyasa, sözleşme özgürlüğü, hukukun üstünlüğü gibi biçim belirlenimli politik

kapasitelerini sınıf çelişkilerini yeniden üretmek amacıyla kullanmaktadır (Bonefeld, 2014: 143-163). Aslında kapitalist devlet, sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak anlaşılmalıdır. Burada önemli olan kapitalist toplumsal ilişkilerin iktisadi ve siyasi biçimler halinde ayrı olarak görünmesinin sebebinin ne olduğudur (Holloway ve Picciotto, 1979: 18). Bonefeld'i takip edersek emek gücünün üretim araçlarından ayrılması ve bu üretim araçlarının sermaye olarak verili biçimi, siyasi olan ve iktisadi olan arasındaki ayrımın temelidir. Bu ayrılma emeği sadece bir üretim faktörüne indirgerken, iktisat ve siyasetin birbirlerinden göreceli özerkliklerinin kurucusudur. Kapitalizmde artı değere emeğin ve sermayenin özgür iradeleriyle dahil oldukları piyasa koşulları içinde el konulurken, piyasanın içinde işlediği hukuki zemin devlet ve diğer siyasi, kültürel ilişkiler içinde garanti altına alınır (Bedirhanoglu, 2019b: 378). Kapitalist toplumda, siyasi olanın toplumdan görünüşte ayrılığı, toplumun ortak sorunlarını yöneten ve piyasa ilişkilerinin doğru yürütülmesini denetleyen bir politik sistemin yaratılmasına karşılık gelir. Devletin biçimi mülkiyet hakları için sözleşme özgürlüğü ve fırsat eşitliği garantisi içinde ve bunlar aracılığıyla sömürünün toplumsal gerçekliğinde karşılığını bulur (Bonefeld, 2007: 271). Mülkiyet hakkının siyasi olarak güvencesi “güçlü devlet” biçimini belirler, bu da piyasanın özgürlükler, fırsatlar ve eşitlik alanı olarak kurgulandığı hukuki zeminin üretimidir (Bonefeld, 2010). Devlet, siyasi olanı tekelleştirerek, emek gücünün metalaşması sürecinde toplumsal ilişkileri siyaset dışılaştırır, bu şekilde serbest ve eşit olduğu varsayılan piyasada üretim ilişkileri genişleyerek sürer. Güçlü devlet bu şekilde birikim amacıyla biçim belirli kapasitelerini araçsal şekilde kullanır.

Bu açılardan depolitizasyon 1990'lı yıllardan itibaren “güçlü devlet”in sınıfsal ilişkileri neoliberal mantıkla dönüştürme çabası içinde kullandığı stratejilerdendir. İktisadi siyasetten arındırma söylemi, ekonomi yönetiminin teknokratlara bırakılması gerektiğinin ileri sürülmesi ve bu kapsamda ekonominin temel sektörlerinde düzenleyici ve denetleyici bağımsız üst kurulların oluşturulması; MB'lerinin bağımsızlığı çerçevesinde para politikasının hükümetlerin yetki alanlarından çıkarılması; temel kamusal mal ve hizmetlerin metalaşma süreçlerine girdiği ve devletin iktisadi girişimlerini özelleştirme başta olmak üzere devlet mülkiyetinin özel sermayeye devredilmesi gibi bir dizi uygulama gerçekleştirilmiştir. Aslında devletin yeniden yapılandırılması olarak nitelenebilecek bu uygulamalar yukarıda da belirtilen iktisat ve siyaset ayrımının yeniden tanımlanması, ideolojik ve toplumsal düzeylerde yeniden belirginleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Peter Burnham (2003: 177), bu süreci ekonomi yönetiminin depolitizasyonu olarak açıklar. Burnham'a göre iktisat politikalarında depolitizasyon, küreselleşme ile devletlerin para sermayeye cazip gelecek fiyat istikrarı ve

kredibilite gibi para politikası hedeflerini diğer makro ekonomik hedeflerin önüne koyması ve bunun kurala bağlı iktisat politikalarını ortaya çıkarmasıyla başlamıştır. Kurala bağlı para politikası monetarist iktisadın yükselmesiyle uygulanmaya başlamış ve 1980'lerle birlikte iktisat politikalarına hâkim olmuştur. Bu dönemde kurala bağlı politika uygulamaları ekonomik anayasa önerilerine kadar gitmiştir. Kural temelli politikalarla karar alma süreçleri siyasal karakterinden ayrılmıştır. Bu depolitizasyon stratejisi ile hükümetler iktisadi politika uygulamalarında siyasi muhatap değildirler. Bu şekilde iktisat politikaları toplumsal müdahalelerden de dışlanmış, böylece sonuçların siyasallaşması engellenmiştir (Kettell, 2004: 25). Maliye politikaları üzerinden açıklamak gerekirse, bütçe açığı üzerine konulacak mali kural ölçütü ile politika uygulayıcının kamu harcamalarında kısıntıya gitmesinin sonuçlarından hükümetler korunmuş olur (Burnham, 2003: 176; 2014: 195). Ekonomi yönetiminde ise bu durum karşılığını, karar alma mekanizmalarının parçalandığı, karar alma süreçlerinin özerk ve siyasetten bağımsız politika oluşturan kuruluşlara ve teknokratik yönetimlere devrinde bulur. Siyaset dışılaştırılmış ekonomi politikalarında olduğu gibi, devletlerin ekonominin temel sektörlerinde piyasayı düzenleme ve denetleme işlevini bağımsız kurullara terk ederek kendi kontrollerinin dışında göstermelerinin nedeni, piyasa hakkındaki karar alma süreçlerinin teknik süreçler görüntüsü altında siyaset dışı olduğu izleniminin yaratılmasıdır.

Hükümetlerin ekonomi yönetimi depolitizasyonu için kullanabileceği iki araç vardır (Erol, 2016: 287-288). İlk araç iktisat politikalarına dışsal bir çıpa sağlayan ve hükümetleri bunlarla ilgili sorumluluktan uzaklaştırarak politika yapımını dışsallaştıran uluslararası para rejimi sistemleri ve uluslararası kuruluşlardır. Avrupa Birliği'nde 2008 krizinden sonra IMF tarafından dayatılan kemer sıkma politikalarının uygulanma şekli ya da Avrupa Birliği'nde Maastricht kriterleri ile devlet borcu ve bütçe üzerine konulan kısıtlamalar bu kapsamdadır. Bu araçla politika yapımı ulus üstü ölçeğe kayarak yeniden ölçeklendirme faaliyeti gerçekleşmektedir. Diğer araç ise yukarıda da bahsedilen ekonominin düzenlenme ve denetlenme işlevinin bağımsız kuruluşlara devredilmesidir. Bağımsız kurullar, yürütme organının dışında diğer bir deyişle hükümetin hareket alanından uzak gibi görünseler de, yaptıkları düzenleme ve denetleme işi devletin alanındadır (Kutun, 2013: 64-65). Bu açıdan depolitizasyon stratejisinin kendisi oldukça siyasidir ve devlet bu şekilde politikaları gayet yakından kontrol etmektedir. Bu şekilde devletin "hesap verebilir, şeffaf ve nötr olması" çerçevesinde yeni bir toplumsal algı inşa edilir (Burnham, 2003: 177).

Depolitizasyon stratejisi, Avrupa'da 2008 krizinden sonra görüldüğü gibi kendi siyasal sınırlarına ulaşmış, kapitalist devletin liberal karakterini aşındırarak

devletin sınıf karakterini açığa çıkarmış, bunun karşısında toplumsal ilişkiler artan şekilde repolitize olarak sermayenin meşruiyetini sorgulama eğilimine girmiştir (Burnham, 2014: 190). Kapitalizmin iç çelişkileri ve kriz eğiliminden ötürü depolitizasyon ve repolitizasyon süreçleri arasında sürekli bir ilişki ve değişim söz konusudur (Burnham, 2006: 305). Politika yapım seviyesinde gerek siyasallaştırma gerekse siyaset dışına alma stratejilerinin amacı sermaye birikimini yönetmek ve bu amaçla politikaların sınıf karakterini belirsizleştirmektir. Yönetim stratejisi olarak depolitizasyon, toplumun ekonomi dışı olarak kurulan ama ekonomi ile ilişkili alanlarında yeni siyasileşme eğilimlerini başlatabilir, bu da toplumsal ilişkilerin kriz eğilimli doğası ve bu ilişkileri çevreleyen çelişkiler ile alâkalıdır (Dönmez, 2019: 162). 2008 krizi sonrası Türkiye’de iktisat politikaları çerçevesinden devletin yeniden yapılandırılması ve depolitizasyon stratejilerine karşı toplumda repolitizasyonun bir karşı strateji olarak belirlendiği pratikler⁵ oluşmuştur. Bu pratikler konu açısından önemli olmakla birlikte, giriş kısmında da belirtildiği gibi işlevselci devlet kavramsallaştırması üretebilme riskine rağmen makalenin kısıtlarından ötürü burada ele alınamayacaktır.

Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Dönemin Mirası: 24 Ocak Kararları ve Depolitizasyona Giden Süreç

Türkiye’de 2008 krizi sonrası dönemde ekonomi yönetiminde depolitizasyon stratejisi ve sermaye birikim sürecinin dinamiklerini çözümleyebilmek için Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası geçirdiği aşamaları ortaya koymak gerekir. Türkiye Kapitalizminin uluslararası sermaye ile bütünleşmeye başladığı 1980 sonrası dönem sermaye birikim dinamikleri açısından üç farklı evreye ayrılabilir. 1980’li yılları içeren ilk evre ihracat temelli birikim evresidir, 1990’lı yıllar uluslararası para girişlerine dayanan birikim evresi, 2000-2001 krizinden günümüze uzanan, 2008 krizi sonrasını da kapsayan süreç ise üretken sermayeye dayalı birikim ve uluslararasılaşma evresidir.

1950’li yıllarda başlayan 1960’lı yıllarda planlı bir hale gelen içe yönelik sermaye birikim stratejisi 1970’lerin sonunda sınırlarına ulaşmış, dayanıklı tüketim malları ve motorlu araçlara yönelik iç pazar ve yatırım olanaklarının azalması ile 1980’e kadar ithal ikameci sanayileşme modeli ile sermaye birikiminin sürekliliği sağlanmış, büyük sermaye kesiminin holdingleşerek banka sahipliği yoluyla para-sermaye üzerinde de denetim kurmaya başlamıştır. 1970’lerin sonunda tüketim ve yatırım mallarına olan yatırım ve pazar olanakları tükenmiş bunun sonucunda ithal ikamesinin bir üst aşaması olan yatırım malı üretimine geçilmek istenmiş bu da döviz yetersizliğinden ötürü dışa yönelik

⁵ Güvencesiz çalışma ve esnekleştirmeye karşı 2010 yılında başlayan Tekel Direnişi ve yine Türkiye’de ekoloji hareketinin yakın dönemli gelişimi bu kapsamda ele alınmalıdır.

(ihracata dayalı) sermaye birikimini zorunlu hale getirmiştir. Bu model, ihracat yönelimli, ücretleri baskılayan, ihracatı devlet koruması altına alarak zayıf sanayi yapısının rekabet koşullarını oluşturan, bunlarla birlikte uluslararası finans sistemiyle bütünleşmeyi sağlayan, böylece üretken sermaye birikiminin eksikliklerini telafi etmeyi amaçlayan bir modeldi. Bu model sermaye için uzun vadede uluslararası sermaye ile entegrasyon ve daha fazla artık değer oluşturacaktı (Oğuz, 2011: 4-5). 24 Ocak Kararları, bu modelin ilan edilmesi olarak ele alınabilir. Döviz krizi ve dış finansman ihtiyacını gidermek amacıyla 1978-79 yıllarında IMF ile iki stand-by anlaşması imzalanmış, ancak dönemin siyasal ortamından dolayı uygulanamamıştır. 1980 yılında ilan edilen 24 Ocak Kararları ile ilan edilen ve 12 Eylül darbesi ile uygulama alanı bulan politikalar dışa yönelik sermaye birikimine geçişi, fiyat denetimleri ve kamu mallarındaki sübvansiyonların kaldırılmasını, kamu harcamalarında kısıntıları, devlet tekellerinin özelleştirilmesini, sıkı para politikası ile enflasyonu kontrol almayı, reel ücretlerin baskılanmasıyla iç talebi daraltmayı amaçlamıştır. 1982 Anayasası ile devlet toplum ilişkileri bu ekonomik programa uygun olarak düzenlenmiş, emek kesiminin birçok kazanımı ortadan kaldırılmış, sendikal faaliyetler yasaklanmış ve grevler sona erdirilmiştir (Boratav, 2005: 148). Emek kesimi bu şekilde depolitize edilmiştir. 24 Ocak Kararları sonrası dönemde gerçekleştirilen en önemli uygulama ithal ikameci dönemde baskı altında tutulan faizlerin serbest bırakılmasıdır. Serbest faiz uygulamasıyla tasarrufların finans kurumlarına yönelmesini ve âtil durumda bekleyen para-sermaye kaynaklarının finansal sistem içine çekilmesi hedeflenmiştir (Ergüneş, 2008: 145). Serbest faiz uygulaması sonucunda reel faiz getirisi artarken, kredi faizleri de yükselmiş bu durum Türkiye ekonomisinin bir önceki dönemde oluşan üretken sermaye yönelimli yapısında dönüşüme yol açmıştır (Ercan, 2004: 22). Öz kaynakları zayıf firmalar yüksek kredi faizlerinin etkisiyle faaliyetlerini sürdüremez duruma gelmiş, bu firmalar için iflaslar, el değiştirmeler ve sektörlerde tekelleşme süreçleri başlamıştır (Öztürk, 2010).

Devletin bu dönemdeki önemli müdahalesi, ithalat, ihracat teşvikleri ve buna bağlı olarak döviz rejiminde yaptığı düzenlemelerdir. Ekonomik program ile birlikte, ihracatı organize edecek ihracatı Teşvik ve Uygulama Dairesinin kurulmasına karar verilmiştir. Yine ihracatı artırmak için sermaye kesiminin ihtiyacını karşılayacak olan sabit döviz kurundan günlük döviz kuruna geçiş önemli bir düzenlemedir. Kambiyo rejiminin serbestleşmesi yönündeki mevzuat düzenlemeleriyle, kaynağı sorulmadan döviz tevdiat hesabı açılması, dövize endeksli borçlanma araçlarının ihracatı ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesini ortaya çıkarmıştır (Sönmez, 1992: 20). Finansal serbestleşme ve teşvik politikalarıyla beraber, finansal sistem kuralsızlaştırılmış ve yavaş yavaş dış finans

piyasalarıyla bütünleşmeye başlamıştır.⁶ 1984 yılında Hazine, Maliye Bakanlığı bünyesinden çıkarılarak Başbakanlığa bağlı ayrı bir müsteşarlık olarak yeniden yapılanmıştır. Finansal serbestleşme sürecine paralel şekilde yeniden yapılandırılan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1987 yılında Bütçe Kanunu'yla devlet borçlanması konusunda yetkilendirilmiştir. Borçlanmanın bütçe dışına çıkarılması olarak açıklanacak bu gelişme Ali Rıza Güngen'e göre yasama organı tarafından onaylanan bütçeye rağmen daha fazla miktarda harcama yapılabilmesi ve bu mali işlemlerin bütçe dışına alınarak parlamento denetimi dışına çıkarılması demektir (Güngen, 2014: 7). Bu gelişme 1980 sonrasında kamu maliyesinin temel taşı oluşturan bütçe dışı fon sistemi ile birlikte değerlendirildiğinde anlamlı hale gelmektedir. Belli özel amaçları gerçekleştirmek için kamunun oluşturduğu özel hesaplar olarak tanımlanabilecek fon sistemi 1980'leri belirleyen "güçlü yürütme/zayıf yasama" politik hedefi doğrultusunda kurulmuştur. Fonlar hukuki açıdan temel mali yasaların dışına çıkarılmış, toplam fonların yüzde 80'ini aşan bölümü üzerinde başbakanlık söz sahibi kılınmıştır (Oyan, 1991: 85). Bununla birlikte ekonomi yönetimi açısından dönemin bir diğer özelliği Maliye Bakanlığı-Devlet Planlama Teşkilatı-Merkez Bankası üçlü yapısının Başbakanlık kurumunu güçlendirecek şekilde yeniden düzenlenmesiydi. Yukarıda da aktarılan Hazine'deki dönüşümün yanı sıra Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu (EİYKK) ile Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Kurulu (TKKOK) kuruldu. Başbakanının gözetiminde gölge kabine olarak çalışan bu kurulların amacının 24 Ocak Kararlarının uygulanmasında yürütmeyi güçlendirmek, ekonomik karar süreçlerinde parlamentonun gücünü kısıtlamak ve bu şekilde ekonomi yönetimini depolitize etmektir. Makalenin gelecek başlıkları altında 2008 krizi sonrası için inceleneceği gibi bu dönem, gelecek dönemlerle de paralellikler gösteren, krizlerin ardından merkezileşme ve yürütmeyi güçlendirme şeklinde ekonomi yönetimini depolitizasyon stratejisinin temel deseninin açığa çıktığı bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmelidir.

1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki denetimin kaldırılması ile uluslararası sermaye ile bütünleşmede yeni bir adım atılmış ve Türkiye ekonomisinde uluslararası para girişlerine dayanan birikim evresi başlamıştır. 1990'lı yıllar boyunca bir önceki dönemde oluşturulan finansal altyapının güçlendirilmesine yönelik eğilimler söz konusudur. Bankaların mevduatları genişlemiş, merkezileşme ve yoğunlaşma yükselmiş, banka ve şube sayısı artmış,

⁶ Bu sürecin uygulamaları, 1984 yılında yurtdışında döviz tutmaları ve döviz işlemleri gerçekleştirebilmeleri için verilen izin, 1985'te devlet tahvillerinin ihaleyle satışına başlanması, 1987'de açık piyasa işlemlerinin başlaması, 1988'de Döviz ve Yabancı Banknotlar Piyasalarının, 1989'da Altın Piyasalarının kurulması sayılabilir (Gültekin Karakaş, 2009b: 124).

yeni finansal araçlar kullanılmaya başlanmıştır (Yaman Öztürk ve Ercan, 2009: 80).

Bu dönemde de sermaye grupları arasındaki artık-değeri paylaşmaya yönelik mücadele, krediler, banka kurma ve el değiştirmeler üzerinden devam etmiştir. Yüksek tutulan faizler bir yandan banka kurmayı çok kârlı hale getirirken, diğer yandan sistemin kırılganlığını arttırmıştır. Bu gelişmeler devletin iç piyasadan yüksek faiz oranlarıyla borçlanmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, iç borçlanma mekanizmasının devlet kanalıyla bankacılık üzerinden sermayeye yapılan kaynak transferi işlevini deşifre etmektedir. Bu mekanizma üretken sermayeyle banka sermayesi arasında çelişkiler doğurmuştur. Banka kredilerine sınırlı erişim olanağı üretken/ticari sermayeyi dezavantajlı bir duruma sürüklerken, bankalar yüksek faiz getirisi karşılığında kamu borçlanmasını finanse etmişlerdir. Derya Gültekin-Karakaş'ın "finans korumacılığı" olarak adlandırdığı 1990'lar boyunca para-sermayenin kısa vadeli faiz yönelimli dinamikleri üretken sermayenin uzun vadeli kâr yönelimli dinamiklerinin yerine tercih edilmiş, bu da durgunluk ve üretim kapasitesinde önemli düşüşlere yola açarak birbiri ardına eklenen krizlere neden olmuştur (Gültekin Karakaş, 2009a: 101). 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül otoriter rejimi ile denetim altına alınan emek hareketi, 1989 Bahar Eylemleri olarak anılan bir dizi protesto hareketi ve ardından Zonguldak grev ve yürüyüşü bu dönemde reel ücretlerdeki gerilemeyi durdurmuştur. Bu eylemler ile 1980 sonrası ücretlerin baskılanmasına dayalı politikaların da sınırlarına ulaşılmıştır.

Depolitizasyonun Kurumsallaşması

Sermaye hareketlerinin 1989'da serbestleşmesi ile birlikte Türkiye Ekonomisi için 1990 sonrası dönemde yaşanan büyük ölçekli finansal krizler dönemi başlamış oldu. Türkiye'de 1990'lı yıllar boyunca yaşanan finansal krizler sermayenin restorasyonunda önemli bir role sahip olmuştur. Gerek krizler ve gerek 90'lı yıllar boyunca küresel ölçekte meydana gelen ekonomik dalgalanmalar Türkiye'de siyasi, iktisadi ve toplumsal ilişkilerde yaşanan neoliberal dönüşümlerin temel itici gücü olmuştur. Ana akım iktisat içerisinden gelen analizler, 1980 ve 2000 arası döneminin temel özelliğinin finans kapitalin Türkiye'de sanayi üretimi ve ihracat aleyhine büyürken, bunun temel sebebinin yanlış devlet politikaları olduğunu belirtmişlerdir. Marksist yaklaşım içerisinden gelen analizlerse bu dönemde reel ücretlerin baskılanmasına dayanan mutlak artı değer üretiminin diğer bir deyişle ucuz emeğe dayanan ihracat yönelimli politikaların sınırlarına ulaşıldığını vurgular (Gültekin Karakaş ve Ercan, 2008; Oğuz, 2011). 1980'lerde Türkiye önce teşvik politikalarıyla sermaye kârlılığını sübvans etme politikasından vazgeçerek ticaret rejiminin liberalizasyonu ile küresel sistem ile bütünleşme yolunu seçmiştir. Buna karşın bu dönemde devletin

borçlanma politikaları, finansal genişleme ve küresel finans ile bütünleşme gibi gelişmelerden dolayı sermaye devlete borç verme yoluyla genişleme sürecine girmiş, göreceli artı değer üretimi aynı ölçüde artmamıştır. Emek verimliliğini gelecekte kârlılığın temeli olarak arttıracak, üretken yatırımlara yönelik politikalar 1990'lı yılların sonunda sermaye birikiminin devamlılığı için kaçınılmaz hale gelmiştir.

Yaşanan sistematik krizler sonucu IMF'nin ekonominin yeniden yapılanması sürecine müdahale etmesi, üretkenlik artışı yoluyla uluslararası rekabet gücünü arttırma amacı taşıyordu. Şebnem Oğuz (2011) bu temelde benimsenen politikaların devlet ve sermayenin farklı kesimleri tarafından benimsenen ortak hedef olduğunu belirterek birbiriyle bağlantılı beş temel politika ekseninden bahseder. Bunlar, bankacılık reformu yoluyla para-sermayenin devlet borçlanması yerine üretken yatırımlara yönlendirilmesi; üretken yatırımlar önündeki idari engellerin kaldırılması; üretken yatırımların emek yoğun sektörlerden teknoloji yoğun sektörlerle kaydırılması; bölgesel politikalar yoluyla üretimin sosyo-mekansal boyutunun düzenlenmesi; yapısal dönüşümler doğrultusunda emek üzerinde yeni kontrol mekanizmalarının kurulmasıdır (Oğuz, 2011: 6). 2008 krizi sonrası alınan önlemleri de bu politikaların bir sonucu olarak ele almak gerekmektedir. Bu politika eksenlerinden ilki 1999 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun (BDDK) aracılığıyla hayata geçmiş, 2001 krizi sonrası yapısal uyum programı ile tamamlanmıştır. Diğer politikalar ise gelecek başlık altında ele alınacağı üzere 2008 krizi sonrasında hızlandırılmıştır.

IMF bu açıdan, Türkiye'de yaşanan dönüşüm sürecinde devlete sermayenin birikim koşulları için gerekli ancak siyasi açıdan toplumsal meşruiyet zeminine oturmayan bir reform programını uygulama olanağı vermiştir. Yukarıda da Türkiye ekonomisi için özetlediğimiz gibi 1980'lerin başından itibaren başlayan birinci kuşak yapısal reformlar, piyasaları ithal ikameci sanayileşmeden dışa dönük birikime geçiş için kuralsızlaştırmıştır. Bu yeniden yapılanma sürecinin 2000'li yılların başından günümüze kadar uzanan kısmı ise, küresel sermaye ile eklemlenmeyi derinleştirmek için dünya ölçeğinde gerekli kurumsal ve düzenleyici temeli kurarak, piyasaları yeniden düzenlemek ve sermaye için gerekli riskleri en aza indirmektir. Süreç bankacılık, enerji, doğal tekeller gibi sermayenin yeni değerlendirme alanlarında birikim koşullarını tek tipleştirmeyi amaçlamaktadır.

İstikrar programları ve yapısal uyum programları aracılığıyla IMF, Dünya Bankası tarafından uygulanan bu ekonomik paketlerde karar alma süreçlerine katılımı sınırlama önemli bir gelişmedir ve karşılığını depolitizasyon süreçlerinde bulmaktadır. Depolitizasyon sürecinin arka planında emek sermaye ikiliğinin

yarattığı çatışma sonucu, devletin ve devlet toplum ilişkisinin yeniden yapılandırılması yatmaktadır. Devletin tarafsız olması gerektiği iddiası ile ekonomi siyaset ayrımının belirginleştirilerek, ekonominin teknik bir alan olduğu ve bundan dolayı siyasi süreçlerin dışına alınması gerektiği görüşü yapısal uyum reformlarında düzenleyici kurullar ve yönetim kavramlarıyla somutlaşmaktadır. 2003 yılında TÜSiAD ve OECD tarafından birlikte hazırlanan “Türkiye’de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik Dönüşüme Yaşamsal Destek” başlıklı raporda Türkiye ekonomisinin 1990 sonrası krizlerinin sorumlusu olarak “[p]iyasa ekonomisi yerine, devlet müdahalesi ve düzenlemeye tabi tutulmamış bir özel sektörün karışımından oluşan, işlemeyen bir karma ekonomi...” gösterilmektedir (TÜSiAD-OECD: 2003, 17-18). Ekonomi siyaset ayrılığının yeniden üretilmesini öneren düzenleyici reformlar ile hem finansal piyasaların yeniden düzenlenmesi önerilmiş hem de emek sermaye karşıtlığına yönelik yeni uygulamaların yapılabilmesi hedeflenmiştir.

2. 2008 KRİZİ VE SONRASINDA EKONOMİ YÖNETİMİNİN DEPOLİTİZASYONU

Dünyada gayet ağır bir şekilde hissedilen ve yakıcı sonuçları olan 2008 krizinin ilk şokunu Türkiye ekonomisi sermaye girişlerinin tersine dönmesi, düşen büyüme oranları ve artan işsizlik ile yaşadı (BSB, 2009: 104-105). Çöküşün ardından 2008 Aralık ayı ve 2009 yılının Mart ayı arasında Türkiye’ye net sermaye girişi sıfırlanmıştır. Portföy yatırımları Türkiye’yi terk ederken, doğrudan yabancı yatırım girişlerinde önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. 2009 yılında işsizliğin yüzde 14’e kadar çıkması, emek hareketinden gelen tepkiler ve 2009 Mart yerel seçimlerinde AKP’nin oyunun yüzde 38’lere düşmesi hükümet için tehlike sinyallerinin habercisiydi (Erol, 2016: 22). Ancak merkez ekonomilerinde uygulanan para politikası sonucu yüksek getiri arayan sermayenin yeniden geç kapitalistleşen ülkeleri tercih etmesi sonucu Türkiye ekonomisine dışarıdan kaynak aktarımı başlamıştır (Akçay ve Güngen, 2014: 190-191). AKP, kötüleşen iktisadi göstergeler ve kriz karşısında toplumsal baskılara karşı girdiği durgunluğu mali teşvikler, sübvansiyonlar ve sanayileşme politikalarında girdiği kurumsal değişikliklerle aşmaya çalışmıştır.

Ekonomi yönetiminde 2008 krizine tepki olarak geliştirilen stratejilerin önceki bölümlerde de değinilen 1980’li yıllardan itibaren başlayan 1990’lı yıllarda güçlenen ve 2001 krizi sonrasında kurumsallaşan depolitize ekonomi yönetiminin devamı olduğu aşağıdaki alt başlıklarda sorgulanacaktır. Buna göre 2008 sonrası ekonomi yönetimindeki depolitizasyonun Türkiye özgüllüğündeki karşılığı 2001 krizi sonrasındaki kurala bağlı politikalara bağlı depolitizasyon stratejisinden uzaklaşmış, aksine ekonomi yönetiminde merkezileşme, şahsileşmenin giderek

arttığı bir döneme girilmiştir. Bu durum görünürde bir önceki dönemin depolitize ekonomi yönetimi stratejisine karşı repolitizasyon stratejisi olarak değerlendirilebilme riskine açıktır. Ancak karar alma süreçleri açısından incelendiğinde ekonomi yönetiminde artan merkezileşme ve diğer eğilimlerin parlamentoyu karar alma süreçleri dışında bıraktığını, merkezleşmenin güçlü bir yürütme organını getirdiğini beraberinde siyaset alanını daralttığı ve Nicos Poulantzas’a referansla yürütme içinde uzmanlaşmış ekonomik aygıtları ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir (Poulantzas, 2000: 171).⁷ Bu çerçevede altını tekrar çizmek gerekirse çalışmada 2008 krizi sonrasında görülen depolitizasyon stratejileri sadece ekonomi yönetimi açısından incelenecek, ekonomi yönetimi stratejisi 2008-2011 dönemindeki kurumsal ve yasal düzenlemelerden izlenecektir. Bu kısmın temel argümanı 2008 krizi sonrası görülen eğilimlerin önceki yeniden yapılanma dönemlerinden bağımsız düşünülmemesi gerektiği, biçimi farklı olsa da kriz sonrasında kendi özgüllüğü içerisinde depolitizasyon stratejisinin ekonomi yönetiminde devam ettiğidir. Ekonomi yönetimi stratejisi kurumsal ve yasal düzenlemelerden, siyasîler ve bürokratlar arasındaki çekişmelerden izlenecektir.

2001 Sonrası Dönemin Bağımsız Düzenleyici Kurulları Üzerinden Depolitizasyon

2008 kriziyle birlikte devletin üstlendiği yeni işlevlerinin deşifresi için Türkiye’de sermaye birikiminin 2001 sonrası yönelimlerine de kısaca bakmak gerekir. Bu sürecin temel yönü, 1980’lerde başlayıp 90’larda devam eden küresel kapitalizmle ticari sermaye ve para sermaye merkezli bütünleşme sürecinden 2000’ler ile birlikte üretken sermaye temelli bütünleşme sürecine doğru geçiştir. Şebnem Oğuz’a (2011) göre söz konusu geçiş sanayileşmede devletin işlevi ve yapısında da köklü dönüşümleri gerektirmiş; bu süreçte devlete, sermaye ile yakın işbirliği içinde, aktif olarak yönlendirici ve düzenleyici bir rol atfeden yeni kurumsalcı yaklaşımlar, ulusal politika oluşumunda ön plâna çıkmıştır. Oğuz, yeni kurumsalcı yaklaşımları eleştirerek devletin rolünü “gömülü özerklik” kavramıyla açıklar. Devlet sermaye ile yakın temasta bulunarak uluslararası rekabetten kaynaklanan olumsuzlukları telafi etmelidir. Bunu yapması içinde devlet “*sermaye içine gömülü ama ondan özerk*” yapıda olmalıdır (Oğuz, 2011: 16). Bu yapı ilk kez 2001’de kurulan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) ile kurumsallaşmıştır.⁸ YOİKK üst düzey ekonomi bürokrasisi⁹

⁷ 2001 krizi sonrası Türkiye’de yaşanan sürece ilişkin kapsamlı bir analiz çerçevesi için bkz. Akçay, 2013.

⁸ YOİKK konusunda kapsamlı bir inceleme için bkz. Cebeci, 2012.

⁹ Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, DPT, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları.

ile sermaye kesimi temsilcilerinden¹⁰ oluşmaktadır. YOİKK bünyesine 2004 yılında kurulan Yatırım Danışma Konseyi (YDK) eklenmiştir. YOİKK'den farklı olarak YDK, IMF ve Dünya Bankası temsilcileri ile birlikte çok uluslu şirket temsilcileri ile Türkiye'deki sermaye fraksiyonu örgütlerinden¹¹ oluşmaktadır. Yıllık olarak yapılan toplantılar sonucunda katılımcılar tarafından gündeme getirilen tavsiye kararları YOİKK'nin eylem planları ve faaliyetleri için yol gösterici nitelik taşır (Resmi Gazete, 2019). YOİKK, 2001 krizi ertesinde Hazine Müsteşarlığı, Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurulu Yabancı Yatırım Danışmanlık Servisi tarafından yapılan çalışmalar sonunda Bakanlar Kurulu Prensipten Kararı ile kabul edilen "Türkiye'de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı"na dayanarak oluşturulmuştur. Temel amacı reform programında da sorunlar olarak belirtilen ve ayrı başlıklar halinde sıralanan¹² Türkiye'de sermayenin karşılaştığı engellere yönelik politika geliştirmek ve gerekli kurumsal düzenlemeleri yapmak olan kurul, 2001 yılından itibaren bugüne kadar yabancı sermayenin ülkeye girişini cazip hale getirecek birçok alanda reform programları yönetmekte, sermaye için yeni değerlendirme alanları açmaktadır (Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu: 2019).

2008 krizi sonrası dönemde yapılan önemli bir düzenleme çoğu 1999-2002 yılları arasında IMF'nin stand-by anlaşmaları çerçevesinde kurulan¹³ bağımsız düzenleyici kurulların (BDK) ilgili bakanlıklara bağlanarak yürütme içerisinde konumlanmalarıdır. BDK'ların 2004'te 5018 sayılı kanun bünyesine alınmalarından sonra bakanlığın ilişkili kuruluşu olarak yürütme bünyesine alınmasıyla idari ve mali özerklikleri sona ermiştir. Bu şekilde BDDK ve SPK gibi atama sonrasında görevden alınmayan, ekonomi politikası belirlenmesinde yetkisi sahip yapılara da siyasi müdahale kapısı açılmıştır. Bu haliyle karar siyasidir. Ancak bir önceki dönemde özerk ve siyaset dışı bir yerde konumlanan BDK'lar, yürütme içerisinde teknokratik bir aygıt haline büründürülmüş halleri ile de siyaset alanı dışında yer almaktadırlar. Dönemin başbakan yardımcısı Ali Babacan üst kurullara ilişkin görüşlerini düzenleme öncesinde şu şekilde dile getirmiştir: "...Kurul üyeleri ile kurul başkanları da siyasetçi rolüne

¹⁰ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği TOBB, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği TÜSİAD, Müstakil Sanayici ve İş Adamları derneği (MÜSİAD), Uluslararası Yabancı Yatırımcılar Derneği (YASED) ve Türkiye İhracatçıları Meclisi (TİM), Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Genel Sekreterleri.

¹¹ 2004'te Konsey TOBB, TÜSİAD, TİM ve YASED başkanlarından oluşuyorken, 2016'da Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) başkanı da Konseye eklenmiştir.

¹² Her biri ayrı birer reform alanı olan bu başlıklar şöyledir: şirket kuruluşu, istihdam, sektörel izinler, arazi temini ve arsa geliştirme, vergi ve teşvikler, gümrükler ve teknik standartlar, fikri mülkiyet hakları, doğrudan yabancı yatırımlar mevzuatı, yatırım pozisyonu (Resmî Gazete, 2019).

¹³ Sermaye Piyasası Kurulu 1981 yılında, Rekabet Kurumu ve Radyo Televizyon Üst Kurumu 1994 yılında kurulmuştur (Bayramoğlu, 2005: 307).

soyunmayacak, siyasi demeç vermeyecek, bir politikacı havasına da kesinlikle girmeyecekler. Teknisyen olarak görevlerini yapacaklar” (Dünya Gazetesi, 2011). Bu durum düzenleyici kuruluş sisteminden kopuş değildir, AKP’nin iktidarda bulunduğu dönem içinde devletin işleyiş şeklindeki gerekli değişim tamamlanmış, YOİKK ve YDK ile birlikte değerlendirildiğinde BDK’lar serbest piyasa disiplini sağlayacak tampon mekanizmalar olarak işlevlerini yerine getirmişlerdir.

Ekonomi Yönetiminin Depolitizasyonu: Merkezileşme ve Yeni Kurumlar

Mart 2010’da IMF ile müzakereler anlaşma olmadan sonra erince 2011’de genel seçimler öncesi 6223 sayılı yetki kanunuyla Bakanlar Kuruluna 6 ay süreyle KHK çıkarma yetkisi verilmiştir.¹⁴ Bu değişiklik anayasa değişikliğine gidilmeden yasama yetkisinin yürütmeye devredilmesi anlamına gelmektedir. 6 Nisan 2011 tarihinde Meclis’i de devre dışı bırakan ve hükümete 6 ay süreyle kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisi veren yasa kabul edilmiştir. Söz konusu 6 aylık dönemde 35 adet KHK çıkarılarak, bir önceki dönemden gelen bağımsız üst kurullar ile ilgili düzenlemeler yapılmış, bakanlıklar kapatılmış, yeni bakanlıklar kurulmuş, birleştirilmiş ya da ayrılmıştır (Fedai, 2015: 173). Konu açısından en önemli gelişme ekonominin yönetimi ve sorumluluğunun, yetkileri güçlendirilmiş bir başbakan yardımcısı tarafından üstlenilmesidir (Övgün, 2016: 168). Başbakan yardımcısı 2008 öncesi dönemin “siyaset dışı” bırakılan Merkez Bankası, Sermaye Piyasası Kurulu ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulunun da yer aldığı kurumları bünyesinde toplayarak, kabinede karar alma mekanizmasında güçlü bir konuma yerleşmiştir. Yine yetki kanunu ile devlet bakanı uygulaması kaldırılmış, hükümet kalkınma politikasını AB çıpasını kullanarak gerçekleştirirken katılım öncesi mali yardım amacı fonlarının sektörel dağılımını esas alarak Sağlık, Eğitim ve Tarım bakanlıklarını yeniden örgütlemiştir (Dik, 2013: 124). Yeni kurulan bakanlıklarla bakanlık sayısı artmış ve yeni kurullar oluşturulmuştur. Yürütmenin yetkisinin artmasıyla oluşan yeniden ölçeklendirme süreçleri bizzat depolitizasyon mekanizmasını oluşturmuştur. Yeniden ölçeklendirme sınıf ilişkilerindeki değişimlerle ilgilidir ve bunun sonucunda oluşmaktadır (Gough, 2006: 104-105).

2008 krizi sonrasında iktisadi karar alma süreçleri açısından bir diğer önemli kurumsal yapı Ekonomi Koordinasyon Kurulu’dur. Ekonomi Koordinasyon Kurulu (EKK) başbakanın belirlediği bakanlardan oluşur ve başbakan yardımcısı

¹⁴ 6223 sayılı “Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu”.

kurula başkanlık eder. EKK'nin görevleri 5838 sayılı yasada geçtiği şekliyle¹⁵ incelenecek olursa, kurulun ekonomiye ilişkin oldukça kapsamlı yetkileri bünyesinde topladığı görülebilir (Resmî Gazete, 2009). Krizden çıkış politikaları olarak mali teşvikler, vergi sistemi, emek piyasası gibi önemli alanlardaki görüşmeler EKK toplantılarında yapılmış, Bankalar Birliği, Sermaye Piyasası Kurulu, Vergi Konseyi, İstanbul Altın Borsası Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), TÜSİAD, Bankalar Birliği, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED), Vergi Konseyi, Türkiye İşadamları ve Sanayicileri Konfederasyonu (TUSKON), İstanbul Altın Borsası, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) temsilcileri ilgili konularda toplantılara¹⁶ çağrılırken, sendikalar “ulusal istihdam stratejisi” gibi toplumsal açıdan meşruiyeti çelişkili konularda toplantılara çağırılmıştır (Oğuz, 2011: 17).

12 Haziran 2011 genel seçimlerinden dört gün önce yayınlanan 637 sayılı KHK ile yeni bir bakanlık olarak Ekonomi Bakanlığı kurulmuştur. Bu KHK ile Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomi Bakanlığı'na dönüşürken, bakanlık Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü, Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret Müsteşarlıkları ile bakanlığın ithalat ve ihracat birimleri üzerinden örgütlenmeye gittiğini, yukarıda da bahsedilen sanayileşmede üstlenilen yeni işleve uygun olduğunu göstermektedir. Yine aynı KHK ile Hazine Müsteşarlığı bünyesinde Finansal İstikrar Komitesi'nin¹⁷ kurulması 2008 krizine karşı alınan önlemlerden biridir. Komitenin örgütlenmesi Hazine Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakanın başkanlığında Hazine Müsteşarı ile Merkez Bankası, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, BDDK ve SPK başkanlarından oluşturulmuştur. Finansal İstikrar Komitesi'nin oluşturulmasının arkasındaki mantık 2008 krizinden sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde 2010'da kurulan Finansal İstikrar Gözetim Konseyi, Avrupa Birliği'nde Avrupa Sistemik Riskler Kurulu, İngiltere'de Finansal Politika Komitesi finansal sistemdeki riskleri izleyen ve bunun için politikalar öneren bir yapıyı hayata geçirmektir. Başka bir deyişle bu kuruluşlar “batmak için çok

¹⁵ “... Ekonomik istikrarla ilgili gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek; para, kredi, finans, maliye, borçlanma, gelirler ve diğer ekonomi politikaları ile plan ve programların tespitinde, uygulanmasında ve güncelleştirilmesinde koordinasyonu sağlamak; küresel ve ulusal ekonomi ile ilgili gelişmeleri izlemek, değerlendirmek, gerektiğinde araştırmalar yapmak veya yaptırmak; gerektiğinde, gelir azaltıcı veya harcama artırıcı önerileri değerlendirmek...” (Resmî Gazete, 2009)

¹⁶ Kriz sonrası yapılan iki farklı EKK toplantısı, katılımcıları ve gündemleri için bkz. Dünya Gazetesi, 2009; Patronlar Dünyası, 2010.

¹⁷ Komitenin yetkisi kanunda şöyle belirlenmiştir: “Finansal sistemin bütününe sirayet edebilecek ölçüde olumsuz bir gelişmenin ortaya çıkması ve bu durumun Finansal İstikrar Komitesi tarafından tespiti halinde, alınacak tedbirleri belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkili olup ilgili bütün kurum ve kuruluşlar belirlenen bu tedbirleri derhal uygulamakla yetkili ve sorumludur” (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu, 2019).

büyük”¹⁸ firmaların ve finans kurumlarının izlenmesi, bankalara verilen düşük faizli krediler, firma kurtarma gibi operasyonlardan sorumludurlar. Bu şekilde sermayeyi kurtarıırken finans sistemini enfekte edecek kriz riskini de uzaklaştırmış olurlar. Her üç kurumda kurumlar Amerika ve İngiltere örneklerinde Merkez Bankası’na bağımlıyken, Avrupa Birliği’nde ise bağımsız düzenleyici kurullardan oluşmaktadırlar, bir anlamda krizin teknokratik müdahalelerle yönetiminin bir parçasıdır. “Bağımsız” şekilde örgütlemeleriyle, sermaye kesimine kaynak transferi yoluyla özel borçları kamulaştırırken, sürecin depolitizasyon işlevini de üstlenmişlerdir. Türkiye’de kurulan benzeri yapı Finansal İstikrar Komitesi ise örgütsel bileşimi itibarıyla teknokratik sayılabilir ancak hiyerarşik açıdan yürütmeye bağlı olmasıyla gayet siyasileştirilmiş bir kurumdur (Akçay ve Güngen, 2014: 95-98). 2008 krizi sonrasında neoliberal iktisat politikalarının sermayeyi içeriden tedavi edecek önlemleri makro ihtiyati tedbirler olarak Finansal İstikrar Komitesi toplantılarında Türkiye’ye uyarlanırken, finansal derinleşme çabaları da ekonomi yönetiminin gündemine girmiş oldu.

Menkul kıymetleştirme ve yeni finansal araçlara yönelik düzenlemeler ve piyasa inşası faaliyetleri 2008 krizi sonrası dönemde süreklilik arz etmektedir. 2008’de sosyal güvenlik reformunun ardından devletin bireysel emeklilik sistemindeki düzenlemeleri, finansal piyasalarda bireysel emeklilik fonlarını yönetecek portföy yönetim şirketleri ile ilgili düzenlemeler 2011 sonrası dönemde yoğunlaşmıştır. Finansal tabana yayılma siyaseti de kriz sonrası dönemde ekonomi yönetiminin başvurduğu stratejilerden biridir. Finansal tabana yayılma ya da finansal içerilme ile kastedilen finansal sistemden dışlanmış kesimlerin finansal sisteme içerilmesi ve bu kesimlerin finansal hizmetlere erişimin önündeki engellerin kaldırılmasıdır (Akçay ve Güngen, 2016: 260-261). Başka bir deyişle hane halkının borçlandırılması, emek gücünün kredi ve borçlandırma mekanizmasına dahil edilmesi ve bu şekilde sınıfsal ilişkilere biçim verme çabasıdır (Güngen, 2017: 24). Öte yandan 2010 yılından itibaren Hazinesin finansal tabana yayılma siyaseti kapsamında uluslararası kuruluşlarla yaptığı ortaklıklar neticesinde devletin sermayenin uluslararasılaşması sürecinde önemli görevler üstlendiği söylenebilir (Güngen, 2016: 145-148).

İnşaat Sektöründeki Gelişmeler ve Kurala Bağlı Depolitizasyon Süreçlerinden Kopuş: Depolitizasyonun Değişen Anlamı

Mali Kural Kanunu, 2008 yılında IMF anlaşmasının sona erdirilmesinin ardından dönemin başbakan yardımcısı Ali Babacan tarafından hazırlanmıştı. 12 Mayıs 2010 tarihinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda kabul edilen Mali

¹⁸ “Too big to fail” deyimini yerine kullanılmıştır. ABD’deki süreç ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Akçay ve Güngen, 2014: 95-98.

Kural Kanun tasarısı, borçlanma ve bütçe açığı ile ilgili olarak hükümete sınırlama getirmekte, bütçe açığının gayri safi yurtiçi hasılaya olan oranını yüzde 1 ile sınırlı tutmaktaydı. Bu haliyle yasa tasarısının amacı bütçe fazlası verilmesini teknik ve yasal bir zorunluluk haline getirerek uluslararası piyasalara borç geri ödemelerinin garanti altına olduğunu göstermekti. Mali Kural Yasası AKP içerisinde tepkilerle karşılaştı, dönemin başbakanı Erdoğan 2011 seçimleri öncesinde yasa ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “*Mali kural yasalarla niye dayatılsın? Şu an dursun, erteleyelim, bunu daha sonda gündemimize alalım. Ama biz şu anda tam sıçramayı yapacağımız bir dönemde kendimizi bunlarla bağlamayalım. Çünkü Türkiye’nin yatırımlarla ayağa kalkması lazım*” (Radikal Gazetesi, 2010). İcraatları kamu yatırım projelerinden oluşan yatırımcı bakanlıklar¹⁹ da bu kanuna karşı çıkmışlardır. Bu açıklamalarla birlikte mali alanda kurallı depolitizasyona geçilememesinin nedeni, icraatları özellikle AKP’ye yakın duran sermaye grupları açısından önem taşıyan bakanlıklar ve belediyelere hareket alanı açmaktır. Bu açıdan 1980’lerdeki Anavatan Partisi (ANAP) hükümetlerinin inşaat sektörünü sermaye birikiminin başat sektörlerinden biri haline getirmesi gibi, AKP’de krizden çıkmak için inşaat sektörüne önem vermiştir.

Türkiye’de krizden sonra inşaat sektörü en çok daralan sektör oldu. TÜİK verilerine göre 2008’de yüzde 8.1, 2009’da yüzde 16.3’lük yaşanan küçülme ile inşaat sektörü iki yıl üst üste daralma göstermiştir. Ancak 2010 yılının ilk çeyreğinde 15 ikinci çeyreğinde de yüzde 21.9 büyüme oranını yakalayarak krizden sonra en hızlı büyüyen sektör olmuştur (Türkiye Müteahhitler Birliği, 2010: 6).²⁰ Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın kuruluşu ve ANAP döneminde kurulmuş Toplu Konut İdaresi (TOKİ)’nin yeniden yapılandırılarak büyük yetkilerle donatılması, kamuoyunda 2B yasası olarak orman arazilerinin metalaşması ve yerleşime açılması ile ilgili yasal düzenleme devletin inşaata

¹⁹ Dönemin Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım “...eskiden mali kural mı vardı?...” (Aktaş, 2010: 114) diyerek konu ile ilgili görüşünü bildirirken Sanayi ve Ticaret Bakanı Nihat Ergün, yatırımcı bakanlıkların mali kuralı istemedikleri açıklamış, konuyla ilgili olarak “...*Bu formül bize İstanbul Boğazı’ndaki ikinci tüp geçit için yurtdışı borçlanmamıza ne kadar izin verecek? Bununla alakalı borçlanma limitimiz bu formülün içinde nasıl yer bulacak? Bulamayacak mı?...*” diyerek (Milliyet Gazetesi, 2010) mali kuralla ilgili görüşlerini büyük ölçekli kentsel projelere referansla açıklamıştır. Bu açıklamaları aslında 2011’de AKP’nin seçim beyannamesinde Üçüncü Köprü ve Üçüncü havalimanı gibi kentsel projelere özel vurgu yapılması ve seçim vaatlerinin içerisine Çılgın Proje olarak da lanse edilen Kanal İstanbul’un alınması ile birlikte değerlendirmek gerekir. Çavuşoğlu ve Strutz (2018), bu dönemde inşaat sektörünü “*toplum için rıza üretim işlevini yerine getiren milli popülist bir makine*” olarak niteler.

²⁰ Türkiye Müteahhitler Birliği’ne göre, bu büyümenin temel sebeplerinden biri Hazine teşvikli yatırımlardır. Buna göre 2009’un ilk 7 ayında teşvik gören yatırım tutarının cari fiyatlarla 7.7 milyar TL’ne kadar gerilemiş olduğu, 2010 yılının ilk 7 ayında ise bu rakamın 2007-2008 yıllarındaki (kriz öncesi) rakamları da aşarak ve büyük bir sıçrama ile 2408 projeye dağılmış olan 35 milyar TL düzeyine kadar yükselmiş olduğu görülmektedir (Türkiye Müteahhitler Birliği, 2010).

yönelik önemli müdahalelerindendir. TOKİ, yeniden yapılandırılması kapsamında her ölçek ve kapsamda planlama yetkisi ile güçlendirilmiş, her türlü inşaat faaliyetini yapabilir duruma gelmiştir (Çavuşoğlu ve Strutz, 2018: 206-207). Ayrıca Emlak Kredi Bankası'na ait Emlak Konut'u ve devlet mülkiyetindeki arsaları yöneten Arsa Ofisi'ni de bünyesine alarak sermayenin ihtiyaç duyduğu arsa temini sorununa çözüm getirebilecek en büyük arsa stokuna sahip kurum haline gelmiştir. 2012'de Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) ile ilgili yapılan düzenlemeler ile yeni GYO'lar kurulmuştur, bu durum GYO sektöründeki özel girişimin artışı gibi görülmemelidir. En büyük ortağı TOKİ olan sektörün lideri durumundaki Emlak GYO ve Vakıf GYO bir devlet kuruluşudur (Karaçimen ve Çelik, 2017: 97-99). İnşaat sektöründeki büyük sermaye gruplarının taleplerine ancak üst ölçekte kurumsal bir yapılaşma cevap verebilirdi. İnşaat sektöründe devletin izlediği depolitizasyon stratejisi, iktidarın merkezi gücü elde etme isteği ile açıklanamaz. Bu konuda inşaat sermayesinin baskıları kadar kentsel dönüşümüne konu olan alanlardaki muhalefet ve bu muhalefete siyaset kanallarını kapatmak önemli bir etkidir. Ayrıca inşaatın popülist bir rıza üretim mekanizması olarak kabulü kurumsal yapıda merkezileşmeyi üst seviyelere taşıyan bir diğer etmendir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 283-285).

Bu gelişmeler bağlamında 2008 sonrası süreçte devletin dönüşümü iki temel görünürde işlemiştir. Bunlar yeni kurumların yaratılması ve varolan kurumlar arası yaşanan güç transferleridir. Yeni kurumların yaratılması ile o döneme kadar olmayan devlet içi kurumların oluşturulması, devletin yeni işlevlerin ve güç merkezlerinin kurulmasıdır. YOİKK ve YDK bu durumun örnekleridir. Varolan kurumlar arası yaşanan güç transferleri ise bu dönemin yaygın bir özelliğidir. Bu durum eski kurumların yeniden işlevlendirilmesi şeklinde de gerçekleşmiştir. BDK'ların bakanlıklara bağlanılarak güçlendirilmesi, DPT'nin Kalkınma Bakanlığına dönüştürülmesi, 1980 sonrası kurulan TOKİ'nin yeniden işlevlendirilmesi gibi gelişmeler kriz sonrası sermaye birikim sürecinin ihtiyaç duyduğu restorasyonun koşullarını sağlamak için yapılan düzenlemelerdir. Sonuç olarak her iki şekilde de devlet aygıtı içinde yürütme, yürütme içinde de uzmanlaşmış ekonomik aygıtlar ön plana çıkmıştır (Oğuz, 2006: 212). Sermaye birikim sürecinin geldiği düzey ile devletin ilişkisi göz önüne alındığında, yeni birikim koşulları inşa etmenin devletin dönüşümü ile gerçekleştiği, bu dönüşüm sırasında da devletin iktisat siyaset ayrımını belirsizleştirme çabasıyla bu ayrımı yeniden tanımlayarak depolitizasyon stratejisini kullandığı tespit edilebilir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu makale Türkiye'de 2008 krizinden sonra ekonomi yönetiminde yaşanan dönüşümleri depolitizasyon ve (yeniden) siyasileştirme stratejileri üzerinden

incelemiştir. Bu makalenin çıkış noktalarından biri 1994 Nisan ve Şubat 2001 krizlerinden sonra Türkiye ekonomisinde yaşanan depolitizasyonun, 2008 krizinden sonra aldığı hâli incelenmektir. Gelişmiş ülkelerde refah devleti politikalarının tasfiyesiyle başlayan, Küresel Güney'e ise IMF ve Dünya Bankası programlarıyla 1990'larda giren neoliberalizm devletin yeniden yapılanması süreçlerini beraberinde getirmiştir. Bu sürecin en önemli söylemlerinden biri ekonomi yönetimlerini siyasi süreçlerin dışına almaktır. Bu süreç iktisat politikası uygulamalarında kural temelli politikalar ile ya da temel sektörlerin bağımsız üst kurullara devri ile gerçekleşmiştir. Türkiye'de de bu süreç 1994 krizinden sonra başlamış, 2001 krizinin ardından yapısal reformlar ile merkez bankası politikaları, borçlanma politikası ve bağımsız düzenleyici kurullar aracılığıyla siyaset dışılaştırma stratejileri devam etmiştir.

2008 krizinden sonraki dönemi ele aldığımızda ise iktisadi göstergelerdeki bozulmalar, artan işsizlik oranı ve emek hareketinden gelen tepkiler AKP'nin oy oranlarının düştüğü 2009 Mart seçimiyle birleşince hükümet için kurala bağlı depolitizasyon stratejisinin sınırlarına ulaşılmıştı. Bu bağlamda hükümet 2009 yılında oldukça geniş kapsamlı bir yatırım teşvik sistemini yürürlüğe koymuştur. Teşvikler ile başlayan (yeniden) siyasileştirme, merkez bankası aracılığı ile siyaset dışı tutulan para politikasında ihtiyari uygulamalarda artış ve mali disiplin ve borçlanma politikalarında gevşeme ile devam etmiş ve ekonomide önceki dönemin siyaset dışılığından uzak (yeniden) siyasileşmenin etkin olduğu bir döneme geçilmiştir. Bu eğilimler devletin kurumsal yapısında da kendini göstermiş, yapısal uyum programları çerçevesinde kurulan bağımsız düzenleyici kurullar kararname ile bakanlıklara bağlanmış ve böylece yeniden siyasallaştırılmışlardır. Yine ekonomi yönetiminde yeniden yapılanmaya gidilmiş, ekonomi bakanlığı ile çevre ve şehircilik bakanlıkları kurulmuş ve bunlara bağlı uzmanlaşmış alt kurullar oluşturularak Akçay'ın da (2013) deyişiyle "yürütmenin içerisinde uzmanlaşmış ekonomik aygıtlar" oluşturulmuştur. İncelenen dönem içerisinde ekonomi politikalarının uygulanmasında yürütme ve bürokrasinin artan gücü ve etkinliği söz konusudur, ekonomik karar alma süreçlerine katılım kanalları kapanmaktadır. Bu durum parlamentonun ve siyasal partilerin siyaset yapma biçimlerini görece olarak güçsüzleştiği bir duruma sebep olmakta ve buna paralel olarak seçmenlerin partiler ve parlamento aracılığıyla etkide bulunma olanakları da azalmaktadır. Hiç kuşkusuz bu durum muhalefet partilerinin parlamento dışında siyaset yapma mekanizmalarını oluşturabilir, ancak burada kastedilen parlamento içi siyaset yapma mekanizmalarının zayıflamasıdır.

Bu makalenin temel tezlerine ilişkin olarak önemle belirtilmesi gereken nokta, 2008 krizi sonrası Türkiye'de ekonomi yönetiminde güçlü siyasileşme

eğilimi gözükse de, siyaset dışlaşmanın bu süreçte örtük olarak devam ettiğidir. Ekonomi politikalarında giderek artan siyasileşme eğilimi ile birlikte (ekonomi yönetimi alanında) sermaye egemenliği siyasete olan etkisini devlete aktarırken siyaset alanında, giderek yürütme etkinlik kazanmakta, bürokratikleşme artmakta ve karar alma süreçleri yönetme stratejileri ile belirlenir hale gelmektedir. Başka bir deyişle sermaye birikiminin devamlılığı ve sürekliliği için çoğunluğun rızasının üretilmesi ve sermayenin iktisadi alandaki tahakkümünün siyaset alanındaki olası risklere karşı korunaklı hale getirilmesi, 2008 krizi sonrasında Türkiye’deki iktisadi politikaların depolitizasyonunun temel işlevi olarak görülebilir.

Dar anlamda 2008 krizi sonrası Türkiye’de iktisadi karar alma süreçlerinde yönetim stratejisi olarak depolitizasyon eğilimlerinin incelendiği bu makalede, ele alınan dönem içerisinde oldukça önem taşıyan Tekel işçilerinin direnişi, Kazova işçilerinin özyönetim deneyimleri, 2014 Yatağan işçileri gibi emek hareketindeki siyasallaşmanın önemli örnekleri ele alınmamıştır. Aslında bu pratikler Türkiye’de devletin emek sermaye ilişkilerinde nerede konumlandığını açığa çıkardığı gibi, bir yönetim stratejisi olarak depolitizasyona karşı emek hareketindeki siyasallaşmanın bir göstergesi olarak not edilmelidir. Ayrıca aynı dönemde farklı yerelerde ekoloji temelli sosyal hareketlerin güçlenmesi, kent hakkı temelli ve kentsel dönüşüm ve soylulaşma karşıtı yeniden müşterekleştirme eylemleri gibi kentsel hareketlerdeki artış yeni repolitizasyon alanlarına örnektir.

KAYNAKÇA

Akçay, Ümit (2013), “Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi”, *Praksis*, 30-31: 11-39.

Akçay, Ümit ve Ali Rıza Güngen (2014), *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği* (Ankara: Nota Bene Yayınları).

Akçay, Ümit ve Ali Rıza Güngen (2016), “Türkiye’de Ekonomi Politikasında Arayışlar, Çıkmazlar ve Alternatifler”, Tören Tolga ve Melehat Kutun (Der.), *Yeni Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar* (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı): 246-280.

Aktaş, Alaattin (2010), “Türkiye’nin göstergeleri”, *Ekonomik Forum*, 8: 113-117.

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2015), *AKP’li Yıllarda Emegin Durumu*, Yordam Kitap (İstanbul: Yordam Kitap).

Bayramoğlu, Sonay (2005), Yönetişim Zihniyeti (İstanbul: İletişim Yayınları).

Bedirhanoğlu, Pınar (2019a), “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Türkiye’de Ekonomi Yönetiminin Dönüşümü”, Elif Karaçimen, Melda Yaman, Nurcan Özkaplan, Özgün Akduran, Şebnem Oğuz (Der.), Nuray Ergüneş için Yazılar (SAV Yayınları): 211-233.

Bedirhanoğlu, Pınar (2019b), “Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü”, Çalışma ve Toplum, 2019/1: 371-388.

Bonefeld, Werner (2007), “Devlet ve Sermaye: Politğin Eleştirisi Üzerine”, Bonefeld, Werner ve John Holloway (Der.), Küreselleşme Çağında Para ve Sınıf Mücadelesi (çev. Cumhur Atay) (İstanbul: Otonom Yayıncılık): 255-284.

Bonefeld, Werner (2010), “Free Economy and the Strong State: Some Notes on the State,” Capital and Class, 34-1: 15-24.

Bonefeld, Werner (2014), Yıkıcı Akıl ve Olumsuzlama (İstanbul: Otonom Yayıncılık).

Boratav, Korkut (2005), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002 (Ankara: İmge Yayıncılık).

Burnham, Peter (2003), “Küreselleşme, Apolitikleştirme ve Modern Ekonomi Yönetimi”, Praksis, 3 (9): 163-182.

Burnham, Peter (2006), “Depoliticisation: A Comment on Buller and Flinders”, British Journal of Politics and International Relations, 8 (2): 303-306.

Burnham, Peter (2014), “Depoliticisation: Economic Crisis and Political Management”, Policy & Politics, 42 (2): 189-206.

Cebeci, Ayşe (2012), Bilmediğimiz Kapitalizm, Gizli Elin Kurumsallaşması: YOİKK (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı).

Çavuşoğlu, Erbatu ve Julia Strutz (2018), “‘Şimdi Gideceğiz, Evleri Yıkacağız!’: Türkiye’nin Neoliberal Hegemonik Politikasında Mekânsal Yeniden Üretimin Rolü”, Akça, İsmet vd. (Der.), “Yeni Türkiye”ye Varan Yol, Neoliberal Hegemonyanın İnşası (İstanbul: İletişim Yayınevi): 199-219.

Dik, Esra (2013), “643 Sayılı KHK ile Düzenlenen Bakan Yardımcılığı ve Hiyerarşik Örgütlenme İçerisindeki Konumu”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 68 (4): 121-145.

Dönmez, Pınar ve Eva Zemandl (2018), “Crisis of Capitalism and (De-)Politicisation of Monetary Policymaking: Reflections from Hungary and Turkey”, *New Political Economy*, 24 (1): 1-19.

Dönmez, Pınar (2014), “Crisis and Regional Governance Attempts: the Curious Case of Turkey in Critical Perspective” Haastrup, Toni ve Yong-Soo Eun (Der.), *Regionalising Global Crises: The Financial Crisis and New Frontiers in Regional Governance*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan): 111-135.

Dönmez, Pınar (2019), “Politicisation as Governing Strategy Versus Resistance: Demystifying Capitalist Social Relations and the State in Turkey”, Buller, Jim vd. (Der.), *Comparing Strategies of (De)Politicisation in Europe: Governance, Resistance and Anti-politics* (Palgrave Mcmillan): 155-189.

Dünya Gazetesi (2009), “EKK’da ‘İstanbul Finans Merkezi’ ele alındı.” <https://www.dunya.com/ekonomi/ekk039da-039istanbul-finans-merkezi039-ele-alindi-haberi-90269> (27.07.2019).

Dünya Gazetesi (2011), “Özerk Kurullara Bakan Denetimi!” <https://www.dunya.com/gundem/ozerk-kurullara-bakan-denetimi-haberi-152782> (28.07.2019).

Ercan, Fuat (2004), “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (Der.), *Neoliberalizmin Tahribatı* (İstanbul: Metis Yayınları): 9-43.

Erol, Mehmet Erman (2016), “Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Döneminde İktisadi Politika ve Yapımının Siyaseti: Süreklilik ve Kopuş Bağlamında Bir Tartışma”, Tören Tolga ve Melehat Kutun (Der.), *Yeni Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar* (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı): 280-329.

Ergüneş, Nuray (2008), *Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye’de Bankacılık Sektörü*, (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı).

Fedai, Recep (2015), “Kamunun Yönetiminde Artan Merkez Etkisi”, Barış Övgün (Der.), *AKP Nasıl Yönetti?* (Ankara: Nika Yayınevi): 163-203.

Gültekin Karakaş, Derya ve Fuat Ercan (2008), “Türkiye’de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercihi”, *İktisat, İşletme ve Finans*, Cilt 23, Sayı 262, s.35-55.

Gültekin Karakaş, Derya (2009a), “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma”, *Praksis*, 19:95-131.

Gültekin Karakaş, Derya (2009b), Hem Hasımız Hem Hısımız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu (İstanbul: İletişim Yayınları).

Güngen, Ali Rıza (2014), “Hazine Müsteşarlığı ve Borç Yönetimi: Finansallaşma Sürecinde bir Kurumun Dönüşümü”, Amme İdaresi Dergisi, 47: 1-21.

Güngen, Ali Rıza (2016), “Türkiye’de Kamu Borcunun Yönetimi: 2001 Krizi Sonrası Bulgular ve 2009 Çöküşü Sonrası Stratejiler”, Praksis, 38 (2): 129-155.

Güngen, Ali Rıza (2017), “Finansal Tabana Yayılma Siyaset ve Türkiye’de Devletin Finansallaşması”, Bedirhanoglu, Pınar vd. (Der.), Finansallaşma Kıskaçında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek (İstanbul: Nota Bene Yayınları): 23-45.

Gough, Jamie (2006), “Değişen Sınıf ilişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki”, Praksis, 15: 97-127.

Holloway, John ve Sol Picciotto (1978), “Introduction: Towards a Materialist Theory”, John Holloway ve Sol Picciotto (Der.), State and Capital: A Marxist Debate (London: Edward Arnold): 1-32.

Karaçimen, Elif ve Özlem Çelik (2017), “Türkiye’de Gayrimenkul ve Finansın Derinleşen ve Yeniden Yapılanan ilişkisi”, Bedirhanoglu, Pınar vd. (Der.), Finansallaşma Kıskaçında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek (İstanbul: Nota Bene Yayınları): 83-103.

Kettell, Steven (2004), The Political Economy of Exchange Rate Policy-Making (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Kutun, Melehat (2013), “Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikalarının Uygulanması Sürecinde Bir Yönetim Stratejisi Olarak Apolitizasyon ve Depolitizasyon”, Praksis, 30-31: 41-74

Milliyet Gazetesi (2010), “Yatırımcı Bakanlar İstemedi Mali Kural ‘başka bahara kaldı’”, <http://www.milliyet.com.tr/ekonomi/yatirimci-bakanlar-istemedi-mali-kural-baska-bahara-kaldi-1275429> (26.07.2019).

Oğuz, Şebnem (2006), “Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü”, Demet Yılmaz vd. (Der.) Kapitalizmi Anlamak (Ankara: Dipnot Yayınları): 149-182.

Oğuz, Şebnem (2011), “Krizi Fırsata Dönüştürmek: Türkiye’de Devletin 2008 Krizine Yönelik Tepkileri”, Amme İdaresi Dergisi, 44 (1): 1-23.

Oyan, Oğuz (1991), Türkiye’de Maliye ve Fon Politikaları Alternatif Yönelişler (Ankara: Adım Yayıncılık).

Övgün, Barış (2016), “Kamu Yönetimi Reformunda Bir Açmaz: Yerelleşme mi, Merkezileşme mi?”, Mülkiye Dergisi, 40 (3): 159-179.

Patronlar Dünyası (2010), “EKK Ankara’da toplandı.” <http://www.patronlardunyasi.com/haber/EKK-Ankara-da-toplandi/81532> (27.07.2019).

Poulantzas, Nicos (2000), State, Power, Socialism (London: Verso).

Radikal Gazetesi (2010), “Kendi IMF’mizi yaratmaya gerek yok”, <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/kendi-imfmizi-yaratmaya-gerek-yok-1018043/> (09/09/2010).

Resmî Gazete (2009), “Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/02/20090228M1-1.htm> (27.07.2019).

Resmî Gazete (2019), “Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu Hakkında Karar”, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/03/20190314-1.pdf> (27.07.2019).

Sönmez, Mustafa (1992), 100 Soruda 1980’lerden 1990’lara ‘Dışa Açılan’ Türkiye Kapitalizmi, (İstanbul: Gerçek Yayınevi).

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (2019), TMSF / Finansal Güvenlik Ağı ilişkileri <https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Info/finansal.guvenlik> (29.07.2019).

Türkiye Müteahhitler Birliği (2010), İnşaat Sektörü Analizi, 2010 (Ankara).

Yalman, Galip (2002), “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?”, Praksis, 5: 7-23.

Yaman Öztürk, Melda ve Fuat Ercan (2009), “1979 Krizinden 2001 Krizine: Türkiye’de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler”, Praksis, 19: 55-93.

Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (2019), <http://yoikk.gov.tr/> (2.08.2019).

INTERVIEW WITH JOHN KANNANKULAM

Funda Hülügü

“The West German state debate is very abstract and the Franco-Italian, let’s say Mediterranean state debate is more struggle oriented”

Prof. Dr. John Kannankulam teaches critical political economy at the Philipps University of Marburg, Germany. He is a former student of Joachim Hirsch, one of the most famous contributors in the West German state derivation debate. Prof. Kannankulam’s research area focuses on the political economy of the European Union and Germany. Recently, together with his research associates they proposed the heuristic device of “historical materialist policy analysis” (Capital and Class, 2014). Thus, they would argue, the students of the Marxist state analysis could bring together abstract analysis with empirical research. I think and hope that the following lines would inspire many young scholars not only interested in the historical materialist analysis but also in the history of Marxist political thought. I think that it is now time to reconsider the Marxist theories of state without forgetting the historical developments which have conditioned them.

Funda Hülügü: Dear John, I know that you have been intensely working on theories of capitalist state since your very early studies and have recently proposed a methodological way to get beyond the “institutions” void in state form analysis. How would you define us the capitalist state?

John Kannankulam: From my perspective, the state as a definition is a form determined material condensation of a relationship of forces. It is of course not my definition, but it is a definition that you might find in the writings of Bob Jessop, who was one of my supervisors during my PhD. Bob made this definition and what he did is to bring into synthesis, two strands of materialist state theory: one line is the state-derivation debate of the 1970s where form determination and form analysis come in, and the other line is Nicos Poulantzas, of course, who gave us this famous definition. Both lines of argumentation stress different things.

We can expand this definition by referring to Marx's analysis in *Capital* Vol. I. If you go for a form analytical line of argumentation, you would probably stress the first chapters where Marx develops the value-form. I think part of the form analysis that was developed in the 1970s in West Germany tried to adopt the insights that Marx developed in his discussion of the value form. In our society, structured and driven by many contradictions and antagonisms, there is alienation, sort of alienation taking place not only in relation to value in the form of money but also with regards to the political. Out of the contradictions of capitalist society, there is not only a kind of alienation taking place with regards to the value form but also with regards to the political form, institutionalized in the state. This is one side that you can find in Marx' *Capital*, but also in *German Ideology* and in the writings on *Hegel's Theory of Right*.

The other strand that is more or less taken up by Poulantzas is Chapter 8 in *Capital*, the struggle over the working day. This chapter is very insightful with regards to questions of class struggle and the state. Marx shows that the limitation of the working day was a result of a) the working-class struggle and its upheavals, but on the other side – this is very important, but many Marxists forget about it – b) the divisions within the ruling class itself. Capital was divided. There was this free trade faction and there was this protectionist faction in England at that time. Marx is very clearly arguing that the working class was able to benefit from this split within the capitalist classes to get the working day limited. What we learn from Marx in Chapter 8 is that the struggle of the working class against capital and different factions of capital are structuring politics, which is then taken up by Poulantzas - who comes to it via Gramsci.

What we see in the Chapter 8 is that the limitation of working day as a political decision is really a material condensation of relationship of forces. It is the condensation of the ongoing struggles and contradictions. The non-intended outcome is the specific limitation of the working day.

This is fantastic. Every scholar who has the chance must read both parts. The definition of the state as form determined material condensation of relationship of forces is at its best bringing both parts of Marx's analysis of capital together, where he stresses the alienation on the one hand and but on the other hand argues that the alienation and estrangement that is taking place are not merely abstract and above ahead but pushed through and developed by antagonistic class struggles and contradictions within society.

One could argue that a structural argumentation and the agency-based argumentation are both contained within this definition. There *is* form determination. In other words, capitalism is restricting the ability to do things. On the other hand, this is not determined forever and not even for the last

instance. But it is a determination driven by class antagonisms and struggles. As I wrote in my PhD, the struggle is *the engine* behind the form. Struggle and form are co-determined.

FH: John, how would you position yourself vis-à-vis different strands of Marxist state theory? For example, there are political Marxists who bring very important historical sociological insights to the state debate, and there is a strand also known as open Marxism focusing on form analysis and arguing against the Poulantzasian discussion of the relative autonomy of the state.

JK: Among the political Marxists, who I came across is Benno Teschke. He wrote about *the Myth of 1648*. I came across it when I was writing this article with Hirsch on the internationalization of the state (Antipode, 2011). I liked it because I am a fan of history and especially of medieval history. This is due to my past as I was studying History as minor subject in Frankfurt. Teschke very nicely argues that the establishment of capitalism within feudalism does not mean that feudalism was thrown away. Simply put, Capitalism co-existed with feudalism from which he concluded that Capitalism doesn't need the modern state with its monopoly on the use of coercion. Teschke, from my point of view, however, confuses historical development and logical argument since the fact that the historical development in England did not automatically lead to modern capitalistic type of state and society does not mean that there are no logical connections between capitalism and the monopoly of coercion in the state. The logical argumentation is not to be mixed up with historical development.

When it comes to Open Marxists, I sometimes think that John Holloway finally reduces form to action. There is no space for relative autonomy of structures against action and I think this is from my point of view, overstretching to one side. Yet, Holloway by dissolving the form into action gives the power back to the people. This is inspiring for social movements but from theoretical level, I would argue, there is a gap between structure and agency, and we must keep this in mind. The fetish of the commodity is an alienated form that is being produced by the praxis of the people, but it is not directly controllable. You cannot control it directly.

FH: Yet my problem with this relative autonomy discussion is that it might lead and most of the time leads to conceiving the state as a sovereign subject.

JK: This reminds me of Michael Heinrich, the famous researcher of Marx, who was giving a comment after a presentation of mine during one of the conferences of our *Assoziation für Kritische Gesellschaftsforschung* [Association for Critical Social Research] and said: "if the state is a relationship of forces this would mean that you change the relationship of forces and then you simply change the state". I

replied: “Michael, you obviously read your Marx very properly. But why you do not do it for Poulantzas?” Poulantzas is not arguing that the state is a simple relationship of forces; but that the state is a material condensation of a relationship of forces. He is saying that there is condensation of social forces “within” a materialized structure. Marx had a very clear idea about it. And this is what relative autonomy implies. We enter in this world at some point. There are pre-given structures. What we can do in trying to change the pre-given structures is not having a one to one effect. We do produce structures through action or praxis but there are pre-given condensations and materializations of former action and they are more or less stable.

Sometimes the struggles condensate probably on a parliamentary-democratic type of state. But the relationship of social struggles not only condensates in parliaments. Here we can bring in Gramsci, the integral state. The state-civil society complex. That means there is condensation of forces but not only within the state but also within the civil society, in sports clubs, in newspapers, etc. Some forces are stronger than the others. This does not mean that the forces that become stronger will become automatically hard law. There is selectivity within the state apparatuses, following Althusser and Poulantzas. Structural or strategic selectivities within the state and its institutions are letting through specific (condensations) of social forces and not others.

We have a good idea in saying that the state is not the thing, and the state is not the subject. Within the state, there is of course bureaucracy and state personnel. There are some selectivities, enacted of course via these people. I always give the example in my seminars: Let’s consider there is some environmental issues going on in Marburg and there is a huge protest taking place. We say we want this and that to be done. Some NGO tries to give a direct phone call to the Ministry of Environmental Issues in Berlin. It will probably not get through to the minister. But if there is, let’s say, the CEO of a very important energy company, he might certainly get through easier. This is of course a very simple example. But it might help us to understand what structural selectivities and relative autonomy mean. The state, however, itself is not a subject but a relative autonomous material condensation of a relationship of forces. Again.

FH: But the capitalist state form itself is selective, is not it?

JK: Yes, of course. This is also to be examined at different levels of abstraction. There comes the Claus Offe argument. He once pointed out that the state has “an interest in itself”. The state’s political personnel are dependent on being reelected. There is this democratic process. They must show something to the people, where economic growth and a reduction of unemployment are generally important issues. Simply speaking, the interest of the state personnel brings to

the table the structural selectivity and dependency of the state as a tax state. Since if there is no growth but an economic crisis the tax revenue will diminish – which is the source of the state and its personnel. Hence, there is a structural dependency between the state and capital. But they are not the same. They are separated from each other but at the same time very dependent. They are autonomous in relation to each other as a relative or relational autonomy. Structural selectivity is therefore also reasoned in the fact that surplus value must be produced first. And the state – out of its “own interest” – should provide some capitalists with the possibility to acquire surplus value.

That is why the West German State Derivation Debate came about in the 1970s, when the social democrats for the first time after the Second World War were entering Government in Germany. These social democrats were very Keynesian. They had the idea: “Now, we can control the capitalist contradictions via the state”. They were very euphoric about state planning. It is within this context that leftist, Marxists students of 1968 developed Marxist state theory: against this fetishism of the state and state planned capitalism. These Marxists were telling the social democrats that it is not possible. With a modern state, even though it is autonomous, and separated from the economy, it is not possible to get rid of the capitalist contradictions because it is dependent on capital accumulation. There is structural dependency and the state is not autonomous at all. That was the main line of critique of the West German leftist students in the state derivation debate. They were proving this, that the social democrats are wrong, on a very theoretical level. The West German state debate is very abstract and the Franco-Italian, let’s say Mediterranean state debate is more struggle oriented. Because they are arguing from within the struggles of the Communist Party. We did not have a similarly important Communist Party in West Germany during 1960s and 1970s. There was not so much agency with the organized working class in West Germany, at least for those students. There were of course working-class movements, but they were rather closely connected to the social democrats in power at that time.

FH: How do you operationalize this kind of analysis? You also say that there is a void about how to study concretely the state? What is this new proposition of yours? Could you provide us, the students of the state theory, with some hints on how to forge a link between empirical analyses and conceptual debates on the capitalist state? Or to put it simply, could you elaborate on your “historical materialist analysis of institutions” method.

JK: As I said, the problem with the West German debate was over-theorization. You end up with the question of “what is to be done?” in concrete analysis and praxis. I was lucky enough to study in Frankfurt with Joachim Hirsch. Hirsch’s seminars were always engaged with the question of what the relevance is of what

we discussed for social movements. Hirsch was very interested in the added value of these debates. We as his students, we had the idea to develop this further.

One bridging point was Gramsci's notion of struggle over hegemony. The idea that we had is to bring it down: what it means if people or groups, or opposing forces try to organize hegemony within the state-society complex and then try to get it condensed or materialized within the state. In a way, Gramsci and Poulantzas are stressing different sides of the same coin. Poulantzas stresses the selectivities within the state apparatuses, and parliament, and ministries and so on and so forth. "Political society" in the Gramscian sense. Gramsci himself looks at the hegemony over society, sports clubs, parties, NGOs, etc. We had the idea that we could try to methodologically "operationalize" relationship of forces via hegemony with reliance on something that the transnational historical materialists already did. I mean the Amsterdam School, Toronto School and the Marburg School, where Frank Deppe and Hans-Jürgen Bieling provided some critical analysis of the European Union. What they came up with is this notion of *projects*.

They said you could aggregate specific actors under one umbrella, and you can name this umbrella as a project. What we, Sonja Buckel, Jens Wissel, Fabian Georgi and other colleagues in our research project "State Project Europe" (<http://staatsprojekt-europa.eu/> for an English translation of our insights: <https://www.rosalux.de/publikation/id/38197/the-european-border-regime-in-crisis/>), brought to the debate is that projects do not necessarily mean that there are very conscious actors behind them. We argue that projects bring together specific actors who follow the same strategies even if they might not know each other. We tried to aggregate different positions around one political debate and try to find out who is arguing for what, with what argumentation and with what strategy. Therefore, we had the idea that we could cluster several positions and bring them together under what we named "hegemony projects".

This is of course also coming from Bob Jessop, who wrote a very famous article in *State Theory* (1990) where he was arguing that there are accumulation strategies; and hegemonic projects. But we had the idea that the term hegemonic project is not precise enough, because there is no distinction being made between projects that are struggling to become hegemonic; and those that are not yet. We therefore label these groups of different actors and strategies as hegemony projects. We try to bring to the fore, especially through discourse and media analysis, different actors who struggle over a specific political conflict. In our case, it was migration politics in Europe. We tried to operationalize this abstract notion of relationship of forces through hegemony projects in an ex post analysis. I think that this is what we can do. For example, we can say there was

the closing of borders at that point and ask why it was dealt with in that way and not in another. We can try to proceed like peeling off an onion and take its leaves – the (relationship of) social forces – off and off. With that we try to see which projects were engaged in this political conflict at the time and with which strategy. We try to give an answer to why and how “this and that project was more successful” to reach to its political goal than the other one? What forces are behind the material condensation of relationship of forces? That was our idea to bring some more empirical research here.

FH: But what are your criteria for differentiating among projects? How do you come up with the idea that “Okay these actors actually do have *different* hegemony projects”? Do we really have that many different hegemony projects out there?

JK: We started our research in the Institute for Social Research, in Frankfurt. There was a colloquium of Axel Honneth. At that time, he was the leader of the Institute for Social Research. Honneth was very suspicious and probably had the idea that these guys are Marxists and Marxist class analysis always knows who (following his or her class position) has which idea and strategy. “What are your criteria?”, he asked. “Is not it finally the question of having means of production and not having means of production?” He was making a good point. Sometimes we certainly tend to know from the beginning. But our research showed us, for example, that when we look at the German Unions or British Unions, assuming that they are internationalists you would expect that they do have a pro-migrant perspective. Some do have. But those on the shop floor are very afraid that those migrants would come in and take away their jobs. All with less payment. This competition within the working class has also an influence over the Unions. If we look at Oscar Lafontaine and Sarah Wagenknecht, who led the Left Party in Germany, they, of course with having an eye on the lower ranges of the working class and working poor in Germany, were arguing against migration. From a strategic point of view, they were not in line with the left-wing radical or pro-European type of project. But they were rather part of a protectionist-national type of project. On the other hand, we had some interviews with some industrial organizations, with capital, which are very much in favor of migration. They say a free market of world labour is to the benefit of the whole. But at the same time, they say “you cannot say this publicly. We have to be very careful.” What we are saying therefore is that we cannot depart from the class backgrounds of people to determine their projects. We can’t simply derivate strategy from class position.

FH: My problem then is that why is it not enough to say that they do possess different ideological views. When I hear “hegemony projects”, I do expect to see that different actors purposively align to get a political power position, possess an openly stated purpose and a political destination...

JK: Historical materialist policy analysis is a toolbox. What we try to do is to aggregate. We bring different groups together and say that even though they might not be in the same political party and they might not even be aware of each other, at the end of the day some do follow the one same strategy that could be clustered as a hegemony project. If we go for the right-wingers, they have a very clear idea of what they want. Even though they are in different parties like in CDU-CSU, in SPD, in the Unions and the Left Party, even though they do not connect with each other, when it comes to the debate you could hear from these different sides, similar arguments. Their strategies form a general hegemony project with more or less influence in the integral state or the transnational ensemble of apparatuses in Europe. We, as researchers give a shape to this fluent type of actors.

FH: What is the map of hegemony projects now in Europe?

JK: That is unfortunately obvious, I think. It is the upswing of the many far right parties around Europe against the defeat, and that I think is the part of the story, of an upswing of a transnational organizing Left during the Eurozone Crisis. We had this occasion in Portugal, in Spain, in Greece and partly in Italy. There were radical democratic groups on the streets acting against the neoliberal core countries from the North. But as we have seen in the Greece Laboratory, this was defeated. They got exhausted. They got dried up. Against this background, against the defeat of the Left, it is now more or less in the hands of the Right to take the critique against the Eurozone. They do this in a protectionist, nationalist, racist, and chauvinist manner. If you look for example at Italy now, part of their ideas to have a parallel currency to the Euro and so forth were also part of the ideas developed in Greece at that time. Beforehand there was this harsh objection and rejection against Greece. One wonders why this is not the case against the Italy. I do not know what the outcome would be. That is also very frustrating now to see that the critique against European Policies is not being performed in a progressive-solidaristic manner, which could be and should be the solution. After years and decades, the Southern Countries with the “Dublin System” have been left alone with the problem that people come to their shores in seeking entry to the European Union. Northern countries were not willing and able to give the support that would have been necessary. It is now to the far Right to say that European migration policy is not functioning. We do not have a crisis of migration in Europe but a crisis of European Migration *Politics*. Up to now it is not dealt with and it is devastating.

FH: Do you think that these different hegemony projects lean on different factions of capital?

JK: I did a little research about that with Fabian Georgi. We found out that there was a split within the neoliberal hegemony project in Germany during the Eurozone Crisis. We found this quite interesting. One part of the neoliberal project was in favor of rescuing the banks, which were mostly the German and French banks who borrowed money to Greece. On the other hand, we had minor and medium size capital factions, also neoliberal, who said “no, that is not in our interests because our capital rests on inner accumulation, on national capital accumulation. We don’t want to rescue these banks. Let them go down. They borrowed the money, and it was their risk.” We had a split within the neoliberal hegemony project at this time. The pro-side was saying that is very important with regards to the Euro and to the international competition of currencies. There were of course transnational forces behind that. The small and medium size capital was against it. Out of this split and controversy the AfD came up at that time.

At that time, AfD [far right Alternative for Germany] was generally a part of the neoliberal project. It was the nationalist-protectionist splitting part of the neoliberal project. Like Bernd Lucke, who is a professor for economics in Hamburg. The rivalries within the neoliberal project were an important part of the party development in Germany. When that debate was going down at that time, the summer of migration came up in 2015 and played in favor of the nationalist forces. In the beginning there was a harsh drift within the neoliberal and conservative project itself. For the political history of Germany, this is unique. We know by now that these neoliberal actors within the AfD are more or less gone. Lucke is gone and his successor Frauke Petry is also gone. They are now only playing the anti-migration and racist card, because Eurozone crisis at least from a German perspective is no longer there. This is no longer a playing field for them.

FH: Do you agree with this notion that we are undergoing a crisis of neoliberalism and of the neoliberal state?

JK: When we started analyzing this Eurozone Crisis in 2007-8, for a short time I had the idea of “yes, the neoliberal era of capitalism is coming into a severe crisis like that of Fordist-Keynesian capitalism in the 1970s”. But, looking at it from a German perspective, this has been at least for some time settled. I think German neoliberal capitalism is very stable and solid. Out of this, I wonder how you could argue for the crisis of neoliberal state. But still, this is a perspective from Germany.

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sına ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sına, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi

İletişim İçin

Adres: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1423

Web: www.alternatifpolitika.com

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593